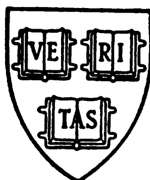
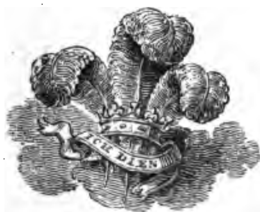

VE RI
TAS

SALLUSTII

ET

JUSTINI

OPERA.

anal. p. 141.

CAII CRISPI SALLUSTII
QUÆ INTEGRA SUPERSUNT
OPERA:

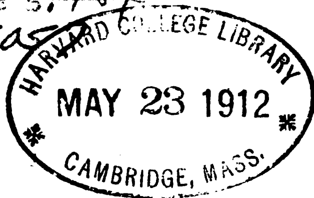
QUIBUS ACCESSERUNT EXCERPTÆ ALIQUOT,
E DEPERDITIS EJUSDEM LIBRIS,

ILLUSTRIUM VIRORUM
EPISTOLÆ ET ORATIONES.

EX EDITIONE
GOTTLIEB CORTII.

LONDINI:
SUMTIBUS RODWELL ET MARTIN;
LAW ET WHITTAKER; J. BOOKER; BALDWIN,
CRADOCK, ET JOY; J. WALKER; E. EDWARDS;
J. ROBINSON; ET B. REYNOLDS:
EXCUDIT S. HAMILTON.
1818.

Miss Amy Folsom
Boston

CAII CRISPI SALLUSTII

BELLUM CATILINARIUM.

Omnis homines, qui sese student præstare cæteris animalibus, summâ ope niti decet, vitam silentio ne transeant, veluti pecora, quæ natura prona atque ventri obedientia finxit. Sed nostra omnis vis in animo et corpore sita: animi imperio, corporis servitio magis utimur: alterum nobis cum dîs, alterum cum belluis commune est. Quo mihi rectius videtur, ingenii quam virium opibus gloriam quærere; et, quoniam vita ipsa, quâ fruimur, brevis est, memoriam nostri quam maxume longam efficere: nam divitiarum et formæ gloria fluxa atque fragilis; virtus clara æternaque habetur. Sed diu magnum inter mortalis certamen fuit, vine corporis, an virtute animi, res militaris magis procederet: nam et prius, quam incipias, consulto; et, ubi consulueris, mature facto opus est. Ita utrumque per se indigens, alterum alterius auxilio eget.

II. Igitur initio reges (nam in terris nomen imperii id primum fuit) divorsi, pars ingenium, alii corpus exercebant: et jam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur; sua cuique satis placebant. Postea vero quam in Asiâ Cyrus, in Græciâ Lacedæmonii et Athenienses, cœpêre urbis atque nationes subigere, lubidinem dominandi causam belli habere, maxumam gloriam in maxumo imperio putare; tum demum periculo atque negotiis compertum est, in bello plurimum ingenium posse. Quod si regum atque im-

peratorum animi virtus in pace ita, uti in bello, valeret, æquabilius atque constantius sese res humanæ haberent; neque aliud alio ferri, neque mutari ac misceri omnia, cerneres: nam imperium facile his artibus retinetur, quibus initio partum est. Verum ubi pro labore desidia, pro continentiâ et æquitate lubido atque superbia invasêre; fortuna simul cum moribus immutatur: ita imperium semper ad optumum quemque a minus bono transfertur. Quæ homines arant, navigant, ædificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales, dediti ventri atque somno, indocti incultique vitam, sicuti peregrinantes, transegêre; quibus, profecto, contra naturam, corpus voluptati, anima oneri fuit. Eorum ego vitam mortemque juxta æstumo, quoniam de utrâque siletur. Verum enim vero is demum mihi vivere atque frui animâ videtur, qui, aliquo negotio intentus, præclari facinoris aut artis bonæ famam quærit. Sed, in magnâ copiâ rerum, aliud alii natura iter ostendit.

III. Pulchrum est bene facere reipublicæ; etiam bene dicere haud absurdum est: vel pace, vel bello, clarum fieri licet; et qui fecêre, et qui facta aliorum scripsêre, multi laudantur. Ac mihi quidem, tamen etsi haudquâquam par gloria sequatur scriptorem et auctorem rerum; tamen in primis arduum videtur res gestas scribere; primum, quod facta dictis sunt exæquanda; dehinc, quia plerique, quæ delicta reprehenderis, malivolentiâ et invidiâ putant: ubi de magnâ virtute et gloriâ bonorum memores, quæ sibi quisque facilia factu putat, æquo animo accipit; supra ea, veluti ficta, pro falsis ducit. Sed ego adolescentulus initio (sicuti plerique) studio ad rempublicam latus sum, ibique mihi advorsa multa fuêre. Nam pro pudore, pro abstinentiâ, pro virtute; audacia, largitio, avaritia vigebant. Quæ tametsi animus adspernabatur, insolens malarum artium; tamen inter tanta vitia imbecilla ætas ambitione corrupta tenebatur: ac me, cum ab reliquorum malis moribus dissentirem, nihilo

minus honoris cupido, eadem, quæ cæteros, fama atque invidia vexabat.

IV. Igitur ubi animus ex multis miseriis atque periculis requievit, et mihi reliquam ætatem a republicâ procul habendam decrevi; non fuit consilium secordiâ atque desidiâ bonum otium conterere; neque vero agrum colendo, aut venando, servilibus officiis intentum, ætatem agere; sed, a quo incepto studio me ambitio mala detinuerat, eodem regressus, statui res gestas populi Romani carptim, ut quæque memoriâ digna videbantur, perscribere; eo magis, quod mihi a spe, metu, partibus reipublicæ, animus liber erat. Igitur de Catilinæ conjuratione, quam verissume potero, paucis absolvam; nam id facinus in primis ego memorabile existumo, sceleris atque periculi novitate. De cujus hominis moribus pauca prius explananda sunt, quam initium narrandi faciam.

V. Lucius Catilina, nobili genere natus, magnâ vi et animi et corporis, sed ingenio malo pravoque. Huic ab adolescentiâ bella intestina, cædes, rapinæ, discordia civilis, grata fuêre; ibique juventutem suam exercuit. Corpus patiens inediæ, vigiliæ, algoris, supra quam cuique credibile est. Animus audax, subdolus, varius, cujus rei libet simulator ac dissimulator; alieni appetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus: satis loquentiæ, sapientiæ parum. Vastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta, semper cupiebat. Hunc, post dominationem Lucii Sullæ, lubido maxuma invaserat reipublicæ capiundæ; neque, id quibus modis assequeretur, dum sibi regnum pararet, quidquam pensi habebat. Agitabatur magis magisque in dies animus ferox inopiâ rei familiaris, et conscientiâ scelerum; quæ utraque his artibus auxerat, quas supra memoravi. Incitabant præterea corrupti civitatis mores, quos pessuma ac divorsa inter se mala, luxuria atque avaritia, vexabant. Res ipsa hortari videtur, quoniam de moribus civitatis tempus admonuit, supra repetere, ac paucis instituta majorum

domi militiæque, quomodo rempublicam habuerint, quantamque reliquerint; ut, paulatim immutata, ex pulcherrumâ, pessuma ac flagitiosissuma facta sit, disserere.

VI. Urbem Romam, sicuti ego accepi, condidêre atque habuêre initio Trojani, qui, Æneâ duce, profugi, sedibus incertis vagabantur; cumque his, Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum. Hi postquam in una mœnia convenêre, dispari genere, dissimili linguâ, alius alio more viventes, incredibile memoratu est, quam facile coaluerint. Sed postquam res eorum civibus, moribus, agris aucta, satis prospera satisque pollens videbatur; sicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentiâ orta est. Igitur reges populique finitimi bello tentare; pauci ex amicis auxilio esse; nam cæteri, metu percussi, a periculis aberant. At Romani domi militiæque intenti festinare, parare, alius alium hortari; hostibus obviam ire; libertatem, patriam, parentisque armis tegere. Post, ubi pericula virtute propulerant, sociis atque amicis auxilia portabant; magisque dandis quam accipiundis beneficiis amicitias parabant. Imperium legitimum, nomen imperii regium habebant: delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientiâ validum, reipublicæ consultabant: hi, vel ætate, vel curæ similitudine, Patres appellabantur. Post, ubi regium imperium, quod initio conservandæ libertatis atque augendæ reipublicæ fuerat, in superbiam dominationemque convortit; immutato more, annua imperia, binosque imperatores, sibi fecêre: eo modo minume posse putabant per licentiam insolescere animum humanum.

VII. Sed eâ tempestate cœpêre se quisque extollere, magisque ingenium in promtu habere: nam regibus boni quam mali suspectiores sunt; semperque his aliena virtus formidolosa est. Sed civitas, incredibile memoratu est, adeptâ libertate, quantum brevi creverit: tanta cupido gloriæ incesserat. Jam pri-

mum juventus, simul laboris ac belli patiens erat, in castris per usum militiam discebat; magisque in decoris armis et militaribus equis, quam in scortis atque conviviis, lubidinem habebant. Igitur talibus viris non labos insolitus, non locus ullus asper aut arduus erat, non armatus hostis formidolosus: virtus omnia domuerat. Sed gloriæ maxumum certamen inter ipsos erat: sese quisque hostem ferire, murum adscendere, conspici dum tale facinus faceret, properabat: eas divitias, eam bonam famam magnamque nobilitatem putabant: laudis avidi, pecuniæ liberales erant: gloriam ingentem, divitias honestas, volebant. Memorare possem, quibus in locis maxumas hostium copias populus Romanus parvâ manu fuderit, quas urbis, naturâ munitas, pugnando ceperit; ni ea res longius ab incepto traheret.

VIII. Sed profecto Fortuna in omni re dominatur: ea res cunctas ex lubidine magis, quam ex vero, celebrat, obscuratque. Atheniensium res gestæ, sicuti ego æstumo, satis amplæ magnificæque fuêre; verum aliquanto minores tamen, quam famâ feruntur: sed, quia provenêre ibi scriptorum magna ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maxumis celebrantur. Ita eorum, qui fecêre, virtus tanta habetur, quantum verbis eam potuêre extollere præclara ingenia. At populo Romano nunquam ea copia fuit; quia prudentissumus quisque negotiosus maxume erat: ingenium nemo sine corpore exercebat: optumus quisque facere, quam dicere; sua ab aliis benefacta laudari, quam ipse aliorum narrare, malebat.

IX. Igitur domi militiæque boni mores colebantur: concordia maxuma, minuma avaritia erat: jus bonumque apud eos non legibus magis quam naturâ valebat. Jurgia, discordias, simultates cum hostibus exercebant: cives cum civibus de virtute certabant: in suppliciis deorum magnifici, domi parci, in amicis fideles erant. Duabus his artibus, audaciâ in bello, ubi pax evenerat, æquitate, seque remque pu-

blicam curabant: quarum rerum ego maxuma documenta haec habeo, quod saepius vindicatum est in eos qui contra imperium in hostem pugnaverant, quique tardius, revocati, bello excesserant, quam qui signa relinquere, aut, pulsi, loco cedere ausi erant: in pace vero, quod beneficiis quam metu imperium agitabant; et, acceptâ injuriâ, ignoscere quam persequi malebant.

X. Sed ubi labore atque justitiâ respublica crevit, reges magni bello domiti, nationes feræ et populi ingentes vi subacti, Carthago, æmula imperii Romani, ab stirpe interiit, cuncta maria terræque patebant; sævire Fortuna, ac miscere omnia, cœpit. Qui labores, pericula, dubias atque asperas res facile toleraverant, iis otium, divitiæ, optandæ aliis, oneri miseriæque fuêre. Igitur primo pecuniæ, deinde imperii, cupido crevit: ea quasi materies omnium malorum fuêre. Namque avaritia fidem, probitatem, cæterasque artis bonas subvortit; pro his, superbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia venalia habere, edocuit. Ambitio multos mortalis falsos fieri subegit; aliud clausum in pectore, aliud in linguâ promtum habere; amicitias inimicitiasque, non ex re, sed ex commodo, æstumare; magisque vultum, quam ingenium, bonum habere. Hæc primo paulatim crescere, interdum vindicari: post ubi, contagio quasi, pestilentia invasit, civitas immutata; imperium, ex justissumo atque optumo, crudele intolerandumque factum.

XI. Sed primo magis ambitio, quam avaritia, animos hominum exercebat; quod tamen vitium propius virtutem erat: nam gloriam, honorem, imperium, bonus, ignavus æque sibi exoptant: sed ille verâ viâ nititur; huic quia bonæ artes desunt, dolis atque fallaciis contendit. Avaritia pecuniæ studium habet, quam nemo sapiens concupivit: ea, quasi venenis malis imbuta, corpus animumque virilem effeminat: semper infinita, insatiabilis, neque copiâ neque inopiâ minuitur. Sed, postquam L. Sulla, armis receptâ republicâ, bonis initiis malos eventus habuit; rapere

omnes, trahere; domum alius, alius agros cupere: neque modum neque modestiam victores habere; fœda crudeliaque in civibus facinora facere. Huc accedebat, quod L. Sulla exercitum, quem in Asiam ductaverat, quo sibi fidum faceret, contra morem majorum, luxuriose nimisque liberaliter habuerat: loca amœna, voluptaria, facile in otio ferocis militum animos molliverant. Ibi primum insuevit exercitus populi Romani amare, potare; signa, tabulas pictas, vasa cælata mirari; ea privatim ac publice rapere; delubra spoliare; sacra profanaque omnia polluere. Igitur hi milites, postquam victoriam adepti sunt, nihil reliqui victis fecêre. Quippe secundæ res sapientium animos fatigant; ne illi, corruptis moribus, victoriæ temperarent.

XII. Postquam divitiæ honori esse cœpêre, et eas gloria, imperium, potentia sequebatur; hebescere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro malivolentiâ duci cœpit. Igitur ex divitiis juventutem luxuria atque avaritia, cum superbiâ, invasêre: rapere, consumere; sua parvi pendere, aliena cupere; pudorem, pudicitiam, divina atque humana promiscua, nihil pensi atque moderati, habere. Operæ pretium est, cum domos atque villas cognoveris in urbium modum exædificatas, visere templa deorum, quæ nostri majores, religiosissumi mortales, fecêre. Verum illi delubra deorum pietate, domos suâ gloriâ, decorabant; neque victis quidquam præter injuriæ licentiam eripiebant. At hi contra, ignavissumi homines, per summum scelus, omnia ea sociis adimere, quæ fortissumi viri victores reliquerant; proinde quasi injuriam facere, id demum esset imperio uti.

XIII. Nam quid ea memorem, quæ, nisi iis qui vidêre, nemini credibilia sunt? a privatis compluribus subvorsos montes, maria constructa esse: quibus mihi videntur ludibrio fuisse divitiæ; quippe, quas honeste habere licebat, abuti per turpitudinem properabant. Sed lubido stupri, ganeæ, cæterique cultûs, non mi-

nor incesserat: viros pati muliebria, mulieres pudicitiam in propatulo habere; vescendi causâ, terrâ marique omnia exquirere; dormire prius, quam somni cupidò esset: non famem aut sitim, neque frigus neque lassitudinem, opperiri, sed ea omnia luxu antecapere. Hæc juventutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. Animus, imbutus malis artibus, haud facile lubidinibus carebat: eo profusius omnibus modis quæstui atque sumtui deditus erat.

XIV. In tantâ tamque corruptâ civitate, Catilina (id quod factu facillumum erat) omnium flagitiorum atque facinorum circum se, tamquam stipatorum, catervas habebat: nam quicumque impudicus, adulter, ganeo, manu, ventre, pene, bona patria laceraverat; quique alienum æs grande conflaverat, quo flagitium aut facinus redimeret; præterea omnes undique parricidæ, sacrilegi, convicti judiciis, aut pro factis judicium timentes; ad hoc, quos manus atque lingua perjurio aut sanguine civili alebat; postremo omnes, quos flagitium, egestas, conscius animus, exagitabat: ii Catilinæ proxumi familiaresque erant. Quod si quis etiam a culpâ vacuus in amicitiam ejus inciderat, quotidiano usu atque illecebris facile par similisque cæteris efficiebatur. Sed maxume adolescentium familiaritates appetebat: eorum animi, molles et ætate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur: nam, uti cujusque studium ex ætate flagrabat, aliis scorta præbere, aliis canes atque equos mercari, postremo neque sumtui neque modestiæ suæ parcere, dum illos obnoxios fidosque faceret. Scio, fuisse nonnullos, qui ita æstumarent, juventutem, quæ domum Catilinæ frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse: sed ex aliis rebus magis, quam quod cuiquam compertum foret, hæc fama valebat.

XV. Jam primum adolescens Catilina multa nefanda stupra fecerat, cum virgine nobili, cum sacerdote Vestæ, alia hujuscemodi contra jus fasque: postremo, captus amore Aureliæ Orestillæ, cujus,

præter formam, nihil unquam bonus laudavit; quod ea nubere illi dubitabat, timens privignum adultâ ætate; pro certo creditur, necato filio, vacuam domum scelestis nuptiis fecisse. Quæ quidem res mihi inprimis videtur causa fuisse facinoris maturandi: namque animus impurus, dîs hominibusque infestus, neque vigiliis neque quietibus sedari poterat: ita conscientia mentem excitam vastabat. Igitur colos exsanguis, fœdi oculi, citus modo, modo tardus incessus; prorsus in facie vultuque vecordia inerat.

XVI. Sed juventutem, quam (ut supra diximus) illexerat, multis modis mala facinora edocebat. Ex illis testis signatoresque falsos commodare; fidem, fortunas, pericula vilia habere; post, ubi eorum famam atque pudorem attriverat, majora alia imperabat. Si causa peccandi in præsens minus suppetebat, nihilominus insontes, sicuti sontes, circumvenire, jugulare: scilicet, ne per otium torpescerent manus aut animus, gratuito potius malus atque crudelis erat. His amicis sociisque confisus Catilina, simul quod æs alienum per omnis terras ingens erat, et quod plerique Sullani milites, largius suo usi, rapinarum et victoriæ veteris memores, civile bellum exoptabant; opprimundæ reipublicæ consilium cepit. In Italiâ nullus exercitus: Cn. Pompeius in extremis terris bellum gerebat: ipsi consulatum petundi magna spes: senatus nihil sane intentus: tutæ tranquillæque res omnes; sed ea prorsus opportuna Catilinæ.

XVII. Igitur circiter Calendas Junias, L. Cæsare et C. Figulo consulibus, primo singulos appellare: hortari alios, alios tentare; opes suas, imparatam rempublicam, magna præmia, conjurationis docere. Ubi satis explorata sunt, quæ voluit; in unum omnis convocat, quibus maxuma necessitudo, et plurimum audaciæ. Eo convenêre senatorii ordinis P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Cassius Longinus, C. Cethegus, P. et Servius Sullæ, Servii filii, L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Læca, L. Bestia, Q. Curius:

præterea ex equestri ordine M. Fulvius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius: ad hoc multi ex coloniis et municipiis, domi nobiles. Erant præterea complures paulo occultius consilii hujusce participes nobiles, quos magis dominationis spes hortabatur, quam inopia aut alia necessitudo. Cæterum juventus pleraque, sed maxume nobilium, Catilinæ inceptis favebat: quibus in otio vel magnifice vel molliter vivere copia erat, incerta pro certis, bellum quam pacem, malebant. Fuêre item eâ tempestate, qui crederent M. Licinium Crassum non ignarum ejus consilii fuisse: quia Cn. Pompeius, invisus ipsi, magnum exercitum ductabat, cujusvis opes voluisse contra illius potentiam crescere; simul confisum, si conjuratio valuisset, facile apud illos principem se fore.

XVIII. Sed antea item conjuravêre pauci contra rempublicam, in quibus Catilina: de quâ, quam verissume potero, dicam. L. Tullo, M. Lepido consulibus, P. Autronius et P. Sulla, legibus ambitûs interrogati, pœnas dederant. Post paulo Catilina, pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat consulatum petere, quod intra legitimos dies profiteri nequiverit. Erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summæ audaciæ, egens, factiosus, quem ad perturbandam rempublicam inopia atque mali mores stimulabant. Cum hoc, Catilina et Autronius, consilio communicato, parabant, in Capitolio, Calendis Januariis, L. Cottam et L. Torquatum consules interficere; ipsi, fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere. Eâ re cognitâ, rursus in Nonas Februarias consilium cædis transtulerant. Jam tum non consulibus modo, sed plerisque senatoribus perniciem machinabantur. Quod ni Catilina maturâsset pro curiâ signum sociis dare; eo die, post conditam urbem Romanam, pessumum facinus patratum foret. Quia nondum frequentes armati convenerant, ea res consilium diremit.

XIX. Postea Piso in citeriorem Hispaniam quæstor pro prætore missus est, adnitente Crasso; quod eum infestum inimicum Cn. Pompeio cognoverat. Neque tamen senatus provinciam invitus dederat: quippe fœdum hominem a republicâ procul esse volebat; simul, quia boni quamplures præsidium in eo putabant; et jam tum potentia Cn. Pompeii formidolosa erat. Sed is Piso, in provinciam, ab equitibus Hispanis quos in exercitu ductabat, iter faciens, occisus est. Sunt, qui ita dicunt, imperia ejus injusta, superba, crudelia, barbaros nequivisse pati: alii autem, equites illos, Cn. Pompeii veteres fidosque clientes, voluntate ejus Pisonem aggressos: nunquam Hispanos præterea tale facinus fecisse, sed imperia sæva multa antea perpessos. Nos eam rem in medio relinquemus. De superiore conjuratione satis dictum.

XX. Catilina ubi eos, quos paulo ante memoravi, convenisse videt; tametsi cum singulis multa sæpe egerat; tamen in rem fore credens universos appellare et cohortari, in abditam partem ædium secedit; atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem hujuscemodi habuit:

"Ni virtus fidesque vestra spectata mihi forent, nequidquam opportuna res cecidisset; spes magna, dominatio in manibus frustra fuissent; neque ego, per ignaviam aut vana ingenia, incerta pro certis captarem. Sed, quia multis et magnis tempestatibus vos cognovi fortis fidosque mihi; eo animus ausus maxumum atque pulcherrumum facinus incipere: simul quia vobis eadem mihi bona malaque intellexi: nam idem velle atque nolle, ea demum firma amicitia est. Sed ego quæ mente agitavi, omnes jam antea divorsi audîstis. Cæterum mihi in dies magis animus accenditur, cum considero, quæ conditio vitæ futura sit, nisi nosmet ipsi vindicamus in libertatem. Nam, postquam respublica in paucorum jus atque ditionem concessit; semper illis reges, tetrarchæ, vectigales esse; populi, nationes stipendia pendere: cæteri om-

nes, strenui, boni, nobiles atque ignobiles, vulgus fuimus, sine gratiâ, sine auctoritate, his obnoxii, quibus, si respublica valeret, formidini essemus. Itaque omnis gratia, potentia, honos, divitiæ, apud illos sunt, aut ubi illi volunt: repulsas nobis reliquêre, pericula, judicia, egestatem. Quæ quousque tandem patiemini, fortissumi viri? nonne emori per virtutem præstat, quam vitam miseram atque inhonestam, ubi alienæ superbiæ ludibrio fueris, per dedecus amittere? Verum enim vero (pro deûm atque hominum fidem!) victoria nobis in manu: viget ætas, animus valet: contra illis annis atque divitiis omnia consenuerunt. Tantummodo incepto opus est: cætera res expediet. Etenim quis mortalium, cui virile ingenium, tolerare potest, illis divitias superare, quas profundant in exstruendo mari, et montibus coæquandis; nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? illos binas, aut amplius, domos continuare; nobis larem familiarem nusquam ullum esse? Cum tabulas, signa, toreumata emunt; nova diruunt, alia ædificant; postremo omnibus modis pecuniam trahunt, vexant; tamen summâ lubidine divitias vincere nequeunt. At nobis domi inopia, foris æs alienum: mala res, spes multo asperior. Denique, quid reliqui habemus, præter miseram animam? Quin igitur expergiscimini? En illa, illa, quam sæpe optâstis, libertas, præterea divitiæ, decus, gloria, in oculis sita sunt! Fortuna omnia victoribus præmia posuit. Res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica, magis quam oratio, hortentur. Vel imperatore vel milite me utimini: neque animus neque corpus a vobis aberit. Hæc ipsa, ut spero, vobiscum consul agam: nisi forte animus fallit, et vos servire, quam imperare, parati estis."

XXI. Postquam accepêre ea homines, quibus mala abunde omnia erant, sed neque res neque spes bona ulla, tamen etsi illis quieta movere, magna merces videbatur; tamen postulare plerique, uti proponeret, quæ conditio belli foret; quæ præmia armis

peterent; quid ubique opis aut spei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas novas, proscriptionem locupletium, magistratus, sacerdotia, rapinas, alia omnia, quæ bellum atque lubido victorum fert: præterea esse in Hispaniâ citeriore Pisonem, in Mauritaniâ cum exercitu P. Sittium Nucerinum, consilii sui participes; petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem et familiarem, et omnibus necessitudinibus circumventum: eo consulem initium agendi facturum. Ad hoc maledictis increpat omnis bonos: suorum unumquemque nominans laudare; admonebat alium egestatis, alium cupiditatis suæ, compluris periculi aut ignominiæ, multos victoriæ Sullanæ, quibus ea prædæ fuerat. Postquam omnium animos alacris videt; cohortatus, ut petitionem suam curæ haberent, conventum dimisit.

XXII. Fuêre eâ tempestate, qui dicerent, Catilinam, oratione habitâ, cum ad jusjurandum popularis sceleris sui adigeret, humani corporis sanguinem, vino permixtum, in pateris circumtulisse; inde cum post exsecrationem omnes degustavissent, sicuti in sollennibus sacris fieri consuevit, aperuisse consilium suum, atque eo, dictitare, fecisse, quo inter se fidi magis forent, alius alii tanti facinoris conscii. Nonnulli ficta hæc, multa præterea, existumabant ab iis qui Ciceronis invidiam, quæ postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum qui pœnas dederant. Nobis ea res pro magnitudine parum comperta est.

XXIII. Sed in eâ conventione fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, flagitiis atque facinoribus coopertus; quem censores senatu probri gratiâ amoverant. Huic homini non minor vanitas, quam audacia; neque reticere quæ audierat, neque suamet ipse scelera occultare: prorsus neque dicere neque facere quidquam pensi habebat. Erat ei cum Fulviâ, muliere nobili, stupri vetus consuetudo; cui cum minus gratus esset, quia inopiâ minus largiri poterat,

repente glorians maria montisque polliceri cœpit; minari interdum ferro, nisi obnoxia foret; postremo ferocius agitare, quam solitus erat. At Fulvia, insolentiæ Curii causâ cognitâ, tale periculum reipublicæ haud occultum habuit; sed, sublato auctore, de Catilinæ conjuratione, quæ quoque modo audierat, compluribus narravit. Ea res inprimis studia hominum accendit ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni: namque antea pleraque nobilitas invidiâ æstuabat, et quasi pollui consulatum credebant, si eum, quamvis egregius, homo novus adeptus foret. Sed ubi periculum advenit, invidia atque superbia postfuêre.

XXIV. Igitur, comitiis habitis, consules declarantur M. Tullius et C. Antonius; quod factum primo popularis conjurationis concusserat. Neque tamen Catilinæ furor minuebatur; sed in dies plura agitare; arma per Italiam locis opportunis parare; pecuniam, suâ aut amicorum fide sumtam mutuam, Fæsulas ad Manlium quemdam portare, qui postea princeps fuit belli faciundi. Eâ tempestate plurimos cujusque generis homines adscivisse dicitur; mulieres etiam aliquot, quæ primo ingentis sumtus stupro corporis toleraverant; post, ubi ætas tantummodo quæstui, neque luxuriæ, modum fecerat, æs alienum grande conflaverant. Per eas se Catilina credebat posse servitia urbana sollicitare, Urbem incendere, viros earum vel adjungere sibi, vel interficere.

XXV. Sed in his erat Sempronia, quæ multa sæpe virilis audaciæ facinora commiserat. Hæc mulier genere atque formâ, præterea viro, liberis, satis fortunata; literis Græcis atque Latinis docta; psallere, saltare elegantius quam necesse est probæ; multa alia, quæ instrumenta luxuriæ. Sed ei cariora semper omnia, quam decus atque pudicitia fuit: pecuniæ an famæ minus parceret, haud facile decerneres: lubido sic accensa, ut sæpius peteret viros, quam peteretur. Sed ea sæpe antehac fidem prodiderat,

creditum abjuraverat, cædis conscia fuerat, luxuriâ atque inopiâ præceps abierat. Verum ingenium ejus haud absurdum; posse versus facere, jocum movere, sermone uti vel modesto vel molli vel procaci: prorsus multæ facetiæ multusque lepos inerat.

XXVI. His rebus comparatis, Catilina nihilominus in proxumum annum consulatum petebat; sperans, si designatus foret, facile se ex voluntate Antonio usurum. Neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. Neque illi tamen, ad cavendum, dolus aut astutiæ deerant. Namque a principio consulatûs sui, multa pollicendo per Fulviam, effecerat, ut Q. Curius (de quo paulo ante memoravi) consilia Catilinæ sibi proderet. Ad hoc collegam suum Antonium pactione provinciæ perpulerat, ne contra rempublicam sentiret: circum se præsidia amicorum atque clientium occulte habebat. Postquam dies comitiorum venit, et Catilinæ neque petitio, neque insidiæ quas consulibus in campo fecerat, prospere cessêre; constituit bellum facere, et extrema omnia experiri; quoniam, quæ occulte tentaverat, aspera fœdaque evenerant.

XXVII. Igitur C. Manlium Fæsulas atque in eam partem Etruriæ, Septimium quemdam Camertem in agrum Picenum, C. Julium in Apuliam dimisit; præterea alium alio, quem ubique opportunum credebat. Interea Romæ multa simul moliri; consuli insidias tendere; parare incendia; opportuna loca armatis hominibus obsidere: ipse cum telo esse, item alios jubere: hortari, uti semper intenti paratique essent: dies noctesque festinare, vigilare; neque insomniis neque labore fatigari. Postremo, ubi multa agitanti nihil procedit, rursus intempestâ nocte conjurationis principes convocat per M. Porcium Læcam: ibique multa de ignaviâ eorum questus, docet, se Manlium præmisisse ad eam multitudinem, quam ad capiunda arma paraverat; item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent; seque ad exercitum profi-

cisci cupere, si prius Ciceronem oppressisset: eum suis consiliis multum officere.

XXVIII. Igitur, perterritis ac dubitantibus cæteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam suam pollicitus, et cum eo L. Vargunteius senator, constituêre, eâ nocte paulo post, cum armatis hominibus, sicuti salutatum introire ad Ciceronem, ac de improviso domi suæ imparatum confodere. Curius ubi intelligit, quantum periculi consuli impendeat, propere per Fulviam dolum, qui parabatur, enuntiat. Ita illi, januâ prohibiti, tantum facinus frustra susceperant. Interea Manlius in Etruriâ plebem sollicitare, egestate simul ac dolore injuriæ, novarum rerum cupidam; quod, Sullæ dominatione, agros bonaque omnia amiserat; præterea latrones cujusque generis, quorum in eâ regione magna copia erat; nonnullos ex Sullanis colonis, quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant.

XXIX. Ea cum Ciceroni nuntiarentur; ancipiti malo permotus, quod neque Urbem ab insidiis privato consilio longius tueri poterat, neque, exercitus Manlii quantus, aut quo consilio foret, satis compertum habebat, rem ad senatum refert, jam antea vulgi rumoribus exagitatam. Itaque (quod plerumque in atroci negotio solet) senatus decrevit, "darent operam consules, ne quid respublica detrimenti caperet." Ea potestas per senatum, more Romano, magistratui maxuma permittitur: exercitum parare, bellum gerere, coërcere omnibus modis socios atque civis; domi militiæque imperium atque judicium summum habere; aliter, sine populi jussu, nulli earum rerum consuli jus est.

XXX. Post paucos dies, L. Sænius senator in senatu literas recitavit, quas Fæsulis allatas sibi dicebat; in quibus scriptum erat, C. Manlium arma cepisse, cum magnâ multitudine, ante diem VI. Calendas Novembris. Simul (id quod in tali re solet) alii portenta atque prodigia nuntiabant, alii conventus

fieri, arma portari, Capuæ atque in Apuliâ servile bellum moveri. Igitur senati decreto Q. Marcius Rex Fæsulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam circumque loca missi (ii utrique ad Urbem imperatores erant; impediti, ne triumpharent, calumniâ paucorum, quibus omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat): sed prætores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum; iisque permissum, uti, pro tempore atque periculo, exercitum compararent: ad hoc, si quis indicavisset de conjuratione, quæ contra rempublicam facta erat, præmium servo libertatem et sestertia centum; libero impunitatem ejus rei, et sestertia ducenta: item [decrevêre] uti gladiatoriæ familiæ Capuam et in cætera municipia distribuerentur, pro cujusque opibus; Romæ per totam urbem vigiliæ haberentur, iisque minores magistratus præessent.

XXXI. Quibus rebus permota civitas, atque immutata urbis facies: ex summâ lætitiâ atque lasciviâ, quæ diuturna quies pepererat, repente omnis tristitia invasit: festinare, trepidare; neque loco nec homini cuiquam satis credere; neque bellum gerere, neque pacem habere: suo quisque metu pericula metiri. Ad hoc mulieres, quibus, reipublicæ magnitudine, belli timor insolitus, afflictare sese; manus supplices ad cœlum tendere; miserari parvos liberos. rogitare, omnia pavere; superbiâ atque deliciis omissis, sibi patriæque diffidere. At Catilinæ crudelis animus eadem illa movebat: tamen etsi præsidia parabantur; et ipse lege Plautiâ interrogatus ab L. Paullo. Postremo, dissimulandi causâ, atque sui expurgandi, sicuti jurgio lacessitus foret, in senatum venit. Tum M. Tullius, consul, sive præsentiam ejus timens, seu irâ commotus, orationem habuit luculentam atque utilem reipublicæ; quam postea scriptam edidit. Sed, ubi ille assedit, Catilina, ut erat paratus ad dissimulanda omnia, demisso vultu, voce supplici postulare, Patres Conscripti ne quid de se temere crederent:

eâ familiâ ortum, ita ab adolescentiâ vitam instituisse, ut omnia bona in spe haberet: ne æstumarent, sibi patricio homini, cujus ipsius atque majorum plurima beneficia in plebem Romanam essent, perditâ republicâ opus esse, cum eam servaret M. Tullius, inquilinus civis urbis Romæ. Ad hoc maledicta alia cum adderet, obstrepere omnes; hostem atque parricidam vocare. Tum ille furibundus, "Quoniam quidem circumventus," inquit, "ab inimicis præceps agor, incendium meum ruinâ restinguam."

XXXII. Dein se ex curiâ domum proripuit: ibi multa secum ipse volvens, quod neque insidiæ consuli procedebant, et ab incendio intelligebat Urbem vigiliis munitam; optumum factum credens exercitum augere, ac, prius quam legiones scriberentur, antecapere quæ bello usui forent; nocte intempestâ cum paucis in Manliana castra profectus est. Sed Cethego atque Lentulo, cæterisque quorum cognoverat promtam audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirment, insidias consuli maturent, cædem, incendia, aliaque belli facinora parent: sese prope diem cum magno exercitu ad Urbem accessurum. Dum hæc Romæ geruntur, C. Manlius ex suo numero ad Marcium Regem mittit, cum mandatis hujuscemodi:

XXXIII. "Deos hominesque testamur, imperator, nos arma neque contra patriam cepisse, neque quo periculum homini faceremus, sed uti corpora nostra ab injuriâ tuta forent; qui miseri, egentes, violentiâ atque crudelitate fœneratorum, plerique patriæ, sed omnes famâ atque fortunis expertes sumus: neque cuiquam nostrûm licuit, more majorum, lege uti, neque, amisso patrimonio, liberum corpus habere: tanta sævitia fœneratorum atque prætoris fuit. Sæpe majores vestrûm, miseriti plebis Romanæ, decretis suis inopiæ opitulati sunt: ac novissume, memoriâ nostrâ, propter magnitudinem æris alieni, volentibus omnibus bonis, argentum ære solutum est. Sæpe

ipsa plebes, aut dominandi studio permota, aut superbiâ magistratuum, armata a Patribus secessit: at nos non imperium neque divitias petimus; quarum rerum causâ bella atque certamina omnia inter mortalis sunt; sed libertatem, quam nemo bonus, nisi cum animâ simul, amittit. Te atque senatum obtestamur, consulatis miseris civibus; legis præsidium, quod iniquitas prætoris eripuit, restituatis; neve eam necessitudinem imponatis, ut quæramus, quonam modo ulti maxume sanguinem nostrum, pereamus."

XXXIV. Ad hæc Q. Marcius: Si quid ab senatu petere vellent, ab armis discedant; Romam supplices proficiscantur: eâ mansuetudine atque misericordiâ senatum populumque Romanum semper fuisse, ut nemo unquam ab eo frustra auxilium petiverit. At Catilina ex itinere plerisque consularibus, præterea optumo cuique, literas mittit: Se falsis criminibus circumventum, quoniam factioni inimicorum resistere nequiverit, fortunæ cedere; Massiliam in exsilium proficisci: non quo sibi tanti sceleris conscius; sed uti respublica quieta foret; neve ex suâ contentione seditio oriretur. Ab his longe diversas [literas] Q. Catulus in senatu recitavit, quas sibi nomine Catilinæ redditas dicebat. Earum exemplum infra scriptum:

XXXV. "L. Catilina Q. Catulo S. Egregia tua fides, re cognita, gratam in magnis periculis fiduciam commendationi meæ tribuit. Quamobrem defensionem in novo consilio non statui parare: satisfactionem ex nullâ conscientiâ de culpâ proponere decrevi: quam (me Dius fidius) veram licet cognoscas. Injuriis contumeliisque concitatus, quod fructu laboris industriæque meæ privatus, statum dignitatis non obtinebam, publicam miserorum causam, pro meâ consuetudine, suscepi: non quin æs alienum meis nominibus ex possessionibus solvere possem; cum alienis nominibus liberalitas Orestillæ suis filiæque copiis persolveret: sed quod non dignos homines honore honestatos videbam, meque falsâ suspicione alienatum

sentiebam. Hoc nomine satis honestas pro meo casu spes reliquæ dignitatis conservandæ sum secutus. Plura cum scribere vellem, nuntiatum est, vim mihi parari. Nunc Orestillam commendo, tuæque fidei trado: eam ab injuriâ defendas, per liberos tuos rogatus. Haveto."

XXXVI. Sed ipse, paucos dies commoratus apud C. Flaminium Flammam in agro Arretino, dum vicinitatem, antea sollicitatam, armis exornat, cum fascibus atque aliis imperii insignibus in castra ad Manlium contendit. Hæc ubi Romæ comperta, senatus Catilinam et Manlium hostes judicat; cæteræ multitudini diem statuit, ante quam sine fraude liceret ab armis discedere, præter rerum capitalium condemnatis. Præterea decernit, uti consules dilectum habeant; Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet; Cicero Urbi præsidio sit. Eâ tempestate mihi imperium populi Romani multo maxume miserabile visum; cui cum ad occasum ab ortu solis omnia domita armis paterent; domi otium atque divitiæ, quæ prima mortales putant, affluerent; fuêre tamen cives, qui seque remque publicam obstinatis animis perditum irent. Namque duobus senati decretis, ex tantâ multitudine, neque præmio inductus conjurationem patefecerat, neque ex castris Catilinæ quisquam omnium discesserat: tanta vis morbi, uti tabes, plerosque civium animos invaserat.

XXXVII. Neque solum illis aliena mens erat, qui conscii conjurationis; sed omnino cuncta plebes, novarum rerum studio, Catilinæ incepta probabat. Id adeo more suo videbatur facere: nam semper in civitate, quîs opes nullæ sunt, bonis invident, malos extollunt; vetera odêre, nova exoptant; odio suarum rerum, mutari omnia student; turbâ atque seditionibus sine curâ aluntur; quoniam egestas facile habetur sine damno. Sed urbana plebes, ea vero præceps ierat multis de causis. Primum omnium, qui ubique probro atque petulantiâ maxume præstabant; item

alii per dedecora patrimoniis amissis; postremo omnes, quos flagitium aut facinus domo expulerat, ii Romam, sicuti in sentinam, confluxerant. Deinde multi, memores Sullanæ victoriæ, quod ex gregariis militibus alios senatores videbant, alios ita divites, uti regio victu atque cultu ætatem agerent, sibi quisque, si in armis forent, ex victoriâ talia sperabant. Præterea juventus, quæ in agris, manuum mercede, inopiam toleraverat, privatis atque publicis largitionibus excita, urbanum otium ingrato labori prætulerant: eos atque alios omnis malum publicum alebat. Quo minus mirandum, homines egentis, malis moribus, maxumâ spe, reipublicæ juxta ac sibi consuluisse. Præterea quorum, victoriâ Sullæ, parentes proscripti, bona erepta, jus libertatis imminutum erat, haud sane alio animo belli eventum exspectabant. Ad hoc, quicumque aliarum atque senati partium erant, conturbari rempublicam, quam minus valere ipsi, malebant. Id adeo malum multos post annos in civitatem revorterat.

XXXVIII. Nam postquam, Cn. Pompeio et M. Crasso consulibus, tribunicia potestas restituta; homines adolescentes, [summam potestatem nacti] quibus ætas animusque ferox, cœpêre, senatum criminando, plebem exagitare; dein largiundo atque pollicitando magis incendere; ita ipsi clari potentesque fieri. Contra eos summâ ope nitebatur pleraque nobilitas, senati specie, pro suâ magnitudine Namque, uti paucis absolvam, per illa tempora quicumque rempublicam agitavêre, honestis nominibus, alii, sicuti populi jura defenderent, pars, quo senati auctoritas maxuma foret, bonum publicum simulantes, pro suâ quisque potentiâ certabant: neque modestia, neque modus contentionis erat: utrique victoriam crudeliter exercebant.

XXXIX. Sed, postquam Cn. Pompeius ad bellum maritimum atque Mithridaticum missus, plebis opes imminutæ, paucorum potentia crevit. Hi magistra-

tus, provincias, aliaque omnia tenere: ipsi innoxii, florentes, sine metu ætatem agere, cæteros judiciis terrere, quo plebem in magistratu placidius tractarent. Sed ubi primum dubiis rebus novandis spes oblata, vetus certamen animos eorum arrexit. Quod si primo prœlio Catilina superior aut æquâ manu discessisset, profecto magna clades atque calamitas rempublicam oppressisset; neque illis, qui victoriam adepti, diutius eâ uti licuisset, quin defessis et exsanguibus, qui plus posset, imperium atque libertatem extorqueret. Fuêre tamen extra conjurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti sunt; in his A. Fulvius, senatoris filius; quem retractum ex itinere parens necari jussit. Isdem temporibus Romæ Lentulus, sicuti Catilina præceperat, quoscumque moribus aut fortunâ novis rebus idoneos credebat, aut per se aut per alios sollicitabat; neque solum cives, sed cujusquemodi genus hominum, quod modo [bello] usui foret.

XL. Igitur P. Umbreno cuidam negotium dat, uti legatos Allobrogum requirat; eosque, si possit, impellat ad societatem belli: existumans, publice privatimque ære alieno oppressos, præterea, quod naturâ gens Gallica bellicosa esset, facile eos ad tale consilium adduci posse. Umbrenus, quod in Galliâ negotiatus, plerisque principibus notus erat, atque eos noverat: itaque sine morâ, ubi primum legatos in foro conspexit, percontatus pauca de statu civitatis, et quasi dolens ejus casum, requirere cœpit, quem exitum tantis malis sperarent? Postquam illos videt queri de avaritiâ magistratuum, accusare senatum, quod in eo auxilii nihil esset; miseriis suis remedium mortem exspectare: "At ego," inquit, "vobis, si modo viri esse vultis, rationem ostendam, quâ tanta ista mala effugiatis." Hæc ubi dixit, Allobroges in maxumam spem adducti, Umbrenum orare, uti sui misereretur: nihil tam asperum, neque tam difficile, quin cupidissume facturi essent, dum ea res civitatem

ære alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit; quod foro propinqua, neque aliena consilii, propter Semproniam: nam tum Brutus ab Româ aberat. Præterea Gabinium arcessit, quo major auctoritas sermoni inesset: eo præsente, conjurationem aperit: nominat socios, præterea multos cujusque generis innoxios; quo legatis animus amplior esset: dein eos pollicitos operam suam dimittit.

XLI. Sed Allobroges diu in incerto habuêre, quidnam consilii caperent. In alterâ parte erat æs alienum, studium belli, magna merces in spe victoriæ; at in alterâ majores opes, tuta consilia, pro incertâ spe certa præmia. Hæc illis volventibus, tandem vicit fortuna reipublicæ. Itaque Q. Fabio Sangæ, cujus patrocinio civitas plurimum utebatur, rem omnem, uti cognoverant, aperiunt. Cicero, per Sangam [consilio] cognito, legatis præcepit, studium conjurationis vehementer simulent; cæteros adeant; bene polliceantur; denique operam, uti eos quam maxume manifestos habeant.

XLII. Iisdem fere temporibus in Galliâ citeriore atque ulteriore, item in agro Piceno, Bruttio, Apuliâ, motus erat: namque illi, quos antea Catilina dimiserat, inconsulte ac veluti per dementiam [cuncta simul] agere: nocturnis conciliis, armorum atque telorum portationibus, festinando, agitando omnia, plus timoris quam periculi effecerant. Ex eo numero compluris Q. Metellus Celer prætor, ex senati consulto, causâ cognitâ, in vincula conjecerat: item in ulteriore Galliâ C. Murena, qui ei provinciæ legatus præerat.

XLIII. At Romæ Lentulus, cum cæteris qui principes conjurationis erant, paratis (ut videbantur) magnis copiis, constituerant, uti, Catilina in agrum Fæsulanum cum venisset, L. Bestia, tribunus plebis, concione habitâ, quereretur de actionibus Ciceronis, bellique gravissumi invidiam optumo consuli imponeret; eo signo, proxumâ nocte cætera multitudo conjurationis suum quisque negotium exsequerentur. Sed

ea divisa hoc modo dicebantur: Statilius, Gabinius, uti cum magnâ manu duodecim simul opportuna loca Urbis incenderent; quo tumultu facilior aditus ad consulem, cæteros, quibus insidiæ parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis januam obsideret, eum vi aggrederetur; alius autem alium; sed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxuma pars, parentis interficerent; simul, cæde et incendio perculsis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter hæc parata atque decreta, Cethegus semper querebatur de ignaviâ sociorum: illos, dubitando et dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere; facto, non consulto, in tali periculo opus esse: seque, si pauci adjuvarent, languentibus aliis, impetum in curiam facturum. Naturâ ferox, vehemens, manu promtus, maxumum bonum in celeritate putabat.

XLIV. Sed Allobroges, ex præcepto Ciceronis, per Gabinium cæteros conveniunt; ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio, postulant jusjurandum, quod signatum ad civis perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli posse. Cæteri, nihil suspicantes, dant: Cassius semet eo brevi venturum pollicetur, ac paulo ante legatos ex Urbe proficiscitur. Lentulus [cum his] T. Volturcium quemdam Crotoniensem mittit; uti Allobroges prius, quam domum pergerent, cum Catilinâ, datâ et acceptâ fide, societatem confirmarent. Ipse Volturcio literas ad Catilinam dat, quarum exemplum infra scriptum:

"Quis sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. Fac cogites, in quantâ calamitate sis, et memineris te virum; consideres, quid tuæ rationes postulent: auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis."

Ad hoc mandata verbis dat: Cum ab senatu hostis judicatus sit, quo consilio servitia repudiet? In Urbe parata esse quæ jusserit: ne cunctetur ipse propius accedere.

XLV. His rebus ita actis, constitutâ nocte, quâ proficiscerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco et C. Pomtino prætoribus imperat,

uti in ponte Mulvio per insidias Allobrogum comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cujus gratiâ mittebantur: cætera, uti facto opus sit, ita agant, permittit. Homines militares, sine tumultu præsidiis collocatis, sicuti præceptum erat, occulte pontem obsidunt. Postquam ad id loci legati cum Volturcio venêre, et simul utrimque clamor exortus est; Galli, cito cognito consilio, sine morâ prætoribus se tradunt. Volturcius primo, cohortatus cæteros, gladio se a multitudine defendit; dein, ubi a legatis desertus est, multa prius de salute suâ Pomtinum obtestatus, quod ei notus erat; postremo timidus, ac vitæ diffidens, veluti hostibus, sese prætoribus dedit.

XLVI. Quibus rebus confectis, omnia propere per nuntios consuli declarantur. At illum ingens cura atque lætitia simul occupavêre: nam lætabatur, conjuratione patefactâ, civitatem periculis ereptam esse: porro autem anxius erat, in maxumo scelere tantis civibus deprehensis, quid facto opus; pœnam illorum sibi oneri, impunitatem perdundæ reipublicæ credebat. Igitur, confirmato animo, vocari ad sese jubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, item Q. Cœparium quemdam Terracinensem, qui in Apuliam ad concitanda servitia proficisci parabat. Cæteri sine morâ veniunt: Cœparius, paulo ante domo egressus, cognito indicio, [ex Urbe] profugerat. Consul Lentulum, quod prætor erat, ipse manu tenens perducit; reliquos cum custodibus in ædem Concordiæ venire jubet. Eo senatum advocat, magnâque frequentiâ ejus ordinis, Volturcium cum legatis introducit: Flaccum prætorem scrinium cum literis, quas a legatis acceperat, eodem afferre jubet.

XLVII. Volturcius, interrogatus de itinere, de literis, postremo quid aut quâ de causâ consilii habuisset? primo fingere alia; dissimulare de conjuratione; post, ubi fide publicâ dicere jussus est, omnia, uti gesta erant, aperit: paucis ante diebus a Gabinio et Cœpario socium adscitum, nihil amplius scire

quam legatos: tantummodo audire solitum ex Gabinio, P. Autronium, Servium Sullam, L. Vargunteium, multos præterea, in eâ conjuratione esse. Eadem Galli fatentur: ac Lentulum dissimulantem coarguunt, præter literas, sermonibus, quos habere solitus: Ex libris Sibyllinis regnum Romæ tribus Corneliis portendi; Cinnam atque Sullam antea; se tertium, cui fatum foret Urbis potiri: præterea ab incenso Capitolio illum esse vigesimum annum, quem sæpe ex prodigiis haruspices respondissent bello civili cruentum fore. Igitur perlectis literis, cum prius omnes signa sua cognovissent, senatus decernit, uti abdicatus magistratu Lentulus, item cæteri, in liberis custodiis haberentur. Itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum ædilis, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari, Gabinius M. Crasso, Cœparius (nam is paulo ante ex fugâ retractus) Cn. Terentio senatori traduntur.

XLVIII. Interea plebes, conjuratione patefactâ, quæ primo, cupida rerum novarum, nimis bello favebat, mutatâ mente, Catilinæ consilia exsecrari, Ciceronem ad cœlum tollere; veluti ex servitute erepta, gaudium atque lætitiam agitabant: namque alia belli facinora prædæ magis, quam detrimento; incendium vero crudele, immoderatum, ac sibi maxume calamitosum putabat; quippe cui omnes copiæ in usu quotidiano et cultu corporis erant. Post eum diem, quidam L. Tarquinius ad senatum adductus erat, quem ad Catilinam proficiscentem ex itinere retractum aiebant. Is cum se diceret indicaturum de conjuratione, si fides publica data esset; jussus a consule, quæ sciret, edicere, eadem fere, quæ Volturcius, de paratis incendiis, de cæde bonorum, de itinere hostium, senatum edocet: præterea se missum a M. Crasso, qui Catilinæ nuntiaret, ne Lentulus, Cethegus, alii ex conjuratione, deprehensi terrerent; eoque magis properaret ad Urbem accedere, quo et cæterorum animos reficeret, et illi facilius e periculo eriperentur.

Sed ubi Tarquinius Crassum nominavit, hominem nobilem, maxumis divitiis, summâ potentiâ; alii, rem incredibilem rati; pars, tamen etsi verum existumabant, tamen, quia in tali tempore tanta vis hominis leniunda quam exagitanda videbatur; plerique Crasso ex negotiis privatis obnoxii, conclamant, indicem falsum; deque eâ re postulant uti referatur. Itaque, consulente Cicerone, frequens senatus decernit, Tarquinii indicium falsum videri; eumque in vinculis retinendum; neque amplius potestatem faciundam, nisi de eo indicaret, cujus consilio tantam rem mentitus esset. Erant eo tempore, qui æstumarent, illud a P. Autronio machinatum, quo facilius, appellato Crasso, per societatem periculi reliquos illius potentia tegeret. Alii Tarquinium a Cicerone immissum aiebant, ne Crassus, more suo, suscepto malorum patrocinio, rempublicam conturbaret. Ipsum Crassum ego postea prædicantem audivi, tantam illam contumeliam sibi ab Cicerone impositam.

XLIX. Sed îsdem temporibus Q. Catulus et C. Piso neque gratiâ, neque precibus, neque pretio, Ciceronem impellere potuêre, uti, per Allobroges aut alium indicem, C. Cæsar falso nominaretur. Nam uterque cum illo gravis inimicitias exercebant: Piso oppugnatus in judicio repetundarum, propter cujusdam Transpadani supplicium injustum; Catulus ex petitione pontificatûs odio incensus, quod, extremâ ætate, maxumis honoribus usus, ab adolescentulo Cæsare victus discesserat. Res autem opportuna videbatur; quod privatim egregiâ liberalitate, publice maxumis muneribus, grandem pecuniam debebat. Sed ubi consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi singulatim circumeundo, atque ementiundo, quæ se ex Volturcio aut Allobrogibus audîsse dicerent, magnam illi invidiam conflaverant; usque eo, ut nonnulli equites Romani, qui præsidii causâ cum telis erant circum Concordiæ, seu periculi magnitudine, seu animi nobilitate impulsi, quo studium suum

in rempublicam clarius esset, egredienti ex senatu Cæsari gladio minitarentur.

L. Dum hæc in senatu aguntur, et dum legatis Allobrogum et Tito Volturcio, comprobato eorum indicio, præmia decernuntur; liberti et pauci ex clientibus Lentuli, diversis itineribus, opifices atque servitia in vicis ad eum eripiundum sollicitabant; partim exquirebant duces multitudinum, qui pretio rempublicam vexare soliti. Cethegus autem, per nuntios, familiam atque libertos suos, exercitatos in audaciam, orabat, grege facto, cum telis ad sese irrumperent. Consul ubi ea parari cognovit, dispositis præsidiis, ut res atque tempus monebat, convocato senatu, refert, Quid de his fieri placeat, qui in custodiam traditi erant. Sed eos paulo ante frequens senatus judicaverat, contra rempublicam fecisse. Tum D. Junius Silanus, primus sententiam rogatus, quod eo tempore consul designatus erat, de his, qui in custodiis tenebantur, præterea de L. Cassio, P. Furio, P. Umbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumundum decreverat: isque postea, permotus oratione C. Cæsaris, pedibus in sententiam Tib. Neronis iturum se dixerat; quod de eâ re, præsidiis additis, referundum censuerat. Sed Cæsar, ubi ad eum ventum, rogatus sententiam a consule, hujuscemodi verba locutus est:

LI. "Omnis homines, Patres Conscripti, qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitiâ, irâ, atque misericordiâ, vacuos esse decet. Haud facile animus verum providet, ubi illa officiunt: neque quisquam omnium lubidini simul et usui paruit. Ubi intenderis ingenium, valet: si lubido possidet, ea dominatur, animus nihil valet. Magna mihi copia memorandi, P. C. qui reges atque populi, irâ aut misericordiâ impulsi, male consuluerint: sed ea malo dicere, quæ majores nostri, contra lubidinem animi, recte atque ordine fecêre. Bello Macedonico, quod cum rege Perse gessimus, Rhodiorum civitas, magna atque

magnifica, quæ populi Romani opibus creverat, infida atque advorsa nobis fuit: sed postquam, bello confecto, de Rhodiis consultum est, majores nostri, ne quis divitiarum magis quam injuriæ causâ bellum inceptum diceret, impunitos dimisêre. Item bellis Punicis omnibus, cum sæpe Carthaginienses et in pace et per inducias multa nefaria facinora fecissent, nunquam ipsi per occasionem talia fecêre: magis, quid se dignum foret, quam quid in illis jure fieri posset, quærebant. Hoc idem providendum est, Patres Conscripti, ne plus valeat apud vos P. Lentuli et cæterorum scelus, quam vestra dignitas; neu magis iræ quam famæ consulatis. Nam si digna pœna pro factis eorum reperitur, novum consilium approbo: sin magnitudo sceleris omnium ingenia exsuperat; iis utendum censeo, quæ legibus comparata sunt. Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, composite atque magnifice casum reipublicæ miserati sunt: quæ belli sævitia, quæ victis acciderent, enumeravêre: rapi virgines, pueros; divelli liberos a parentium complexu; matres familiarum pati quæ victoribus collibuíssent; fana atque domos exspoliari; cædem, incendia fieri; postremo armis, cadaveribus, cruore atque luctu, omnia compleri. Sed (per deos immortalis!) quo illa oratio pertinuit? an, uti vos infestos conjurationi faceret? scilicet, quem res tanta atque tam atrox non permovit, eum oratio accendet! Non ita est: neque cuiquam mortalium injuriæ suæ parvæ videntur: multi eas gravius æquo habuêre. Sed aliis alia licentia, Patres Conscripti. Qui demissi in obscuro vitam habent, si quid iracundiâ deliquêre, pauci sciunt; fama atque fortuna pares sunt: qui, magno imperio præditi, in excelso ætatem agunt, eorum facta cuncti mortales novêre. Ita in maxumâ fortunâ minuma licentia est: neque studere neque odisse, sed minume irasci, decet. Quæ apud alios iracundia dicitur, in imperio superbia atque crudelitas appellatur. Equidem ego sic æstumo, Patres Con-

scripti, omnis cruciatus minores quam facinora illorum esse: sed plerique mortales postrema meminêre; et in hominibus impiis, sceleris obliti, de pœnâ disserunt, si ea paulo severior fuit. D. Silanum, virum fortem atque strenuum, certe scio, quæ dixerit, studio reipublicæ dixisse, neque illum in tantâ re gratiam aut inimicitias exercere: eos mores, eam modestiam viri cognovi. Verum sententia non mihi crudelis (quid enim in talis homines crudele fieri potest?) sed aliena a republicâ nostrâ videtur. Nam profecto aut metus aut injuria te subegit, Silane, consulem designatum, genus pœnæ novum decernere. De timore supervacaneum est disserere, cum, præsenti diligentiâ clarissumi viri consulis, tanta præsidia sint in armis. De pœnâ possumus equidem dicere id, quod res habet: in luctu atque miseriis mortem ærumnarum requiem, non cruciatum esse; eam cuncta mortalium mala dissolvere; ultra neque curæ neque gaudio locum esse. Sed (per deos immortalis!) quamobrem in sententiam non addidisti, uti prius verberibus in eos animadvorteretur? an, quia lex Porcia vetat? at aliæ leges item condemnatis civibus non animam eripi, sed exsilium permitti, jubent. An, quia gravius est verberari, quam necari? quid autem acerbum aut grave nimis in homines tanti facinoris convictos? Sin quia levius; quî convenit in minore negotio legem timere, cum eam in majore neglexeris? At enim quis reprehendet, quod in parricidas reipublicæ decretum erit? tempus, dies, fortuna, cujus lubido gentibus moderatur. Illis merito accidit, quidquid evenerit: cæterum vos, Patres Conscripti, quid in alios statuatis, considerate. Omnia mala exempla ex bonis orta sunt: sed ubi imperium ad ignaros aut minus bonos pervenit; novum illud [exemplum] ab dignis et idoneis ad indignos et non idoneos transfertur. Lacedæmonii, devictis Atheniensibus, triginta viros imposuêre, qui rempublicam eorum tractarent. Hi primo cœpêre pessumum quemque, et omnibus

invisum, indemnatum necare. Ea populus lætari, et merito dicere fieri. Post, ubi paulatim licentia crevit, juxta bonos et malos lubidinose interficere, cæteros metu terrere. Ita civitas, servitute oppressa, stultæ lætitiæ gravis pœnas dedit. Nostrâ memoriâ, victor Sulla cum Damasippum et alios hujusmodi, qui malo reipublicæ creverant, jugulari jussit, quis non factum ejus laudabat? homines scelestos, factiosos, qui seditionibus rempublicam exagitaverant, merito necatos aiebant. Sed ea res magnæ initium cladis fuit. Nam, uti quisque domum aut villam, postremo aut vas aut vestimentum alicujus concupiverat, dabat operam, uti in proscriptorum numero esset. Ita, quibus Damasippi mors lætitiæ fuerat, post paulo ipsi trahebantur; neque prius finis jugulandi fuit, quam Sulla omnis suos divitiis explevit. Atque ego hæc non in M. Tullio, neque his temporibus vereor: sed in magnâ civitate multa et varia ingenia sunt. Potest alio tempore, alio consule, cui item exercitus in manus, falsum aliquid pro vero credi. Ubi, hoc exemplo, per senati decretum, consul gladium eduxerit, quis finem statuet, aut quis moderabitur? Majores nostri, Patres Conscripti, neque consilii neque audaciæ unquam eguêre: neque superbia obstabat, quo minus aliena instituta, si modo proba, imitarentur. Arma atque tela militaria ab Samnitibus, insignia magistratuum ab Tuscis pleraque sumserunt: postremo, quod ubique apud socios aut hostis idoneum videbatur, cum summo studio domi exsequebantur: imitari quam invidere bonis malebant. Sed eodem illo tempore, Græciæ morem imitati, verberibus animadvortebant in civis; de condemnatis summum supplicium sumebant. Postquam respublica adolevit, et multitudine civium factiones valuêre, circumvenire innocentes, alia hujuscemodi fieri cœpêre. Tum lex Porcia aliæque paratæ, quibus exsilium damnatis permissum. Hanc ego causam, Patres Conscripti, quo minus novum consilium capi-

amus, in primis magnam puto. Profecto virtus atque sapientia major in illis fuit, qui ex parvis opibus tantum imperium fecêre, quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Placet igitur, eos dimitti, et augeri exercitum Catilinæ? minume; sed ita censeo: publicandas eorum pecunias, ipsos in vinculis habendos per municipia, quæ maxume opibus valent: neu quis de is postea ad senatum referat, neve cum populo agat: qui aliter fecerit, senatum existumare, eum contra rempublicam et salutem omnium facturum."

LII. Postquam Cæsar dicundi finem fecit, cæteri verbo alius alii varie assentiebantur: at M. Porcius Cato, rogatus sententiam, hujuscemodi orationem habuit:

"Longe mihi alia mens est, Patres Conscripti, cum res atque pericula nostra considero, et cum sententias nonnullorum mecum ipse reputo. Illi mihi disseruisse videntur de pœnâ eorum, qui patriæ, parentibus, aris atque focis suis bellum paravêre: res autem monet, cavere ab illis, quam, quid in illis statuamus, consultare. Nam cætera tum persequare, ubi facta sunt; hoc, nisi provideris, ne accidat; ubi evenit, frustra judicia implores: captâ urbe, nihil fit reliqui victis. Sed (per deos immortalis!) vos ego appello, qui semper domos, villas, signa, tabulas vestras pluris, quam rempublicam, fecistis; si ista, cujuscumque modi sint, quæ amplexamini, retinere, si voluptatibus vestris otium præbere vultis; expergiscimini aliquando, et capessite rempublicam. Non agitur de vectigalibus, non de sociorum injuriis: libertas et anima nostra in dubio est. Sæpenumero, Patres Conscripti, multa verba in hoc ordine feci: sæpe de luxuriâ atque avaritiâ nostrorum civium questus sum; multosque mortalis eâ causâ advorsos habeo. Qui mihi atque animo meo nullius unquam delicti gratiam fecissem, haud facile alterius lubidini malefacta condonabam. Sed, ea tametsi vos parvi pendebatis; tamen respublica, firma, opulentiâ negligentiam tolerabat. Nunc vero non id agitur, bonis an malis

moribus vivamus; neque quantum aut quam magnificum imperium populi Romani: sed, cujus hæc cumque modi, nostra, an, nobiscum unâ, hostium futura sint. Hîc mihi quisquam mansuetudinem et misericordiam nominat? Jampridem equidem nos vera rerum vocabula amisimus; quia bona aliena largiri, liberalitas; malarum rerum audacia fortitudo vocatur: eo respublica in extremo sita. Sint sane; quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortunis; sint misericordes in furibus ærarii: ne illis sanguinem nostrum largiantur; et, dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnis perditum eant. Bene et composite C. Cæsar paulo ante in hoc ordine de vitâ et morte disseruit; falsa (credo) existimans, quæ de inferis memorantur: divorso itinere malos a bonis loca tetra, inculta, fœda, atque formidolosa habere. Itaque censuit, pecunias eorum publicandas, ipsos per municipia in custodiis habendos; videlicet timens, ne, si Romæ sint, aut a popularibus conjurationis, aut a multitudine conductâ, per vim eripiantur. Quasi vero mali atque scelesti tantummodo in Urbe, et non per totam Italiam sint; aut non ibi plus possit audacia, ubi ad defendundum opes minores. Quare vanum equidem hoc consilium, si periculum ex illis metuit: sin in tanto omnium metu solus non timet; eo magis refert mihi atque vobis timere. Quare, cum de P. Lentulo cæterisque statuetis, pro certo habetote, vos simul de exercitu Catilinæ et de omnibus conjuratis decernere. Quanto vos attentius ea agetis, tanto illis animus infirmior erit: si paululum modo vos languere viderint, jam omnes feroces aderunt. Nolite existumare, majores nostros armis rempublicam ex parvâ magnam fecisse. Si ita res esset, multo pulcherrumam eam nos haberemus: quippe sociorum atque civium, præterea armorum atque equorum, major nobis copia quam illis. Sed alia fuêre, quæ illos magnos fecêre; quæ nobis nulla sunt: domi industria, foris justum imperium, animus

in consulundo liber, neque delicto neque lubidini obnoxius. Pro his, nos habemus luxuriam atque avaritiam; publice egestatem, privatim opulentiam; laudamus divitias, sequimur inertiam; inter bonos et malos discrimen nullum; omnia virtutis præmia ambitio possidet. Neque mirum; ubi vos separatim sibi quisque consilium capitis; ubi domi voluptatibus, hîc pecuniæ aut gratiæ servitis; eo fit, ut impetus fiat in vacuam rempublicam. Sed ego hæc omitto. Conjuravêre nobilissumi cives patriam incendere: Gallorum gentem, infestissumam nomini Romano, ad bellum arcessunt: dux hostium supra caput est: vos cunctamini etiam nunc, quid, intra mœnia apprehensis hostibus, faciatis? Misereamini, censeo, (deliquêre homines adolescentuli per ambitionem), atque etiam armatos dimittatis. Næ, ista vobis mansuetudo et misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam vortet. Scilicet res aspera est; sed vos non timetis eam. Immo vero maxume; sed inertiâ et mollitiâ animi, alius alium exspectantes, cunctamini, dîs immortalibus confisi, qui hanc rempublicam in maxumis sæpe periculis servavêre. Non votis neque suppliciis muliebribus auxilia deorum parantur: vigilando, agundo, bene consulundo, prospera omnia cedunt: ubi secordiæ te atque ignaviæ tradideris, nequidquam deos implores; irati infestique sunt. Apud majores nostros, T. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quod is contra imperium in hostem pugnaverat, necari jussit: atque ille egregius adolescens immoderatæ fortitudinis morte pœnas dedit: vos de crudelissumis parricidis quid statuatis, cunctamini? Videlicet vita cætera eorum huic sceleri obstat. Verum parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiæ, si famæ suæ, si dîs aut hominibus unquam ullis pepercit: ignoscite Cethegi adolescentiæ, nisi iterum patriæ bellum fecit. Nam quid ego de Gabinio, Statilio, Cœpario loquar? quibus si quidquam unquam pensi fuisset, non ea consilia de republicâ

habuissent. Postremo, Patres Conscripti, si (mehercule) peccato locus esset, facile paterer, vos ipsâ re corrigi, quoniam verba contemnitis; sed undique circumventi sumus: Catilina cum exercitu faucibus urget: alii intra mœnia, in sinu Urbis, sunt hostes: neque parari, neque consuli quidquam occulte potest: quo magis properandum. Quare ita ego censeo: cum nefario consilio sceleratorum civium respublica in maxuma pericula venerit, hique indicio T. Volturcii et legatorum Allobrogum convicti confessique sint, cædem, incendia, alia fœda atque crudelia facinora in civis patriamque paravisse; de confessis, sicuti de manifestis rerum capitalium, more majorum, supplicium sumundum."

LIII. Postquam Cato assedit, consulares omnes, itemque senatûs magna pars, sententiam ejus laudant; virtutem animi ad cœlum ferunt: alii alios increpantes timidos vocant: Cato magnus atque clarus habetur: senati decretum fit, sicuti ille censuerat. Sed mihi, multa legenti, multa audienti, quæ populus Romanus domi militiæque, mari atque terrâ præclara facinora fecit, forte lubuit attendere, quæ res maxume tanta negotia sustinuisset. Sciebam, sæpenumero parvâ manu cum magnis legionibus hostium contendisse; cognoveram, parvis copiis bella gesta cum opulentis regibus; ad hoc sæpe fortunæ violentiam toleravisse; facundiâ Græcos, gloriâ belli Gallos ante Romanos fuisse: ac mihi, multa agitanti, constabat, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patravisse; eoque factum, uti divitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed, postquam luxu atque desidiâ civitas corrupta est; rursus respublica magnitudine suâ imperatorum atque magistratuum vitia sustentabat; ac, veluti effetâ parentium, multis tempestatibus haud sane quisquam Romæ virtute magnus fuit. Sed, memoriâ meâ, ingenti virtute, divorsi moribus fuêre viri duo, M. Cato et C. Cæsar; quos, quoniam res obtulerat, silentio præterire

non fuit consilium, quin utriusque naturam et mores, quantum ingenio possem, aperirem.

LIV. Igitur his genus, ætas, eloquentia, prope æqualia fuêre; magnitudo animi par, item gloria; sed alia alii. Cæsar beneficiis ac munificentiâ magnus habebatur; integritate vitæ Cato. Ille mansuetudine et misericordiâ clarus factus; huic severitas dignitatem addiderat. Cæsar dando, sublevando, ignoscundo; Cato nihil largiundo, gloriam adeptus. In altero miseris perfugium; in altero malis pernicies: illius facilitas, hujus constantia, laudabatur. Postremo Cæsar in animum induxerat laborare, vigilare; negotiis amicorum intentus, sua negligere; nihil denegare, quod dono dignum esset; sibi magnum imperium, exercitum, novum bellum exoptabat, ubi virtus enitescere posset. At Catoni studium modestiæ, decoris, sed maxume severitatis erat. Non divitiis cum divite, neque factione cum factioso, sed cum strenuo virtute, cum modesto pudore, cum innocente abstinentiâ certabat; esse, quam videri, bonus malebat: ita, quo minus gloriam petebat, eo magis sequebatur.

LV. Postquam, ut dixi, senatus in Catonis sententiam discessit, consul optumum factum ratus, noctem, quæ instabat, antecapere, ne quid eo spatio novaretur, triumviros, quæ supplicium postulabat, parare jubet; ipse, dispositis præsidiis, Lentulum in carcerem deducit: idem fit cæteris per prætores. Est locus in carcere, quod Tullianum appellatur, ubi paululum escenderis ad lævam, circiter duodecim pedes humi depressus. Eum muniunt undique parietes, atque insuper camera, lapideis fornicibus vincta: sed incultu, tenebris, odore, fœda atque terribilis ejus facies est. In eum locum postquam demissus Lentulus, quibus præceptum erat, laqueo gulam fregêre. Ita ille patricius, ex clarissumâ gente Corneliorum, qui consulare imperium Romæ habuerat, dignum moribus factisque suis exitium

vitæ invenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Cœpario, eodem modo supplicium sumtum.

LVI. Dum ea Romæ geruntur, Catilina, ex omni copiâ quam et ipse adduxerat et Manlius habuerat, duas legiones instituit; cohortis, pro numero militum, complet: deinde, ut quisque voluntarius aut ex sociis in castra venit, æqualiter distribuerat; ac brevi spatio legiones numero hominum expleverat; cum initio non amplius duobus millibus habuisset. Sed ex omni copiâ circiter pars quarta erat militaribus armis instructa; cæteri, ut quemque casus armaverat, sparos aut lanceas, alii præacutas sudis, portabant. Sed postquam Antonius cum exercitu adventabat, Catilina per montis iter facere, ad Urbem modo, modo in Galliam versus castra movere; hostibus occasionem pugnandi non dare. Sperabat prope diem sese habiturum, si Romæ socii incepta patravissent. Interea servitia repudiabat, cujus initio ad eum magnæ copiæ concurrebant, opibus conjurationis fretus; simul alienum suis rationibus [existumans] videri causam civium cum servis fugitivis communicavisse.

LVII. Sed postquam in castra nuntius pervenit, Romæ conjurationem patefactam; de Lentulo, Cethego, cæteris, quos supra memoravi, supplicium sumtum; plerique, quos ad bellum spes rapinarum, aut novarum rerum studium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montis asperos magnis itineribus in agrum Pistoriensem abducit; eo consilio, uti per tramites occulte perfugerent in Galliam. At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno præsidebat, ex difficultate rerum eadem illa existumans, quæ supra diximus, Catilinam agitare. Igitur ubi iter ejus ex perfugis cognovit, castra propere movet, ac sub ipsis radicibus montium consedit, quâ illi descensus erat [in Galliam properanti]. Neque tamen Antonius procul aberat; utpote qui magno exercitu, locis æquioribus expeditos, in fugâ seque-

retur. Sed Catilina postquam videt montibus atque copiis hostium sese clausum, in Urbe res adversas, neque fugæ neque præsidii ullam spem; optumum factum ratus, in tali re fortunam belli tentare, statuit cum Antonio quam primum confligere. Itaque, concione advocatâ, hujuscemodi orationem habuit:

LVIII. "Compertum ego habeo, milites, verba virtutem non addere; neque ex ignavo strenuum, neque fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri. Quanta cujusque animo audacia naturâ aut moribus inest, tanta in bello patere solet: quem neque gloria neque pericula excitant, nequidquam hortere: timor animi auribus officit. Sed ego vos, quo pauca monerem, advocavi; simul uti causam consilii aperirem. Scitis equidem, milites, secordia atque ignavia Lentuli quantam ipsi cladem nobisque attulerit; quoque modo, dum ex Urbe præsidia opperior, in Galliam proficisci nequiverim. Nunc quo in loco res nostræ sint, juxta mecum omnes intelligitis. Exercitus hostium duo, unus ab Urbe, alter a Galliâ, obstant: diutius in his locis esse, si maxume animus ferat, frumenti atque aliarum rerum egestas prohibet. Quocumque ire placet, ferro iter aperiundum est. Quapropter vos moneo, uti forti atque parato animo sitis; et, cum prœlium inibitis, memineritis, vos divitias, decus, gloriam, præterea libertatem atque patriam, in dextris portare. Si vincimus, omnia nobis tuta, commeatus abunde, coloniæ atque municipia patebunt: sin metu cesserimus, eadem illa advorsa fiunt; neque locus neque amicus quisquam teget, quem arma non texerint. Præterea, milites, non eadem nobis et illis necessitudo impendet: nos pro patriâ, pro libertate, pro vitâ certamus: illis supervacaneum est pugnare pro potentiâ paucorum: quo audacius aggredimini, memores pristinæ virtutis. Licuit nobis cum summâ turpitudine in exsilio ætatem agere: potuistis nonnulli Romæ, amissis bonis, alienas opes exspectare. Quia illa

fœda atque intoleranda viris videbantur, hæc sequi decrevistis. Si relinquere voltis, audaciâ opus est: nemo, nisi victor, pace bellum mutavit. Nam in fugâ salutem sperare, cum arma, quîs corpus tegitur, ab hostibus averteris, ea vero dementia est. Semper in prœlio maxumum est periculum, qui maxume timent: audacia pro muro habetur. Cum vos considero, milites, et cum facta vestra æstumo, magna me spes victoriæ tenet. Animus, ætas, virtus vestra, hortantur; præterea necessitudo, quæ etiam timidos fortis facit. Nam, multitudo hostium ne circumvenire queat, prohibent angustiæ. Quod si virtuti vestræ Fortuna inviderit, cavete, inulti animam amittatis; neu capti potius, sicuti pecora, trucidemini, quam virorum more pugnantes, cruentam atque luctuosam victoriam hostibus relinquatis."

LIX. Hæc ubi dixit, paululum commoratus, signa canere jubet; atque instructos ordines in locum æquum deducit. Dein, remotis omnium equis, quo militibus, exæquato periculo, animus amplior esset, ipse pedes exercitum, pro loco atque copiis, instruit. Nam, uti planities erat inter sinistros montis, et ab dextrâ rupe aspera, octo cohortis in fronte constituit: reliqua signa in subsidio arctius collocat. Ab his centuriones omnis lectos, et evocatos, præterea ex gregariis militibus optumum quemque armatum, in primam aciem subducit: C. Manlium in dexterâ, Fæsulanum quemdam in sinistrâ parte curare jubet: ipse cum libertis et colonis propter aquilam assistit, quam bello Cimbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex alterâ parte C. Antonius, pedibus æger, quod prœlio adesse nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. Ille cohortis veteranas, quas tumulti causâ conscripserat, in fronte; post eas cæterum exercitum in subsidiis locat. Ipse equo circumiens, unumquemque nominans appellat, hortatur, rogat, uti meminerint, se contra latrones inermos, pro patriâ, pro liberis, pro aris atque focis suis, cer-

nere. Homo militaris, quod amplius annos triginta tribunus, aut præfectus, aut legatus, aut prætor cum magnâ gloriâ fuerat, plerosque ipsos factaque eorum fortia noverat; ea commemorando militum animos accendebat.

LX. Sed ubi, rebus omnibus exploratis, Petreius tubâ signum dat; cohortis paulatim incedere jubet: idem facit hostium exercitus. Postquam eo ventum, unde a ferentariis prœlium committi posset, maxumo clamore, cum infestis signis concurrunt; pila omittunt; gladiis res geritur. Veterani, pristinæ virtutis memores, comminus acriter instare; illi haud timidi resistunt: maxumâ vi certatur. Interea Catilina cum expeditis in primâ acie versari, laborantibus succurrere, integros pro sauciis arcessere: omnia providere: multum ipse pugnare, sæpe hostem ferire: strenui militis, et boni imperatoris officia simul exsequebatur. Petreius, ubi videt Catilinam contra, ac ratus erat, magnâ vi tendere; cohortem prætoriam in medios hostis inducit; eos perturbatos, atque alios alibi resistentes, interficit: deinde utrimque ex lateribus aggreditur. Manlius et Fæsulanus in primis pugnantes cadunt. Postquam fusas copias, seque cum paucis relictum videt Catilina, memor generis atque pristinæ dignitatis, in confertissumos hostis incurrit, ibique pugnans confoditur.

LXI. Sed, confecto prœlio, tum vero cerneres, quanta audacia quantaque animi vis fuisset in exercitu Catilinæ. Nam fere, quem quisque pugnando locum ceperat, eum, amissâ animâ, corpore tegebat. Pauci autem, quos cohors prætoria disjecerat, paulo diversius, sed omnes tamen advorsis volneribus conciderant. Catilina vero longe a suis, inter hostium cadavera, repertus est, paululum etiam spirans, ferociamque animi, quam habuerat vivus, in voltu retinens. Postremo, ex omni copiâ neque in prœlio neque in fugâ quisquam civis ingenuus captus. Ita cuncti suæ hostiumque vitæ juxta perpercerant. Neque

tamen exercitus populi Romani lætam aut incruentam victoriam adeptus: nam strenuissimus quisque aut occiderat in prœlio, aut graviter volneratus discesserat. Multi autem, qui de castris, visundi aut spoliandi gratiâ processerant, volventes hostilia cadavera, amicum alii, pars hospitem aut cognatum reperiebant: fuêre item, qui inimicos suos cognoscerent. Ita varie per omnem exercitum lætitia, mœror, luctus, atque gaudia agitabantur.

CAII CRISPI SALLUSTII

BELLUM JUGURTHINUM.

I. Falso queritur de naturâ suâ genus humanum, quod, imbecilla atque ævi brevis, forte potius quam virtute regatur: nam contra, reputando, neque majus aliud neque præstabilius invenias; magisque naturæ industriam hominum, quam vim aut tempus deesse. Sed dux atque imperator vitæ mortalium animus est; qui ubi ad gloriam virtutis viâ grassatur, abunde pollens potensque et clarus est, neque fortunæ eget; quippe probitatem, industriam, alias artis bonas, neque dare, neque eripere potest. Sin, captus pravis cupidinibus, ad inertiam et voluptates corporis pessum datus est; perniciosâ lubidine paulisper usus; ubi per secordiam vires, tempus, ingenium defluxêre, naturæ infirmitas accusatur: suam quisque culpam auctores ad negotia transferunt. Quod si hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio aliena ac nihil profutura, multumque etiam periculosa petunt; neque regerentur magis, quam regerent casus; et eo magnitudinis procederent, ubi, pro mortalibus, gloriâ æterni fierent.

II. Nam, uti genus hominum compositum ex animâ et corpore, ita res cunctæ studiaque omnia nostra, corporis alia, alia animi, naturam sequuntur. Igitur præclara facies, magnæ divitiæ, ad hoc vis corporis, alia hujuscemodi omnia, brevi dilabuntur; at ingenii egregia facinora, sicuti anima, immortalia

sunt. Postremo, corporis et fortunæ bonorum, ut initium, finis est: omnia orta occidunt, et aucta senescunt; animus incorruptus, æternus, rector humani generis, agit atque habet cuncta, neque ipse habetur. Quo magis pravitas eorum admiranda est, qui, dediti corporis gaudiis, per luxum atque ignaviam ætatem agunt; cæterum ingenium, quo neque melius neque amplius aliud in naturâ mortalium est, incultu atque secordiâ torpescere sinunt; cum præsertim tam multæ variæque sint artes animi, quibus summa claritudo paratur.

III. Verum, ex his, magistratus et imperia, postremo omnis cura rerum publicarum, minume mihi hac tempestate cupiunda videntur; quoniam neque virtuti honos datur; neque illi, quibus per fraudem jus fuit, tuti, aut eo magis honesti sunt. Nam vi quidem regere patriam aut parentis, quamquam et possis, et delicta corrigas, tamen importunum est; cum præsertim omnes rerum mutationes cædem, fugam, aliaque hostilia portendant. Frustra autem niti, neque aliud, fatigando, nisi odium quærere, extremæ dementiæ est: nisi forte quem inhonesta et perniciosa lubido tenet, potentiæ paucorum decus atque libertatem suam gratificari.

IV. Cæterum ex aliis negotiis quæ ingenio exercentur, in primis magno usui est memoria rerum gestarum: cujus de virtute quia multi dixêre, prætereundum puto; simul, ne per insolentiam quis existumet, memet, studium laudando, extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decrevi procul a republicâ ætatem agere, tanto tamque utili labori meo nomen inertiæ imponant: certe, quibus maxuma industria videtur, salutare plebem, et conviviis gratiam quærere. Qui si reputaverint, et quibus ego temporibus magistratus adeptus sum, et quales viri idem assequi nequiverint, et postea quæ genera hominum in senatum pervenerint; profecto existumabunt, me magis merito, quam ignaviâ, judicium

animi mutavisse, majusque commodum ex otio meo, quam ex aliorum negotiis, reipublicæ venturum. Nam sæpe audivi, Q. Maxumum, P. Scipionem, præterea civitatis nostræ præclaros viros, solitos ita dicere, cum majorum imagines intuerentur, vehementissume sibi animum ad virtutem accendi. Scilicet non ceram illam, neque figuram, tantam vim in sese habere; sed memoriâ rerum gestarum eam flammam egregiis viris in pectore crescere, neque prius sedari, quam virtus eorum famam atque gloriam adæquaverit. At, contra, quis est omnium, his moribus, quin divitiis et sumtibus, non probitate neque industriâ, cum majoribus suis contendat? Etiam homines novi, qui antea per virtutem soliti erant nobilitatem antevenire, furtim et per latrocinia potius [quam bonis artibus] ad imperia et honores nituntur: proinde quasi prætura et consulatus, atque alia omnia hujuscemodi, per se ipsa clara, magnifica sint; ac non perinde habeantur, ut eorum, qui sustinent, virtus est. Verum ego liberius altiusque processi, dum me civitatis morum piget tædetque: nunc ad inceptum redeo.

V. Bellum scripturus sum, quod populus Romanus cum Jugurthâ, rege Numidarum, gessit; primum, quia magnum et atrox, variâque victoriâ fuit; dein, quia tum primum superbiæ nobilitatis obviam itum est: quæ contentio divina et humana cuncta permiscuit, eoque vecordiæ processit, uti studiis civilibus bellum atque vastitas Italiæ finem faceret. Sed, priusquam hujuscemodi rei initium expedio, pauca supra repetam; quo ad cognoscendum omnia illustria magis, magisque in aperto sint. Bello Punico secundo, quo dux Carthaginiensium Hannibal, post magnitudinem nominis Romani, Italiæ opes maxume attriverat, Masinissa, rex Numidarum, in amicitiâ receptus a P. Scipione, cui postea Africano cognomen ex virtute fuit, multa et præclara rei militaris facinora fecerat; ob quæ, victis Carthagini-

ensibus, et capto Syphace, cujus in Africâ magnum atque late imperium valuit, populus Romanus quascumque urbis et agros manu ceperat, regi dono dedit. Igitur amicitia Masinissæ bona atque honesta nobis permansit: imperii vitæque ejus finis idem fuit. Dein Micipsa filius regnum solus obtinuit, Mastanabale et Gulussâ fratribus morbo absumtis. Is Adherbalem et Hiempsalem ex sese genuit; Jugurthamque, Mastanabalis fratris filium, quem Masinissa, quod ortus ex concubinâ erat, privatum reliquerat, eodem cultu, quo liberos suos, domi habuit.

VI. Qui ubi primum adolevit, pollens viribus, decorâ facie, sed multo maxume ingenio validus, non se luxû neque inertiæ corrumpendum dedit; sed, uti mos gentis illius est, equitare, jaculari, cursu cum æqualibus certare; et, cum omnis gloriâ anteiret, omnibus tamen carus esse: ad hoc pleraque tempora in venando agere, leonem atque alias feras primus, aut in primis, ferire: plurimum facere, minumum ipse de se loqui. Quibus rebus Micipsa tametsi initio lætus fuerat, existumans virtutem Jugurthæ regno suo gloriæ fore; tamen, postquam hominem adolescentem, exactâ suâ ætate, parvis liberis, magis magisque crescere intelligit, vehementer negotio permotus, multa cum animo suo volvebat. Terrebat natura mortalium, avida imperii, et præceps ad explendam animi cupidinem; præterea opportunitas suæque et liberorum ætatis, quæ etiam mediocris viros spe prædæ transvorsos agit: ad hoc studia Numidarum in Jugurtham accensa; ex quibus, si talem virum interfecisset, ne qua seditio aut bellum oriretur, anxius erat.

VII. His difficultatibus circumventus, ubi videt, neque per vim neque insidiis opprimi posse hominem tam acceptum popularibus; quod erat Jugurtha manu promtus, et appetens gloriæ militaris, statuit eum objectare periculis, et eo modo fortunam ten-

tare. Igitur, bello Numantino, Micipsa cum populo Romano equitum atque peditum auxilia mitteret, sperans, vel ostentando virtutem vel hostium sævitiâ facile occasurum, præfecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat. Sed ea res longe aliter, ac ratus erat, evenit. Nam Jugurtha, ut erat impigro atque acri ingenio, ubi naturam P. Scipionis (qui tum Romanis imperator), et morem hostium, cognovit; multo labore multâque curâ, præterea modestissume parendo, et sæpe obviam eundo periculis, in tantam claritudinem brevi pervenerat, ut nostris vehementer carus, Numantinis maxumo terrori esset. Ac sane (quod difficillumum in primis est) et prœlio strenuus erat, et bonus consilio; quorum alterum ex providentiâ timorem, alterum ex audaciâ temeritatem, afferre plerumque solet. Igitur imperator omnis fere res asperas per Jugurtham agere, in amicis habere, magis magisque in dies amplecti; quippe cujus neque consilium neque inceptum ullum frustra erat. Huc accedebat munificentia animi et ingenii sollertia, quîs rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitiâ conjunxerat.

VIII. Eâ tempestate in exercitu nostro fuêre complures, novi atque nobiles, quibus divitiæ bono honestoque potiores erant, factiosi, domi potentes, apud socios clari magis quam honesti; qui Jugurthæ non mediocrem animum pollicitando accendebant, si Micipsa rex occidisset, fore, uti solus imperii Numidiæ potiretur: in ipso maxumam virtutem, Romæ omnia venalia esse. Sed, postquam, Numantiâ deletâ, P. Scipio dimittere auxilia, ipse reverti domum, decrevit; donatum atque laudatum magnifice pro concione Jugurtham in prætorium abduxit; ibique secreto monuit, uti potius publice quam privatim amicitiam populi Romani coleret; neu quibus largiri insuesceret: periculose a paucis emi, quod multorum esset: si permanere vellet in suis artibus, ultro illi et gloriam et regnum ventu-

rum; sin properantius pergeret, suâmet ipsum pecuniâ præcipitem casurum.

IX. Sic locutus, cum literis, quas Micipsæ redderet, dimisit: earum sententia hæc erat: "Jugurthæ tui bello Numantino longe maxuma virtus fuit: quam rem tibi certo scio gaudio esse. Nobis ob merita carus est: uti idem senatui sit et populo Romano, summâ ope nitemur. Tibi quidem, pro nostrâ amicitiâ, gratulor: en habes virum dignum te atque avo suo Masinissâ." Igitur rex, ubi, quæ famâ acceperat, ex literis imperatoris ita esse cognovit, cum virtute viri, tum gratiâ permotus, flexit animum suum, et Jugurtham beneficiis vincere aggressus est; statimque adoptavit, et testamento pariter cum filiis hæredem instituit. Sed ipse paucos post annos, morbo atque ætate confectus, cum sibi finem vitæ adesse intelligeret, coram amicis et cognatis, item Adherbale et Hiempsale filiis, dicitur hujuscemodi verba cum Jugurthâ habuisse:

X. "Parvum ego, Jugurtha, te, amisso patre, sine spe, sine opibus, in meum regnum accepi; existumans non minus me tibi, quam liberis, si genuissem, ob beneficia carum fore: neque ea res falsum habuit. Nam, ut alia magna et egregia tua omittam, novissume rediens Numantiâ meque regnumque meum gloriâ honoravisti: tuâ virtute nobis Romanos ex amicis amicissumos fecisti: in Hispaniâ nomen familiæ renovatum: postremo, (quod difficillumum inter mortalis) gloriâ invidiam vicisti. Nunc, quoniam mihi natura vitæ finem facit; per hanc dextram, per regni fidem, moneo obtestorque, uti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres sunt, caros habeas; neu malis alienos adjungere, quam sanguine conjunctos retinere. Non exercitus neque thesauri præsidia regni sunt, verum amici, quos neque armis cogere, neque auro parare queas: officio et fide pariuntur. Quis autem amicior, quam frater fratri? aut quem alienum fidum

invenies, si tuis hostis fueris? Equidem ego vobis regnum trado firmum, si boni eritis; sin mali, imbecillum. Nam concordiâ parvæ res crescunt, discordiâ maxumæ dilabuntur. Cæterum ante hos te, Jugurtha, qui ætate et sapientiâ prior es, ne aliter quid eveniat, providere decet. Nam, in omni certamine, qui opulentior est, etiam si accipit injuriam, quia plus potest, facere videtur. Vòs autem, Adherbal et Hiempsal, colite, observate talem hunc virum: imitamini virtutem; et enitimini, ne ego meliores liberos sumsisse videar, quam genuisse."

XI. Ad ea Jugurtha, tametsi regem ficta locutum intelligebat, et ipse longe aliter animo agitabat; tamen pro tempore benigne respondit. Micipsa paucis diebus moritur. Postquam illi, more regio, justa magnifice fecerant, reguli in unum convenêre, uti inter se de cunctis negotiis disceptarent. Sed Hiempsal, qui minumus ex illis, naturâ ferox, etiam antea ignobilitatem Jugurthæ [quia materno genere impar erat] despiciens, dexterâ Adherbalem assedit: ne medius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur, Jugurtha foret. Dein tamen, uti ætati concederet, fatigatus a fratre, vix in partem alteram transductus est. Ibi cum multa de administrando imperio dissererent, Jugurtha inter alias res jacit: Oportere quinquennii consulta omnia et decreta rescindi: nam per ea tempora confectum annis Micipsam parum animo valuisse. Tum idem Hiempsal placere sibi, respondit; nam ipsum illum tribus his proxumis [annis] adoptatione in regnum pervenisse: quod verbum in pectus Jugurthæ altius, quam quisquam ratus, descendit. Itaque, ex eo tempore, irâ et metu anxius, moliri, parare, atque ea modo animo habere, quibus Hiempsal per dolum caperetur. Quæ ubi tardius procedunt, neque lenitur animus ferox, statuit quovis modo inceptum perficere.

XII. Primo conventu, quem ab regulis factum

supra memoravi, propter dissensionem placuerat dividi thesauros, finisque imperii singulis constitui. Itaque tempus ad utramque rem decernitur, sed maturius ad pecuniam distribuendam. Reguli interea in loca propinqua thesauris alius alio concessêre. Sed Hiempsal in oppido Thirmidâ forte ejus domo utebatur, qui proxumus lictor Jugurthæ, carus acceptusque semper fuerat: quem ille, casu ministrum oblatum, promissis onerat, uti tamquam suam visens domum eat, portarum clavis adulterinas paret; nam veræ ad Hiempsalem referebantur: cæterum, ubi res postularet, se ipsum cum magnâ manu venturum. Numida mandata brevi confecit; atque, ut doctus erat, noctu Jugurthæ milites introducit: qui postquam in ædis irrupêre, diversi regem quærere; dormientis alios, alios occursantis interficere; scrutari loca abdita; clausa effringere; strepitu et tumultu omnia miscere: cum Hiempsal interim reperitur, occultans sese tugurio mulieris ancillæ, quo, initio, pavidus et ignarus loci, perfugerat. Numidæ caput ejus, ut jussi erant, ad Jugurtham referunt.

XIII. Cæterum fama tanti facinoris per omnem Africam brevi divulgatur; Adherbalem, omnisque qui sub imperio Micipsæ fuerant, metus invadit. In duas partis discedunt: plures Adherbalem sequuntur, sed illum alterum bello meliores. Igitur Jugurtha quam maxumas potest copias armat: urbis, partim vi, alias voluntate, imperio suo adjungit: omni Numidiæ imperare parat. Adherbal, tamen etsi Romam legatos miserat, qui senatum docerent de cæde fratris et fortunis suis; tamen fretus multitudine militum, parabat armis contendere. Sed, ubi res ad certamen venit, victus ex prœlio profugit in provinciam, ac deinde Romam contendit. Tum Jugurtha, patratis consiliis, in otio facinus suum cum animo reputans, timere populum Romanum, neque advorsus iram ejus usquam, nisi in avaritiâ nobilita-

tis et pecuniâ suâ, spem habere. Itaque paucis diebus cum auro et argento multo Romam mittit, quîs præcepit, uti primum veteres amicos muneribus expleant; deinde novos acquirant: postremo, quæcumque possint largiundo parare, ne cunctentur. Sed ubi Romam legati venêre, et, ex præcepto regis, hospitibus, aliisque, quorum eâ tempestate auctoritas pollebat, magna misêre; tanta commutatio incessit, uti, ex maxumâ invidiâ, in gratiam et favorem nobilitatis Jugurtha veniret: quorum pars spe, alii præmio inducti, singulos ex senatu ambiundo, nitebantur, ne gravius in eum consuleretur. Igitur, legati ubi satis confidunt, die constituto, senatus utrisque datur. Tum Adherbalem hoc modo locutum accepimus:

XIV. "Patres Conscripti, Micipsa pater meus moriens præcepit, uti regnum Numidiæ tantummodo procuratione existumarem meum; cæterum jus et imperium penes vos esse: simul eniterer domi militiæque quam maxumo usui esse populo Romano: vos mihi cognatorum, vos in affinium locum ducerem: si ea fecissem, in vestrâ amicitiâ exercitum, divitias, munimenta regni habere. Quæ cum [præcepta parentis mei] agitarem; Jugurtha, homo omnium, quos terra sustinet, sceleratissumus, contemto imperio vestro, Masinissæ me nepotem, et jam ab stirpe socium et amicum populo Romano, regno fortunisque omnibus expulit. Atque ego, Patres Conscripti, quoniam eo miseriarum venturus eram, vellem, potius ob mea, quam ob majorum beneficia posse auxilium petere; ac maxume deberi mihi a populo Romano, quibus non egerem; secumdum eâ, si desideranda erant, uti debitis uterer. Sed, quoniam parum tuta per se ipsa probitas, neque mihi in manu fuit, Jugurtha qualis foret; ad vos confugi, Patres Conscripti, quibus (quod miserrumum) cogor prius oneri quam usui esse. Cæteri reges, aut bello victi in amicitiam a vobis recepti, aut in suis dubiis

rebus societatem vestram appetiverunt: familia nostra cum populo Romano bello Carthaginiensi amicitiam instituit; quo tempore magis fides ejus, quam fortuna, petenda erat. Quorum progeniem vos, Patres Conscripti, nolite pati frustra a vobis auxilium petere. Si ad impetrandum nihil causæ haberem, præter miserandam fortunam, (quod, paulo ante rex, genere, famâ, atque copiis potens, nunc deformatus ærumnis, inops, alienas opes exspecto) tamen erat majestatis Romani populi, prohibere injuriam, neque cujusquam regnum per scelus cresceret. Verum ego his finibus ejectus sum, quos majoribus meis populus Romanus dedit; unde pater et avus unâ vobiscum expulêre Syphacem et Carthaginienses. Vestra beneficia erepta sunt, Patres Conscripti: vos in meâ injuriâ despecti estis. Eheu! me miserum! Huccine, Micipsa pater, beneficia evasêre, uti, quem tu parem cum liberis, regnique participem fecisti, is potissumum stirpis tuæ exstinctor sit? Nunquamne ergo familia nostra quieta erit? semperne in sanguine, ferro, fugâ versabimur? Dum Carthaginienses incolumes fuêre, jure omnia sæva patiebamur: hostes ab latere, vos amici procul, spes omnis in armis erat. Postquam illa pestis ejecta, læti pacem agitabamus: quippe quîs hostis nullus, nisi forte quem jussissetis. Ecce autem ex improviso Jugurtha, intolerandâ audaciâ, scelere atque superbiâ sese efferens, fratre meo, atque eodem propinquo suo, interfecto, primum regnum ejus sceleris sui prædam fecit: post, ubi me iisdem dolis nequit capere, nihil minus quam vim aut bellum exspectantem, in imperio vestro, sicuti videtis, extorrem patriâ, domo, inopem et coopertum miseriis effecit, ut ubivis tutius, quam in meo regno essem. Ego sic existumabam, Patres Conscripti, ut prædicantem audiveram patrem meum, qui vestram amicitiam colerent, eos multum laborem suscipere; cæterum ex omnibus maxume tutos esse. Quod in familiâ nostrâ fuit, præstitit,

uti in omnibus bellis vobis adessent: nos uti per otium tuti simus, in manu vestrâ est, Patres Conscripti. Pater nos duos fratres reliquit; tertium, Jugurtham, beneficiis suis ratus nobis conjunctum fore. Alter eorum necatus; alterius ipse ego manus impias vix effugi. Quid agam? quo potissumum infelix accedam? generis præsidia omnia exstincta sunt: pater, uti necesse erat, naturæ concessit; fratri, quem minume decuit, propinquus per scelus vitam eripuit: affinis, amicos, propinquos cæteros, alium alia clades oppressit: capti ab Jugurthâ, pars in crucem acti, pars bestiis objecti; pauci, quibus relicta anima, clausi in tenebris, cum mœrore et luctu, morte graviorem vitam exigunt. Si omnia, quæ aut amisi, aut ex necessariis advorsa facta sunt, incolumia manerent, tamen, si quid ex improviso accidisset, vos implorarem, Patres Conscripti; quibus, pro magnitudine imperii, jus et injurias omnis curæ esse decet. Nunc vero exsul patriâ, domo, solus, et omnium honestarum rerum egens, quo accedam, aut quos appellem? nationesne, an reges, qui omnes familiæ nostræ ob vestram amicitiam infesti sunt? an quoquam adire licet, ubi non majorum meorum hostilia monimenta plurima? aut quisquam nostri misereri potest, qui aliquando vobis hostis fuit? Postremo, Masinissa nos ita instituit, Patres Conscripti, ne quem coleremus, nisi populum Romanum; ne societates, ne fœdera nova acciperemus: abunde magna præsidia nobis in vestrâ amicitiâ fore: si huic imperio fortuna mutaretur, unâ nobis occidendum esse. Virtute, ac Dîs volentibus, magni estis et opulenti; omnia secunda et obedientia sunt: quo facilius sociorum injurias curare licet. Tantum illud vereor, ne quos privata amicitia Jugurthæ, parum cognita, transvorsos agat: quos ego audio maxumâ ope niti, ambire, fatigare vos singulos, ne quid de absente, incognitâ causâ, statuatis: fingere me verba, fugam simulare, cui licuerit in

regno manere. Quod utinam illum, cujus impio facinore in has miserias projectus sum, eadem hæc simulantem videam; et aliquando, aut apud vos, aut apud Deos immortalis, rerum humanarum cura oriatur: næ ille, qui nunc sceleribus suis ferox atque præclarus est, omnibus malis excruciatus, impietatis in parentem nostrum, fratris mei necis, mearumque miseriarum, gravis pœnas reddet. Jam jam, frater animo meo carissume, quamquam immaturo, et unde minume decuit, vita erepta est; tamen lætandum magis quam dolendum puto casum tuum: non enim regnum, sed fugam, exsilium, egestatem, et omnis has, quæ me premunt, ærumnas, cum animâ simul amisisti. At ego infelix, in tanta mala præcipitatus ex patrio regno, rerum humanarum spectaculum præbeo; incertus quid agam, tuasne injurias persequar, ipse auxilii egens; an regno consulam, cujus vitæ necisque potestas ex opibus alienis pendet. Utinam emori fortunis meis honestus exitus esset, neu vivere contemtus viderer, si, defessus malis, injuriæ concessissem. Nunc neque vivere lubet, neque mori licet sine dedecore. Patres Conscripti, per vos liberos atque parentis, per majestatem populi Romani, subvenite misero mihi: ite obviam injuriæ: nolite pati, regnum Numidiæ, quod vestrum est, per scelus et sanguinem familiæ nostræ tabescere."

XV. Postquam rex finem loquendi fecit, legati Jugurthæ, largitione magis quam causâ freti, paucis respondent: Hiempsalem ob sævitiam suam ab Numidis interfectum: Adherbalem, ultro bellum inferentem, postquam superatus sit, queri, quod injuriam facere nequivisset. Jugurtham ab senatu petere, ne alium putarent, ac Numantiæ cognitus esset, neu verba inimici ante facta sua ponerent. Deinde utrique curiâ egrediuntur. Senatus statim consulitur: fautores legatorum, præterea magna pars gratiâ depravati, Adherbalis dicta contemnere, Jugurthæ vir-

tutem extollere laudibus; gratiâ, voce, denique omnibus modis, pro alieno scelere et flagitio, suâ quasi pro gloriâ, nitebantur. At contra pauci, quibus bonum et æquum divitiis carius, subveniundum Adherbali, et Hiempsalis mortem severe vindicandam, censebant; sed ex omnibus maxume Æmilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus, avidus potentiæ, honoris, divitiarum; cæterum vitia sua callide occultans. Is postquam videt regis largitionem famosam impudentemque, veritus, quod in tali re solet, ne polluta licentia invidiam accenderet, animum a consuetâ lubidine continuit.

XVI. Vicit tamen in senatu pars illa, qui vero pretium aut gratiam anteferebant. Decretum fit, uti decem legati regnum, quod Micipsa obtinuerat, inter Jugurtham et Adherbalem dividerent: cujus legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, et tum in senatu potens; quia consul, C. Gracco et M. Fulvio Flacco interfectis, acerrume victoriam nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Jugurtha tametsi Romæ in amicis habuerat, tamen accuratissume recepit: dando et pollicitando perfecit, uti famæ, fide, postremo omnibus suis rebus, commodum regis anteferret. Reliquos legatos eâdem viâ aggressus, plerosque capit: paucis carior fides, quam pecunia, fuit. In divisione, quæ pars Numidiæ Mauritaniam attingit, agro, viris opulentior, Jugurthæ traditur: illam alteram, specie quam usu potiorem, quæ portuosior et ædificiis magis exornata erat, Adherbal possedit.

XVII. Res postulare videtur Africæ situm paucis exponere, et eas gentis, quibuscum nobis bellum aut amicitia fuit, attingere. Sed quæ loca et nationes ob calorem aut asperitatem, item solitudines, minus frequentata sunt, de iis haud facile compertum narraverim: cætera quam paucissumis absolvam.

In divisione orbis terræ, plerique in partem tertiam

Africam posuêre; pauci tantummodo Asiam et Europam esse, sed Africam in Europâ. Ea finis habet, ab Occidente fretum nostri maris et Oceani; ab ortu solis, declivem latitudinem, quem locum Catabathmon incolæ appellant. Mare sævum, importuosum: ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori infecundus: cœlo, terrâ, penuria aquarum. Genus hominum salubri corpore, velox, patiens laborum: plerosque senectus dissolvit, nisi qui ferro aut bestiis interiêre; nam morbus haud sæpe quemquam superat. Ad hoc malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quique postea accesserint, aut quomodo inter se permixti sint; quamquam ab eâ famâ, quæ plerosque obtinet, diversum est; tamen uti ex libris Punicis, qui regis Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est; utique rem sese habere cultores ejus terræ putant, quam paucissumis dicam. Cæterum fides ejus rei penes auctores erit.

XVIII. Africam initio habuêre Gætuli et Libyes, asperi, inculti; quîs cibus erat caro ferina atque humi pabulum, uti pecoribus. Hi neque moribus, neque lege, neque imperio cujusquam regebantur: vagi, palantes, quâ nox coëgerat, sedes habebant. Sed postquam in Hispaniâ Hercules (sicuti Afri putant) interiit; exercitus ejus, compositus ex variis gentibus, amisso duce, ac passim multis, sibi quîque, imperium petentibus, brevi dilabitur. Ex eo numero Medi, Persæ, et Armeni, navibus in Africam transvecti, proxumos nostro mari locos occupavêre. Sed Persæ intra Oceanum magis; iique alveos navium invorsos pro tuguriis habuêre; quia neque materia in agris, neque ab Hispanis emundi aut mutandi copia erat: mare magnum et ignara lingua commercia prohibebant. Hi paulatim per connubia Gætulos miscuêre: et quia sæpe, tentantes agros, alia, deinde alia loca petiverant, semet ipsi Numidas appellavêre. Cæterum adhuc ædificia Numidarum agres-

tium, quæ *mapalia* illi vocant, oblonga, incurvis lateribus tecta, quasi navium carinæ sunt. Medis autem et Armenis accessêre Libyes (nam hi propius mare Africum agitabant; Gætuli sub sole magis, haud procul ab ardoribus); hique mature oppida habuêre: nam, freto divisi ab Hispaniâ, mutare res inter se instituerant. Nomen eorum paulatim Libyes corrupêre, barbarâ linguâ Mauros, pro Medis, appellantes. Sed res Persarum brevi adolevit: ac postea, nomine Numidæ, propter multitudinem a parentibus digressi, possedêre ea loca, quæ proxume Carthaginem Numidia appellatur. Dein, utrique alteris freti, finitumos armis aut metu sub imperium cogere: nomen gloriamque sibi addidêre; magis hi, qui ad nostrum mare processerant; quia Libyes, quam Gætuli, minus bellicosi. Denique Africæ pars inferior pleraque ab Numidis possessa est; victi omnes in gentem nomenque imperantium concessêre.

XIX. Postea Phœnices, alii multitudinis domi minuendæ gratiâ, pars imperii cupidine, sollicitatâ plebe, et aliis novarum rerum avidis, Hipponem, Hadrumetum, Leptim, aliasque urbis in orâ maritimâ condidêre: hæque brevi multum auctæ, pars originibus præsidio, aliæ decori fuêre: nam de Carthagine silere melius puto, quam parum dicere; quoniam alio properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon (qui locus Ægyptum ab Africâ dividit), secundo mari, prima Cyrene est, colonia Thereôn, ac deinceps duæ Syrtes, interque eas Leptis; dein Philenôn Aræ, quem, Ægyptum versus, finem imperii habuêre Carthaginienses: post aliæ Punicæ urbes. Cætera loca usque ad Mauritaniam Numidæ tenent: proxume Hispaniam Mauri sunt: super Numidiam Gætulos accepimus, partim in tuguriis, alios incultius vagos agitare; post eos Æthiopas esse; dein loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Jugurthino pleraque ex Punicis oppida, et finis Carthaginiensium, quos novissume habuerant, populus Romanus per magistratus admi-

nistrabat: Gætulorum magna pars, et Numidia usque ad flumen Mulucham, sub Jugurthâ erant: Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, præter nomen, cætera ignarus populi Romani; itemque nobis neque bello neque pace antea cognitus. De Africâ et ejus incolis ad necessitudinem rei satis dictum.

XX. Postquam, regno diviso, legati Africâ discessêre, et Jugurtha, contra timorem animi, præmia sceleris adeptum sese videt; certum ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romæ venalia esse; simul et illorum pollicitationibus accensus, quos paulo ante muneribus expleverat, in regnum Adherbalis animum intendit. Ipse acer, bellicosus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, opportunus injuriæ, metuens magis, quam metuendus. Igitur ex improviso finis ejus cum magnâ manu invasit: multos mortalis cum pecore atque aliâ prædâ capit; ædificia incendit; pleraque loca hostiliter cum equitatu accedit: dein cum omni multitudine in regnum suum convortit; existumans, dolore permotum Adherbalem injurias suas manu vindicaturum, eamque rem belli causam fore. At ille, quod neque se parem armis existumabat, et amicitiâ populi Romani magis quam Numidis fretus erat; legatos ad Jugurtham de injuriis questum misit: qui tametsi contumeliosa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decrevit, quam bellum sumere; quia tentatum antea secus cesserat. Neque tamen eo magis cupido Jugurthæ minuebatur; quippe qui totum ejus regnum animo jam invaserat. Itaque non, ut antea, cum prædatoriâ manu, sed magno exercitu comparato, bellum gerere cœpit, et aperte totius Numidiæ imperium petere. Cæterum, quâ pergebat, urbis, agros vastare, prædas agere; suis animum, terrorem hostibus, augere.

XXI. Adherbal ubi intelligit, eo processum, uti regnum aut relinquendum esset, aut armis retinendum; necessario copias parat, et Jugurthæ obvius

procedit. Interim haud longe a mari, prope Cirtam oppidum, utriusque consedit exercitus: et, quia die extremum erat, prœlium non inceptum. Ubi plerumque noctis processit, obscuro etiam tum lumine, milites Jugurthini, signo dato, castra hostium invadunt; semisomnos partim, alios arma sumentis, fugant funduntque: Adherbal cum paucis equitibus Cirtam profugit; et, ni multitudo togatorum fuisset, quæ Numidas insequentis mœnibus prohibuit, uno die inter duos reges cœptum atque patratum bellum foret. Igitur Jugurtha oppidum circumsedit: vineis turribusque et machinis omnium generum expugnare aggreditur; maxume festinans tempus legatorum antecapere, quos, ante prœlium factum, Romam Adherbale missos audiverat. Sed postquam senatus de bello eorum accepit, [tres adolescentes] in Africam legantur, qui ambo reges adeant, senatûs populique Romani verbis nuntient, Velle et censere, eos ab armis discedere; de controversiis suis jure potius, quam bello disceptare: ita seque illisque dignum fore.

XXII. Legati in Africam maturantes veniunt, eo magis, quod Romæ, dum proficisci parant, de prœlio facto et oppugnatione Cirtæ audiebatur: sed is rumor clemens erat. Quorum Jugurtha acceptâ oratione respondit: Sibi neque majus quidquam neque carius auctoritate senati: ab adolescentiâ ita enisum, uti ab optumo quoque probaretur: virtute, non malitiâ, P. Scipioni, summo viro, placuisse: ob easdem artis ab Micipsâ, non penuriâ liberorum, in regnum adoptatum: cæterum, quo plura bene atque strenue fecisset, eo animum suum injuriam minus tolerare: Adherbalem dolis vitæ suæ insidiatum; quod ubi comperisset, sceleri obviam isse: populum Romanum neque recte neque pro bono facturum, si ab jure gentium sese prohibuerint: postremo, de omnibus rebus, legatos Romam brevi missurum. Ita utrique digrediuntur. Adherbalis appellandi copia non fuit.

XXIII. Jugurtha ubi eos Africâ decessisse ratus est, neque propter loci naturam Cirtam armis expugnare potest; vallo atque fossâ mœnia circumdat; turris exstruit, easque præsidiis firmat: præterea, dies, noctis, aut per vim aut dolis tentare; defensoribus mœnium præmia modo, modo formidinem, ostentare; suos hortando ad virtutem erigere: prorsus intentus cuncta parare. Adherbal ubi intelligit, omnis suas fortunas in extremo sitas, hostem infestum, auxilii spem nullam, penuriâ rerum necessariarum bellum trahi non posse; ex his, qui unâ Cirtam profugerant, duo maxume impigros delegit; eos multa pollicendo, ac miserando casum suum, confirmat, uti per hostium munitiones noctu ad proxumum mare, dein Romam pergerent.

XXIV. Numidæ paucis diebus jussa efficiunt: literæ Adherbalis in senatu recitatæ, quarum sententia hæc fuit:

"Non meâ culpâ sæpe ad vos oratum mitto, Patres Conscripti; sed vis Jugurthæ subigit; quem tanta lubido exstinguendi me invasit, uti neque vos neque Deos immortalis in animo habeat; sanguinem meum, quam omnia, malit. Itaque quintum jam mensem, socius et amicus populi Romani, armis obsessus teneor; neque mihi Micipsæ patris beneficia, neque vestra decreta auxiliantur. Ferro an fame acrius urgear, incertus sum. Plura de Jugurthâ scribere dehortatur fortuna mea (etiam antea expertus sum, parum fidei miseris esse); nisi tamen intelligo, illum supra, quam ego sum, petere, neque simul amicitiam vestram et regnum meum sperare. Utrum gravius existumet, nemini occultum est: nam initio occidit Hiempsalem fratrem meum; dein patrio regno me expulit. Quæ sane fuerint nostræ injuriæ, nihil ad vos: verum nunc vestrum regnum armis tenet: me, quem imperatorem Numidis posuistis, clausum obsidet: legatorum verba quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid reli-

quum, nisi vis vestra, quo moveri possit? Nam ego quidem vellem, et hæc, quæ scribo, et quæ antea in senatu questus sum, vana forent potius, quam miseria mea fidem verbis faceret. Sed, quoniam eo natus sum, ut Jugurthæ scelerum ostentui essem, non jam mortem neque ærumnas, tantummodo inimici imperium et cruciatus corporis, deprecor. Regno Numidiæ, quod vestrum est, uti lubet, consulite: me ex manibus impiis eripite, per majestatem imperii, per amicitiæ fidem, si ulla apud vos memoria avi mei Masinissæ."

XXV. His literis recitatis, fuêre, qui exercitum in Africam mittundum censerent, et quamprimum Adherbali subveniundum: de Jugurthâ interim uti consuleretur, quoniam non paruisset legatis. Sed ab iisdem regis fautoribus summâ ope enisum, ne decretum fieret. Ita bonum publicum, ut in plerisque negotiis solet, privatâ gratiâ devictum. Legantur tamen in Africam majores natu, nobiles, amplis honoribus; in quîs M. Scaurus (de quo supra memoravimus) consularis, et tum senati princeps. Hi, quod in invidiâ res erat simul, et ab Numidis obsecrati, triduo navim escendêre: dein brevi Uticam appulsi, literas ad Jugurtham mittunt, quam ocyssume ad provinciam accedat; seque ad eum ab senatu missos. Ille ubi accepit, homines claros, quorum auctoritatem Romæ pollere audiverat, contra inceptum suum venisse; primo commotus, metu atque lubidine divorsus agitabatur. Timebat iram senati [ni paruisset legatis]: porro animus, cupidine cæcus, ad inceptum scelus rapiebat. Vicit tamen in avido ingenio pravum consilium. Igitur, exercitu circumdato, summâ vi Cirtam irrumpere nititur, maxume sperans, diductâ manu hostium, aut vi aut dolis sese casum victoriæ inventurum. Quod ubi secus procedit, neque, quod intenderat, efficere potest, uti prius, quam legatos conveniret, Adherbalis potiretur; ne, amplius morando, Scaurum, quem plurimum me-

tuebat, incenderet, cum paucis equitibus in provinciam venit. Ac tamen etsi senati verbis minæ graves nuntiabantur, quod oppugnatione non desisteret; multâ tamen oratione consumtâ, legati frustra discessêre.

XXVI. Ea postquam Cirtæ audita sunt, Italici, quorum virtute mœnia defensabantur, confisi, deditione factâ, propter magnitudinem populi Romani inviolatos sese fore, Adherbali suadent, uti seque et oppidum Jugurthæ tradat; tantum ab eo vitam paciscatur: de cæteris senatui curæ fore. At ille, tametsi omnia potiora fide Jugurthæ rebatur; quia penes eosdem, si advorsaretur, cogendi potestas erat, ita, uti censuerant Italici, deditionem facit. Jugurtha in primis Adherbalem excruciatum necat: dein omnis puberes Numidas et negotiatores promiscue, uti quisque armatis obvius, interfecit.

XXVII. Quod postquam Romæ cognitum, et res in senatu agitari cœpta, idem illi ministri regis, interpellando, ac sæpe gratiâ, interdum jurgiis trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. Ac, ni C. Memmius, tribunus plebis designatus, vir acer et infestus potentiæ nobilitatis, populum Romanum edocuisset, id agi, uti per paucos factiosos Jugurthæ scelus condonaretur, profecto omnis invidia prolatandis consultationibus dilapsa erat: tanta vis gratiæ, atque pecuniæ regis. Sed, ubi senatus delicti conscientiâ populum timet; lege Semproniâ provinciæ futuris consulibus Numidia atque Italia decretæ: consules declarantur P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpurnius: Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obvenit. Deinde exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur: stipendium, alia, quæ bello usui forent, decernuntur.

XXVIII. At Jugurtha, contra spem nuntio accepto, quippe cui, Romæ omnia venum ire, in animo hæserat; filium, et cum eo duo familiaris ad senatum legatos mittit: hisque (ut illis, quos, Hiempsale interfecto, miserat) præcepit, omnis mortalis pecuniâ

aggrediantur. Quí postquam Romam adventabant; senatus a Bestiâ consultus, placeretne legatos Jugurthæ recipi mœnibus: iique decrevêre, nisi regnum, ipsumque deditum venissent, uti in diebus [proxumis] decem Italiâ decederent. Consul Numidis ex senati decreto nuntiari jubet: ita, infectis rebus, illi domum discedunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, legat sibi homines nobilis, factiosos, quorum auctoritate, quæ deliquisset, munita fore sperabat (in quîs fuit Scaurus, cujus de naturâ et habitu supra memoravimus); nam in consule nostro multæ bonæque artes animi et corporis erant; quas omnis avaritia præpediebat: patiens laborum, acri ingenio, satis providens, belli haud ignarus, firmissumus contra pericula et insidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, atque inde Siciliam, porro ex Siciliâ in Africam transvectæ. Igitur Calpurnius initio, paratis commeatibus, acriter Numidiam ingressus est; multos mortalis, et urbis aliquot pugnando capit.

XXIX. Sed ubi Jugurtha per legatos pecuniâ tentare, bellique, quod administrabat, asperitatem ostendere cœpit; animus, æger avaritiâ, facile convorsus est. Cæterum socius et administer omnium consiliorum assumitur Scaurus; qui tametsi a principio, plerisque ex factione ejus corruptis, acerrume regem impugnaverat; tamen magnitudine pecuniæ a bono honestoque in pravum abstractus est. Sed Jugurtha primum tantummodo belli moram redimebat, existumans, sese aliquid interim Romæ pretio aut gratiâ effecturum: postea vero quam participem negotii Scaurum acceperat; in maxumam spem adductus recuperandæ pacis, statuit cum eis de omnibus pactionibus præsens agere. Cæterum interea, fidei causâ, mittitur a consule Sextius quæstor in oppidum Jugurthæ Vagam: cujus rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperaverat; quoniam, deditionis morâ, induciæ agitabantur. Igi-

tur rex, uti constituerat, in castra venit; ac pauca, præsenti concilio, locutus de invidiâ facti, atque in deditionem uti acciperetur, reliqua cum Bestiâ et Scauro secreta transigit: dein postero die, quasi per saturam exquisitis sententiis, in deditionem accipitur. Sed, uti pro concilio imperatum, elephanti triginta, pecus atque equi multi, cum parvo argenti pondere, quæstori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus rogandos proficiscitur. In Numidiâ et exercitû nostro pax agitabatur.

XXX. Postquam res in Africâ gestas, quoque modo actæ forent, fama divolgavit; Romæ per omnis locos et conventus de facto consulis agitari: apud plebem gravis invidia; Patres probarentne tantum flagitium, an decretum consulis subvorterent, parum constabat. Ac maxume eos potentia Scauri, quod is auctor et socius Bestiæ ferebatur, a vero, bono impediebat. At C. Memmius (cujus de libertate ingenii, et odio potentiæ nobilitatis, supra diximus) inter dubitationem et moras senati, concionibus populum ad vindicandum hortari: monere, ne rempublicam, ne libertatem suam desererent: multa superba, crudelia facinora nobilitatis ostendere: prorsus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed, quoniam eâ tempestate Memmii facundia clara pollensque fuit, decere existumavi, unam ex tam multis orationem perscribere; ac potissumum, quæ in concione post reditum Bestiæ hujuscemodi verbis disseruit:

XXXI. "Multa dehortantur a vobis, Quirites, ni studium reipublicæ omnia superet: opes factionis, vestra patientia, jus nullum; ac maxume, quod innocentiæ plus periculi quam honoris est. Nam illa quidem piget dicere, his annis XV. quam ludibrio fueritis superbiæ paucorum; quam fœde quamque inulti perierint vestri defensores; ut vobis animus ab ignaviâ atque secordiâ corruptus sit; qui ne nunc quidem, obnoxiis inimicis, exsurgitis, atque etiam

nunc timetis, quibus decet terrori esse. Sed, quamquam hæc talia sunt, tamen obviam ire factionis potentiæ animus subigit. Certe ego libertatem, quæ mihi a parente tradita est, experiar: verum, id frustra an ob rem faciam, in vestrâ manu situm, Quirites. Neque ego hortor (quod sæpe majores vestri fecêre) uti contra injurias armati eatis. Nihil vi, nihil secessione opus: necesse est, suomet ipsi more præcipites eant. Occiso Tiberio Gracco, quem regnum parare aiebant, in plebem Romanam quæstiones habitæ sunt. Post C. Gracci et M. Fulvii cædem, item multi vestri ordinis in carcere necati sunt: utriusque cladis non lex, verum lubido eorum, finem fecit. Sed sane fuerit regni paratio, plebi sua restituere: quidquid sine sanguine civium ulcisci nequitur, jure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini, ærarium expilari; reges et populos liberos paucis nobilibus vectigal pendere; penes eosdem et summam gloriam et maxumas divitias esse: tamen hæc talia facinora impune suscepisse, parum habuêre: itaque postremo leges, majestas vestra, divina et humana omnia, hostibus tradita sunt. Neque eos, qui fecêre, pudet aut pœnitet: sed incedunt per ora vestra magnifice; sacerdotia et consulatus, pars triumphos suos, ostentantes; perinde quasi honori, non prædæ, habeant. Servi ære parati imperia injusta dominorum non perferunt: vos, Quirites, imperio nati, æquo animo servitutem toleratis. At qui sunt hi, qui rempublicam occupavêre? homines sceleratissumi, cruentis manibus, immani avaritiâ, nocentissumi, îdemque superbissumi; quîs fides, decus, pietas, postremo honesta atque inhonesta omnia quæstui sunt. Pars eorum occidisse tribunos plebis, alii quæstiones injustas, plerique cædem in vos fecisse, pro munimento habent. Ita, quam quisque pessume fecit, tam maxume tutus est. Metum a scelere suo ad ignaviam vestram transtulêre: quos omnis eadem cupere, odisse, eadem metuere, in unum coëgit: sed hæc inter

bonos amicitia est, inter malos factio. Quod si tam libertatis curam haberetis, quam illi ad dominationem accensi sunt; profecto neque respublica, sicuti nunc, vastaretur; et beneficia vestra penes optumos, non audacissumos, forent. Majores vestri, parandi juris et majestatis constituendæ gratiâ, bis, per secessionem, armati Aventinum occupavêre: vos pro libertate, quam ab illis accepistis, non summâ ope nitemini? atque eo vehementius, quod majus dedecus est, parta amittere, quam omnino non paravisse. Dicet aliquis, 'Quid igitur censes?' Vindicandum in eos, qui hosti prodidêre rempublicam: non manu, neque vi; quod magis fecisse, quam illis accidisse, indignum; verum quæstionibus et indicio ipsius Jugurthæ; qui si dediticius est, profecto jussis vestris obediens erit: sin ea contemnit, scilicet existumabitis, qualis illa pax aut deditio, ex quâ ad Jugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentis maxumæ divitiæ, in rempublicam damna, dedecora, pervenerint. Nisi forte nondum etiam vos dominationis eorum satietas tenet, et illa, quam hæc tempora, magis placent, cum regna, provinciæ, leges, jura, judicia, bella, paces, postremo divina et humana omnia, penes paucos erant: vos autem, hoc est, populus Romanus, invicti ab hostibus, imperatores omnium gentium, satis habebatis animam retinere: nam servitutem quidem quis vestrûm recusare audebat? Atque ego, tamen etsi viro flagitiosissumum existumo impune injuriam accepisse; tamen vos hominibus sceleratissumis ignoscere, quoniam cives sunt, æquo animo paterer, nisi misericordia in perniciem casura esset. Nam et illis (quantum importunitatis habent) parum est, impune male fecisse, nisi deinde faciundi licentia eripitur: et vobis æterna sollicitudo remanebit, cum intelligetis, aut serviundum esse, aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem, aut concordiæ, quæ spes? Dominari illi volunt; vos liberi

esse: facere illi injurias; vos prohibere: postremo sociis vestris veluti hostibus, hostibus pro sociis, utuntur. Potestne in tam divorsis mentibus pax aut amicitia esse? Quare moneo hortorque, ne tantum scelus impunitum omittatis. Non peculatus ærarii factus est, neque per vim sociis ereptæ pecuniæ; quæ, quamquam gravia, tamen consuetudine jam pro nihilo habentur. Hosti acerrumo prodita senati auctoritas, proditum imperium vestrum: domi militiæque respublica venalis fuit: quæ nisi quæsita erunt, ni vindicatum in noxios; quid reliquum, nisi ut illis, qui ea fecêre, obedientes vivamus? nam impune quæ lubet facere, id est regem esse. Neque ego, Quirites, hortor, ut malitis civis vestros perperam quam recte fecisse; sed ne, ignoscundo malis, bonos perditum eatis. Ad hoc, in republicâ multo præstat beneficii quam maleficii immemorem esse: bonus tantummodo segnior fit, ubi negligas; at malus improbior. Ad hoc, si injuriæ non sint, haud sæpe auxilii egeas."

XXXII. Hæc atque alia hujuscemodi sæpe dicundo, Memmius populo persuadet, uti L. Cassius, qui tum prætor erat, ad Jugurtham mitteretur; interpositâ fide publicâ, Romam duceret; quo facilius, indicio regis, Scauri et reliquorum, quos pecuniæ captæ arcessebant, delicta patefierent. Dum hæc Romæ geruntur, qui in Numidiâ relicti a Bestiâ exercitui præerant, secuti morem imperatoris, plurima et flagitiosissuma facinora fecêre. Fuêre, qui auro corrupti elephantos Jugurthæ traderent; alii perfugas vendere; pars ex pacatis prædas agebant: tanta vis avaritiæ in animos eorum, veluti tabes, invaserat. At Cassius, perlatâ rogatione a C. Memmio, ac perculsâ omni nobilitate, ad Jugurtham proficiscitur; ei timido, et ex conscientiâ diffidenti rebus suis, persuadet, quo se populo Romano dedidisset, ne vim, quam misericordiam, experiri mallet. Privatim

præterea fidem suam interponit, quam ille non minoris quam publicam ducebat: talis eâ tempestate fama de Cassio.

XXXIII. Igitur Jugurtha, contra decus regium, cultu quam maxume miserabili, cum Cassio Romam venit. Ac tamen etsi in ipso magna vis animi erat, confirmatus ab omnibus, quorum potentiâ aut scelere cuncta gesserat; C. Bæbium, tribunum plebis, magnâ mercede parat, cujus impudentiâ contra jus et injurias omnis munitus foret. At C. Memmius, advocatâ concione, quamquam regi infesta plebes erat, et pars in vincula duci jubebat, pars, ni socios sceleris aperiret, more majorum, de hoste supplicium sumi; dignitati, quam iræ, magis consulens, sedare motus, et animos mollire; postremo confirmare, fidem publicam per sese inviolatam fore. Post, ubi silentium cœpit, producto Jugurthâ, verba facit: Romæ Numidiæque facinora ejus memorat; scelera in patrem fratresque ostendit: quibus juvantibus, quibusque ministris, egerit, quamquam intelligat populus Romanus; tamen velle manifesta magis ex illo habere: si vera aperiret, in fide et clementiâ populi Romani magnam spem illi sitam: sin reticeat, non sociis saluti fore; sese suasque spes corrupturum.

XXXIV. Dein, ubi Memmius dicundi finem fecit, et Jugurtha respondere jussus est, C. Bæbius, tribunus plebis (quem pecuniâ corruptum supra diximus) regem tacere jubet: ac tamen etsi multitudo, quæ in concione aderat, vehementer accensa, terrebat eum clamore, voltu, sæpe impetu, atque aliis omnibus, quæ ira fieri amat; vicit tamen impudentia. Ita populus, ludibrio habitus, ex concione discessit: Jugurthæ, Bestiæque, et cæteris, quos illa quæstio exagitabat, animi augescunt.

XXXV. Eâ erat tempestate Romæ Numida quidam, nomine Massiva, Gulussæ filius, Masinissæ nepos; qui (quia, in dissensione regum, Jugurthæ advorsus fuerat) deditâ Cirtâ et Adherbale interfecto,

profugus ex Africâ abierat. Huic Sp. Albinus, qui proxumo anno post Bestiam cum Q. Minucio Rufo consulatum gerebat, persuadet, quoniam ex stirpe Masinissæ sit, Jugurtham ob scelera invidiâ cum metu urgeat; regnum Numidiæ ab senatu petat. Avidus consul belli gerundi, movere quam senescere omnia malebat: ipsi provincia Numidia, Minucio Macedonia, evenerat. Quæ postquam Massiva agitare cœpit, neque Jugurthæ in amicis satis præsidii est, quod eorum alium conscientia, alium mala fama et timor impediebat; Bomilcari, proxumo ac maxume fido sibi, imperat, pretio, sicuti multa confecerat, insidiatores Massivæ paret, ac maxume occulte: sin id parum procedat, quovis modo Numidam interficiat. Bomilcar mature regis mandata exsequitur; et per homines talis negotii artifices itinera egressusque ejus, postremo loca atque tempora cuncta, explorat: deinde, ubi res postulabat, insidias tendit. Igitur unus ex eo numero, qui ad cædem parati, paulo inconsultius Massivam aggreditur; illum obtruncat: sed ipse deprehensus, multis hortantibus, et inprimis Albino consule, indicium profitetur. Fit reus magis ex æquo bonoque, quam ex jure gentium, Bomilcar, comes ejus qui Romam fide publicâ venerat. At Jugurtha, manifestus tanti sceleris, non prius omisit contra verum niti, quam animum advortit, supra gratiam atque pecuniam suam invidiam facti esse. Igitur, quamquam in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat; regno magis quam vadibus consulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit; veritus, ne reliquos popularis metus invaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumtum foret. Et ipse paucis diebus profectus est, jussus ab senatu Italiâ decedere. Sed postquam Româ egressus est, fertur, sæpe eo tacitus respiciens, postremo dixisse, urbem venalem, et mature perituram, si emtorem invenerit.

XXXVI. Interim Albinus, renovato bello, com-

meatum, stipendium, alia, quæ militibus usui forent, maturat in Africam portare; ac statim ipse profectus, uti ante comitia (quod tempus haud longe aberat) armis, aut deditione, aut quovis modo bellum conficeret. At contra Jugurtha trahere omnia, et alias, deinde alias moræ causas facere; polliceri deditionem, ac deinde metum simulare; instanti cedere, et paulo post, ne sui diffiderent, instare: ita belli modo, modo pacis morâ consulem ludificare. Ac fuêre, qui tum Albinum haud ignarum consilii regis existumarent; neque, ex tantâ properantiâ, tam facile tractum bellum secordiâ magis, quam dolo crederent. Sed, postquam, dilapso tempore, comitiorum dies adventabat; Albinus, Aulo fratre in castris pro prætore relicto, Romam decessit.

XXXVII. Eâ tempestate Romæ seditionibus tribuniciis atrociter respublica agitabatur. P. Lucullus et L. Annius, tribuni plebis, resistentibus collegis, continuare magistratum nitebantur; quæ dissensio totius anni comitia impediebat. Eâ morâ in spem adductus Aulus (quem pro prætore in castris relictum supra diximus) aut conficiundi belli, aut terrore exercitûs ab rege pecuniæ capiundæ, milites mense Januario ex hibernis in expeditionem evocat; magnis itineribus, hieme asperâ, pervenit ad oppidum Suthul, ubi regis thesauri erant. Quod quamquam et sævitiâ temporis, et opportunitate loci, neque capi neque obsideri poterat (nam circum murum, situm in prærupti montis extremo, planities limosa hiemalibus aquis paludem fecerat); tamen, aut simulandi gratiâ, quo regi formidinem adderet; aut cupidine cæcus, vineas agere, aggerem jacere, alia, quæ incepto usui forent, properare.

XXXVIII. At Jugurtha, cognitâ vanitate atque imperitiâ legati, subdolus augere amentiam: missitare supplicantis legatos; ipse, quasi vitabundus, per saltuosa loca et tramites exercitum ductare. Denique Aulum spe pactionis perpulit, uti, relicto Suthule, in

abditas regiones sese, veluti cedentem, insequeretur. Interea, per homines callidos, die noctuque exercitum tentabat: centuriones ducesque turmarum, partim uti transfugerent [corrumpere]; alii, signo dato, locum uti desererent: ita delicta occultiora fore. Quæ postquam ex sententiâ instruit; intempestâ nocte, de improviso multitudine Numidarum Auli castra circumvenit. Milites Romani, tumultu perculsi insolito, arma capere alii, alii se abdere, pars territos confirmare; trepidare omnibus locis: vis magna hostium: cœlum nocte atque nubibus obscuratum; periculum anceps: postremo, fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paulo ante corruptos diximus, cohors una Ligurum, cum duabus turmis Thracum, et paucis gregariis militibus, transiêre ad regem; et centurio primi pili tertiæ legionis, per munitionem, quam, uti defenderet, acceperat, locum hostibus introëundi dedit: eâque Numidæ cuncti irrupêre. Nostri fœdâ fugâ, plerique abjectis armis, proxumum collem occupavêre. Nox atque præda castrorum hostes, quo minus victoriâ uterentur, remorata sunt. Dein Jugurtha postero die cum Aulo in colloquio verba facit: Tametsi ipsum cum exercitu fame, ferro clausum tenet; tamen se, humanarum rerum memorem, si secum fœdus faceret, incolumis omnis sub jugum missurum: præterea, uti diebus decem Numidiâ decederet. Quæ quamquam gravia et flagitii plena erant; tamen, quia mortis metu mutabant, sicuti regi lubuerat, pax convenit.

XXXIX. Sed, ubi ea Romæ comperta sunt, metus atque mœror civitatem invasêre: pars dolere pro gloriâ imperii; pars, insolita rerum bellicarum, timere libertati: Aulo omnes infesti, ac maxume, qui bello sæpe præclari fuerant; quod, armatus, dedecore potius quam manu, salutem quæsiverat. Ob ea consul Albinus ex delicto fratris invidiam, ac deinde periculum timens, senatum de fœdere consule-

bat: et tamen interim exercitui supplementum scribere; ab sociis et nomine Latino auxilia arcessere; denique modis omnibus festinare. Senatus ita, uti par fuerat, decernit, suo atque populi injussu nullum potuisse fœdus fieri. Consul, impeditus a tribunis plebis, ne, quas paraverat copias, secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur: nam omnis exercitus, uti convenerat, Numidiâ deductus, in provinciâ hiemabat. Postquam eo venit; quamquam persequi Jugurtham et mederi fraternæ invidiæ animus ardebat; cognitis militibus, quos præter fugam, soluto imperio, licentia atque lascivia corruperat, ex copiâ rerum statuit, nihil sibi agitandum.

XL. Interea Romæ C. Mamilius Limetanus, tribunus plebis, rogationem ad populum promulgat, uti quæreretur in eos, quorum consilio Jugurtha senati decreta neglegisset; quique ab eo, in legationibus aut imperiis, pecunias accepissent; qui elephantos, quique perfugas tradidissent; item qui de pace aut bello cum hostibus pactiones fecissent. Huic rogationi partim conscii sibi, alii ex partium invidiâ pericula metuentes, quoniam aperte resistere non poterant, quin illa et alia talia placere sibi faterentur; occulte per amicos, ac maxume per homines nominis Latini et socios Italicos, impedimenta parabant. Sed plebes, incredibile memoratu est, quam intenta fuerit, quantâque vi rogationem jusserit, decreverit, voluerit; magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quam curâ reipublicæ: tanta lubido in partibus. Igitur, cæteris metu perculsis, M. Scaurus, (quem legatum Bestiæ supra docuimus) inter lætitiam plebis, et suorum fugam, trepidâ etiam tum civitate, cum ex Mamiliâ rogatione tres quæsitores rogarentur, effecerat, uti ipse in eo numero crearetur. Sed quæstio exercita aspere violenterque, ex rumore, et lubidine plebis. Ut sæpe nobilitatem, sic eâ tempestate plebem, ex secundis rebus insolentia ceperat.

XLI. Cæterum mos partium popularium et senati factionum, ac deinde omnium malarum artium, paucis ante annis Romæ ortus, otio et abundantiâ earum rerum, quæ prima mortales ducunt. Nam, ante Carthaginem deletam, populus et senatus Romanus placide modesteque inter se rempublicam tractabant: neque gloriæ neque dominationis certamen inter civis erat: metus hostilis in bonis artibus civitatem retinebat. Sed, ubi illa formido mentibus discessit; scilicet ea, quæ secundæ res amant, lascivia atque superbia incessêre. Ita, quod in advorsis rebus optaverant otium, postquam adepti sunt, asperius, acerbiusque fuit: namque cœpêre nobilitas dignitatem, populus libertatem, in lubidinem vortere: sibi quisque ducere, trahere, rapere. Ita omnia in duas partis abstracta sunt: respublica, quæ media fuerat, dilacerata. Cæterum nobilitas factione magis pollebat: plebis vis soluta atque dispersa, in multitudine, minus poterat: paucorum arbitrio belli domique agitabatur: penes eosdem ærarium, provinciæ, magistratus, gloriæ, triumphique erant: populus militiâ atque inopiâ urgebatur; prædas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes aut parvi liberi militum, ut quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. Ita, cum potentiâ, avaritia sine modo modestiâque invadere; polluere et vastare omnia; nihil pensi, neque sancti habere, quoad semet ipsa præcipitavit. Nam ubi primum [ex nobilitate] reperti sunt, qui veram gloriam injustæ potentiæ anteponerent; moveri civitas, et permixtio civilis, quasi discessio terræ, oriri cœpit.

XLII. Nam, postquam Tiberius et C. Graccus, quorum majores Punico atque aliis bellis multum reipublicæ addiderant, vindicare plebem in libertatem, et paucorum scelera patefacere cœpêre; nobilitas noxia, atque eo perculsa, modo per socios ac nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos spes societatis a plebe dimoverat, Graccorum

actionibus obviam ierat: et primo Tiberium, dein paucos post annos eadem ingredientem Caium, tribunum alterum, alterum triumvirum coloniis deducendis, cum M. Fulvio Flacco, ferro necaverant. Et sane Graccis, cupidine victoriæ, haud satis moderatus animus fuit. Sed bono vinci satius est, quam malo more injuriam vincere. Igitur eâ victoriâ nobilitas ex lubidine suâ usa, multos mortalis ferro aut fugâ exstinxit; plusque in reliquum sibi timoris, quam potentiæ, addidit: quæ res plerumque magnas civitatis pessum dedit; dum alteri alteros vincere quovis modo, et victos acerbius ulcisci volunt. Sed de studiis partium, et omnibus civitatis moribus, si singulatim, aut pro magnitudine, parem disserere, tempus, quam res, maturius deserat. Quamobrem ad inceptum redeo.

XLIII. Post Auli fœdus, exercitûsque nostri fœdam fugam, Q. Metellus et M. Silanus, consules designati, [provincias] inter se paraverunt; Metelloque Numidia evenerat, acri viro, et quamquam advorso populi partium, famâ tamen æquabili et inviolatâ. Is ubi primum magistratum ingressus est, alia omnia sibi cum collegâ ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. Igitur diffidens veteri exercitui, milites scribere, præsidia undique arcessere; arma, tela, equos, cætera instrumenta militiæ, parare: ad hoc commeatum affatim: denique omnia, quæ bello vario et multarum rerum egenti usui esse solent. Cæterum, ad ea patranda, senati auctoritate socii nomenque Latinum, reges ultro, auxilia mittere: postremo omnis civitas summo studio annitebatur. Itaque, ex sententiâ omnibus rebus paratis compositisque, in Numidiam proficiscitur, magnâ spe civium, cum propter bonas artis, tum maxume, quod advorsum divitias animum invictum gerebat; et avaritiâ magistratuum ante id tempus in Numidiâ nostræ opes contusæ, hostiumque auctæ erant.

XLIV. Sed ubi in Africam venit, exercitus ei traditur Sp. Albini pro consule iners, imbellis, neque periculi neque laboris patiens, linguâ quam manu promtior, prædator ex sociis, et ipse præda hostium, sine imperio et modestiâ habitus. Ita imperatori novo plus ex malis moribus sollicitudinis, quam ex copiâ militum auxilii aut spei bonæ, accedebat. Statuit tamen Metellus (quamquam et æstivorum tempus comitiorum mora imminuerat, et exspectatione eventi civium animos intentos putabat) non prius bellum attingere, quam, majorum disciplinâ, milites laborare coëgisset: nam Albinus, Auli fratris exercitûsque clade perculsus, postquam decreverat non egredi provinciâ, quantum temporis æstivorum in imperio fuit, plerumque milites stativis castris habebat; nisi cum odos, aut pabuli egestas, locum mutare subegerat. Sed neque more militari vigiliæ deducebantur: uti cuique lubebat, ab signis aberat. Lixæ permixti cum militibus die noctuque vagabantur, et palantes agros vastare, villas expugnare, pecoris et mancipiorum prædas certantes agere; eaque mutare cum mercatoribus vino advectitio, et aliis talibus: præterea, frumentum publice datum vendere, panem in dies mercari: postremo, quæcumque dici aut fingi queunt ignaviæ luxuriæque probra, in illo exercitu cuncta fuêre, et alia amplius.

XLV. Sed in eâ difficultate Metellum non minus, quam in rebus hostilibus, magnum et sapientem virum fuisse comperior, tantâ temperantiâ inter ambitionem sævitiamque moderatum: namque edicto primum adjumenta ignaviæ sustulisse, ne quisquam in castris panem, aut quem alium coctum cibum, venderet; ne lixæ exercitum sequerentur; ne miles gregarius in castris, neve in agmine, servum aut jumentum haberet; cæteris arcte modum statuisse. Præterea transvorsis itineribus quotidie castra movere, juxta ac si hostes adessent, vallo atque fossâ munire, vigilias crebras ponere, et ipse cum legatis

circumire: item in agmine in primis modo, modo in postremis, sæpe in medio adesse, ne quispiam ordine egrederetur, uti cum signis frequentes incederent, miles cibum et arma portaret. Ita prohibendo a delictis magis, quam vindicando, exercitum brevi confirmavit.

XLVI. Interea Jugurtha, ubi, quæ Metellus agebat, ex nuntiis accepit; simul de innocentiâ ejus certior Romæ factus, diffidere suis rebus, ac tum demum veram deditionem facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum suppliciis mittit, qui tantummodo ipsi liberisque vitam peterent, alia omnia dederent populo Romano. Sed Metello jam antea experimentis cognitum erat, genus Numidarum infidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum. Itaque legatos alium ab alio divorsos aggreditur; ac paulatim tentando, postquam opportunos cognovit, multa pollicendo persuadet, uti Jugurtham, maxume vivum, sin id parum procedat, necatum, sibi traderent: cæterum palam, quæ ex voluntate forent, regi nuntiari jubet. Deinde ipse paucis diebus, intento atque infesto exercitu, in Numidiam procedit: ubi, contra belli faciem, tuguria plena hominum, pecora cultoresque in agris: ex oppidis et mapalibus præfecti regis obvii procedebant, parati frumentum dare, commeatum portare, postremo omnia, quæ imperarentur, facere. Neque Metellus idcirco minus, sed pariter ac si hostes adessent, munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditionis signa ostentui credere, et insidiis locum tentare. Itaque ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum et sagittariorum delectâ manu, apud primos erat; in postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat: in utrumque latus auxiliarios equites tribunis legionum et præfectis cohortium dispertiverat, uti cum his permixti velites, quâcumque accederent, equitatus hostium propulsarent. Nam in Jugurthâ tantus

dolus, tantaque peritia locorum et militiæ erat, uti, absens an præsens, pacem an bellum gerens, perniciosior esset, in incerto haberetur.

XLVII. Erat haud longe ab eo itinere, quo Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vaga, forum rerum venalium totius regni maxume celebratum; ubi et incolere et mercari consueverant Italici generis multi mortales. Huc consul, simul tentandi gratiâ, si paterent opportunitates loci, præsidium imposuit; præterea imperavit frumentum, et alia, quæ bello usui forent: ratus id, quod res monebat, frequentiam negotiatorum et commeatum [juvaturum exercitum] etiam paratis rebus munimento fore. Inter hæc negotia, Jugurtha impensius modo legatos supplices mittere, pacem orare; præter suam liberorumque vitam, omnia Metello dedere. Quos item, uti priores, consul illectos ad proditionem domum dimittebat: regi pacem, quam postulabat, neque abnuere neque polliceri; et inter eas moras promissa legatorum exspectare.

XLVIII. Jugurtha ubi Metelli dicta cum factis composuit, ac se suis artibus tentari animadvortit; quippe cui verbis pax nuntiabatur, cæterum re bellum asperrumum erat; urbs maxuma alienata, ager hostibus cognitus, animi popularium tentati; coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. Igitur explorato hostium itinere, in spem victoriæ adductus ex opportunitate loci, quas maxumas copias potest omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli antevenit. Erat in eâ parte Numidiæ, quam Adherbal in divisione possederat, flumen oriens a meridie, nomine Muthul; a quo aberat mons ferme millia passuum viginti, tractu pari, vastus ab naturâ et humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in immensum pertinens, vestitus oleastro ac myrtetis, aliisque generibus arborum, quæ humi arido atque arenoso gignuntur.

Media autem planities deserta, penuriâ aquæ, præter flumini propinqua loca: ea, consita arbustis, pecore atque cultoribus frequentabantur.

XLIX. Igitur in eo colle, quem transvorso itinere porrectum docuimus, Jugurtha, extenuatâ suorum acie, consedit: elephantis et parti copiarum pedestrium Bomilcarem præfecit, eumque edocet, quæ ageret; ipse propior montem cum omni equitatu pedites delectos collocat: dein singulas turmas atque manipulos circumiens monet atque obtestatur, uti, memores pristinæ virtutis et victoriæ, seque regnumque suum ab Romanorum avaritiâ defendant: cum his certamen fore, quos antea victos sub jugum miserint: ducem illis, non animum, mutatum: quæ ab imperatore decuerint, omnia suis provisa; locum superiorem, uti prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus, manum consererent: proinde parati intentique essent, signo dato, Romanos invadere: illum diem aut omnis labores et victorias confirmaturum, aut maxumarum ærumnarum initium fore. Ad hoc viritim, uti quemque ob militare facinus pecuniâ aut honore extulerat, commonefacere beneficii sui, et eum ipsum aliis ostentare: postremo, pro cujusque ingenio, pollicendo, minitando, obtestando, alium alio modo excitare: cum interim Metellus, ignarus hostium, monte degrediens cum exercitu conspicitur. Primo dubius, quidnam insolita facies ostenderet (nam inter virgulta equi Numidæque consederant, neque plane occultati humilitate arborum, et tamen incerti, quidnam esset; cum naturâ loci, tum dolo ipsi atque signa militaria obscurati); dein, brevi cognitis insidiis, paulisper agmen constitit. Ibi commutatis ordinibus, in dextero latere, quod proxumum hostis erat, triplicibus subsidiis aciem instruxit; inter manipulos funditores et sagittarios dispertit; equitatum omnem in cornibus locat; ac pauca pro tempore milites hortatus, aciem,

sicuti instruxerat, transvorsis principiis, in planum deducit.

L. Sed ubi Numidas quietos, neque colle degredi animadvortit, veritus, ex anni tempore et inopiâ aquæ, ne siti conficeretur exercitus, Rutilium legatum cum expeditis cohortibus et parte equitum præmisit ad flumen, uti locum castris antecaperet; existumans, hostis crebro impetu et transvorsis prœliis iter suum remoraturos, et, quoniam armis diffiderent, lassitudinem et sitim militum tentaturos. Dein ipse, pro re atque loco, sicuti monte descenderat, paulatim procedere: Marium post principia habere: ipse cum sinistræ alæ equitibus esse, qui in agmine principes facti erant. At Jugurtha, ubi extremum agmen Metelli primos suos prætergressum videt, præsidio quasi duûm millium peditum montem occupat, quâ Metellus descenderat; ne forte cedentibus advorsariis receptui, ac post munimento foret: dein, repente signo dato, hostis invadit. Numidæ alii postremos cædere; pars a sinistrâ ac dexterâ tentare; infensi adesse atque instare: omnibus locis Romanorum ordines conturbare; quorum etiam qui firmioribus animis obvii hostibus fuerant, ludificati incerto prœlio, ipsi modo eminus sauciabantur; neque contra feriundi, aut manum conserundi copia erat. Antea jam docti ab Jugurthâ equites, ubicumque Romanorum turba insequi cœperat, non confertim, neque in unum sese recipiebant, sed alius alio quam maxume divorsi. Ita numero priores, si ab persequendo hostis deterrere nequiverant, disjectos ab tergo aut lateribus circumveniebant: sin opportunior fugæ collis, quam campi fuerant; eâ vero consueti Numidarum equi facile inter virgulta evadere: nostros asperitas et insolentia loci retinebat.

LI. Cæterum facies totius negotii varia, incerta, fœda, atque miserabilis: dispersi a suis, pars cedere, alii insequi; neque signa, neque ordines observare;

ubi quemque periculum ceperat, ibi resistere ac propulsare: arma, tela, equi, viri; hostes, cives permixti; nihil consilio, neque imperio agi: fors omnia regere. Itaque multum die processerat, cum etiam tum eventus in incerto erat. Denique, omnibus labore et æstu languidis, Metellus ubi videt Numidas minus instare, paulatim milites in unum conducit; ordines restituit; et cohortis legionarias quatuor advorsum pedites hostium collocat: eorum magna pars superioribus locis fessa consederat. Simul orare, hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hostis fugientis vincere: neque illis castra esse, neque munimentum ullum, quo cedentes tenderent: in armis omnia sita. Sed ne Jugurtha quidem interea quietus; circumire, hortari, renovare prœlium, et ipse cum delectis tentare omnia: subvenire suis; hostibus dubiis instare; quos firmos cognoverat, eminus pugnando retinere.

LII. Eo modo inter se duo imperatores, summi viri, certabant; ipsi pares, cæterum opibus disparibus. Nam Metello virtus militum erat, locus advorsus: Jugurthæ alia omnia, præter milites, opportuna. Denique Romani, ubi intelligunt, neque sibi perfugium esse, neque ab hoste copiam pugnandi fieri, (et jam die vesper erat) advorso colle, sicuti præceptum fuerat, evadunt. Amisso loco, Numidæ fusi fugatique, pauci interiêre; plerosque velocitas et regio hostibus ignara tutata sunt. Interea Bomilcar (quem elephantis et parti copiarum pedestrium præfectum ab Jugurthâ supra diximus), ubi eum Rutilius prætergressus est, paulatim suos in æquum locum deducit: ac, dum legatus ad flumen, quo præmissus erat, festinans pergit, quietus, uti res postulabat, aciem exornat: neque remittit, quid ubique hostis ageret, explorare. Postquam Rutilium consedisse jam, et animo vacuum accepit, simulque ex Jugurthæ prœlio clamorem augeri; veritus, ne legatus, cognitâ re, laborantibus suis auxilio foret, aciem, quam, diffi-

dens virtuti militum, arcte statuerat, quo hostium itineri officeret, latius porrigit; eoque modo ad Rutilii castra procedit.

LIII. Romani ex improviso pulveris vim magnam animadvortunt; nam prospectum ager arbustis consitus prohibebat. Et primo rati humum aridam vento agitari; post, ubi æquabilem manere, et, sicuti acies movebatur, magis magisque appropinquare vident; cognitâ re, properantes arma capiunt, ac pro castris, sicuti imperabatur, consistunt. Deinde, ubi propius ventum, utrimque magno clamore concurrunt. Numidæ tantummodo remorati, dum in elephantis auxilium putant; postquam impeditos ramis arborum, atque ita disjectos circumveniri vident, fugam faciunt: ac plerique, abjectis armis, collis, aut noctis, quæ jam aderat, auxilio integri abeunt. Elephanti quatuor capti; reliqui omnes, numero quadraginta, interfecti. At Romani, quamquam itinere atque opere castrorum et prœlio fessi lætique erant; tamen, quod Metellus amplius opinione morabatur, instructi intentique obviam procedunt. Nam dolus Numidarum nihil languidi neque remissi patiebatur. Ac primo, obscurâ nocte, postquam haud procul inter se erant, strepitu, velut hostes adventare; alteri apud alteros formidinem simul et tumultum facere: et pæne imprudentiâ admissum facinus miserabile, ni utrimque præmissi equites rem exploravissent. Igitur, pro metu, repente gaudium exortum; milites alius alium læti appellant; acta edocent atque audiunt: sua quisque fortia facta ad cœlum ferre. Quippe res humanæ ita sese habent: in victoriâ vel ignavis gloriari licet; advorsæ res etiam bonos detractant.

LIV. Metellus, in isdem castris quatriduo moratus, saucios cum curâ reficit, meritos in prœliis more militiæ donat; universos in concione laudat, atque agit gratias; hortatur, ad cætera, quæ levia sunt, parem animum gerant: pro victoriâ satis jam pug-

natum; reliquos labores pro prædâ fore. Tamen interim transfugas et alios opportunos, Jugurtha ubi gentium, aut quid agitaret; cum paucisne esset, an exercitum haberet; ut sese victus gereret, exploratum misit. At ille sese in loca saltuosa et naturâ munita receperat; ibique cogebat exercitum numero hominum ampliorem, sed hebetem infirmumque, agri ac pecoris magis, quam belli, cultorem. Id eâ gratiâ eveniebat, quod, præter regios equites, nemo omnium Numidarum ex fugâ regem sequitur: quo cujusque animus fert, eo discedunt: neque id flagitium militiæ ducitur: ita se mores habent. Igitur Metellus ubi videt regis etiam tum animum ferocem; bellum renovari, quod, nisi ex illius lubidine, geri posset; præterea iniquum certamen sibi cum hostibus; minore detrimento illos vinci, quam suos vincere: statuit, non prœliis, neque acie, sed alio more, bellum gerundum. Itaque in Numidiæ loca opulentissima pergit; agros vastat; multa castella et oppida temere munita, aut sine præsidio, capit incenditque; puberes interficit; alia omnia militum præda esse. Eâ formidine multi mortales Romanis dediti obsides; frumentum et alia, quæ usui forent, affatim præbita: ubicumque res postulabat, præsidium impositum. Quæ negotia multo magis, quam prœlium male pugnatum [ab suis] regem terrebant: quippe, cui spes omnis in fugâ sita, sequi cogebatur; et qui sua loca defendere nequiverat, in alienis bellum gerere. Tamen ex copiâ, quod optumum videbatur, consilium capit: exercitum plerumque in ìsdem locis opperiri jubet; ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur; nocturnis et aviis itineribus ignoratus Romanos palantis repente aggreditur: eorum plerique inermes cadunt; multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit: et Numidæ, priusquam ex castris subveniretur, sicuti jussi erant, in proxumos collis discedunt.

LV. Interim Romæ gaudium ingens ortum, co-

gnitis Metelli rebus: ut seque et exercitum more majorum gereret; in advorso loco, victor tamen virtute fuisset; hostium agro potiretur; Jugurtham, magnificum ex Auli secordiâ, spem salutis in solitudine aut fugâ coëgisset habere. Itaque senatus ob ea feliciter acta Dîs immortalibus supplicia decernere: civitas, trepida antea et sollicita de belli eventu, læta agere: fama de Metello præclara esse. Igitur eo intentior ad victoriam niti; omnibus modis festinare; cavere tamen, necubi hosti opportunus fieret: meminisse, post gloriam invidiam sequi. Ita, quo clarior erat, eo magis animi anxius: neque, post insidias Jugurthæ, effuso exercitu prædari: ubi frumento aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu præsidium agitabant: exercitûs partim ipse, reliquos Marius ducebat. Sed igni magis, quam prædâ, ager vastabatur. Duobus locis, haud longe inter se, castra faciebant: ubi vi opus erat, cuncti aderant: cæterum, quo fuga atque formido latius crescerent, divorsi agebant. Eo tempore Jugurtha per collis sequi: tempus aut locum pugnæ quærere: quâ venturum hostem audierat, pabulum et aquarum fontis, quorum penuria erat, corrumpere: modo se Metello, interdum Mario ostendere; postremos in agmine tentare, ac statim in collis regredi; rursus aliis, post aliis minitari: neque prœlium facere, neque otium pati; tantummodo hostem ab incepto retinere.

LVI. Romanus imperator ubi se dolis fatigari videt, neque ab hoste copiam pugnandi fieri; urbem magnam, et in eâ parte, quâ sita erat, arcem regni, nomine Zamam, statuit oppugnare; ratus id, quod negotium poscebat, Jugurtham laborantibus suis auxilio venturum, ibique prœlium fore. At ille, quæ parabantur, a perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum antevenit; oppidanos hortatur, mœnia defendant, additis auxilio perfugis; quod genus ex copiis regis, quia fallere nequibant, firmissumum. Præterea pollicetur, in tempore semet cum exercitu

affore. Ita compositis rebus, in loca quam maxume occulta discedit; ac post paulo cognoscit, Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam missum; quod oppidum primum omnium post malam pugnam ab rege defecerat. Eo cum delectis equitibus noctu pergit, et jam egredientibus Romanis in portâ pugnam facit: simul magnâ voce Siccenses hortatur, uti cohortis ab tergo circumveniant: fortunam præclari facinoris casum dare; si id fecerint, postea sese in regno, illos in libertate, sine metu ætatem acturos. Ac, ni Marius signa inferre, atque evadere oppido properavisset, profecto cuncti, aut magna pars Siccensium fidem mutavissent: tantâ mobilitate sese Numidæ agunt. Sed milites Jugurthini, paulisper ab rege sustentati, postquam majore vi hostes urgent, paucis amissis, profugi discedunt.

LVII. Marius ad Zamam pervenit: id oppidum, in campo situm, magis opere quam naturâ munitum erat; nullius idoneæ rei egens, armis virisque opulentum. Igitur Metellus, pro tempore atque loco paratis rebus, cuncta mœnia exercitu circumvenit: legatis imperat, ubi quisque curaret: deinde, signo dato, undique simul clamor ingens oritur: neque ea res Numidas terret; infensi intentique sine tumultu manent: prœlium incipitur. Romani, pro ingenio quisque, pars eminus glande aut lapidibus pugnare; alii succedere, ac murum modo suffodere, modo scalis aggredi: cupere prœlium in manibus facere. Contra ea oppidani in proxumos saxa volvere; sudis, pila, præterea picem sulfure et tædâ mixtam ardentia mittere. Sed nec illos, qui procul manserant, timor animi satis muniverat: nam plerosque jacula, tormentis aut manu emissa, volnerabant; parique periculo, sed famâ impari, boni atque ignavi erant.

LVIII. Dum apud Zamam sic certatur, Jugurtha ex improviso castra hostium cum magnâ manu invadit: remissis, qui in præsidio erant, et omnia magis quam prœlium exspectantibus, portam irrum-

pit. At nostri, repentino metu perculsi, sibi quisque pro moribus consulunt: alii fugere, alii arma capere: magna pars volnerati, aut occisi. Cæterum ex omni multitudine non amplius quadraginta, memores nominis Romani, grege facto, locum cepêre, paulo, quam alii, editiorem; neque inde maxumâ vi depelli quiverunt; sed tela eminus missa remittere, pauci in pluribus minus frustrati: sin Numidæ propius accessissent, ibi vero virtutem ostendere, et eos maxumâ vi cædere, fundere, atque fugare. Interim Metellus cum acerrume rem gereret, clamorem hostilem ab tergo accepit: dein, convorso equo, animadvortit, fugam ad se vorsum fieri: quæ res indicabat popularis esse. Igitur equitatum omnem ad castra propere mittit, ac statim C. Marium cum cohortibus sociorum; eumque lacrymans per amicitiam perque rempublicam obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore, neve hostis inultos abire, sinat: ille brevi mandata efficit. At Jugurtha, munimento castrorum impeditus, cum alii super vallum præcipitarentur, alii in angustiis ipsi sibi properantes officerent, multis amissis, in loca munita sese recepit. Metellus, infecto negotio, postquam nox aderat, in castra cum exercitu revortitur.

LIX. Igitur postero die, prius quam ad oppugnandum egrederetur, equitatum omnem in eâ parte, quâ regis adventus erat, pro castris agitare jubet: portas et proxuma loca tribunis dispertit: deinde ipse pergit ad oppidum, atque, ut superiore die, murum aggreditur. Interim Jugurtha ex occulto repente nostros invadit. Qui in proximo locati fuerant, paulisper territi perturbantur; reliqui cito subveniunt. Neque diutius Numidæ resistere quivissent, ni pedites cum equitibus permixti magnam cladem in congressu facerent: quibus illi freti, non, ut equestri prœlio solet, sequi, dein cedere; sed advorsis equis concurrere, implicare ac perturbare aciem; ita expeditis peditibus suis hostis pæne victos dare.

LX. Eodem tempore apud Zamam magnâ vi certabatur. Ubi quisque legatus aut tribunus curabat, eo acerrume niti; neque alius in alio magis quam in sese spem habere: pariter oppidani agere: oppugnare, aut parare omnibus locis: avidius alteri alteros sauciare, quam semet tegere: clamor, permixtus hortatione, lætitiâ, gemitu, item strepitus armorum, ad cœlum ferri: tela utrimque volare. Sed illi, qui mœnia defensabant, ubi hostes paululum modo pugnam remiserant, intenti prœlium equestre prospectabant: eos, uti quæque Jugurthæ res erant, lætos modo, modo pavidos animadvorteres: ac, sicuti audiri a suis aut cerni possent, monere alii, alii hortari, aut manu significare, aut niti corporibus, et huc illuc, quasi vitabundi, aut jacientes tela, agitare. Quod ubi Mario cognitum est (nam is in eâ parte curabat), consulto lenius agere, ac diffidentiam rei simulare: pati Numidas sine tumultu regis prœlium visere. Ita illis studio suorum adstrictis, repente magnâ vi murum aggreditur: et jam scalis egressi milites prope summa ceperant, cum oppidani concurrunt; lapides, ignem, alia præterea tela ingerunt. Nostri primo resistere: deinde, ubi unæ atque alteræ scalæ comminutæ, qui supersteterant, afflicti sunt; cæteri quoquo modo potuêre, pauci integri, magna pars confecti volneribus, abeunt. Denique utrimque prœlium nox diremit.

LXI. Metellus, postquam videt frustra inceptum; neque oppidum capi, neque Jugurtham, nisi ex insidiis, aut suo loco pugnam facere, et jam æstatem exactam esse, ab Zamâ discedit: et in his urbibus, quæ ad se defecerant, satisque munitæ loco aut mœnibus erant, præsidia imponit. Cæterum exercitum in provinciam [quæ proxuma est Numidiæ] hiemandi gratiâ collocat. Neque id tempus, ex aliorum more, quieti aut luxuriæ concedit: sed, quoniam armis bellum parum procedebat, insidias regi per amicos tendere, et eorum perfidiâ pro armis uti parat.

dolus, tantaque peritia locorum et militiæ erat, uti, absens an præsens, pacem an bellum gerens, perniciosior esset, in incerto haberetur.

XLVII. Erat haud longe ab eo itinere, quo Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vaga, forum rerum venalium totius regni maxume celebratum; ubi et incolere et mercari consueverant Italici generis multi mortales. Huc consul, simul tentandi gratiâ, si paterent opportunitates loci, præsidium imposuit; præterea imperavit frumentum, et alia, quæ bello usui forent: ratus id, quod res monebat, frequentiam negotiatorum et commeatum [juvaturum exercitum] etiam paratis rebus munimento fore. Inter hæc negotia, Jugurtha impensius modo legatos supplices mittere, pacem orare; præter suam liberorumque vitam, omnia Metello dedere. Quos item, uti priores, consul illectos ad proditionem domum dimittebat: regi pacem, quam postulabat, neque abnuere neque polliceri; et inter eas moras promissa legatorum exspectare.

XLVIII. Jugurtha ubi Metelli dicta cum factis composuit, ac se suis artibus tentari animadvortit; quippe cui verbis pax nuntiabatur, cæterum re bellum asperrumum erat; urbs maxuma alienata, ager hostibus cognitus, animi popularium tentati; coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. Igitur explorato hostium itinere, in spem victoriæ adductus ex opportunitate loci, quas maxumas copias potest omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli antevenit. Erat in eâ parte Numidiæ, quam Adherbal in divisione possederat, flumen oriens a meridie, nomine Muthul; a quo aberat mons ferme millia passuum viginti, tractu pari, vastus ab naturâ et humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in immensum pertinens, vestitus oleastro ac myrtetis, aliisque generibus arborum, quæ humi arido atque arenoso gignuntur.

Media autem planities deserta, penuriâ aquæ, præter flumini propinqua loca: ea, consita arbustis, pecore atque cultoribus frequentabantur.

XLIX. Igitur in eo colle, quem transvorso itinere porrectum docuimus, Jugurtha, extenuatâ suorum acie, consedit: elephantis et parti copiarum pedestrium Bomilcarem præfecit, eumque edocet, quæ ageret; ipse propior montem cum omni equitatu pedites delectos collocat: dein singulas turmas atque manipulos circumiens monet atque obtestatur, uti, memores pristinæ virtutis et victoriæ, seque regnumque suum ab Romanorum avaritiâ defendant: cum his certamen fore, quos antea victos sub jugum miserint: ducem illis, non animum, mutatum: quæ ab imperatore decuerint, omnia suis provisa; locum superiorem, uti prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus, manum consererent: proinde parati intentique essent, signo dato, Romanos invadere: illum diem aut omnis labores et victorias confirmaturum, aut maxumarum ærumnarum initium fore. Ad hoc viritim, uti quemque ob militare facinus pecuniâ aut honore extulerat, commonefacere beneficii sui, et eum ipsum aliis ostentare: postremo, pro cujusque ingenio, pollicendo, minitando, obtestando, alium alio modo excitare: cum interim Metellus, ignarus hostium, monte degrediens cum exercitu conspicitur. Primo dubius, quidnam insolita facies ostenderet (nam inter virgulta equi Numidæque consederant, neque plane occultati humilitate arborum, et tamen incerti, quidnam esset; cum naturâ loci, tum dolo ipsi atque signa militaria obscurati); dein, brevi cognitis insidiis, paulisper agmen constitit. Ibi commutatis ordinibus, in dextero latere, quod proxumum hostis erat, triplicibus subsidiis aciem instruxit; inter manipulos funditores et sagittarios dispertit; equitatum omnem in cornibus locat; ac pauca pro tempore milites hortatus, aciem,

sicuti instruxerat, transvorsis principiis, in planum deducit.

L. Sed ubi Numidas quietos, neque colle degredi animadvortit, veritus, ex anni tempore et inopiâ aquæ, ne siti conficeretur exercitus, Rutilium legatum cum expeditis cohortibus et parte equitum præmisit ad flumen, uti locum castris antecaperet; existumans, hostis crebro impetu et transvorsis prœliis iter suum remoraturos, et, quoniam armis diffiderent, lassitudinem et sitim militum tentaturos. Dein ipse, pro re atque loco, sicuti monte descenderat, paulatim procedere: Marium post principia habere: ipse cum sinistræ alæ equitibus esse, qui in agmine principes facti erant. At Jugurtha, ubi extremum agmen Metelli primos suos prætergressum videt, præsidio quasi duûm millium peditum montem occupat, quâ Metellus descenderat; ne forte cedentibus advorsariis receptui, ac post munimento foret: dein, repente signo dato, hostis invadit. Numidæ alii postremos cædere; pars a sinistrâ ac dexterâ tentare; infensi adesse atque instare: omnibus locis Romanorum ordines conturbare; quorum etiam qui firmioribus animis obvii hostibus fuerant, ludificati incerto prœlio, ipsi modo eminus sauciabantur; neque contra feriundi, aut manum conserundi copia erat. Antea jam docti ab Jugurthâ equites, ubicumque Romanorum turba insequi cœperat, non confertim, neque in unum sese recipiebant, sed alius alio quam maxume divorsi. Ita numero priores, si ab persequendo hostis deterrere nequiverant, disjectos ab tergo aut lateribus circumveniebant: sin opportunior fugæ collis, quam campi fuerant; eâ vero consueti Numidarum equi facile inter virgulta evadere: nostros asperitas et insolentia loci retinebat.

LI. Cæterum facies totius negotii varia, incerta, fœda, atque miserabilis: dispersi a suis, pars cedere, alii insequi; neque signa, neque ordines observare;

ubi quemque periculum ceperat, ibi resistere ac propulsare: arma, tela, equi, viri; hostes, cives permixti; nihil consilio, neque imperio agi: fors omnia regere. Itaque multum die processerat, cum etiam tum eventus in incerto erat. Denique, omnibus labore et æstu languidis, Metellus ubi videt Numidas minus instare, paulatim milites in unum conducit; ordines restituit; et cohortis legionarias quatuor advorsum pedites hostium collocat: eorum magna pars superioribus locis fessa consederat. Simul orare, hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hostis fugientis vincere: neque illis castra esse, neque munimentum ullum, quo cedentes tenderent: in armis omnia sita. Sed ne Jugurtha quidem interea quietus; circumire, hortari, renovare prœlium, et ipse cum delectis tentare omnia: subvenire suis; hostibus dubiis instare; quos firmos cognoverat, eminus pugnando retinere.

LII. Eo modo inter se duo imperatores, summi viri, certabant; ipsi pares, cæterum opibus disparibus. Nam Metello virtus militum erat, locus advorsus: Jugurthæ alia omnia, præter milites, opportuna. Denique Romani, ubi intelligunt, neque sibi perfugium esse, neque ab hoste copiam pugnandi fieri, (et jam die vesper erat) advorso colle, sicuti præceptum fuerat, evadunt. Amisso loco, Numidæ fusi fugatique, pauci interière; plerosque velocitas et regio hostibus ignara tutata sunt. Interea Bomilcar (quem elephantis et parti copiarum pedestrium præfectum ab Jugurthâ supra diximus), ubi eum Rutilius prætergressus est, paulatim suos in æquum locum deducit: ac, dum legatus ad flumen, quo præmissus erat, festinans pergit, quietus, uti res postulabat, aciem exornat: neque remittit, quid ubique hostis ageret, explorare. Postquam Rutilium consedisse jam, et animo vacuum accepit, simulque ex Jugurthæ prœlio clamorem augeri; veritus, ne legatus, cognitâ re, laborantibus suis auxilio foret, aciem, quam, diffi-

dens virtuti militum, arcte statuerat, quo hostium itineri officeret, latius porrigit; eoque modo ad Rutilii castra procedit.

LIII. Romani ex improviso pulveris vim magnam animadvortunt; nam prospectum ager arbustis consitus prohibebat. Et primo rati humum aridam vento agitari; post, ubi æquabilem manere, et, sicuti acies movebatur, magis magisque appropinquare vident; cognitâ re, properantes arma capiunt, ac pro castris, sicuti imperabatur, consistunt. Deinde, ubi propius ventum, utrimque magno clamore concurrunt. Numidæ tantummodo remorati, dum in elephantis auxilium putant; postquam impeditos ramis arborum, atque ita disjectos circumveniri vident, fugam faciunt: ac plerique, abjectis armis, collis, aut noctis, quæ jam aderat, auxilio integri abeunt. Elephanti quatuor capti; reliqui omnes, numero quadraginta, interfecti. At Romani, quamquam itinere atque opere castrorum et prœlio fessi lætique erant; tamen, quod Metellus amplius opinione morabatur, instructi intentique obviam procedunt. Nam dolus Numidarum nihil languidi neque remissi patiebatur. Ac primo, obscurâ nocte, postquam haud procul inter se erant, strepitu, velut hostes adventare; alteri apud alteros formidinem simul et tumultum facere: et pæne imprudentiâ admissum facinus miserabile, ni utrimque præmissi equites rem exploravissent. Igitur, pro metu, repente gaudium exortum; milites alius alium læti appellant; acta edocent atque audiunt: sua quisque fortia facta ad cœlum ferre. Quippe res humanæ ita sese habent: in victoriâ vel ignavis gloriari licet; advorsæ res etiam bonos detractant.

LIV. Metellus, in îsdem castris quatriduo moratus, saucios cum curâ reficit, meritos in prœliis more militiæ donat; universos in concione laudat, atque agit gratias; hortatur, ad cætera, quæ levia sunt, parem animum gerant: pro victoriâ satis jam pug-

natum; reliquos labores pro prædâ fore. Tamen interim transfugas et alios opportunos, Jugurtha ubi gentium, aut quid agitaret; cum paucisne esset, an exercitum haberet; ut sese victus gereret, exploratum misit. At ille sese in loca saltuosa et naturâ munita receperat; ibique cogebat exercitum numero hominum ampliorem, sed hebetem infirmumque, agri ac pecoris magis, quam belli, cultorem. Id eâ gratiâ eveniebat, quod, præter regios equites, nemo omnium Numidarum ex fugâ regem sequitur: quo cujusque animus fert, eo discedunt: neque id flagitium militiæ ducitur: ita se mores habent. Igitur Metellus ubi videt regis etiam tum animum ferocem; bellum renovari, quod, nisi ex illius lubidine, geri posset; præterea iniquum certamen sibi cum hostibus; minore detrimento illos vinci, quam suos vincere: statuit, non prœliis, neque acie, sed alio more, bellum gerundum. Itaque in Numidiæ loca opulentissima pergit; agros vastat; multa castella et oppida temere munita, aut sine præsidio, capit inceditque; puberes interficit; alia omnia militum præda esse. Eâ formidine multi mortales Romanis dediti obsides; frumentum et alia, quæ usui forent, affatim præbita: ubicumque res postulabat, præsidium impositum. Quæ negotia multo magis, quam prœlium male pugnatum [ab suis] regem terrebant: quippe, cui spes omnis in fugâ sita, sequi cogebatur; et qui sua loca defendere nequiverat, in alienis bellum gerere. Tamen ex copiâ, quod optumum videbatur, consilium capit: exercitum plerumque in ìsdem locis opperiri jubet; ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur; nocturnis et aviis itineribus ignoratus Romanos palantis repente aggreditur: eorum plerique inermes cadunt; multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit: et Numidæ, priusquam ex castris subveniretur, sicuti jussi erant, in proxumos collis discedunt.

LV. Interim Romæ gaudium ingens ortum, co-

gnitis Metelli rebus: ut seque et exercitum more majorum gereret; in advorso loco, victor tamen virtute fuisset; hostium agro potiretur; Jugurtham, magnificum ex Auli secordiâ, spem salutis in solitudine aut fugâ coëgisset habere. Itaque senatus ob ea feliciter acta Dîs immortalibus supplicia decernere: civitas, trepida antea et sollicita de belli eventu, læta agere: fama de Metello præclara esse. Igitur eo intentior ad victoriam niti; omnibus modis festinare; cavere tamen, necubi hosti opportunus fieret: meminisse, post gloriam invidiam sequi. Ita, quo clarior erat, eo magis animi anxius: neque, post insidias Jugurthæ, effuso exercitu prædari: ubi frumento aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu præsidium agitabant: exercitûs partim ipse, reliquos Marius ducebat. Sed igni magis, quam prædâ, ager vastabatur. Duobus locis, haud longe inter se, castra faciebant: ubi vi opus erat, cuncti aderant: cæterum, quo fuga atque formido latius crescerent, divorsi agebant. Eo tempore Jugurtha per collis sequi: tempus aut locum pugnæ quærere: quâ venturum hostem audierat, pabulum et aquarum fontis, quorum penuria erat, corrumpere: modo se Metello, interdum Mario ostendere; postremos in agmine tentare, ac statim in collis regredi; rursus aliis, post aliis minitari: neque prœlium facere, neque otium pati; tantummodo hostem ab incepto retinere.

LVI. Romanus imperator ubi se dolis fatigari videt, neque ab hoste copiam pugnandi fieri; urbem magnam, et in eâ parte, quâ sita erat, arcem regni, nomine Zamam, statuit oppugnare; ratus id, quod negotium poscebat, Jugurtham laborantibus suis auxilio venturum, ibique prœlium fore. At ille, quæ parabantur, a perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum antevenit; oppidanos hortatur, mœnia defendant, additis auxilio perfugis; quod genus ex copiis regis, quia fallere nequibant, firmissumum. Præterea pollicetur, in tempore semet cum exercitu

affore. Ita compositis rebus, in loca quam maxume occulta discedit; ac post paulo cognoscit, Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam missum; quod oppidum primum omnium post malam pugnam ab rege defecerat. Eo cum delectis equitibus noctu pergit, et jam egredientibus Romanis in portâ pugnam facit: simul magnâ voce Siccenses hortatur, uti cohortis ab tergo circumveniant: fortunam præclari facinoris casum dare; si id fecerint, postea sese in regno, illos in libertate, sine metu ætatem acturos. Ac, ni Marius signa inferre, atque evadere oppido properavisset, profecto cuncti, aut magna pars Siccensium fidem mutavissent: tantâ mobilitate sese Numidæ agunt. Sed milites Jugurthini, paulisper ab rege sustentati, postquam majore vi hostes urgent, paucis amissis, profugi discedunt.

LVII. Marius ad Zamam pervenit: id oppidum, in campo situm, magis opere quam naturâ munitum erat; nullius idoneæ rei egens, armis virisque opulentum. Igitur Metellus, pro tempore atque loco paratis rebus, cuncta mœnia exercitu circumvenit: legatis imperat, ubi quisque curaret: deinde, signo dato, undique simul clamor ingens oritur: neque ea res Numidas terret; infensi intentique sine tumultu manent: prœlium incipitur. Romani, pro ingenio quisque, pars eminus glande aut lapidibus pugnare; alii succedere, ac murum modo suffodere, modo scalis aggredi: cupere prœlium in manibus facere. Contra ea oppidani in proxumos saxa volvere; sudis, pila, præterea picem sulfure et tædâ mixtam ardentia mittere. Sed nec illos, qui procul manserant, timor animi satis muniverat: nam plerosque jacula, tormentis aut manu emissa, volnerabant; parique periculo, sed famâ impari, boni atque ignavi erant.

LVIII. Dum apud Zamam sic certatur, Jugurtha ex improviso castra hostium cum magnâ manu invadit: remissis, qui in præsidio erant, et omnia magis quam prœlium exspectantibus, portam irrum-

pit. At nostri, repentino metu perculsi, sibi quisque pro moribus consulunt: alii fugere, alii arma capere: magna pars volnerati, aut occisi. Cæterum ex omni multitudine non amplius quadraginta, memores nominis Romani, grege facto, locum cepêre, paulo, quam alii, editiorem; neque inde maxumâ vi depelli quiverunt; sed tela eminus missa remittere, pauci in pluribus minus frustrati: sin Numidæ propius accessissent, ibi vero virtutem ostendere, et eos maxumâ vi cædere, fundere, atque fugare. Interim Metellus cum acerrume rem gereret, clamorem hostilem ab tergo accepit: dein, convorso equo, animadvortit, fugam ad se vorsum fieri: quæ res indicabat popularis esse. Igitur equitatum omnem ad castra propere mittit, ac statim C. Marium cum cohortibus sociorum; eumque lacrymans per amicitiam perque rempublicam obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore, neve hostis inultos abire, sinat: ille brevi mandata efficit. At Jugurtha, munimento castrorum impeditus, cum alii super vallum præcipitarentur, alii in angustiis ipsi sibi properantes officerent, multis amissis, in loca munita sese recepit. Metellus, infecto negotio, postquam nox aderat, in castra cum exercitu revortitur.

LIX. Igitur postero die, prius quam ad oppugnandum egrederetur, equitatum omnem in eâ parte, quâ regis adventus erat, pro castris agitare jubet: portas et proxuma loca tribunis dispertit: deinde ipse pergit ad oppidum, atque, ut superiore die, murum aggreditur. Interim Jugurtha ex occulto repente nostros invadit. Qui in proximo locati fuerant, paulisper territi perturbantur; reliqui cito subveniunt. Neque diutius Numidæ resistere quivissent, ni pedites cum equitibus permixti magnam cladem in congressu facerent: quibus illi freti, non, ut equestri prœlio solet, sequi, dein cedere; sed advorsis equis concurrere, implicare ac perturbare aciem; ita expeditis peditibus suis hostis pæne victos dare.

LX. Eodem tempore apud Zamam magnâ vi certabatur. Ubi quisque legatus aut tribunus curabat, eo acerrume niti; neque alius in alio magis quam in sese spem habere: pariter oppidani agere: oppugnare, aut parare omnibus locis: avidius alteri alteros sauciare, quam semet tegere: clamor, permixtus hortatione, lætitiâ, gemitu, item strepitus armorum, ad cœlum ferri: tela utrimque volare. Sed illi, qui mœnia defensabant, ubi hostes paululum modo pugnam remiserant, intenti prœlium equestre prospectabant: eos, uti quæque Jugurthæ res erant, lætos modo, modo pavidos animadvorteres: ac, sicuti audiri a suis aut cerni possent, monere alii, alii hortari, aut manu significare, aut niti corporibus, et huc illuc, quasi vitabundi, aut jacientes tela, agitare. Quod ubi Mario cognitum est (nam is in eâ parte curabat), consulto lenius agere, ac diffidentiam rei simulare: pati Numidas sine tumultu regis prœlium visere. Ita illis studio suorum adstrictis, repente magnâ vi murum aggreditur: et jam scalis egressi milites prope summa ceperant, cum oppidani concurrunt; lapides, ignem, alia præterea tela ingerunt. Nostri primo resistere: deinde, ubi unæ atque alteræ scalæ comminutæ, qui supersteterant, afflicti sunt; cæteri quoquo modo potuêre, pauci integri, magna pars confecti volneribus, abeunt. Denique utrimque prœlium nox diremit.

LXI. Metellus, postquam videt frustra inceptum; neque oppidum capi, neque Jugurtham, nisi ex insidiis, aut suo loco pugnam facere, et jam æstatem exactam esse, ab Zamâ discedit: et in his urbibus, quæ ad se defecerant, satisque munitæ loco aut mœnibus erant, præsidia imponit. Cæterum exercitum in provinciam [quæ proxuma est Numidiæ] hiemandi gratiâ collocat. Neque id tempus, ex aliorum more, quieti aut luxuriæ concedit: sed, quoniam armis bellum parum procedebat, insidias regi per amicos tendere, et eorum perfidiâ pro armis uti parat.

Igitur Bomilcarem, qui Romæ cum Jugurthâ fuerat, et inde, vadibus datis, clam Massivæ de nece judicium fugerat, quod ei, per maxumam amicitiam, maxuma copia fallendi erat, multis pollicitationibus aggreditur; ac primo efficit, uti ad se, colloquendi gratiâ, occultus veniat: dein, fide datâ, si Jugurtham vivum aut necatum tradidisset, fore, ut illi senatus impunitatem, et sua omnia concederet, facile Numidæ persuadet, cum ingenio infido, tum metuenti, ne, si pax cum Romanis fieret, ipse per conditiones ad supplicium traderetur.

LXII. Is, ubi primum opportunum, Jugurtham anxium ac miserantem fortunas suas accedit: monet atque lacrymans obtestatur, uti aliquando sibi liberisque et genti Numidarum, optume merenti, provideat: omnibus prœliis sese victos, agrum vastatum, multos mortalis captos aut occisos, regni opes comminutas esse: satis sæpe jam et virtutem militum, et fortunam tentatam: caveret, ne, illo cunctante, Numidæ sibi consulant. His atque talibus aliis ad deditionem regis animum impellit. Mittuntur ad imperatorem legati: Jugurtham imperata facturum, ac sine ullâ pactione sese regnumque suum in illius fidem tradere. Metellus propere cunctos senatorii ordinis ex hibernis arcessiri jubet: eorum, atque aliorum quos idoneos ducebat, concilium habet. Ita, more majorum, ex concilii decreto, per legatos, Jugurthæ imperat argenti pondo ducenta millia, elephantos omnis, equorum et armorum aliquantum. Quæ postquam sine morâ facta sunt, jubet omnis perfugas vinctos adduci: eorum magna pars, ut jussum erat, adducti: pauci, cum primum deditio cœpit, ad regem Bocchum in Mauritaniam abierant. Igitur Jugurtha, ubi armis virisque et pecuniâ spoliatus, cum ipse, ad imperandum, Tisidium vocaretur, rursus cœpit flectere animum suum, et ex malâ conscientiâ digna timere. Denique, multis diebus per dubitationem consumtis, cum modo, tædio rerum advorsarum, omnia bello

potiora duceret; interdum secum ipse reputaret, quam gravis casus in servitium ex regno foret; multis magnisque præsidiis nequidquam perditis, de integro bellum sumit. Romæ senatus, de provinciis consultus, Numidiam Metello decreverat.

LXIII. Per idem tempus, Uticæ forte C. Mario per hostias Dîs supplicante, magna atque mirabilia portendi haruspex dixerat: proinde, quæ animo agitabat, fretus Dîs ageret: fortunam quam sæpissume experiretur; cuncta prospera eventura. At illum jam antea consulatûs ingens cupido exagitabat; ad quem capiundum, præter vetustatem familiæ, alia omnia abunde erant; industria, probitas, militiæ magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, lubidinis et divitiarum victor, tantummodo gloriæ avidus. Sed is natus et omnem pueritiam Arpini altus, ubi primum ætas militiæ patiens fuit, stipendiis faciundis, non Græcâ facundiâ, neque urbanis munditiis, sese exercuit: ita inter artis bonas integrum ingenium brevi adolevit. Ergo ubi primum tribunatum militarem a populo petit, plerisque faciem ejus ignorantibus, facile notus per omnis tribus declaratur. Deinde, ab eo magistratu, alium post alium sibi peperit; semperque in potestatibus eo modo agitabat, uti ampliore, quam gerebat, dignus haberetur. Tamen is, ad id locorum talis vir, (nam postea ambitione præceps datus est) petere non audebat. Etiam tum alios magistratus plebes, consulatum nobilitas inter se per manus tradebat. Novus nemo tam clarus, neque tam egregiis factis erat, quin is indignus illo honore, et quasi pollutus, haberetur.

LXIV. Igitur ubi Marius haruspicis dicta eodem intendere videt, quo cupido animi hortabatur; ab Metello, petundi gratiâ, missionem rogat: cui quamquam virtus, gloria, atque alia optanda bonis, superabant, tamen inerat contemtor animus, et superbia, commune nobilitatis malum. Itaque primum commotus insolitâ re, mirari ejus consilium, et quasi per

amicitiam monere, ne tam prava inciperet, neu super fortunam animum gereret: non omnia omnibus cupiunda esse: debere illi res suas satis placere: postremo caveret id petere a populo Romano, quod illi jure negaretur. Postquam hæc atque talia dixit, neque animus Marii flectitur; respondit, ubi primum potuisset per negotia publica, facturum sese, quæ peteret. Ac postea sæpius eadem postulanti, fertur dixisse, ne festinaret abire: satis mature illum cum filio suo consulatum petiturum. Is eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter viginti: quæ res Marium, cum pro honore quem affectabat, tum contra Metellum, vehementer accenderat. Ita cupidine atque irâ, pessumis consultoribus, grassari; neque facto ullo neque dicto abstinere, quod modo ambitiosum foret: milites, quibus in hibernis præerat, laxiore imperio, quam antea, habere: apud negotiatores, quorum magna multitudo Uticæ erat, criminose simul et magnifice de bello loqui: dimidia pars exercitûs sibi permitteretur, paucis diebus Jugurtham in catenis habiturum: ab imperatore consulto trahi, quod homo inanis, et regiæ superbiæ, imperio nimis gauderet. Quæ omnia illis eo firmiora videbantur, quod diuturnitate belli res familiaris corruperant, et animo cupienti nihil satis festinatur.

LXV. Erat præterea in exercitu nostro Numida quidam, nomine Gauda, Mastanabalis filius, Masinissæ nepos, quem Micipsa testamento secundum hæredem scripserat, morbis confectus, et ob eam causam mente paulum imminutâ. Cui Metellus petenti, more regum uti sellam juxta poneret, item postea custodiæ causâ turmam equitum Romanorum, utrumque negaverat: honorem, quod eorum modo foret, quos populus Romanus reges appellavisset; præsidium, quod contumeliosum in eos foret, si equites Romani satellites Numidæ traderentur. Hunc Marius anxium aggreditur, atque hortatur, uti con-

tumeliarum imperatoris cum suo auxilio pœnas petat. Hominem ob morbos animo parum valido secundâ oratione extollit: illum regem, ingentem virum, Masinissæ nepotem esse: si Jugurtha captus aut occisus, imperium Numidiæ sine morâ habiturum: id adeo mature posse evenire, si ipse consul ad id bellum missus foret. Itaque et illum, et equites Romanos, milites et negotiatores, alios ipse, plerosque spes pacis, impellit, uti Romam ad suos necessarios aspere in Metellum de bello scribant; Marium imperatorem poscant. Sic illi a multis mortalibus honestissumâ suffragatione consulatus petebatur: simul eâ tempestate plebes, nobilitate fusâ per legem Mamiliam, novos extollebat. Ita Mario cuncta procedere.

LXVI. Interim Jugurtha, postquam, omissâ deditione, bellum incipit, cum magnâ curâ parare omnia; festinare, cogere exercitum: civitates, quæ ab se defecerant, formidine, aut ostentando præmia, affectare: communire suos locos; arma, tela, alia quæ spe pacis amiserat, reficere, aut commercari: servitia Romanorum allicere, et eos ipsos, qui in præsidiis erant, pecuniâ tentare: prorsus nihil intactum neque quietum pati: cuncta agitare. Igitur Vagenses, quo Metellus initio, Jugurthâ pacificante, præsidium imposuerat, fatigati regis suppliciis, neque antea voluntate alienati, principes civitatis inter se conjurant: nam volgus (uti plerumque solet, et maxume Numidarum), ingenio mobili, seditiosum atque discordiosum erat, cupidum novarum rerum, quieti et otio advorsum: dein, compositis inter se rebus, diem tertium constituunt; quod is, festus, celebratusque per omnem Africam, ludum et lasciviam magis, quam formidinem ostentabat. Sed ubi tempus fuit, centuriones tribunosque militaris, et ipsum præfectum oppidi, T. Turpilium Silanum, alius alium domos suas invitant: eos omnis, præter Turpilium, inter epulas obtruncant: postea milites palantis, inermos, quippe in tali die ac sine imperio, aggrediuntur. Idem ple-

bes facit, pars edocti ab nobilitate, alii studio talium rerum incitati: quîs acta consiliumque ignorantibus tumultus ipse et res novæ satis placebant.

LXVII. Romani milites, improviso metu, incerti ignarique, quid potissumum facerent, trepidare ad arcem oppidi, ubi signa et scuta erant: præsidium hostium, portæ ante clausæ fugam prohibebant: ad hoc mulieres puerique pro tectis ædificiorum saxa, et alia, quæ locus præbebat, certatim mittere. Ita neque caveri anceps malum, neque a fortissumis infirmissumo generi resisti posse: juxta boni malique, strenui et imbelles, inulti obtruncati. In eâ tantâ asperitate, sævissumis Numidis, et oppido undique clauso, Turpilius unus ex omnibus Italicis profugit intactus: id misericordiâne hospitis, an pactione, an casu ita evenerit, parum comperimus; nisi, quia illi in tanto malo turpis vita famâ integrâ potior, improbus intestabilisque videtur.

LXVIII. Metellus, postquam de rebus Vagæ actis comperit, paulisper mœstus e conspectu abit: deinde, ubi ira et ægritudo permixta, cum maxumâ curâ ultum ire injurias festinat. Legionem, cum quâ hiemabat, et, quam plurimos potest, Numidas equites pariter cum occasu solis expeditos educit: et posterâ die circiter horam tertiam pervenit in quamdam planitiem, locis paulo superioribus circumventam. Ibi milites fessos itineris magnitudine, et jam abnuentis omnia, docet, oppidum Vagam non amplius mille passuum abesse: decere illos reliquum laborem æquo animo pati, dum pro civibus suis, viris fortissumis atque miserrumis, pœnas caperent: præterea prædam benigne ostentat. Sic animis eorum arrectis, equites in primo late, pedites quam arctissume ire, signa occultare jubet.

LXIX. Vagenses ubi animum advortêre, ad se vorsum exercitum pergere; primo, uti erat res, Metellum rati, portas clausêre: deinde, ubi neque agros vastari, et eos, qui primi aderant, Numidas equites

vident; rursum Jugurtham arbitrati, cum magno gaudio obvii procedunt. Equites peditesque, repente signo dato, alii volgum effusum oppido cædere; alii ad portas festinare; pars turris capere: ira atque prædæ spes amplius quam lassitudo posse. Ita Vagenses biduum modo ex perfidiâ lætati: civitas magna et opulens pœnæ cuncta aut prædæ fuit. Turpilius, quem præfectum oppidi unum ex omnibus profugisse supra ostendimus, jussus a Metello causam dicere, postquam sese parum expurgat, condemnatus verberatusque, capite pœnas solvit: nam is civis ex Latio erat.

LXX. Per idem tempus Bomilcar, cujus impulsu Jugurtha deditionem, quam metu deseruit, inceperat, suspectus regi, et ipse eum suspiciens, novas res cupere: ad perniciem ejus dolum quærere; diu noctuque fatigare animum: denique omnia tentando, socium sibi adjungit Nabdalsam, hominem nobilem, magnis opibus, carum acceptumque popularibus suis; qui plerumque seorsum ab rege exercitum ductare, et omnis res exsequi solitus erat, quæ Jugurthæ fesso, aut majoribus adstricto, superaverant: ex quo illi gloria opesque inventæ. Igitur utriusque consilio dies insidiis statuitur: cætera, uti res posceret, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus, quem inter hiberna Romanorum jussus habebat, ne ager, inultis hostibus, vastaretur. Is postquam, magnitudine facinoris perculsus, ad tempus non venit, metusque rem impediebat; Bomilcar, simul cupidus incepta patrandi, et timore socii anxius, ne, omisso vetere consilio, novum quæreret, literas ad eum per homines fidelis mittit: mollitiem secordiamque viri accusare; testari Deos, per quos juravisset; præmia Metelli in pestem ne converteret; Jugurthæ exitium adesse; cæterum suâne, an virtute Metelli periret, id modo agitari: proinde reputaret cum animo suo, præmia an cruciatum mallet.

LXXI. Sed cum hæ literæ allatæ, forte Nabdal-

sa, exercito corpore fessus, in lecto quiescebat: ubi, cognitis Bomilcaris verbis, primo cura, deinde (uti ægrum animum solet) somnus cepit. Erat ei Numida quidam negotiorum curator, fidus acceptusque, et omnium consiliorum, nisi novissumi, particeps: qui postquam allatas literas audivit, ex consuetudine ratus operâ aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum introivit: dormiente illo, epistolam, super caput in pulvino temere positam, sumit ac perlegit: dein propere, cognitis insidiis, ad regem pergit. Nabdalsa, post paulo experrectus, ubi neque epistolam reperit, et rem omnem, uti acta, cognovit; primo indicem persequi conatus; postquam id frustra fuit, Jugurtham placandi gratiâ accedit, quæ ipse paravisset, perfidiâ clientis sui præventa: lacrymans obtestatur per amicitiam, perque sua antea fideliter acta, ne super tali scelere suspectum sese haberet.

LXXII. Ad ea rex aliter, atque animo gerebat, placide respondit. Bomilcare aliisque multis, quos socios insidiarum cognoverat, interfectis, iram oppresserat: ne qua ex eo negotio seditio oriretur. Neque, post id locorum, Jugurthæ dies aut nox ulla quieta fuêre: neque loco neque mortali cuiquam, aut tempori, satis credere: civis, hostis juxta metuere: circumspectare omnia, et omni strepitu pavescere: alio atque alio loco, sæpe contra decus regium, noctu requiescere; interdum, somno excitus, arreptis armis tumultum facere: ita formidine, quasi vecordiâ, exagitari.

LXXIII. Igitur Metellus, ubi de casu Bomilcaris et indicio patefacto ex perfugis cognovit, rursus, tamquam ad integrum bellum, cuncta parat festinatque. Marium, fatigantem de profectione, simul et invitum, et offensum sibi, parum idoneum ratus, domum dimittit. Et Romæ plebes, literis, quæ de Metello ac Mario missæ erant, cognitis, volenti animo de ambobus acceperant. Imperatori nobilitas, quæ antea decori, invidiæ esse: at illi alteri generis humili-

tas favorem addiderat: cæterum in utroque magis studia partium, quam bona aut mala sua, moderata. Præterea seditiosi magistratus volgum exagitare; Metellum omnibus concionibus capitis arcessere; Marii virtutem in majus celebrare. Denique plebes sic accensa, uti opifices agrestesque omnes, quorum res fidesque in manibus sitæ erant, relictis operibus, frequentarent Marium, et sua necessaria post illius honorem ducerent. Ita, perculsâ nobilitate, post multas tempestates novo homini consulatus mandatur. Et postea populus, a tribuno plebis Manilio Mancino rogatus, quem vellet cum Jugurthâ bellum gerere? frequens Marium jussit. Senatus paulo ante Metello decreverat: ea res frustra fuit.

LXXIV. Eodem tempore Jurgurtha, amissis amicis, (quorum plerosque ipse necaverat, cæteri formidine, pars ad Romanos, alii ad regem Bocchum profugerant) cum neque bellum geri sine administris posset, et novorum fidem in tantâ perfidiâ veterum experiri periculosum duceret, varius incertusque agitabat: neque illi res, neque consilium, aut quisquam hominum, satis placebat: itinera præfectosque in dies mutare: modo advorsum hostis, interdum in solitudines pergere: sæpe in fugâ, ac post paulo spem in armis habere: dubitare, virtuti popularium an fide minus crederet: ita, quocumque intenderat, res advorsæ erant. Sed, inter eas moras, repente sese Metellus cum exercitu ostendit. Numidæ ab Jugurthâ pro tempore parati instructique: dein prœlium incipitur. Quâ in parte rex affuit, ibi aliquamdiu certatum: cæteri omnes [ejus milites] primo concursu pulsi fugatique. Romani signorum et armorum aliquanto numero, hostium paucorum potiti: nam ferme Numidas in omnibus prœliis pedes magis, quam arma tuta sunt.

LXXV. Eâ fugâ Jugurtha impensius modo rebus suis diffidens, cum perfugis et parte equitatûs in solitudines, dein Thalam pervenit, in oppidum magnum

et opulentum, ubi plerique thesauri, filiorumque ejus multus pueritiæ cultus erat. Quæ postquam Metello comperta, quamquam inter Thalam flumenque proximum, spatio millium quinquaginta, loca arida atque vasta esse cognoverat; tamen spe patrandi belli [si ejus oppidi potitus foret], omnis asperitates supervadere, ac naturam etiam vincere aggreditur. Igitur omnia jumenta sarcinis levari jubet, nisi frumento dierum decem; cæterum utris modo, et alia aquæ idonea portari. Præterea conquirit ex agris quam plurimum potest domiti pecoris; eoque imponit vasa cujusque modi, pleraque lignea, collecta ex tuguriis Numidarum. Ad hoc finitumis imperat, qui se post regis fugam Metello dederant, quam plurimum quisque aquæ portarent; diem locumque [ubi præsto fuerint præ]dicit. Ipse ex flumine (quam proxumam oppido aquam supra diximus) jumenta onerat: eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. Deinde ubi ad id loci ventum, quo Numidis præceperat, et castra posita munitaque sunt, tanta repente cœlo missa vis aquæ dicitur, ut ea modo exercitui satis superque foret. Præterea commeatus spe amplior: quia Numidæ, sicuti plerique in novâ deditione, officia intenderant. Cæterum milites, religione, pluviâ magis usi; eaque res multum animis eorum addidit: nam rati sese Dîs immortalibus curæ esse. Deinde postero die, contra opinionem Jugurthæ, ad Thalam perveniunt. Oppidani, qui se locorum asperitate munitos crediderant, magnâ atque insolitâ re perculsi, nihilo segnius bellum parare: idem nostri facere.

LXXVI. Sed rex, nihil jam infectum Metello credens, quippe qui omnia, arma, tela, locos, tempora, denique naturam ipsam, cæteris imperitantem, industriâ vicerat, cum liberis et magnâ parte pecuniæ ex oppido noctu profugit; neque postea in ullo loco amplius unâ die aut unâ nocte moratus, simulabat sese negotii gratiâ properare; cæterum proditionem

timebat, quam vitare posse celeritate putabat: nam talia consilia per otium, et ex opportunitate, capi. At Metellus, ubi oppidanos prœlio intentos, simul oppidum et operibus et loco munitum videt, vallo fossâque mœnia circumvenit. Deinde locis ex copiâ maxume idoneis vineas agere, aggerem jacere, et super aggerem impositis turribus opus et administros tutari. Contra hæc, oppidani festinare, parare: prorsus ab utrisque nihil reliquum fieri. Denique Romani, multo ante labore prœliisque fatigati, post dies quadraginta, quam eo ventum erat, oppido modo potiti: præda omnis ab perfugis corrupta. Ii postquam murum arietibus feriri, resque suas afflictas vident, aurum atque argentum, et alia quæ prima ducuntur, domum regiam comportant: ibi vino et epulis onerati, illaque, et domum, et semet igni corrumpunt; et quas victi ab hostibus pœnas metuerent, eas ipsi volentes pependêre.

LXXVII. Sed, pariter cum captâ Thalâ, legati ex oppido Lepti ad Metellum venerant, orantes, uti præsidium præfectumque eo mitteret; Hamilcarem quemdam, hominem nobilem, factiosum, novis rebus studere; adversum quem neque imperia magistratuum neque leges valerent: ni id festinaret, in summo periculo suam salutem, illorum socios fore. Nam Leptitani, jam inde a principio belli Jugurthini, ad Bestiam consulem, et postea Romam miserant, amicitiam societatemque rogatum. Deinde, ubi ea impetrata, semper boni fidelesque mansêre, et cuncta a Bestiâ, Albino, Metelloque imperata navi fecerant. Itaque ab imperatore facile, quæ petebant, adepti. Emissæ eo cohortes Ligurum quatuor, et C. Annius præfectus.

LXXVIII. Id oppidum ab Sidoniis conditum, quos accepimus profugos ob discordias civilis, navibus in eos locos venisse: cæterum situm inter duas Syrtis, quibus nomen ex re inditum. Nam duo sunt sinus prope in extremâ Africâ, impares magnitudine,

pari naturâ: quorum proxuma terræ præalta sunt; cætera, uti fors tulit, alta; aliâ in tempestate vadosa: nam, ubi mare magnum esse, et sævire ventis cœpit, limum arenamque et saxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum ventis simul mutatur. Ejus civitatis lingua modo convorsa connubio Numidarum: leges, cultusque, pleraque Sidonica; quæ eo facilius retinebant, quod procul ab imperio regis ætatem agebant. Inter illos et frequentem Numidiam multi vastique loci erant.

LXXIX. Sed quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia venimus, non indignum videtur egregium atque mirabile facinus duorum Carthaginiensium memorare: eam rem locus admonuit. Quâ tempestate Carthaginienses pleræque Africæ imperitabant, Cyrenenses quoque magni atque opulenti fuêre. Ager in medio arenosus, unâ specie: neque flumen, neque mons erat, qui finis eorum discerneret; quæ res eos in magno diuturno bello inter se habuit. Postquam utrimque legiones, item classes, fusæ fugatæque, et alteri alteros aliquantum attriverant; veriti, ne mox victos victoresque defessos alius aggrederetur, per inducias sponsionem faciunt, uti certo die legati domo proficiscerentur; quo in loco inter se obvii fuissent, is communis utriusque populi finis haberetur. Igitur Carthagine duo fratres missi, quibus nomen Philænis erat, maturavêre iter pergere: Cyrenenses tardius iêre. Id secordiâne an casu acciderit, parum cognovi. Cæterum solet in illis locis tempestas haud secus, atque in mari, retinere: nam, ubi per loca æqualia et nuda gignentium ventus coortus arenam humo excitavit, ea magnâ vi agitata, ora oculosque implere solet; ita prospectu impedito, morari iter. Postquam Cyrenenses aliquanto posteriores se vident, et ob rem corruptam domi pœnas metuunt; criminari, Carthaginienses ante tempus domo digressos; conturbare rem: denique omnia malle, quam victi abire. Sed cum Pœni aliam con-

ditionem, tantummodo æquam, peterent, Græci optionem Carthaginiensium faciunt, vel illi, quos finis populo suo peterent, ibi vivi obruerentur; vel eâdem conditione sese, quem in locum vellent, processuros. Philæni, conditione probatâ, seque vitamque reipublicæ condonavêre: ita vivi obruti. Carthaginienses in eo loco Philænis fratribus aras consecravêre; aliique illis domi honores instituti. Nunc ad rem redeo.

LXXX. Jugurtha postquam, amissâ Thalâ, nihil satis firmum contra Metellum putat, per magnas solitudines cum paucis profectus, pervenit ad Gætulos, genus hominum ferum incultumque, et eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in unum cogit; ac paulatim consuefacit ordines habere, signa sequi, imperium observare, item alia militaria facere. Præterea regis Bocchi proxumos magnis muneribus, et majoribus promissis, ad studium sui perducit: quîs adjutoribus regem aggressus, impellit, uti advorsum Romanos bellum suscipiat. Id eâ gratiâ facilius proniusque fuit, quod Bocchus, initio hujusce belli, legatos Romam miserat, fœdus et amicitiam petitum: quam rem, opportunissumam incepto bello, pauci impediverant, cæci avaritiâ, quîs omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat. Etiam antea Jugurthæ filia Bocchi nupserat. Verum ea necessitudo apud Numidas Maurosque levis ducitur; quod singuli, pro opibus quisque, quam plurimas uxores, denas alii, alii plures habent; sed reges eo amplius. Ita animus multitudine distrahitur; nulla pro sociâ obtinet: pariter omnes viles sunt.

LXXXI. Igitur in locum ambobus placitum exercitus conveniunt. Ibi, fide datâ et acceptâ, Jugurtha Bocchi animum oratione accendit: Romanos injustos, profundâ avaritiâ, communis omnium hostis esse: eamdem illos causam belli cum Boccho habere, quam secum et cum aliis gentibus, lubidinem imperitandi: quîs omnia regna advorsa sint: tum sese, pau-

lo ante Carthaginienses, item regem Persen, post, uti quisque opulentissumus videatur, ita Romanis hostem fore. His atque aliis talibus dictis, ad Cirtam oppidum iter constituunt; quod ibi Metellus prædam captivosque et impedimenta locaverat. Ita Jugurtha ratus, aut, captâ urbe, operæ pretium fore; aut, si Romanus auxilio suis venisset, prœlio sese certaturos: nam callidus id modo festinabat, Bocchi pacem imminuere; ne, moras agitando, aliud quam bellum mallet.

LXXXII. Imperator postquam de regum societate cognovit, non temere, neque (uti sæpe jam victo Jugurthâ consueverat) omnibus locis pugnandi copiam facit: cæterum haud procul ab Cirtâ, castris munitis, reges opperitur; melius ratus, cognitis Mauris, quoniam is novus hostis accesserat, ex commodo pugnam facere. Interim Româ per literas certior fit, provinciam Numidiam Mario datam: nam consulem factum, jam antea acceperat. Quis rebus supra bonum atque honestum perculsus, neque lacrymas tenere, neque moderari linguam: vir egregius in aliis artibus, nimis molliter ægritudinem pati. Quam rem alii in superbiam vortebant; alii bonum ingenium contumeliâ accensum esse; multi, quod jam parta victoria ex manibus eriperetur: nobis satis cognitum, illum magis honore Marii, quam injuriâ suâ excruciatum, neque tam anxie laturum fuisse, si ademta provincia alii, quam Mario, traderetur.

LXXXIII. Igitur eo dolore impeditus, et quia stultitiæ videbatur alienam rem periculo suo curare, legatos ad Bocchum mittit, postulatum, ne sine causâ hostis populo Romano fieret: habere eum magnam copiam societatis amicitiæque conjungendæ, quæ potior bello esset; quamquam opibus confideret, non debere incerta pro certis mutare: omne bellum sumi facile, cæterum ægerrume desinere: non in ejusdem potestate initium ejus et finem esse: incipere cuivis, etiam ignavo, licere; deponi, cum victores velint: proinde sibi reg-

neque consuleret; neu florentis res suas cum Jugurthæ perditis misceret. Ad ea rex satis placide verba facit: sese pacem cupere, sed Jugurthæ fortunarum misereri: si eadem illi copia fieret, omnia conventura. Rursus imperator contra postulata Bocchi nuntios mittit: ille probare, partim abnuere. Eo modo sæpe ab utroque missis remissisque nuntiis tempus procedere, et, ex Metelli voluntate, bellum intactum trahi.

LXXXIV. At Marius, ut supra diximus, cupientissumâ plebe consul factus, postquam ei provinciam Numidiam populus jussit, antea jam infestus nobilitati, tum vero multus atque ferox instare: singulos modo, modo universos lædere: dictitare, sese consulatum ex victis illis spolia cepisse; alia præterea magnifica pro se, et illis dolentia. Interim, quæ bello opus erant, prima habere: postulare legionibus supplementum, auxilia a populis et regibus sociisque arcessere: præterea ex Latio fortissumum quemque, plerosque militiæ, paucos famâ cognitos, accire, et ambiundo cogere homines emeritis stipendiis [secum proficisci]. Neque illi senatus, quamquam advorsus erat, de ullo negotio abnuere audebat; cæterum supplementum etiam lætus decreverat: quia neque plebi militia volenti putabatur, et Marius aut belli usum, aut studia volgi amissurus. Sed ea res frustra sperata: tanta lubido cum Mario eundi plerosque invaserat. Sese quisque prædâ locupletem, victorem domum rediturum, alia hujuscemodi animis trahebant: et eos non paulum oratione suâ Marius arrexerat. Nam postquam, omnibus, quæ postulaverat, decretis, milites scribere volt, hortandi causâ simul, et nobilitatem (uti consueverat) exagitandi, concionem populi advocavit. Deinde hoc modo disseruit:

LXXXV. "Scio ego, Quirites, plerosque non iisdem artibus imperium a vobis petere, et, postquam adepti sunt, gerere: primo industrios, supplices, mo-

dicos esse; dehinc per ignaviam et superbiam ætatem agere: sed mihi contra ea videtur: nam, quo universa respublica pluris est quam consulatus aut prætura, eo majore curâ administrari, quam hæc peti, debere. Neque me fallit, quantum, cum maxumo beneficio vestro, negotii sustineam. Bellum parare simul, et ærario parcere; cogere ad militiam, quos nolis offendere; domi forisque omnia curare; et ea agere inter invidos, occursantis, factiosos, opinione, Quirites, asperius est. Ad hoc, alii si deliquêre, vetus nobilitas, majorum facta fortia, cognatorum et affinium opes, multæ clientelæ, omnia hæc præsidio adsunt: mihi spes omnes in memet sitæ, quas necesse est et virtute et innocentiâ tutari: nam alia infirma sunt. Et illud intelligo, Quirites: omnium ora in me convorsa esse: æquos bonosque favere; quippe benefacta mea reipublicæ procedunt: nobilitatem locum invadendi quærere. Quo mihi acrius adnitendum est, ut neque vos capiamini, et illi frustra sint. Ita ad hoc ætatis a pueritiâ fui, ut omnis labores, pericula, consueta habeam. Quæ ante vestra beneficia gratuito faciebam, ea uti, acceptâ mercede, deseram, non est consilium, Quirites. Illis difficile est in potestatibus temperare, qui per ambitionem sese probos simulavêre: mihi, qui omnem ætatem in optumis artibus egi, benefacere jam ex consuetudine in naturam vortit. Bellum me gerere cum Jugurthâ jussistis; quam rem nobilitas ægerrume tulit. Quæso, reputate cum animis vestris, num id mutare melius sit, si quem ex illo globo nobilitatis ad hoc, aut aliud tale negotium mittatis, hominem veteris prosapiæ ac multarum imaginum, et nullius stipendii: scilicet ut, in tantâ re, ignarus omnium, trepidet, festinet, sumat aliquem ex populo monitorem officii. Ita plerumque evenit, ut, quem vos imperare jussistis, is imperatorem alium quærat. Ac ego scio, Quirites, qui, postquam consules facti sunt, acta majorum et Græcorum militaria præcepta

legere cœperint; homines præposteri: nam gerere, quam fieri, tempore posterius, re atque usu prius est. Comparate nunc, Quirites, cum illorum superbiâ me hominem novum. Quæ illi audire et legere solent, eorum partim vidi, alia egomet gessi: quæ illi literis, ego militando didici. Nunc vos existumate, facta an dicta pluris sint. Contemnunt novitatem meam; ego illorum ignaviam: mihi fortuna, illis probra objectantur: quamquam ego naturam unam et communem omnium existumo, sed fortissumum quemque generosissumum. Ac si jam ex patribus Albini aut Bestiæ quæri posset, mene, an illos ex se gigni maluerint; quid responsuros creditis, nisi, sese liberos quam optumos voluisse? Quod si jure me despiciunt, faciunt idem majoribus suis, quibus, uti mihi, ex virtute nobilitas cœpit. Invident honori meo; ergo invideant et labori, innocentiæ, periculis etiam meis, quoniam per hæc illum cepi. Verum homines corrupti superbiâ ita ætatem agunt, quasi vestros honores contemnant; ita hos petunt, quasi honeste vixerint. Næ, illi falsi sunt, qui divorsissumas res pariter exspectant, ignaviæ voluptatem, et præmia virtutis. Atque etiam cum apud vos, aut in senatu verba faciunt, plerâque oratione majores suos extollunt; eorum fortia facta memorando clariores sese putant; quod contra: nam quantum vita illorum præclarior, tanto horum secordia flagitiosior. Et profecto ita se res habet: majorum gloria posteris lumen est; neque bona neque mala in occulto patitur. Hujusce rei ego inopiam patior, Quirites; verum id, quod multo præclarius est, meamet facta dicere licet. Nunc videte, quam iniqui sint. Quod ex alienâ virtute sibi arrogant, id mihi ex meâ non concedunt: scilicet, quia imagines non habeo, et quia mihi nova nobilitas est; quam certe peperisse melius est, quam acceptam corrupisse. Equidem ego non ignoro, si jam respondere velint, abunde illis facundam et compositam orationem fore. Sed in

maxumo vestro beneficio, cum omnibus locis me vosque maledictis lacerent, non placuit reticere; ne quis modestiam in conscientiam duceret. Nam me quidem, ex animi sententiâ, nulla oratio lædere potest: quippe, vera, necesse est, bene prædicet; falsam vita moresque mei superant. Sed quoniam vestra consilia accusantur, qui mihi summum honorem, et maxumum negotium imposuistis; etiam atque etiam reputate, num id pœnitendum sit. Non possum fidei causâ imagines, neque triumphos aut consulatus, majorum meorum ostentare; at, si res postulet, hastas, vexillum, phaleras, alia militaria dona; præterea cicatrices advorso corpore. Hæ sunt meæ imagines, hæc nobilitas, non hæreditate relicta, ut illa illis, sed quæ ego plurimis laboribus et periculis quæsivi. Non sunt composita verba mea: parum id facio; ipsa se virtus satis ostendit: illis artificio opus est, uti turpia facta oratione tegant. Neque literas Græcas didici: parum placebat eas discere, quippe quæ ad virtutem doctoribus nihil profuerunt. At illa multo optuma reipublicæ doctus sum: hostem ferire, præsidia agitare; nihil metuere, nisi turpem famam; hiemem et æstatem juxta pati; humi requiescere; eodem tempore inopiam et laborem tolerare. His ego præceptis milites hortabor: neque illos arcte colam, me opulenter; neque gloriam meam laborem illorum faciam. Hoc est utile, hoc civile imperium: namque cum tute per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, id est, dominum, non imperatorem esse. Hæc atque talia majores vestri faciundo seque remque publicam celebravêre: quîs nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum æmulos contemnit; et omnis honores non ex merito, sed quasi debitos, a vobis repetit. Cæterum homines superbissumi procul errant. Majores eorum omnia, quæ licebat, illis reliquêre, divitias, imagines, memoriam sui præclaram: virtutem non reliquêre; neque poterant: ea sola neque datur dono, neque

accipitur. Sordidum me et incultis moribus aiunt, quia parum scite convivium exorno, neque histrionem ullum, neque pluris pretii coquum quam villicum habeo: quæ mihi lubet confiteri: nam ex parente meo, et ex sanctis viris ita accepi, munditias mulieribus, viris laborem convenire, omnibusque bonis oportere plus gloriæ, quam divitiarum; arma, non supellectilem, decori esse. Quin ergo, quod juvat, quod carum æstumant, id semper faciant: ament, potent; ubi adolescentiam habuêre, ibi senectutem agant, in conviviis, dediti ventri et turpissumæ parti corporis: sudorem, pulverem, et alia talia, relinquant nobis, quibus illa epulis jucundiora sunt. Verum non est ita: nam, ubi se omnibus flagitiis dedecoravêre turpissumi viri, bonorum præmia ereptum eunt. Ita injustissume luxuria et ignavia, pessumæ artes, illis, qui coluêre eas, nihil officiunt; reipublicæ innoxiæ cladi sunt. Nunc, quoniam illis, quantum mores mei, non illorum flagitia, poscebant, respondi; pauca de republicâ loquar. Primum omnium de Numidiâ bonum habetote animum, Quirites: nam quæ ad hoc tempus Jugurtham tuta sunt, omnia removistis, avaritiam, imperitiam, superbiam. Deinde exercitus ibi est, locorum sciens; sed mehercule magis strenuus, quam felix: nam magna pars avaritiâ aut temeritate ducum attrita est. Quamobrem vos, quibus militaris ætas, adnitimini mecum, et capessite rempublicam: neque quemquam ex calamitate aliorum, aut imperatorum superbiâ, metus ceperit. Egomet in agmine, in prœlio, consultor idem et socius periculi, vobiscum adero; meque vosque in omnibus rebus juxta geram. Et profecto, Dîs juvantibus, omnia matura sunt, victoria, præda, laus: quæ si dubia aut procul essent, tamen omnis bonos reipublicæ subvenire decebat. Etenim ignaviâ nemo immortalis factus: neque quisquam parens liberis, uti æterni forent, optavit; magis, uti boni honestique vitam exigerent. Plura di-

cerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent: nam strenuis abundè dictum puto."

LXXXVI. Hujuscemodi oratione habitâ, Marius postquam plebis animos arrectos videt, propere commeatu, stipendio, armis, aliis utilibus, navis onerat: cum his A. Manlium legatum proficisci jubet. Ipse interea milites scribere, non more majorum, neque ex classibus, sed uti cujusque lubido erat, capite censos plerosque. Id factum alii inopiâ bonorum, alii per ambitionem consulis, memorabant: quod ab eo genere celebratus auctusque erat; et homini potentiam quærenti egentissumus quisque opportunissumus; cui neque sua curæ, quippe quæ nulla sunt, et omnia cum pretio honesta videntur. Igitur Marius, cum majore aliquanto numero quam decretum erat, in Africam profectus, diebus paucis Uticam advehitur. Exercitus ei traditur a P. Rutilio legato: nam Metellus conspectum Marii fugerat, ne videret ea, quæ audita animus tolerare nequiverat.

LXXXVII. Sed consul, expletis legionibus cohortibusque auxiliariis, in agrum fertilem et prædâ onustum proficiscitur: omnia ibi capta militibus donat: dein castella et oppida naturâ et viris parum munita aggreditur: prœlia multa, cæterum alia levia aliis locis facere. Interim novi milites sine metu pugnæ adesse: videre fugientis capi, occidi; fortissumum quemque tutissumum; armis libertatem, patriam, parentisque et alia omnia, tegi; gloriam atque divitias quæri. Sic brevi spatio novi veteresque coaluêre, et virtus omnium æqualis facta. At reges, ubi de adventu Marii cognoverunt, divorsi in locos difficilis abeunt. Ita Jugurthæ placuerat, speranti, mox effusos hostis invadi posse; Romanos, sicuti plerosque, remoto metu, laxius licentiusque futuros.

LXXXVIII. Metellus interea Romam profectus, contra spem suam, lætissumis animis excipitur; plebi patribusque, postquam invidia decesserat,

juxta carus. Sed Marius impigre prudenterque suorum et hostium res pariter attendere; cognoscere quid boni utrisque, aut contra esset; explorare itinera regum, consilia et insidias antevenire: nihil apud se remissum, neque apud illos tutum pati. Itaque et Gætulos et Jugurtham, ex sociis nostris prædam agentis, sæpe aggressus itinere fuderat; ipsumque regem haud procul ab oppido Cirtâ armis exuerat. Quæ postquam gloriosa modo, neque belli patrandi cognovit, statuit urbis, quæ viris aut loco pro hostibus, et advorsum se opportunissumæ erant, singulas circumvenire: ita Jugurtham aut præsidiis nudatum, si ea pateretur, aut prœlio certaturum. Nam Bocchus nuntios ad eum sæpe miserat, velle populi Romani amicitiam, ne quid ab se hostile timeret. Id simulaveritne, quo improvisus gravius accideret, an mobilitate ingenii pacem atque bellum mutare solitus, parum exploratum.

LXXXIX. Sed consul, uti statuerat, oppida castellaque munita adire: partim vi, alia metu, aut præmia ostentando, avortere ab hostibus. Ac primo mediocria gerebat, existumans, Jugurtham ob suos tutandos in manus venturum. Sed ubi procul abesse, et aliis negotiis intentum accepit; majora et aspera aggredi tempus visum. Erat inter ingentis solitudines oppidum magnum atque valens, nomine Capsa, cujus conditor Hercules Libys memorabatur. Ejus cives apud Jugurtham immunes, levi imperio, et ob ea fidelissumi habebantur: muniti advorsum hostis non mœnibus modo, et armis atque viris, multo magis locorum asperitate. Nam, præter oppido propinqua, alia omnia vasta, inculta, egentia aquæ, infesta serpentibus; quarum vis, sicuti omnium ferarum, inopiâ cibi acrior: ad hoc, natura serpentium, ipsa perniciosa, siti magis quam aliâ re accenditur. Ejus potiundi Marium maxuma cupido invaserat, cum propter usum belli, tum quia res aspera videbatur; et Metellus oppidum Thalam magnâ

gloriâ ceperat, haud dissimiliter situm munitumque; nisi quod, apud Thalam, haud longe a mœnibus aliquot fontes erant; Capsenses unâ modo, atque eâ intra oppidum, jugi aquâ, cæterâ pluviâ utebantur. Id ibique, et in omni Africâ, qui procul a mari incultius agebant, eo facilius tolerabatur, quia Numidæ plerumque lacte et ferinâ carne vescebantur; neque salem, neque alia irritamenta gulæ, quærebant: cibus illis advorsum famem atque sitim, non lubidini neque luxuriæ erat.

XC. Igitur consul, omnibus exploratis, (credo, Dîs fretus; nam, contra tantas difficultates, consilio satis providere non poterat: quippe etiam frumenti inopiâ tentabatur, quod Numidæ pabulo pecoris magis quam arvo student, et quodcumque natum fuerat, jussu regis in loca munita contulerant; ager autem aridus et frugum vacuus eâ tempestate; nam æstatis extremum erat) tamen, pro rei copiâ, satis providenter exornat: pecus omne, quod superioribus diebus prædæ fuerat, equitibus auxiliariis agendum attribuit; A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi stipendium et commeatum locaverat, ire jubet; se prædabundum post paucos dies eodem venturum. Sic incepto suo occulto, pergit ad flumen Tanam.

XCI. Cæterum, in itinere, quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas, æqualiter distribuerat; et ex coriis utres uti fierent, curabat; simul et inopiam frumenti lenire, et, ignaris omnibus, parare, quæ mox usui forent: denique sexto die, cum ad flumen ventum est, maxima vis utrium effecta. Ibi castris levi munimento positis, milites cibum capere, atque, uti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse jubet; omnibus sarcinis abjectis, aquâ modo seque et jumenta onerare. Dein, postquam tempus visum, castris egreditur, noctemque totam itinere facto, consedit: idem proxumâ facit: dein tertiâ, multo ante lucis adventum, pervenit in locum

tumulosum, ab Capsâ non amplius duûm millium intervallo; ibique, quam occultissume potest, cum omnibus copiis opperitur. Sed ubi dies cœpit, et Numidæ, nihil hostile metuentes, multi oppido egressi; repente omnem equitatum, et cum his velocissumos pedites cursu tendere ad Capsam, et portas obsidere jubet: deinde ipse intentus propere sequi, neque milites prædari sinere. Quæ postquam oppidani cognovêre; res trepidæ, metus ingens, malum improvisum, ad hoc pars civium extra mœnia in hostium potestate, coëgêre, uti deditionem facerent. Cæterum oppidum incensum: Numidæ puberes interfecti; alii omnes venum dati: præda militibus divisa. Id facinus, contra jus belli, non avaritiâ neque scelere consulis admissum; sed quia locus Jugurthæ opportunus, nobis aditu difficilis; genus hominum mobile, infidum, neque beneficio neque metu coërcitum.

XCII. Postquam tantam rem Marius, sine ullo suorum incommodo, patravit; magnus et clarus antea, major et clarior haberi cœpit. Omnia non bene consulta in virtutem trahebantur: milites, modesto imperio habiti simul, et locupletes, ad cœlum ferre; Numidæ magis quam mortalem timere: postremo omnes socii atque hostes credere illi aut mentem divinam, aut Deorum nutu cuncta portendi. Sed consul, ubi ea res bene evenit, ad alia oppida pergit: pauca, repugnantibus Numidis, capit; plura, deserta propter Capsensium miserias, igni corrumpit: luctu atque cæde omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento, ad aliam rem aggreditur, non eâdem asperitate, quâ Capsensium, cæterum haud secus difficilem. Namque haud longe a flumine Muluchâ, quod Jugurthæ Bocchique regnum disjungebat, erat inter cæteram planitiem mons saxeus, mediocri castello satis patens, in immensum editus, uno perangusto aditu relicto; nam omnis naturâ, velut opere atque consulto, præ-

ceps. Quem locum Marius, quod ibi regis thesauri erant, summâ vi capere intendit. Sed ea res forte, quam consilio, melius gesta: nam castello virorum atque armorum satis, magna vis frumenti, et fons aquæ: aggeribus turribusque et aliis machinationibus locus importunus: iter castellanorum angustum admodum, utrimque præcisum. Vineæ cum ingenti periculo frustra agebantur: nam, cum eæ paulum processerant, igni aut lapidibus corrumpebantur: milites neque pro opere consistere, propter iniquitatem loci; neque inter vineas sine periculo administrare: optumus quisque cadere, aut sauciari; cæteris metus augeri.

XCIII. At Marius, multis diebus et laboribus consumtis, anxius trahere cum animo, omitteretne inceptum, quoniam frustra erat; an fortunam opperiretur, quâ sæpe prospere usus. Quæ cum multos dies, noctis, æstuans agitaret, forte quidam Ligus, ex cohortibus auxiliariis miles gregarius, castris aquatum egressus, haud procul ab latere castelli, quod avorsum prœliantibus erat, animum advortit inter saxa repentis cochleas; quarum cum unam atque alteram, dein plures peteret, studio legundi paulatim prope ad summum montis egressus est. Ubi postquam solitudinem intellexit, more humani ingenii, cupido ignara visundi invadit. Et forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paululum modo prona, dein flexa, atque aucta in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert: cujus ramis modo, modo eminentibus saxis nisus Ligus, castelli planitiem perscribit; quod cuncti Numidæ intenti prœliantibus aderant. Exploratis omnibus, quæ mox usui fore ducebat, eâdem regreditur, non temere, uti escenderat, sed tentans omnia et circumspiciens. Itaque Marium propere adit; acta edocet; hortatur, ab eâ parte, quâ ipse escenderat, castellum tentet: pollicetur sese itineris periculique ducem. Marius cum Ligure, promissa cognitum, ex præsentibus

misit; quorum uti cujusque ingenium erat, ita rem difficilem aut facilem nuntiavêre. Consulis animus tamen paulum arrectus. Itaque, ex copiâ tubicinum et cornicinum, numero quinque quam velocissumos delegit, et cum his, præsidio qui forent, quatuor centuriones: omnis Liguri parere jubet, et ei negotio proxumum diem constituit.

XCIV. Sed ubi ex præcepto tempus visum, paratis compositisque omnibus, ad locum pergit. Cæterum illi [qui centuriis præerant], prædocti ab duce, arma ornatumque mutaverant, capite atque pedibus nudis, uti prospectus nisusque per saxa facilius foret: super terga gladii et scuta; verum ea Numidica ex coriis, ponderis gratiâ simul, et offensa quo levius streperent. Igitur prægrediens Ligus saxa, et si quæ vetustate radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus allevati facilius escenderent: interdum timidos insolentiâ itineris levare manu: ubi paulo asperior adscensus, singulos præ se inermos mittere; deinde ipse cum illorum armis sequi: quæ dubia nisu videbantur, potissumus tentare, ac sæpius eâdem adscendens descendensque, dein statim digrediens, cæteris audaciam addere. Igitur diu multumque fatigati, tandem in castellum perveniunt, desertum ab eâ parte; quod omnes, sicuti aliis diebus, advorsum hostis aderant. Marius, ubi ex nuntiis, quæ Ligus egerat, cognovit, quamquam toto die intentos prœlio Numidas habuerat, tum vero cohortatus milites, et ipse extra vineas egressus, testudine actâ succedere, et simul hostem tormentis sagittariisque et funditoribus eminus terrere. At Numidæ, sæpe antea vineis Romanorum subvorsis, item incensis, non castelli mœnibus sese tutabantur; sed pro muro dies noctisque agitare: maledicere Romanis, ac Mario vecordiam objectare; militibus nostris Jugurthæ servitium minari; secundis rebus feroces esse. Interim omnibus Romanis hostibusque prœlio intentis, magnâ utrimque vi pro gloriâ atque imperio his, illis

pro salute, certantibus, repente a tergo signa canere: ac primo mulieres et pueri, qui visum processerant, fugere; deinde, uti quisque muro proxumus erat, postremo cuncti armati inermesque. Quod ubi accidit, eo acrius Romani instare, fundere, ac plerosque tantummodo sauciare, dein super occisorum corpora vadere; avidi gloriæ, certantes murum petere; neque quemquam omnium præda morari. Sic forte correcta, Marii temeritas gloriam ex culpâ invenit.

XCV. Cæterum, dum ea res geritur, L. Sulla, quæstor, cum magno equitatu in castra venit; quos uti ex Latio et a sociis cogeret, Romæ relictus erat. Sed, quoniam tanti viri res admonuit; idoneum visum est, de naturâ cultuque ejus paucis dicere: neque enim alio loco de Sullæ rebus dicturi sumus: et L. Sisenna, optume et diligentissume omnium, qui eas res dixêre, persecutus, parum mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sulla gentis patriciæ, familiâ prope jam exstinctâ majorum ignaviâ, literis Græcis atque Latinis juxta atque doctissume eruditus, animo ingenti, cupidus voluptatum, sed gloriæ cupidior: otio luxurioso; tamen ab negotiis nunquam voluptas remorata, nisi quod de uxore potuit honestius consuli: facundus, callidus, et amicitiâ facilis: ad simulanda negotia altitudo ingenii incredibilis: multarum rerum, ac maxume pecuniæ, largitor. Atque felicissumo omnium ante civilem victoriam, nunquam super industriam fortuna fuit; multique dubitavêre, fortior an felicior esset: nam postea quæ fecerit, incertum habeo, pudeat magis an pigeat disserere.

XCVI. Igitur Sulla, ut supra dictum, postquam in Africam atque in castra Marii cum equitatu venit, rudis antea et ignarus belli, sollertissumus omnium in paucis tempestatibus factus est. Ad hoc milites benigne appellare; multis rogantibus, aliis per se ipse, dare beneficia, invitus accipere; sed ea properantius quam æs mutuum reddere; ipse ab nullo re-

petere: magis id laborare, ut illi quam plurimi deberent: joca atque seria cum humillumis agere; in operibus, in agmine, atque ad vigilias, multus adesse; neque interim (quod prava ambitio solet) consulis, aut cujusquam boni, famam lædere; tantummodo neque consilio neque manu priorem alium pati plerosque antevenire. Quîs rebus brevi Mario militibusque carissumus factus.

XCVII. At Jugurtha, postquam oppidum Capsam, aliosque locos munitos et sibi utilis, simul et magnam pecuniam amiserat, ad Bocchum nuntios mittit, quam primum in Numidiam copias adduceret; prœlii faciundi tempus adesse. Quem ubi cunctari accepit, dubium belli atque pacis rationes trahere, rursus, uti antea, proxumos donis corrumpit, ipsique Mauro pollicetur Numidiæ partem tertiam, si aut Romani Africâ expulsi, aut, integris suis finibus, bellum compositum foret. Eo præmio illectus Bocchus, cum magnâ multitudine Jugurtham accedit. Ita amborum exercitu conjuncto, Marîum jam in hiberna proficiscentem, vix decimâ parte die reliquâ, invadunt; rati noctem, quæ jam aderat, victis sibi munimento fore; et, si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant; contra Romanis utrumque casum in tenebris difficiliorem. Igitur simul consul ex multis de hostium adventu cognovit, et ipsi hostes aderant; et, priusquam exercitus aut instrui, aut sarcinas colligere, denique antequam signum aut imperium ullum accipere quivit, equites Mauri atque Gætuli, non acie neque ullo more prœlii, sed catervatim, uti quosque fors conglobaverat, in nostros concurrunt: qui omnes trepidi improviso metu, ac tamen virtutis memores, aut arma capiebant, aut capientis alios ab hostibus defensabant; pars equos escendere, obviam ire hostibus: pugna latrocinio magis quam prœlio similis fieri: sine signis, sine ordinibus, equites, pedites, permixti; cædere alios, alios obtruncare; multos, contra advorsos acerrume

pugnantis, ab tergo circumvenire: neque virtus, neque arma satis tegere; quod hostes numero plures et undique circumfusi: denique Romani veteres, novique, et ob ea scientes belli, si quos locus aut casus conjunxerat, orbis facere: atque ita ab omnibus partibus simul tecti et instructi hostium vim sustentabant.

XCVIII. Neque in eo tam aspero negotio territus Marius, aut magis, quam antea, demisso animo fuit; sed cum turmâ suâ, quam ex fortissumis magis quam familiarissumis paraverat, vagari passim; ac modo laborantibus suis succurrere, modo hostis, ubi confertissumi obstiterant, invadere: manu consulere militibus, quoniam imperare, conturbatis omnibus, non poterat. Jamque dies consumtus erat, cum tamen barbari nihil remittere; atque, uti reges præceperant, noctem pro se rati, acrius instare. Tum Marius ex copiâ rerum consilium trahit, atque, uti suis receptui locus esset, collis duos propinquos inter se occupat: quorum in uno, castris parum amplo, fons aquæ magnus erat; alter usui opportunus, quia magnâ parte editus et præceps pauca munimento quærebat. Cæterum apud aquam Sullam cum equitibus noctem agitare jubet: ipse paulatim dispersos milites, neque minus hostibus conturbatis, in unum contrahit; dein cunctos pleno gradu in collem subducit. Ita reges, loci difficultate coacti, prœlio deterrentur: neque tamen suos longius abire sinunt, sed, utroque colle multitudine circumdato, effusi consedêre. Dein crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari suo more lætari, exsultare, strepere vocibus: ipsi duces, feroces quia non fugerent, pro victoribus agere. Sed ea cuncta Romanis ex tenebris et editioribus locis facilia visu, magnoque hortamento erant.

XCIX. Plurimum vero Marius imperitiâ hostium confirmatus, quam maxumum silentium haberi jubet: ne signa quidem, uti per vigilias solebant, canere:

deinde, ubi lux adventabat, defessis jam hostibus, et paulo ante somno captis, de improviso vigiles, item cohortium, turmarum, legionum tubicines, simul omnis signa canere, milites clamorem tollere, atque portis erumpere. Mauri atque Gætuli, ignoto et horribili sonitu repente exciti, neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere aut providere quidquam poterant: ita cunctos strepitu, clamore, nullo subveniente, nostris instantibus, tumultu, terrore, formido, quasi vecordia, ceperat. Denique omnes fusi fugatique: arma et signa militaria pleraque capta: pluresque eo prœlio, quam omnibus superioribus, interemti: nam somno et metu insolito impedita fuga.

C. Dein Marius, uti cœperat, in hiberna; quæ, propter commeatum, in oppidis maritumis agere decreverat: neque tamen secors, victoriâ, aut insolens factus; sed pariter ac in conspectu hostium, quadrato agmine incedere. Sulla cum equitatu apud dextumos, in sinistrâ A. Manlius cum funditoribus et sagittariis, præterea cohortis Ligurum curabat: primos et extremos, cum expeditis manipulis, tribunos locaverat. Perfugæ, minume cari, et regionum scientissumi, hostium iter explorabant: simul consul, quasi nullo imposito, omnia providere; apud omnis adesse; laudare, increpare merentis. Ipse armatus intentusque, item milites cogebat; neque secus, atque iter facere, castra munire, excubitum in portas cohortis ex legionibus, pro castris equites auxiliarios mittere: præterea alios super vallum in munimentis locare; vigilias ipse circumire, non diffidentiâ futuri, quæ imperavisset, quam uti militibus exæquatus cum imperatore labos volentibus esset. Et sane Marius, illo et aliis temporibus belli, pudore magis quam malo exercitum coërcebat: quod multi per ambitionem fieri aiebant; pars, quod a pueritiâ consuetam duritiam, et alia quæ cæteri miserias vocant, voluptati habuisset. Nisi tamen res publica

pariter, ac sævissumo imperio, bene atque decore gesta.

CI. Igitur quarto denique die, haud longe ab oppido Cirtâ undique simul speculatores citi sese ostendunt; quâ re hostis adesse intelligitur. Sed quia divorsi redeuntes, alius ab aliâ parte, atque omnes idem significabant; consul, incertus quonam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, advorsum omnia paratus, ibidem opperitur. Ita Jugurtham spes frustrata, qui copias in quatuor partis distribuerat; ratus ex omnibus æque aliquos ab tergo hostibus venturos. Interim Sulla, quem primum attigerant, cohortatus suos, turmatim et quam maxume confertis equis ipse aliique Mauros invadunt: cæteri, in loco manentes, ab jaculis eminus emissis corpora tegere; et, si qui in manus venerant, obtruncare. Dum eo modo equites prœliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius ejus adduxerat, neque in priore pugnâ, in itinere morati, affuerant, postremam Romanorum aciem invadunt. Tum Marius apud primos agebat, quod ibi Jugurtha cum plurimis. Dein Numida, cognito Bocchi adventu, clam cum paucis ad pedites convortit: ibi Latine (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat, nostros frustra pugnare; paulo ante Marium suâ manu interfectum; simul gladium sanguine oblitum ostendere, quem in pugnâ, satis impigre occiso pedite nostro, cruentaverat. Quod ubi milites accepêre, magis atrocitate rei quam fide nuntii terrentur; simulque barbari animos tollere, et in perculsos acrius incedere. Jamque paulum ab fugâ aberant, cum Sulla, profligatis, quos advorsum ierat, Mauris ab latere incurrit. Bocchus statim avortitur. At Jugurtha, dum sustentare suos, et prope jam adeptam victoriam retinere cupit, circumventus ab equitibus, dextrâ, sinistrâ omnibus occisis, solus inter tela hostium vitabundus erumpit. Atque interim Marius, fugatis equitibus, occurrit auxilio suis, quos pelli jam acceperat. Deni-

que hostes undique fusi. Tum spectaculum horribile campis patentibus: sequi, fugere; occidi, capi; equi, viri afflicti: ac multi, volneribus acceptis, neque fugere posse, neque quietem pati; niti modo, ac statim concidere; postremo omnia, quâ visus erat, constrata telis, armis, cadaveribus; et inter ea humus infecta sanguine.

CII. Postea loci consul, haud dubie jam victor, pervenit in oppidum Cirtam, quo initio profectus intenderat. Eo post diem quintum, quam iterum barbari male pugnaverant, legati a Boccho veniunt, qui regis verbis ab Mario petivêre, duo quam fidissumos ad eum mitteret; velle de se, et de populi Romani commodo cum is disserere. Ille statim L. Sullam et A. Manlium ire jubet. Qui quamquam acciti ibant; tamen placuit verba apud regem facere, ingenium aut aversum uti flecterent, aut cupidum pacis vehementius accenderent. Itaque Sulla, cujus facundiæ, non ætati, a Manlio concessum, pauca verba hujuscemodi locutus:

"Rex Bocche, magna nobis lætitia, cum te talem virum Dî monuêre, uti aliquando pacem quam bellum malles; neu te optumum cum pessumo omnium Jugurthâ miscendo commaculares; simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter te errantem et illum sceleratissumum persequi. Ad hoc populo Romano jam inopi visum, amicos, quam servos quærere: tutius rati, volentibus, quam coactis, imperitare. Tibi vero nulla opportunior nostrâ amicitiâ; primum, quod procul absumus, in quo offensæ minimum, gratia par, ac si prope adessemus; dein, quod parentis abunde habemus, amicorum neque nobis neque cuiquam omnium satis. Atque hoc utinam a principio tibi placuisset! profecto ex populo Romano multo plura bona accepisses, quam mala perpessus esses. Sed, quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit; cui scilicet placuisse et vim, et gratiam nostram experiri; nunc, quando per illam licet,

gloriâ ceperat, haud dissimiliter situm munitumque; nisi quod, apud Thalam, haud longe a mœnibus aliquot fontes erant; Capsenses unâ modo, atque eâ intra oppidum, jugi aquâ, cæterâ pluviâ utebantur. Id ibique, et in omni Africâ, qui procul a mari incultius agebant, eo facilius tolerabatur, quia Numidæ plerumque lacte et ferinâ carne vescebantur; neque salem, neque alia irritamenta gulæ, quærebant: cibus illis advorsum famem atque sitim, non lubidini neque luxuriæ erat.

XC. Igitur consul, omnibus exploratis, (credo, Dîs fretus; nam, contra tantas difficultates, consilio satis providere non poterat: quippe etiam frumenti inopiâ tentabatur, quod Numidæ pabulo pecoris magis quam arvo student, et quodcumque natum fuerat, jussu regis in loca munita contulerant; ager autem aridus et frugum vacuus eâ tempestate; nam æstatis extremum erat) tamen, pro rei copiâ, satis providenter exornat: pecus omne, quod superioribus diebus prædæ fuerat, equitibus auxiliariis agendum attribuit; A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi stipendium et commeatum locaverat, ire jubet; se prædabundum post paucos dies eodem venturum. Sic incepto suo occulto, pergit ad flumen Tanam.

XCI. Cæterum, in itinere, quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas, æqualiter distribuerat; et ex coriis utres uti fierent, curabat; simul et inopiam frumenti lenire, et, ignaris omnibus, parare, quæ mox usui forent: denique sexto die, cum ad flumen ventum est, maxima vis utrium effecta. Ibi castris levi munimento positis, milites cibum capere, atque, uti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse jubet; omnibus sarcinis abjectis, aquâ modo seque et jumenta onerare. Dein, postquam tempus visum, castris egreditur, noctemque totam itinere facto, consedit: idem proxumâ facit: dein tertiâ, multo ante lucis adventum, pervenit in locum

tumulosum, ab Capsâ non amplius duûm millium intervallo; ibique, quam occultissume potest, cum omnibus copiis opperitur. Sed ubi dies cœpit, et Numidæ, nihil hostile metuentes, multi oppido egressi; repente omnem equitatum, et cum his velocissumos pedites cursu tendere ad Capsam, et portas obsidere jubet: deinde ipse intentus propere sequi, neque milites prædari sinere. Quæ postquam oppidani cognovêre; res trepidæ, metus ingens, malum improvisum, ad hoc pars civium extra mœnia in hostium potestate, coëgêre, uti deditionem facerent. Cæterum oppidum incensum: Numidæ puberes interfecti; alii omnes venum dati: præda militibus divisa. Id facinus, contra jus belli, non avaritiâ neque scelere consulis admissum; sed quia locus Jugurthæ opportunus, nobis aditu difficilis; genus hominum mobile, infidum, neque beneficio neque metu coërcitum.

XCII. Postquam tantam rem Marius, sine ullo suorum incommodo, patravit; magnus et clarus antea, major et clarior haberi cœpit. Omnia non bene consulta in virtutem trahebantur: milites, modesto imperio habiti simul, et locupletes, ad cœlum ferre; Numidæ magis quam mortalem timere: postremò omnes socii atque hostes credere illi aut mentem divinam, aut Deorum nutu cuncta portendi. Sed consul, ubi ea res bene evenit, ad alia oppida pergit: pauca, repugnantibus Numidis, capit; plura, deserta propter Capsensium miserias, igni corrumpit: luctu atque cæde omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento, ad aliam rem aggreditur, non eâdem asperitate, quâ Capsensium, cæterum haud secus difficilem. Namque haud longe a flumine Muluchâ, quod Jugurthæ Bocchique regnum disjungebat, erat inter cæteram planitiem mons saxeus, mediocri castello satis patens, in immensum editus, uno perangusto aditu relicto; nam omnis naturâ, velut opere atque consulto, præ-

ceps. Quem locum Marius, quod ibi regis thesauri erant, summâ vi capere intendit. Sed ea res forte, quam consilio, melius gesta: nam castello virorum atque armorum satis, magna vis frumenti, et fons aquæ: aggeribus turribusque et aliis machinationibus locus importunus: iter castellanorum angustum admodum, utrimque præcisum. Vineæ cum ingenti periculo frustra agebantur: nam, cum eæ paulum processerant, igni aut lapidibus corrumpebantur: milites neque pro opere consistere, propter iniquitatem loci; neque inter vineas sine periculo administrare: optumus quisque cadere, aut sauciari; cæteris metus augeri.

XCIII. At Marius, multis diebus et laboribus consumtis, anxius trahere cum animo, omitteretne inceptum, quoniam frustra erat; an fortunam opperiretur, quâ sæpe prospere usus. Quæ cum multos dies, noctis, æstuans agitaret, forte quidam Ligus, ex cohortibus auxiliariis miles gregarius, castris aquatum egressus, haud procul ab latere castelli, quod avorsum prœliantibus erat, animum advortit inter saxa repentis cochleas; quarum cum unam atque alteram, dein plures peteret, studio legundi paulatim prope ad summum montis egressus est. Ubi postquam solitudinem intellexit, more humani ingenii, cupido ignara visundi invadit. Et forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paululum modo prona, dein flexa, atque aucta in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert: cujus ramis modo, modo eminentibus saxis nisus Ligus, castelli planitiem perscribit; quod cuncti Numidæ intenti prœliantibus aderant. Exploratis omnibus, quæ mox usui fore ducebat, eâdem regreditur, non temere, uti escenderat, sed tentans omnia et circumspiciens. Itaque Marium propere adit; acta edocet; hortatur, ab eâ parte, quâ ipse escenderat, castellum tentet: pollicetur sese itineris periculique ducem. Marius cum Ligure, promissa cognitum, ex præsentibus

misit; quorum uti cujusque ingenium erat, ita rem difficilem aut facilem nuntiavêre. Consulis animus tamen paulum arrectus. Itaque, ex copiâ tubicinum et cornicinum, numero quinque quam velocissumos delegit, et cum his, præsidio qui forent, quatuor centuriones: omnis Liguri parere jubet, et ei negotio proxumum diem constituit.

XCIV. Sed ubi ex præcepto tempus visum, paratis compositisque omnibus, ad locum pergit. Cæterum illi [qui centuriis præerant], prædocti ab duce, arma ornatumque mutaverant, capite atque pedibus nudis, uti prospectus nisusque per saxa facilius foret: super terga gladii et scuta; verum ea Numidica ex coriis, ponderis gratiâ simul, et offensa quo levius streperent. Igitur prægrediens Ligus saxa, et si quæ vetustate radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus allevati facilius escenderent: interdum timidos insolentiâ itineris levare manu: ubi paulo asperior adscensus, singulos præ se inermos mittere; deinde ipse cum illorum armis sequi: quæ dubia nisu videbantur, potissumus tentare, ac sæpius eâdem adscendens descendensque, dein statim digrediens, cæteris audaciam addere. Igitur diu multumque fatigati, tandem in castellum perveniunt, desertum ab eâ parte; quod omnes, sicuti aliis diebus, advorsum hostis aderant. Marius, ubi ex nuntiis, quæ Ligus egerat, cognovit, quamquam toto die intentos prœlio Numidas habuerat, tum vero cohortatus milites, et ipse extra vineas egressus, testudine actâ succedere, et simul hostem tormentis sagittariisque et funditoribus eminus terrere. At Numidæ, sæpe antea vineis Romanorum subvorsis, item incensis, non castelli mœnibus sese tutabantur; sed pro muro dies noctisque agitare: maledicere Romanis, ac Mario vecordiam objectare; militibus nostris Jugurthæ servitium minari; secundis rebus feroces esse. Interim omnibus Romanis hostibusque prœlio intentis, magnâ utrimque vi pro gloriâ atque imperio his, illis

pro salute, certantibus, repente a tergo signa canere: ac primo mulieres et pueri, qui visum processerant, fugere; deinde, uti quisque muro proxumus erat, postremo cuncti armati inermesque. Quod ubi accidit, eo acrius Romani instare, fundere, ac plerosque tantummodo sauciare, dein super occisorum corpora vadere; avidi gloriæ, certantes murum petere; neque quemquam omnium præda morari. Sic forte correcta, Marii temeritas gloriam ex culpâ invenit.

XCV. Cæterum, dum ea res geritur, L. Sulla, quæstor, cum magno equitatu in castra venit; quos uti ex Latio et a sociis cogeret, Romæ relictus erat. Sed, quoniam tanti viri res admonuit; idoneum visum est, de naturâ cultuque ejus paucis dicere: neque enim alio loco de Sullæ rebus dicturi sumus: et L. Sisenna, optume et diligentissume omnium, qui eas res dixêre, persecutus, parum mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sulla gentis patriciæ, familiâ prope jam exstinctâ majorum ignaviâ, literis Græcis atque Latinis juxta atque doctissume eruditus, animo ingenti, cupidus voluptatum, sed gloriæ cupidior: otio luxurioso; tamen ab negotiis nunquam voluptas remorata, nisi quod de uxore potuit honestius consuli: facundus, callidus, et amicitiâ facilis: ad simulanda negotia altitudo ingenii incredibilis: multarum rerum, ac maxume pecuniæ, largitor. Atque felicissumo omnium ante civilem victoriam, nunquam super industriam fortuna fuit; multique dubitavêre, fortior an felicior esset: nam postea quæ fecerit, incertum habeo, pudeat magis an pigeat disserere.

XCVI. Igitur Sulla, ut supra dictum, postquam in Africam atque in castra Marii cum equitatu venit, rudis antea et ignarus belli, sollertissumus omnium in paucis tempestatibus factus est. Ad hoc milites benigne appellare; multis rogantibus, aliis per se ipse, dare beneficia, invitus accipere; sed ea properantius quam æs mutuum reddere; ipse ab nullo re-

petere: magis id laborare, ut illi quam plurimi deberent: joca atque seria cum humillumis agere; in operibus, in agmine, atque ad vigilias, multus adesse; neque interim (quod prava ambitio solet) consulis, aut cujusquam boni, famam lædere; tantummodo neque consilio neque manu priorem alium pati plerosque antevenire. Quîs rebus brevi Mario militibusque carissumus factus.

XCVII. At Jugurtha, postquam oppidum Capsam, aliosque locos munitos et sibi utilis, simul et magnam pecuniam amiserat, ad Bocchum nuntios mittit, quam primum in Numidiam copias adduceret; prœlii faciundi tempus adesse. Quem ubi cunctari accepit, dubium belli atque pacis rationes trahere, rursus, uti antea, proxumos donis corrumpit, ipsique Mauro pollicetur Numidiæ partem tertiam, si aut Romani Africâ expulsi, aut, integris suis finibus, bellum compositum foret. Eo præmio illectus Bocchus, cum magnâ multitudine Jugurtham accedit. Ita amborum exercitu conjuncto, Marium jam in hiberna proficiscentem, vix decimâ parte die reliquâ, invadunt; rati noctem, quæ jam aderat, victis sibi munimento fore; et, si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant; contra Romanis utrumque casum in tenebris difficiliorem. Igitur simul consul ex multis de hostium adventu cognovit, et ipsi hostes aderant; et, priusquam exercitus aut instrui, aut sarcinas colligere, denique antequam signum aut imperium ullum accipere quivit, equites Mauri atque Gætuli, non acie neque ullo more prœlii, sed catervatim, uti quosque fors conglobaverat, in nostros concurrunt: qui omnes trepidi improviso metu, ac tamen virtutis memores, aut arma capiebant, aut capientis alios ab hostibus defensabant; pars equos escendere, obviam ire hostibus: pugna latrocinio magis quam prœlio similis fieri: sine signis, sine ordinibus, equites, pedites, permixti; cædere alios, alios obtruncare; multos, contra advorsos acerrume

pugnantis, ab tergo circumvenire: neque virtus, neque arma satis tegere; quod hostes numero plures et undique circumfusi: denique Romani veteres, novique, et ob ea scientes belli, si quos locus aut casus conjunxerat, orbis facere: atque ita ab omnibus partibus simul tecti et instructi hostium vim sustentabant.

XCVIII. Neque in eo tam aspero negotio territus Marius, aut magis, quam antea, demisso animo fuit; sed cum turmâ suâ, quam ex fortissumis magis quam familiarissumis paraverat, vagari passim; ac modo laborantibus suis succurrere, modo hostis, ubi confertissumi obstiterant, invadere: manu consulere militibus, quoniam imperare, conturbatis omnibus, non poterat. Jamque dies consumtus erat, cum tamen barbari nihil remittere; atque, uti reges præceperant, noctem pro se rati, acrius instare. Tum Marius ex copiâ rerum consilium trahit, atque, uti suis receptui locus esset, collis duos propinquos inter se occupat: quorum in uno, castris parum amplo, fons aquæ magnus erat; alter usui opportunus, quia magnâ parte editus et præceps pauca munimento quærebat. Cæterum apud aquam Sullam cum equitibus noctem agitare jubet: ipse paulatim dispersos milites, neque minus hostibus conturbatis, in unum contrahit; dein cunctos pleno gradu in collem subducit. Ita reges, loci difficultate coacti, prœlio deterrentur: neque tamen suos longius abire sinunt, sed, utroque colle multitudine circumdato, effusi consedêre. Dein crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari suo more lætari, exsultare, strepere vocibus: ipsi duces, feroces quia non fugerent, pro victoribus agere. Sed ea cuncta Romanis ex tenebris et editioribus locis facilia visu, magnoque hortamento erant.

XCIX. Plurimum vero Marius imperitiâ hostium confirmatus, quam maxumum silentium haberi jubet: ne signa quidem, uti per vigilias solebant, canere:

deinde, ubi lux adventabat, defessis jam hostibus, et paulo ante somno captis, de improviso vigiles, item cohortium, turmarum, legionum tubicines, simul omnis signa canere, milites clamorem tollere, atque portis erumpere. Mauri atque Gætuli, ignoto et horribili sonitu repente exciti, neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere aut providere quidquam poterant: ita cunctos strepitu, clamore, nullo subveniente, nostris instantibus, tumultu, terrore, formido, quasi vecordia, ceperat. Denique omnes fusi fugatique: arma et signa militaria pleraque capta: pluresque eo prœlio, quam omnibus superioribus, interemti: nam somno et metu insolito impedita fuga.

C. Dein Marius, uti cœperat, in hiberna; quæ, propter commeatum, in oppidis maritumis agere decreverat: neque tamen secors, victoriâ, aut insolens factus; sed pariter ac in conspectu hostium, quadrato agmine incedere. Sulla cum equitatu apud dextumos, in sinistrâ A. Manlius cum funditoribus et sagittariis, præterea cohortis Ligurum curabat: primos et extremos, cum expeditis manipulis, tribunos locaverat. Perfugæ, minume cari, et regionum scientissumi, hostium iter explorabant: simul consul, quasi nullo imposito, omnia providere; apud omnis adesse; laudare, increpare merentis. Ipse armatus intentusque, item milites cogebat; neque secus, atque iter facere, castra munire, excubitum in portas cohortis ex legionibus, pro castris equites auxiliarios mittere: præterea alios super vallum in munimentis locare; vigilias ipse circumire, non diffidentiâ futuri, quæ imperavisset, quam uti militibus exæquatus cum imperatore labos volentibus esset. Et sane Marius, illo et aliis temporibus belli, pudore magis quam malo exercitum coërcebat: quod multi per ambitionem fieri aiebant; pars, quod a pueritiâ consuetam duritiam, et alia quæ cæteri miserias vocant, voluptati habuisset. Nisi tamen res publica

pariter, ac sævissumo imperio, bene atque decore gesta.

CI. Igitur quarto denique die, haud longe ab oppido Cirtâ undique simul speculatores citi sese ostendunt; quâ re hostis adesse intelligitur. Sed quia divorsi redeuntes, alius ab aliâ parte, atque omnes idem significabant; consul, incertus quonam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, advorsum omnia paratus, ibidem opperitur. Ita Jugurtham spes frustrata, qui copias in quatuor partis distribuerat; ratus ex omnibus æque aliquos ab tergo hostibus venturos. Interim Sulla, quem primum attigerant, cohortatus suos, turmatim et quam maxume confertis equis ipse aliique Mauros invadunt: cæteri, in loco manentes, ab jaculis eminus emissis corpora tegere; et, si qui in manus venerant, obtruncare. Dum eo modo equites prœliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius ejus adduxerat, neque in priore pugnâ, in itinere morati, affuerant, postremam Romanorum aciem invadunt. Tum Marius apud primos agebat, quod ibi Jugurtha cum plurimis. Dein Numida, cognito Bocchi adventu, clam cum paucis ad pedites convortit: ibi Latine (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat, nostros frustra pugnare; paulo ante Marium suâ manu interfectum; simul gladium sanguine oblitum ostendere, quem in pugnâ, satis impigre occiso pedite nostro, cruentaverat. Quod ubi milites accepêre, magis atrocitate rei quam fide nuntii terrentur; simulque barbari animos tollere, et in perculsos acrius incedere. Jamque paulum ab fugâ aberant, cum Sulla, profligatis, quos advorsum ierat, Mauris ab latere incurrit. Bocchus statim avortitur. At Jugurtha, dum sustentare suos, et prope jam adeptam victoriam retinere cupit, circumventus ab equitibus, dextrâ, sinistrâ omnibus occisis, solus inter tela hostium vitabundus erumpit. Atque interim Marius, fugatis equitibus, occurrit auxilio suis, quos pelli jam acceperat. Deni-

que hostes undique fusi. Tum spectaculum horribile campis patentibus: sequi, fugere; occidi, capi; equi, viri afflicti: ac multi, volneribus acceptis, neque fugere posse, neque quietem pati; niti modo, ac statim concidere; postremo omnia, quâ visus erat, constrata telis, armis, cadaveribus; et inter ea humus infecta sanguine.

CII. Postea loci consul, haud dubie jam victor, pervenit in oppidum Cirtam, quo initio profectus intenderat. Eo post diem quintum, quam iterum barbari male pugnaverant, legati a Boccho veniunt, qui regis verbis ab Mario petivêre, duo quam fidissumos ad eum mitteret; velle de se, et de populi Romani commodo cum îs disserere. Ille statim L. Sullam et A. Manlium ire jubet. Qui quamquam acciti ibant; tamen placuit verba apud regem facere, ingenium aut avorsum uti flecterent, aut cupidum pacis vehementius accenderent. Itaque Sulla, cujus facundiæ, non ætati, a Manlio concessum, paucà verba hujuscemodi locutus:

"Rex Bocche, magna nobis lætitia, cum te talem virum Dî monuêre, uti aliquando pacem quam bellum malles; neu te optumum cum pessumo omnium Jugurthâ miscendo commaculares; simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter te errantem et illum sceleratissumum persequi. Ad hoc populo Romano jam inopi visum, amicos, quam servos quærere: tutius rati, volentibus, quam coactis, imperitare. Tibi vero nulla opportunior nostrâ amicitiâ; primum, quod procul absumus, in quo offensæ minimum, gratia par, ac si prope adessemus; dein, quod parentis abunde habemus, amicorum neque nobis neque cuiquam omnium satis. Atque hoc utinam a principio tibi placuisset! profecto ex populo Romano multo plura bona accepisses, quam mala perpessus esses. Sed, quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit; cui scilicet placuisse et vim, et gratiam nostram experiri: nunc, quando per illam licet,

festina, atque, ut cœpisti, perge. Multa atque opportuna habes, quo facilius errata officiis superes. Postremo hoc in pectus tuum demitte, nunquam populum Romanum beneficiis victum: nam, bello quid valeat, tute scis."

Ad ea Bocchus placide et benigne; simul pauca pro delicto verba facit: se non hostili animo, sed regnum tutatum, arma cepisse: nam Numidiæ partem, unde vi Jugurtham expulerat, jure belli suam factam; eam vastari ab Mario pati nequivisse: præterea, missis antea Romam legatis, repulsum ab amicitiâ. Cæterum vetera omittere, ac tum, si per Marium liceret, legatos ad senatum missurum. Dein, copiâ factâ, animus barbari ab amicis flexus, quos Jugurtha, cognitâ legatione Sullæ et Manlii, metuens id quod parabatur, donis corruperat.

CIII. Marius interea, exercitu in hibernis composito, cum expeditis cohortibus et parte equitatûs proficiscitur in loca sola, obsessum turrim regiam, quo Jugurtha perfugas omnis præsidium imposuerat. Tum rursus Bocchus, seu reputando quæ sibi duobus prœliis venerant, seu admonitus ab amicis, quos incorruptos Jugurtha reliquerat, ex omni copiâ necessariorum quinque delegit, quorum et fides cognita, et ingenia validissuma erant: eos ad Marium, ac dein, si placeat, Romam legatos ire jubet: agendarum rerum, et quocumque modo belli componendi, licentiam permittit. Illi mature ad hiberna Romanorum proficiscuntur: deinde itinere a Gætulis latronibus circumventi spoliatique, pavidi, sine decore ad Sullam perfugiunt; quem consul, in expeditionem proficiscens, pro prætore reliquerat. Eos ille non pro vanis hostibus, ut meriti erant, sed accurate ac liberaliter habuit: quâ re barbari et famam Romanorum avaritiæ falsam, et Sullam, ob munificentiam in sese, amicum rati: nam etiam tum largitio multis ignara: munificus nemo putabatur, nisi pariter volens: dona omnia in benignitate habebantur. Igitur

quæstori mandata Bocchi patefaciunt; simul ab eo petunt, uti fautor consultorque sibi adsit: copias, fidem, magnitudinem regis sui, et alia, quæ aut utilia aut benevolentiæ credebant, oratione extollunt: dein, Sullâ omnia pollicito, docti, quo modo apud Marium, item apud senatum verba facerent, circiter dies quadraginta ibidem opperiuntur.

CIV. Marius postquam (infecto, quo intenderat, negotio) Cirtam redit; de adventu legatorum certior factus, illosque et Sullam venire jubet, item L. Bellienum prætorem Uticâ, præterea omnis undique senatorii ordinis, quibuscum mandata Bocchi cognoscit. Legatis potestas eundi Romam fit ab consule: interea induciæ postulabantur. Ea Sullæ et plerisque placuêre: pauci ferocius decernunt, scilicet ignari humanarum rerum, quæ fluxæ et mobiles semper in advorsa mutant. Cæterum Mauri, impetratis omnibus rebus, tres Romam profecti cum Cn. Octavio Rufo, qui quæstor stipendium in Africam portaverat: duo ad regem redeunt. Ex his Bocchus cum cætera, tum maxume benignitatem et studium Sullæ, lubens accepit. Romæ legatis ejus, postquam errâsse regem, et Jugurthæ scelere lapsum, deprecati sunt, amicitiam et fœdus petentibus hoc modo respondetur:

"Senatus et populus Romanus beneficii et injuriæ memor esse solet. Cæterum Boccho, quoniam pœnitet, delicti gratiam facit: fœdus et amicitia dabuntur, cum meruerit."

CV. Quîs rebus cognitis, Bocchus per literas a Mario petivit, uti Sullam ad se mitteret; cujus arbitratu de communibus negotiis consuleretur. Is missus cum præsidio equitum atque peditum, funditorum Balearium: præterea sagittarii et cohors Peligna, cum velitaribus armis, itineris properandi causâ: neque his secus, atque aliis armis, advorsum tela hostium, quod ea levia sunt, muniti. Sed itinere, quinto denique die, Volux, filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille non amplius equitibus sese os-

tendit; qui, temere et effuse euntes, Sullæ aliisque omnibus et numerum ampliorem vero, et hostilem metum efficiebant. Igitur sese quisque expedire, arma atque tela tentare, intendere: timor aliquantus, sed spes amplior, quippe victoribus, et advorsum eos quos sæpe vicerant. Interim equites, exploratum præmissi, rem, uti erat, quietam nuntiant.

CVI. Volux adveniens quæstorem appellat: se a patre Boccho obviam illis simul, et præsidio missum. Deinde eum et proxumum diem sine metu conjuncti eunt. Post, ubi castra locata, et die vesper erat, repente Maurus incerto voltu ad Sullam accurrit: sibi ex speculatoribus cognitum, Jugurtham haud procul abesse: simul, uti noctu clam secum profugeret, rogat atque hortatur. Ille animo feroci negat, se toties fusum Numidam pertimescere: virtuti suorum satis credere: etiam si certa pestis adesset, mansurum potius, quam (proditis, quos ducebat) turpi fugâ incertæ ac forsitan post paulo morbo interituræ vitæ parceret. Cæterum ab eodem monitus, uti noctu proficiscerentur, consilium approbat; ac statim milites cœnatos esse; in castris ignis quam creberrumos fieri, dein primâ vigiliâ silentio egredi jubet. Jamque nocturno itinere fessis omnibus, Sulla pariter cum ortu solis castra metabatur, cum equites Mauri nuntiant, Jugurtham circiter duûm millium intervallo ante consedisse: quod postquam auditum, tum vero ingens metus nostros invadit: credere proditos a Voluce, et insidiis circumventos. Ac fuêre, qui dicerent, manu vindicandum, neque apud illum tantum scelus inultum relinquendum.

CVII. At Sulla, quamquam eadem æstumabat, tamen ab injuriâ Maurum prohibet: suos hortatur, uti fortem animum gererent: sæpe antea paucis strenuis advorsum multitudinem bene pugnatum: quanto sibi in prœlio minus pepercissent, tanto tutiores fore: nec quemquam decere, qui manus armaverit, ab inermis pedibus auxilium petere, in maxu-

mo metu nudum et cæcum corpus ad hostis vortere. DeindeVolucem, quoniam hostilia faceret, maxumum Jovem obtestatus, ut sceleris atque perfidiæ Bocchi testis adesset, castris abire jubet. Ille lacrymans orare, ne ea crederet: nihil dolo factum, magis calliditate Jugurthæ, cui speculanti iter suum cognitum esset. Cæterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet, et spes opesque ejus ex patre suo penderent; illum nihil palam ausurum, cum ipse filius testis adesset: quare optumum factum videri, per media ejus castra palam transire: sese, vel præmissis, vel ibidem relictis Mauris, solum cum Sullâ iturum. Ea res, ut in tali negotio, probata; ac statim profecti: quia de improviso acciderant, dubio atque hæsitante Jugurthâ, incolumes transeunt. Deinde paucis diebus, quo ire intenderant, perventum.

CVIII. Ibi cum Boccho Numida quidam, Aspar nomine, multum et familiariter agebat; præmissus ab Jugurthâ, postquam Sullam accitum audierat, orator, et subdole speculatum Bocchi consilia: præterea Dabar, Massugradæ filius, ex gente Masinissæ, cæterum materno genere impar (nam pater ejus ex concubinâ ortus erat), Mauro ob ingenii multa bona carus acceptusque: quem Bocchus fidum Romanis multis antea tempestatibus expertus, illico ad Sullam nuntiatum mittit, paratum sese facere, quæ populus Romanus vellet; colloquio diem, locum, tempus ipse dilegeret: consulta sese omnia cum illo integra habere, neu Jugurthæ legatum pertimesceret; quo res communis licentius gereretur; nam ab insidiis ejus aliter caveri nequivisse. Sed ego comperior, Bocchum magis Punicâ fide, quam ob quæ prædicabat, simul Romanos et Numidam spe pacis attinuisse, multumque cum animo suo volvere solitum, Jugurtham Romanis, an illi Sullam traderet; lubidinem advorsum nos, metum pro nobis, suasisse.

CIX. Igitur Sulla: "pauca coram Aspare locuturum; cætera occulte, aut nullo, aut quam paucissu-

mis præsentibus:" simul edocet, quæ responderentur. Postquam, sicuti voluerat, congressi, dicit: se, missum a consule, venisse quæsitum ab eo, pacem an bellum agitaturus foret. Tum rex, uti præceptum, post diem decimum redire jubet; ac nihil etiam nunc decrevisse, sed illo die responsurum: deinde ambo in sua castra digressi. Sed ubi plerumque noctis processit, Sulla a Boccho occulte arcessitur: ab utroque tantummodo fidi interpretes adhibentur: præterea Dabar internuntius, sanctus vir, et ex sententiâ ambobus. Ac statim sic rex incipit:

CX. "Nunquam ego ratus sum fore, uti rex maxumus in hac terrâ, et omnium quos novi, privato homini gratiam deberem. Et, (hercle) Sulla, ante te cognitum, multis orantibus, aliis ultro egomet opem tuli; nullius indigui. Id imminutum (quod cæteri dolere solent) ego lætor: fuerit mihi eguisse aliquando amicitiæ tuæ, quâ apud animum meum nihil carius habeo. Id adeo experiri licet: arma, viros, pecuniam, postremo quidquid animo lubet, sume, utere: et, quoad vives, nunquam redditam gratiam putaveris; semper apud me integra erit: denique nihil, me sciente, frustra voles. Nam (ut ego æstumo) regem armis, quam munificentiâ, vinci, minus flagitiosum. Cæterum, de republicâ vestrâ, cujus curator huc missus es, paucis accipe. Bellum ego populo Romano neque feci, neque factum unquam volui: finis meos advorsum armatos armis tutus sum. Id omitto, quando vobis ita placet: gerite, uti voltis, cum Jugurthâ bellum. Ego flumen Mulucham, quod inter me et Micipsam fuit, non egrediar; neque Jugurtham id intrare sinam. Præterea si quid meque vobisque dignum petiveris, haud repulsus abibis."

CXI. Ad ea Sulla pro se breviter et modice; de pace et de communibus rebus multis disseruit. Denique regi patefacit, quod polliceatur, senatum et populum Romanum, quoniam amplius armis valuissent, non in gratiam habituros: faciundum aliquid,

quod illorum magis, quam suâ, retulisse videretur; id adeo in promtu esse, quoniam Jugurthæ copiam haberet; quem si Romanis tradidisset, fore, uti illi plurimum deberetur; amicitiam, fœdus, Numidiæ partem, quam nunc peteret, ultro adventuram. Rex primo negitare: affinitatem, cognationem, præterea fœdus intervenisse: ad hoc metuere, ne, fluxâ fide usus, popularium animos avorteret; quîs et Jugurtha carus, et Romani invisi erant. Denique sæpius fatigatus, leniter [et] ex voluntate Sullæ omnia se facturum promittit. Cæterum, ad simulandam pacem, cujus Numida, defessus bello, avidissumus, quæ utilia visa, constituunt. Ita, composito dolo, digrediuntur.

CXII. At rex postero die Asparem, Jugurthæ legatum, appellat: sibi per Dabarem ex Sullâ cognitum, posse conditionibus bellum poni: quamobrem regis sui sententiam exquireret. Ille lætus in castra Jugurthæ venit. Deinde ab illo cuncta edoctus, properato itinere, post diem octavum redit ad Bocchum, et ei nuntiat, Jugurtham cupere omnia, quæ imperarentur, facere; sed Mario parum confidere: sæpe antea cum imperatoribus Romanis pacem conventam frustra fuisse. Cæterum, si ambobus consultum et ratam pacem vellet, daret operam, ut unâ ab omnibus, quasi de pace, in colloquium veniretur; ibique sibi Sullam traderet: cum talem virum in potestatem haberet, fore, uti jussu senatûs atque populi Romani fœdus fieret; neque hominem nobilem, non suâ ignaviâ, sed ob rempublicam, in hostium potestate relictum iri.

CXIII. Hæc Maurus secum ipse diu volvens, tandem promisit; cæterum dolo, an vere, parum comperimus. Sed plerumque regiæ voluntates, ut vehementes, sic mobiles, sæpe ipsæ sibi advorsæ. Postea tempore et loco constituto, [in colloquium uti de pace veniretur] Bocchus Sullam modo, modo Jugurthæ legatum, appellare, benigne habere; idem ambobus

polliceri. Illi pariter læti, ac spei bonæ pleni. Sed nocte eâ, quæ proxuma fuit ante diem colloquio decretum, Maurus, adhibitis amicis, ac statim (immutatâ voluntate) remotis, dicitur secum ipse multa agitavisse, voltu corporis pariter atque animo varius; quæ scilicet, tacente ipso, occulta pectoris patefecisse. Tamen postremo Sullam arcessiri jubet, et ex ejus sententiâ Numidæ insidias tendit. Deinde, ubi dies advenit, et ei nuntiatum est, Jugurtham haud procul abesse; cum paucis amicis et quæstore nostro, quasi obvius honoris causâ, procedit in tumulum, facillumum visu insidiantibus. Eodem Numida cum plerisque necessariis suis, inermus, ut dictum, accedit; ac statim, signo dato, undique simul ex insidiis invaditur. Cæteri obtruncati: Jugurtha Sullæ vinctus traditur, et ab eo ad Marium deductus.

CXIV. Per idem tempus advorsum Gallos ab ducibus nostris, Q. Cæpione et M. Manlio, male pugnatum; quo metu Italia omnis contremuerat. Illique, et inde ad nostram memoriam Romani, sic habuêre: alia omnia virtuti suæ prona esse; cum Gallis pro salute, non pro gloriâ, certare. Sed, postquam bellum in Numidiâ confectum, et Jugurtham vinctum adduci Romam nuntiatum est; Marius consul absens factus, et ei decreta provincia Gallia: isque Calendis Januariis magnâ gloriâ consul triumphavit. Eâ tempestate spes atque opes civitatis in illo sitæ.

SUPERSTITES ALIQUOT,

E DEPERDITIS SALLUSTII LIBRIS,

ILLUSTRIUM VIRORUM

EPISTOLÆ ET ORATIONES.

M. ÆMILII LEPIDI COS.

ORATIO CONTRA SULLAM.

Clementia et probitas vestra, Quirites, quibus per cæteras gentis maxumi et clari estis, plurimum timoris mihi faciunt, advorsus tyrannidem L. Sullæ; ne, ipsi nefanda quæ æstumatis, ea parum credundo de aliis, circumveniamini (præsertim cum illi spes omnis in scelere atque perfidiâ sit; neque se aliter tutum putet, quam si pejor atque intestabilior metu vestro fuerit, quo captivis libertatis curam miseria eximat) aut si provideritis, in tutandis periculis magis quam in ulciscundo teneamini.

Satellites quidem ejus, homines maxumi nominis, non minus optumis majorum exemplis, nequeo satis mirari, qui dominationis in vos servitium suum mercedem dant; et utrumque per injuriam malunt, quam optumo jure libere agere; præclara Brutorum atque Æmiliorum et Lutatiorum proles, geniti ad ea, quæ majores virtute peperêre, subvortunda. Nam quid a Pyrrho, Hannibale, Philippoque et Antiocho defensum est aliud, quam libertas, et suæ cuique sedes; neu cui, nisi legibus, pareremus? quæ cuncta sævus iste Romulus, quasi ab externis rapta, tenet: non tot exercituum clade, neque consulis et aliorum principum, quos fortuna belli consumserat, satiatus; sed tum crudelior, cum plerosque secundæ res in miserationem ex irâ vortunt. Quin solus omnium, post memoriam hominum, supplicia in post futuros composuit; quîs prius injuria, quam vita, certa esset: pravissumeque per sceleris immanitatem adhuc tutus furit; dum vos, metu gravioris servitii, a repetundâ libertate terremini.

Agundum atque obviam eundum est, Quirites; ne spolia vestra penes illum sint: non prolatandum, neque votis paranda auxilia; nisi forte speratis, per tædium jam aut pudorem tyrannidis, esse eum per scelus occupata periculosius dimissurum. At ille eo processit, uti nihil gloriosum, nisi tutum, et omnia retinendæ dominationis honesta existumet. Itaque illa quies et otium cum libertate, quæ multi probi potius, quam laborem cum honoribus, capessebant, nulla sunt. Hac tempestate serviundum, aut imperitandum: habendus metus, aut faciundus, Quirites. Nam quid ultra? quæve humana superant, aut divina impolluta sunt? Populus Romanus, paulo ante gentium moderator, exutus imperio, gloriâ, jure, agitandi inops, despectusque, ne servilia quidem alimenta reliqua habet.

Sociorum et Latii magna vis, civitate, pro multis et egregiis factis a vobis datâ, per unum prohibentur; et plebis innoxiæ patrias sedis occupavêre pauci satellites, mercedem scelerum. Leges, judicia, ærarium, provinciæ, reges, penes unum, denique necis civium et vitæ licentia. Simul humanas hostias vidistis, et sepulcra infecta sanguine civili. Estne viris reliqui aliud, quam solvere injuriam, aut mori per virtutem? quoniam quidem unum omnibus finem natura, vel ferro septis, statuit; neque quisquam extremam necessitatem, nihil ausus, nisi muliebri ingenio, exspectat. Verum ego seditiosus, uti Sulla ait, qui præmia turbarum queror; et bellum cupiens, quia jura pacis repeto.

Scilicet, quia non aliter salvi satisque tuti in imperio eritis, nisi Vettius Picens, scriba Cornelius, aliena bene parata prodegerint; nisi approbaveritis omnis proscriptiones innoxiorum, ob divitias; cruciatus virorum illustrium; vastam Urbem fugâ et cædibus; bona civium miserorum, quasi Cimbricam prædam, venum aut dono datam. At objectat mihi possessiones ex bonis proscriptorum; quod quidem

scelerum illius vel maxumum est, non me neque quemquam omnium satis tutum fuisse, si recte faceremus. Atque illa quæ tum formidine mercatus sum, pretio soluto, jure dominis tamen restituo; neque pati consilium est, ullam ex civibus prædam esse. Satis illa fuerint, quæ rabie contracta toleravimus, manus conserentis inter se Romanos exercitus, et arma ab externis in nosmet vorsa.

Scelerum et contumeliarum omnium finis sit: quorum adeo Sullam non pœnitet, ut et facta in gloriâ numeret, et, si liceat, avidius fecerit. Neque jam, quid existumetis de illo, sed quantum vos audeatis, vereor; ne, alius alium principem exspectantes, ante capiamini, non opibus ejus, quæ futiles et corruptæ sunt, sed vestrâ secordiâ, quam captum ire licet, et, quam audeat, tam videri felicem. Nam præter satellites commaculatos, quis eadem vult? aut quis non omnia mutata, præter victoriam? scilicet milites; quorum sanguine, Tarrulæ Scyrroque, pessumis servorum, divitiæ partæ sunt? an, quibus prælatus in magistratibus capiundis Fusidius, ancilla turpis, honorum omnium dehonestamentum? Itaque maxumam mihi fiduciam parit victor exercitus, cui, per tot volnera et labores, nihil, præter tyrannum, quæsitum est: nisi forte tribuniciam potestatem evorsum profecti sunt per arma, conditam a majoribus suis; utique jura et judicia sibimet extorquerent; egregiâ scilicet mercede, cum, relegati in paludes et silvas, contumeliam atque invidiam suam, præmia penes paucos intelligerent.

Quare igitur tanto agmine atque animis incedit? quia secundæ res mire sunt vitiis obtentui; quibus labefactatis, quam formidatus antea est, tam contemnetur; nisi forte specie concordiæ et pacis, quæ sceleri et parricidio suo nomina indidit. Neque aliter populo Romano esse belli finem, ait, nisi maneat expulsa agris plebes, præda civilis acerbissuma; jus, judiciumque omnium rerum penes se, quod po-

puli Romani fuit. Quæ, si vobis pax et concordia intelliguntur, maxuma turbamenta reipublicæ atque exitia probate: annuite legibus impositis; accipite otium cum servitio; et tradite exemplum posteris, ad populum Romanum suimet sanguinis mercede circumveniundum. Mihi, quamquam per hoc summum imperium satis quæsitum erat nomini majorum, dignitati, atque etiam præsidio; tamen non fuit consilium privatas opes facere; potiorque visa est periculosa libertas quieto servitio. Quæ si probatis, adeste, Quirites; et, bene juvantibus Diis, M. Æmilium consulem, ducem et auctorem sequimini ad recipiundam libertatem.

L. Philippi Oratio contra Lepidum.

Maxume vellem, P. C. rempublicam quietam esse, aut in periculis a promtissumo quoque defendi; denique prava incepta consultoribus noxæ esse. Sed, contra, seditionibus omnia turbata sunt, et ab iis, quos prohibere magis decebat: postremo, quæ pessumi et stultissumi decrevêre, ea bonis et sapientibus faciunda sunt. Nam bellum atque arma, quamquam vobis invisa, tamen, quia Lepido placent, sumunda sunt; nisi forte cui pacem præstare, et bellum pati, consilium est.

Pro, Dii boni, qui hanc Urbem, omissâ curâ, adhuc regitis! M. Æmilius, omnium flagitiosorum postremus, qui pejor an ignavior sit, deliberari non potest, exercitum opprimundæ libertatis habet, et se e contemto metuundum effecit: vos mussantes, et retractantes verbis et vatum carminibus, pacem optatis magis, quam defenditis; neque intelligitis, mollitiâ decretorum vobis dignitatem, illi metum detrahi. Atque id jure; quoniam ex rapinis consulatum, ob seditionem provinciam cum exercitu, adeptus est. Quid ille ob benefacta cepisset, cujus sceleribus tanta præmia tribuistis? At scilicet ii, qui, ad postremum

usque, legatos, pacem, concordiam, et alia hujuscemodi decreverunt, gratiam ab eo peperisse. Immo despecti et indigni republicâ habiti, prædæ loco æstumantur; quippe metu pacem repetentes, quo habitam amiserant. Equidem a principio, cum Etruriam conjurare, proscriptos arcessiri, largitionibus rempublicam lacerari videbam, maturandum putabam; et Catuli consilia, cum paucis, secutus sum.

Cæterum illi, qui gentis Æmiliæ benefacta extollebant, et ignoscundo populi Romani magnitudinem auxisse, nusquam etiam tum Lepidum progressum aiebant; cum privata arma opprimundæ libertatis cepisset, sibi quisque opes aut patrocinia quærundo, consilium publicum corruperunt. Attamen erat Lepidus latro cum calonibus et paucis sicariis; quorum nemo diurnâ mercede vitam mutaverit: nunc est pro consule cum imperio, non emto, sed dato a vobis; cum legatis adhuc jure parentibus: et ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptissumi; flagrantes inopiâ et cupidinibus, scelerum conscientiâ exagitati; quibus quies in seditionibus, in pace turbæ sunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello serunt; Saturnini olim, post Sulpicii, dein Marii Damasippique, nunc Lepidi satellites.

Præterea Etruria, atque omnes reliquiæ belli arrectæ; Hispaniæ armis sollicitæ: Mithridates in latere vectigalium nostrorum, quibus adhuc sustentamur, diem bello circumspicit: quin, præter idoneum ducem, nihil abest ad subvertundum imperium. Quod ego vos oro atque obsecro, P. C. ut animadvortatis; neu patiamini licentiam scelerum, quasi rabiem, ad integros contactu procedere. Nam, ubi malos præmia sequuntur, haud facile quisquam gratuito bonus est. An exspectatis, dum, exercitu rursus admoto, ferro atque flammâ Urbem invadat? quod multo propius est ab eo, quo agitat, statu, quam ex pace et concordiâ ad arma civilia; quæ ille advorsum divina et humana omnia cepit, non pro

suâ, aut quorum simulat injuriâ, sed legum ac libertatis subvortundæ.

Angitur enim ac laceratur animi cupidine, et noxarum metu, expers consilii, inquies; hæc atque illa tentans, metuit otium, odit bellum; luxu atque licentiâ carendum videt, atque interim abutitur vestrâ secordiâ. Neque mihi satis consilii, metum, an ignaviam, an dementiam eam appellem; qui videmini intenta mala, quasi fulmen, optare, se quisque ne attingat; sed prohibere ne conari quidem. Et, quæso, considerate, quam convorsa rerum natura sit. Antea malum publicum occulte, auxilia palam instruebantur; et eo boni malos facile anteibant; nunc pax, concordia disturbantur palam; defenduntur occulte. Quibus illa placent, in armis sunt: vos in metu. Quid exspectatis? nisi forte pudet aut piget recte facere. An Lepidi mandata animos movent? qui placere ait, sua cuique reddi; et aliena tenet: belli jura rescindi; cum ipse armis cogat: civitatem confirmari, quibus ademtam negat: concordiæ gratiâ plebei tribuniciam potestatem restitui, ex quâ omnes discordiæ accensæ.

Pessume omnium atque impudentissume! tibine egestas civium et luctus curæ sunt, cui nihil est domi, nisi armis partum, aut per injuriam? Alterum consulatum petis, quasi primum reddideris: bello concordiam quæris, quo parta disturbatur: nostri proditor, istis infidus, hostis omnium bonorum. Ut te neque hominum neque Deorum pudet, quos per fidem aut perjurio violâsti! Qui quando talis es, maneas in sententiâ, et retineas arma, te hortor: neu prolatandis seditionibus, inquies ipse, nos in sollicitudine attineas. Neque te provinciæ, neque leges, neque Dii penates civem patiuntur. Perge, quâ cœpisti, ut quam maturrume merita invenias. Vos autem, P. C. quousque cunctando rempublicam intutam patiemini, et verbis arma tentabitis? Delectus adversum vos habiti; pecuniæ publice et privatim

extortæ; præsidia deducta atque imposita; ex lubidine leges imperantur; cum interim vos legatos et decreta paratis.

Et quanto (mehercule!) avidius pacem petieritis, tanto bellum acrius erit; cum intelliget, se metu magis quam æquo et bono sustentatum. Nam qui turbas et cædem civium odisse ait, et ob id, armato Lepido, vos inermis retinet; quæ victis toleranda sunt, ea, cum facere possitis, patiamini potius censet. Ita illi a vobis pacem, vobis ab illo bellum, suadet. Hæc si placent; si tanta torpedo animos oppressit, ut, obliti scelerum Cinnæ, (cujus in Urbem reditu, decus ordinis hujus interiit) nihilominus vos atque conjuges et liberos Lepido permissuri sitis; quid opus decretis? quid auxilio Catuli? quin is et alii boni rempublicam frustra curant. Agite, uti lubet; parate vobis Cethegi, atque alia proditorum patrocinia, qui rapinas et incendia instaurare cupiunt, et rursus advorsum Deos penatis manus armare. Sin libertas et vera magis placent; decernite digna nomine, et augete ingenium viris fortibus. Adest novus exercitus; ad hoc, coloniæ veterum militum, nobilitas omnis, duces optumi; fortuna meliores sequitur: jam illa, quæ collecta sunt, secordiâ nostrâ dilabentur.

Quare ita censeo: quoniam Lepidus exercitum privato consilio paratum, cum pessumis et hostibus reipublicæ, contra hujus ordinis auctoritatem, ad Urbem ducit; ut Appius Claudius interrex, cum Q. Catulo proconsule, et cæteris, quibus imperium est, Urbi præsidio sint; operamque dent, ne quid respublica detrimenti capiat.

Epistola Cn. Pompeii ad Senatum.

Si, advorsus vos patriamque et Deos penatis, tot labores et pericula suscepissem, quoties a primâ adolescentiâ ductu meo scelestissumi hostes fusi, et

vobis salus quæsita est; nihil amplius in absentem me statuissetis, quam adhuc agitis, P. C. quem, contra ætatem, projectum ad bellum sævissumum, cum exercitu optume merito, quantum est in vobis, fame, miserrumâ omnium morte, confecistis. Hac in spe populus Romanus liberos suos ad bellum misit? hæc sunt præmia pro volneribus, et toties ob rempublicam fuso sanguine? Fessus scribundo, mittundoque legatos, omnis opes et spes privatas meas consumsi; cum interim a vobis per triennium vix annuus sumtus datus est.

Per Deos immortalis, utrum censetis me vicem ærarii præstare, an exercitum sine frumento et stipendio habere posse? Equidem fateor, me ad hoc bellum majore studio quam consilio profectum; quippe qui, nomine modo imperii a vobis accepto, diebus quadraginta exercitum paravi; hostisque, in cervicibus jam Italiæ agentis, ab Alpibus in Hispaniam submovi: per eas iter aliud, atque Hannibal, nobis opportunius patefeci. Recepi Galliam, Pyrenæum, Laletaniam, Indigetis; et primum impetum Sertorii victoris, novis militibus, et multo paucioribus, sustinui: hiememque in castris inter sævissumos hostis, non per oppida, neque ex ambitione meâ, egi. Quid dein prœlia, aut expeditiones hibernas, oppida excisa aut recepta, enumerem? quando res plus valet, quam verba. Castra hostium apud Sucronem capta, et prœlium apud flumen Durium, et dux hostium C. Herennius cum urbe Valentiâ et exercitu deleti, satis clara vobis sunt: pro quîs, o grati Patres! egestatem et famem redditis. Itaque meo et hostium exercitui par conditio est: namque stipendium neutri datur: victor uterque in Italiam venire potest. Quod ego vos moneo quæsoque ut animadvortatis; neu cogatis necessitatibus privatim mihi consulere. Hispaniam citeriorem, quæ non ab hostibus tenetur, nos aut Sertorius ad internecionem vastavimus; præter maritumas civitatis,

quæ ultro nobis sumtui onerique. Gallia, superiore anno, Metelli exercitum stipendio frumentoque aluit; et nunc malis fructibus ipsa vix agitat. Ego non rem familiarem modo, verum etiam fidem, consumsi. Reliqui vos estis; qui nisi subvenitis, invito et prædicente me, exercitus hinc, et cum eo omne bellum Hispaniæ, in Italiam transgredientur.

Macri Licinii, Tribuni Plebis, Oratio ad Plebem.

Si, Quirites, parum existumaretis, quid inter jus a majoribus relictum vobis, et hoc a Sullâ paratum servitium, interesset; multis mihi disserundum fuit, docendumque, quas ob injurias, et quoties, a Patribus armata plebes secessisset; utique vindices paravisset omnis juris sui, tribunos plebis. Nunc hortari modo reliquum est, et ire primum viâ, quâ capessundam arbitror libertatem. Neque me præterit, quantas opes nobilitatis solus, impotens, inani specie magistratûs, pellere dominatione incipiam; quantoque tutius factio noxiorum agat, quam soli innocentes. Sed præter spem bonam ex vobis, quæ metum vicit, statui, certaminis advorsa pro libertate potiora esse forti viro, quam omnino non certavisse. Quamquam omnes alii, creati pro jure vestro, vim cunctam et imperia sua gratiâ, aut spe, aut præmiis, in vos convortêre; meliusque habent, mercede delinquere, quam gratîs recte facere.

Itaque omnes concessêre jam in paucorum dominationem, qui, per militare nomen, ærarium, exercitus, regna, provincias occupavêre, et arcem habent ex spoliis vestris; cum interim, more pecorum, vos multitudo singulis habendos fruundosque præbetis, exuti omnibus quæ majores reliquêre: nisi quia vobismet ipsi per suffragia, uti præsides olim, nunc dominos destinatis. Itaque concessêre illic omnes: at mox, si vestra receperitis, ad vos plerique: raris

enim animus est ad ea, quæ placent, defendunda; cætera validiorum sunt. An dubium habetis, ne officere quid vobis uno animo pergentibus possit, quos languidos secordesque pertimuêre? nisi forte C. Cotta, ex factione mediâ consul, aliter quam metu jura quædam tribunis plebis restituit. Et quamquam L. Sicinius, primus de potestate tribuniciâ loqui ausus, mussantibus vobis, circumventus erat; tamen prius illi invidiam metuêre, quam vos injuriæ pertæsum est. Quod ego nequeo satis mirari, Quirites: nam spem frustra fuisse intellexistis. Sullâ mortuo, qui scelestum imposuerat servitium, finem mali credebatis. Ortus est longe sævior Catulus.

Tumultus intercessit, Bruto et Æmilio Mamerco Coss. dein C. Curio ad exitium usque insontis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quantis animis ierit in L. Quintium, vidistis: quantæ denique nunc mihi turbæ concitantur! quæ profecto incassum agerentur, si, prius quam vos serviundi finem, illi dominationis facturi erant: præsertim cum his civilibus armis dicta alia, sed certatum utrimque de dominatione in vobis sit. Itaque cætera ex licentiâ, aut odio, aut avaritiâ in tempus arsêre: permansit una res modo, quæ utrimque quæsita est, et erepta in posterum, vis tribunicia, telum a majoribus libertati paratum. Quod ego vos moneo, quæsoque, ut animadvortatis; neu, nomina rerum ad ignaviam mutantes, otium pro servitio appelletis; quo jam ipso frui, si vera et honesta flagitium superaverit, non est conditio: fuisset, si omnino quiêssetis. Nunc animum advortite: et, nisi viceritis, (quoniam omnis injuria gravitate tutior est) arctius habebunt. "Quid censes igitur?" aliquis vestrûm subjecerit. Primum omnium omittundum morem hunc quem agitis, impigræ linguæ, animi ignavi, non ultra concionis locum memores libertatis. Dein (ne vos ad virilia illa vocem, quo tribunos plebei, modo patricium magistratum, libera ab auctoribus patriciis suffragia, majores

vestri paravêre) cum vis omnis, Quirites, in vobis sit, uti, quæ jussa nunc pro aliis toleratis, pro vobis agere aut non agere certe possitis. Jovem aut alium quem Deum consultorem exspectatis: magna illa consulum imperia, et Patrum decreta, vos exsequundo rata efficitis, Quirites; ultroque licentiam in vos auctum atque adjutum properatis.

Neque ego vos ultum injurias hortor; magis uti requiem cupiatis: neque discordias, ut illi criminantur, sed earum finem volens, jure gentium, res repeto: et, si pertinaciter retinebunt, non arma neque secessionem, tantummodo ne amplius sanguinem vestrum præbeatis, censeo. Gerant, habeantque suo modo imperia; quærant triumphos: Mithridatem, Sertorium, et reliquias exsulum, persequantur cum imaginibus suis: absit periculum et labos, quibus nulla pars fructûs est: nisi forte repentinâ istâ frumentariâ lege munia vestra pensantur: quâ tamen quinis modiis libertatem omnium æstumavêre, qui profecto non amplius possunt alimentis carceris. Namque, ut illis exiguitate mors prohibetur, senescunt vires; sic neque absolvit curâ familiari tam parva res: et ignavus quisque tenuissimâ spe frustrantur: quæ tamen, quamvis ampla, quoniam servitii pretium ostentaretur, cujus torpedinis erat decipi, et vestrarum rerum ultro injuriâ gratiam debere? Namque alio modo, neque valent in universos, neque conabuntur.

Cavendus dolus est. Itaque simul comparant delenimenta, et differunt vos in adventum Cn. Pompeii; quem ipsum, ubi pertimuêre sublatum in cervices suas, mox demto metu lacerant. Neque eos pudet (vindices, uti se ferunt, libertatis) tot viros, sine uno, aut remittere injuriam non audere, aut jus non posse defendere. Mihi quidem satis spectatum est, Pompeium, tantæ gloriæ adolescentem, malle principem volentibus vobis esse, quam illis dominationis socium; auctoremque in primis fore tribuniciæ

potestatis. Verum, Quirites, antea singuli cives in pluribus, non in uno cuncti, præsidia habebatis; neque mortalium quisquam dare aut eripere talia unus poterat. Itaque verborum satis dictum est: neque enim ignorantiâ res claudit: verum occupavit nescio quæ vos torpedo, quâ non gloriâ movemini, neque flagitio: cunctaque præsenti ignaviâ mutâstis; abunde libertatem rati, quia tergis abstinetur, et huc ire licet et illuc, munera ditium dominorum. Atque hæc eadem non sunt agrestibus; sed cæduntur inter potentium inimicitias, donoque dantur in provincias magistratibus. Ita pugnatur et vincitur paucis: plebes, quodcumque accidit, pro victis est, et in dies magis erit: si quidem majore curâ dominationem illi retinuerint, quam vos repetiveritis libertatem.

Epistola Regis Mithridatis ad Regem Arsacen.

REX Mithridates Regi Arsaci S.

OMNES, qui secundis rebus suis ad belli societatem orantur, considerare debent, liceatne tum pacem agere; dein, quod quæritur, satisne pium, tutum, gloriosum, an indecorum sit. Tibi si perpetuâ pace frui licet; nisi hostes opportuni, et sceleratissumi; egregia fama, si Romanos oppresseris, futura est; neque petere audeam societatem; et frustra mala mea cum tuis bonis misceri sperem. Atqui ea, quæ te morari posse videntur, ira in Tigranem recentis belli, et meæ res parum prosperæ, si verâ existumare voles, maxume hortabuntur. Ille enim obnoxius, qualem tu voles societatem, accipiet: mihi fortuna, multis rebus ereptis, usum dedit bene suadendi; et, (quod florentibus optabile est) ego non validissumus præbeo exemplum, quo rectius tua componas. Namque Romanis, cum nationibus, populis, regibus cunctis, una et ea vetus causa bellandi est, cupido profunda imperii et divitiarum; quâ primum cum rege

Macedonum Philippo bellum sumsêre. Dum a Carthaginiensibus premebantur, amicitiam simulantes, ei subvenientem Antiochum, concessione Asiæ, per dolum avortêre; ac mox, tracto Philippo, Antiochus omni cis Taurum agro et decem millibus talentorum spoliatus est. Persen deinde, Philippi filium, post multa et varia certamina, apud Samothracas Deos acceptum in fidem, callidi, et repertores perfidiæ, quia pacto vitam dederant, insomniis occidêre. Eumenem, cujus amicitiam gloriose ostentant, initio prodidêre Antiocho, pacis mercedem; post, Attalum, custodem agri captivi, sumtibus et contumeliis ex rege miserrumum servorum effecêre; simulatoque impio testamento, filium ejus Aristonicum, quia patrium regnum petiverat, hostium more, per triumphum duxêre. Asia ab ipsis obsessa est: postremo totam Bithyniam, Nicomede mortuo, diripuêre; cum filius Nusâ, quam reginam appellaverant, genitus haud dubie esset. Nam quid ego me appellem? quem, disjunctum undique regnis et tetrarchiis ab imperio eorum, quia fama erat, divitem, neque serviturum esse, per Nicomedem bello lacessiverunt; sceleris eorum haud ignarum, et ea, quæ accidêre, testatum antea Cretenses (solos omnium liberos eâ tempestate), et regem Ptolemæum. Atque ego, ultus injurias, Nicomedem Bithyniâ expuli; Asiamque, spolium regis Antiochi, recepi, et Græciæ demsi grave servitium. Incepta mea postremus servorum Archeläus, exercitu prodito, impedivit: illique, quos ignavia aut prava calliditas, uti meis laboribus tuti essent, armis abstinuit, acerbissumas pœnas solvunt: Ptolemæus pretio [dies] bellum prolatans; Cretenses, impugnati semel jam, neque finem, nisi exscidio, habituri. Equidem cum mihi ob ipsorum interna mala dilata prœlia magis, quam pacem datam, intelligerem; abnuente Tigrane, qui mea dicta sero probat, te remoto procul, omnibus aliis obnoxiis, rursus tamen bellum cepi; Marcumque Cottam, Romanum

puli Romani fuit. Quæ, si vobis pax et concordia intelliguntur, maxuma turbamenta reipublicæ atque exitia probate: annuite legibus impositis; accipite otium cum servitio; et tradite exemplum posteris, ad populum Romanum suimet sanguinis mercede circumveniundum. Mihi, quamquam per hoc summum imperium satis quæsitum erat nomini majorum, dignitati, atque etiam præsidio; tamen non fuit consilium privatas opes facere; potiorque visa est periculosa libertas quieto servitio. Quæ si probatis, adeste, Quirites; et, bene juvantibus Diis, M. Æmilium consulem, ducem et auctorem sequimini ad recipiundam libertatem.

L. Philippi Oratio contra Lepidum.

Maxume vellem, P. C. rempublicam quietam esse, aut in periculis a promtissumo quoque defendi; denique prava incepta consultoribus noxæ esse. Sed, contra, seditionibus omnia turbata sunt, et ab iis, quos prohibere magis decebat: postremo, quæ pessumi et stultissumi decrevêre, ea bonis et sapientibus faciunda sunt. Nam bellum atque arma, quamquam vobis invisa, tamen, quia Lepido placent, sumunda sunt; nisi forte cui pacem præstare, et bellum pati, consilium est.

Pro, Dii boni, qui hanc Urbem, omissâ curâ, adhuc regitis! M. Æmilius, omnium flagitiosorum postremus, qui pejor an ignavior sit, deliberari non potest, exercitum opprimundæ libertatis habet, et se e contemto metuundum effecit: vos mussantes, et retractantes verbis et vatum carminibus, pacem optatis magis, quam defenditis; neque intelligitis, mollitiâ decretorum vobis dignitatem, illi metum detrahi. Atque id jure; quoniam ex rapinis consulatum, ob seditionem provinciam cum exercitu, adeptus est. Quid ille ob benefacta cepisset, cujus sceleribus tanta præmia tribuistis? At scilicet ii, qui, ad postremum

usque, legatos, pacem, concordiam, et alia hujuscemodi decreverunt, gratiam ab eo peperisse. Immo despecti et indigni republicâ habiti, prædæ loco æstumantur; quippe metu pacem repetentes, quo habitam amiserant. Equidem a principio, cum Etruriam conjurare, proscriptos arcessiri, largitionibus rempublicam lacerari videbam, maturandum putabam; et Catuli consilia, cum paucis, secutus sum.

Cæterum illi, qui gentis Æmiliæ benefacta extollebant, et ignoscundo populi Romani magnitudinem auxisse, nusquam etiam tum Lepidum progressum aiebant; cum privata arma opprimundæ libertatis cepisset, sibi quisque opes aut patrocinia quærundo, consilium publicum corruperunt. Attamen erat Lepidus latro cum calonibus et paucis sicariis; quorum nemo diurnâ mercede vitam mutaverit: nunc est pro consule cum imperio, non emto, sed dato a vobis; cum legatis adhuc jure parentibus: et ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptissumi; flagrantes inopiâ et cupidinibus, scelerum conscientiâ exagitati; quibus quies in seditionibus, in pace turbæ sunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello serunt; Saturnini olim, post Sulpicii, dein Marii Damasippique, nunc Lepidi satellites.

Præterea Etruria, atque omnes reliquiæ belli arrectæ; Hispaniæ armis sollicitæ: Mithridates in latere vectigalium nostrorum, quibus adhuc sustentamur, diem bello circumspicit: quin, præter idoneum ducem, nihil abest ad subvertundum imperium. Quod ego vos oro atque obsecro, P. C. ut animadvortatis; neu patiamini licentiam scelerum, quasi rabiem, ad integros contactu procedere. Nam, ubi malos præmia sequuntur, haud facile quisquam gratuito bonus est. An exspectatis, dum, exercitu rursus admoto, ferro atque flammâ Urbem invadat? quod multo propius est ab eo, quo agitat, statu, quam ex pace et concordiâ ad arma civilia; quæ ille advorsum divina et humana omnia cepit, non pro

suâ, aut quorum simulat injuriâ, sed legum ac libertatis subvortundæ.

Angitur enim ac laceratur animi cupidine, et noxarum metu, expers consilii, inquies; hæc atque illa tentans, metuit otium, odit bellum; luxu atque licentiâ carendum videt, atque interim abutitur vestrâ secordiâ. Neque mihi satis consilii, metum, an ignaviam, an dementiam eam appellem; qui videmini intenta mala, quasi fulmen, optare, se quisque ne attingat; sed prohibere ne conari quidem. Et, quæso, considerate, quam convorsa rerum natura sit. Antea malum publicum occulte, auxilia palam instruebantur; et eo boni malos facile anteibant; nunc pax, concordia disturbantur palam; defenduntur occulte. Quibus illa placent, in armis sunt: vos in metu. Quid exspectatis? nisi forte pudet aut piget recte facere. An Lepidi mandata animos movent? qui placere ait, sua cuique reddi; et aliena tenet: belli jura rescindi; cum ipse armis cogat: civitatem confirmari, quibus ademtam negat: concordiæ gratiâ plebei tribuniciam potestatem restitui, ex quâ omnes discordiæ accensæ.

Pessume omnium atque impudentissume! tibine egestas civium et luctus curæ sunt, cui nihil est domi, nisi armis partum, aut per injuriam? Alterum consulatum petis, quasi primum reddideris: bello concordiam quæris, quo parta disturbatur: nostri proditor, istis infidus, hostis omnium bonorum. Ut te neque hominum neque Deorum pudet, quos per fidem aut perjurio violâsti! Qui quando talis es, maneas in sententiâ, et retineas arma, te hortor: neu prolatandis seditionibus, inquies ipse, nos in sollicitudine attineas. Neque te provinciæ, neque leges, neque Dii penates civem patiuntur. Perge, quâ cœpisti, ut quam maturrume merita invenias. Vos autem, P. C. quousque cunctando rempublicam intutam patiemini, et verbis arma tentabitis? Delectus adversum vos habiti; pecuniæ publice et privatim

extortæ; præsidia deducta atque imposita; ex lubidine leges imperantur; cum interim vos legatos et decreta paratis.

Et quanto (mehercule!) avidius pacem petieritis, tanto bellum acrius erit; cum intelliget, se metu magis quam æquo et bono sustentatum. Nam qui turbas et cædem civium odisse ait, et ob id, armato Lepido, vos inermis retinet; quæ victis toleranda sunt, ea, cum facere possitis, patiamini potius censet. Ita illi a vobis pacem, vobis ab illo bellum, suadet. Hæc si placent; si tanta torpedo animos oppressit, ut, obliti scelerum Cinnæ, (cujus in Urbem reditu, decus ordinis hujus interiit) nihilominus vos atque conjuges et liberos Lepido permissuri sitis; quid opus decretis? quid auxilio Catuli? quin is et alii boni rempublicam frustra curant. Agite, uti lubet; parate vobis Cethegi, atque alia proditorum patrocinia, qui rapinas et incendia instaurare cupiunt, et rursus advorsum Deos penatis manus armare. Sin libertas et vera magis placent; decernite digna nomine, et augete ingenium viris fortibus. Adest novus exercitus; ad hoc, coloniæ veterum militum, nobilitas omnis, duces optumi; fortuna meliores sequitur: jam illa, quæ collecta sunt, secordiâ nostrâ dilabentur.

Quare ita censeo: quoniam Lepidus exercitum privato consilio paratum, cum pessumis et hostibus reipublicæ, contra hujus ordinis auctoritatem, ad Urbem ducit; ut Appius Claudius interrex, cum Q. Catulo proconsule, et cæteris, quibus imperium est, Urbi præsidio sint; operamque dent, ne quid respublica detrimenti capiat.

Epistola Cn. Pompeii ad Senatum.

Si, advorsus vos patriamque et Deos penatis, tot labores et pericula suscepissem, quoties a primâ adolescentiâ ductu meo scelestissumi hostes fusi, et

vobis salus quæsita est; nihil amplius in absentem me statuissetis, quam adhuc agitis, P. C. quem, contra ætatem, projectum ad bellum sævissumum, cum exercitu optume merito, quantum est in vobis, fame, miserrumâ omnium morte, confecistis. Hac in spe populus Romanus liberos suos ad bellum misit? hæc sunt præmia pro volneribus, et toties ob rempublicam fuso sanguine? Fessus scribundo, mittundoque legatos, omnis opes et spes privatas meas consumsi; cum interim a vobis per triennium vix annuus sumtus datus est.

Per Deos immortalis, utrum censetis me vicem ærarii præstare, an exercitum sine frumento et stipendio habere posse? Equidem fateor, me ad hoc bellum majore studio quam consilio profectum; quippe qui, nomine modo imperii a vobis accepto, diebus quadraginta exercitum paravi; hostisque, in cervicibus jam Italiæ agentis, ab Alpibus in Hispaniam submovi: per eas iter aliud, atque Hannibal, nobis opportunius patefeci. Recepi Galliam, Pyrenæum, Laletaniam, Indìgetis; et primum impetum Sertorii victoris, novis militibus, et multo paucioribus, sustinui: hiememque in castris inter sævissumos hostis, non per oppida, neque ex ambitione meâ, egi. Quid dein prœlia, aut expeditiones hibernas, oppida excisa aut recepta, enumerem? quando res plus valet, quam verba. Castra hostium apud Sucronem capta, et prœlium apud flumen Durium, et dux hostium C. Herennius cum urbe Valentiâ et exercitu deleti, satis clara vobis sunt: pro quîs, o grati Patres! egestatem et famem redditis. Itaque meo et hostium exercitui par conditio est: namque stipendium neutri datur: victor uterque in Italiam venire potest. Quod ego vos moneo quæsoque ut animadvortatis; neu cogatis necessitatibus privatim mihi consulere. Hispaniam citeriorem, quæ non ab hostibus tenetur, nos aut Sertorius ad internecionem vastavimus; præter maritumas civitatis,

quæ ultro nobis sumtui onerique. Gallia, superiore anno, Metelli exercitum stipendio frumentoque aluit; et nunc malis fructibus ipsa vix agitat. Ego non rem familiarem modo, verum etiam fidem, consumsi. Reliqui vos estis; qui nisi subvenitis, invito et prædicente me, exercitus hinc, et cum eo omne bellum Hispaniæ, in Italiam transgredientur.

Macri Licinii, Tribuni Plebis, Oratio ad Plebem.

Si, Quirites, parum existumaretis, quid inter jus a majoribus relictum vobis, et hoc a Sullâ paratum servitium, interesset; multis mihi disserundum fuit, docendumque, quas ob injurias, et quoties, a Patribus armata plebes secessisset; utique vindices paravisset omnis juris sui, tribunos plebis. Nunc hortari modo reliquum est, et ire primum viâ, quâ capessundam arbitror libertatem. Neque me præterit, quantas opes nobilitatis solus, impotens, inani specie magistratûs, pellere dominatione incipiam; quantoque tutius factio noxiorum agat, quam soli innocentes. Sed præter spem bonam ex vobis, quæ metum vicit, statui, certaminis advorsa pro libertate potiora esse forti viro, quam omnino non certavisse. Quamquam omnes alii, creati pro jure vestro, vim cunctam et imperia sua gratiâ, aut spe, aut præmiis, in vos convortêre; meliusque habent, mercede delinquere, quam gratîs recte facere.

Itaque omnes concessêre jam in paucorum dominationem, qui, per militare nomen, ærarium, exercitus, regna, provincias occupavêre, et arcem habent ex spoliis vestris; cum interim, more pecorum, vos multitudo singulis habendos fruundosque præbetis, exuti omnibus quæ majores reliquêre: nisi quia vobismet ipsi per suffragia, uti præsides olim, nunc dominos destinatis. Itaque concessêre illic omnes: at mox, si vestra receperitis, ad vos plerique: raris

enim animus est ad ea, quæ placent, defendunda; cætera validiorum sunt. An dubium habetis, ne officere quid vobis uno animo pergentibus possit, quos languidos secordesque pertimuêre? nisi forte C. Cotta, ex factione mediâ consul, aliter quam metu jura quædam tribunis plebis restituit. Et quamquam L. Sicinius, primus de potestate tribuniciâ loqui ausus, mussantibus vobis, circumventus erat; tamen prius illi invidiam metuêre, quam vos injuriæ pertæsum est. Quod ego nequeo satis mirari, Quirites: nam spem frustra fuisse intellexistis. Sullâ mortuo, qui scelestum imposuerat servitium, finem mali credebatis. Ortus est longe sævior Catulus.

Tumultus intercessit, Bruto et Æmilio Mamerco Coss. dein C. Curio ad exitium usque insontis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quantis animis ierit in L. Quintium, vidistis: quantæ denique nunc mihi turbæ concitantur! quæ profecto incassum agerentur, si, prius quam vos serviundi finem, illi dominationis facturi erant: præsertim cum his civilibus armis dicta alia, sed certatum utrimque de dominatione in vobis sit. Itaque cætera ex licentiâ, aut odio, aut avaritiâ in tempus arsêre: permansit una res modo, quæ utrimque quæsita est, et erepta in posterum, vis tribunicia, telum a majoribus libertati paratum. Quod ego vos moneo, quæsoque, ut animadvortatis; neu, nomina rerum ad ignaviam mutantes, otium pro servitio appelletis; quo jam ipso frui, si vera et honesta flagitium superaverit, non est conditio: fuisset, si omnino quiêssetis. Nunc animum advortite: et, nisi viceritis, (quoniam omnis injuria gravitate tutior est) arctius habebunt. "Quid censes igitur?" aliquis vestrûm subjecerit. Primum omnium omittundum morem hunc quem agitis, impigræ linguæ, animi ignavi, non ultra concionis locum memores libertatis. Dein (ne vos ad virilia illa vocem, quo tribunos plebei, modo patricium magistratum, libera ab auctoribus patriciis suffragia, majores

vestri paravêre) cum vis omnis, Quirites, in vobis sit, uti, quæ jussa nunc pro aliis toleratis, pro vobis agere aut non agere certe possitis. Jovem aut alium quem Deum consultorem exspectatis: magna illa consulum imperia, et Patrum decreta, vos exsequundo rata efficitis, Quirites; ultroque licentiam in vos auctum atque adjutum properatis.

Neque ego vos ultum injurias hortor; magis uti requiem cupiatis: neque discordias, ut illi criminantur, sed earum finem volens, jure gentium, res repeto: et, si pertinaciter retinebunt, non arma neque secessionem, tantummodo ne amplius sanguinem vestrum præbeatis, censeo. Gerant, habeantque suo modo imperia; quærant triumphos: Mithridatem, Sertorium, et reliquias exsulum, persequantur cum imaginibus suis: absit periculum et labos, quibus nulla pars fructûs est: nisi forte repentinâ istâ frumentariâ lege munia vestra pensantur: quâ tamen quinis modiis libertatem omnium æstumavêre, qui profecto non amplius possunt alimentis carceris. Namque, ut illis exiguitate mors prohibetur, senescunt vires; sic neque absolvit curâ familiari tam parva res: et ignavus quisque tenuissimâ spe frustrantur: quæ tamen, quamvis ampla, quoniam servitii pretium ostentaretur, cujus torpedinis erat decipi, et vestrarum rerum ultro injuriâ gratiam debere? Namque alio modo, neque valent in universos, neque conabuntur.

Cavendus dolus est. Itaque simul comparant delenimenta, et differunt vos in adventum Cn. Pompeii; quem ipsum, ubi pertimuêre sublatum in cervices suas, mox demto metu lacerant. Neque eos pudet (vindices, uti se ferunt, libertatis) tot viros, sine uno, aut remittere injuriam non audere, aut jus non posse defendere. Mihi quidem satis spectatum est, Pompeium, tantæ gloriæ adolescentem, malle principem volentibus vobis esse, quam illis dominationis socium; auctoremque in primis fore tribuniciæ

potestatis. Verum, Quirites, antea singuli cives in pluribus, non in uno cuncti, præsidia habebatis; neque mortalium quisquam dare aut eripere talia unus poterat. Itaque verborum satis dictum est: neque enim ignorantiâ res claudit: verum occupavit nescio quæ vos torpedo, quâ non gloriâ movemini, neque flagitio: cunctaque præsenti ignaviâ mutâstis; abunde libertatem rati, quia tergis abstinetur, et huc ire licet et illuc, munera ditium dominorum. Atque hæc eadem non sunt agrestibus; sed cæduntur inter potentium inimicitias, donoque dantur in provincias magistratibus. Ita pugnatur et vincitur paucis: plebes, quodcumque accidit, pro victis est, et in dies magis erit: si quidem majore curâ dominationem illi retinuerint, quam vos repetiveritis libertatem.

Epistola Regis Mithridatis ad Regem Arsacen.

Rex Mithridates Regi Arsaci S.

Omnes, qui secundis rebus suis ad belli societatem orantur, considerare debent, liceatne tum pacem agere; dein, quod quæritur, satisne pium, tutum, gloriosum, an indecorum sit. Tibi si perpetuâ pace frui licet; nisi hostes opportuni, et sceleratissumi; egregia fama, si Romanos oppresseris, futura est; neque petere audeam societatem; et frustra mala mea cum tuis bonis misceri sperem. Atqui ea, quæ te morari posse videntur, ira in Tigranem recentis belli, et meæ res parum prosperæ, si verâ existumare voles, maxume hortabuntur. Ille enim obnoxius, qualem tu voles societatem, accipiet: mihi fortuna, multis rebus ereptis, usum dedit bene suadendi; et, (quod florentibus optabile est) ego non validissumus præbeo exemplum, quo rectius tua componas. Namque Romanis, cum nationibus, populis, regibus cunctis, una et ea vetus causa bellandi est, cupido profunda imperii et divitiarum; quâ primum cum rege

Macedonum Philippo bellum sumsêre. Dum a Carthaginiensibus premebantur, amicitiam simulantes, ei subvenientem Antiochum, concessione Asiæ, per dolum avortêre; ac mox, tracto Philippo, Antiochus omni cis Taurum agro et decem millibus talentorum spoliatus est. Persen deinde, Philippi filium, post multa et varia certamina, apud Samothracas Deos acceptum in fidem, callidi, et repertores perfidiæ, quia pacto vitam dederant, insomniis occidêre. Eumenem, cujus amicitiam gloriose ostentant, initio prodidêre Antiocho, pacis mercedem; post, Attalum, custodem agri captivi, sumtibus et contumeliis ex rege miserrumum servorum effecêre; simulatoque impio testamento, filium ejus Aristonicum, quia patrium regnum petiverat, hostium more, per triumphum duxêre. Asia ab ipsis obsessa est: postremo totam Bithyniam, Nicomede mortuo, diripuêre; cum filius Nusâ, quam reginam appellaverant, genitus haud dubie esset. Nam quid ego me appellem? quem, disjunctum undique regnis et tetrarchiis ab imperio eorum, quia fama erat, divitem, neque serviturum esse, per Nicomedem bello lacessiverunt; sceleris eorum haud ignarum, et ea, quæ accidêre, testatum antea Cretenses (solos omnium liberos eâ tempestate), et regem Ptolemæum. Atque ego, ultus injurias, Nicomedem Bithyniâ expuli; Asiamque, spolium regis Antiochi, recepi, et Græciæ demsi grave servitium. Incepta mea postremus servorum Archeläus, exercitu prodito, impedivit: illique, quos ignavia aut prava calliditas, uti meis laboribus tuti essent, armis abstinuit, acerbissumas pœnas solvunt: Ptolemæus pretio [dies] bellum prolatans; Cretenses, impugnati semel jam, neque finem, nisi exscidio, habituri. Equidem cum mihi ob ipsorum interna mala dilata prœlia magis, quam pacem datam, intelligerem; abnuente Tigrane, qui mea dicta sero probat, te remoto procul, omnibus aliis obnoxiis, rursus tamen bellum cepi; Marcumque Cottam, Romanum

ducem, apud Chalcedona terrâ fudi; mari exuī classe pulcherrumâ. Apud Cyzicum magno cum exercitu in obsidio moranti frumentum defuit, nullo circum adnitente: simul hiems mari prohibebat. Ita, sine vi hostium regredi coactus in patrium regnum, naufragiis apud Parium et Heracleam, militum optumos cum classibus amisi. Restituto deinde apud Cabira exercitu, et variis inter me atque Lucullum prœliis, inopia rursus ambos incessit. Illi suberat regnum Ariobarzanis bello intactum: ego, vastis circum omnibus locis, in Armeniam concessi: secutique Romani, non me, sed morem suum omnia regna subvortundi, quia multitudinem, arctis locis, pugnâ prohibuêre, imprudentiam Tigranis pro victoriâ ostentant. Nunc, quæso, considera, nobis oppressis, utrum firmiorem te ad resistundum, an finem belli futurum putes? Scio equidem tibi magnas opes virorum, armorum, et auri esse; et eâ re a nobis ad societatem, ab illis ad prædam, peteris. Cæterum consilium est Tigranis, regno integro, meis militibus [belli prudentibus] procul ab domo, parvo labore, per nostra corpora bellum conficere: quomodo neque vincere neque vinci sine tuo periculo possumus. An ignoras, Romanos, postquam ad Occidentem pergentibus finem Oceanus fecit, arma huc convortisse? neque quidquam a principio nisi raptum habere, domum, conjuges, agros, imperium? convenas olim, sine patriâ, sine parentibus, peste conditos orbis terrarum; quibus non humana ulla neque divina obstant, quin socios, amicos, procul, juxta sitos, inopes potentisque trahant, excidant; omniaque non serva, et maxume regna, hostilia ducant. Namque pauci libertatem, pars magna justos dominos volunt: nos suspecti sumus, æmuli, et in tempore vindices affuturi. Tu vero, cui Seleucia maxuma urbium, regnumque Persidis inclytis divitiis est, quid ab illis, nisi dolum in præsens, et postea bellum exspectas? Romani arma in omnis habent, acerruma in eos, qui-

bus victis spolia maxuma sunt; audendo et fallundo, et bella ex bellis serundo, magni facti. Per hunc morem exstinguent omnia, aut occident: quod haud difficile est, si tu Mesopotamiâ, nos Armeniâ, circumgredimur exercitum sine frumento, sine auxiliis; fortunâ, aut nostris vitiis, adhuc incolumem. Teque illa fama sequetur, auxilio profectum magnis regibus, latrones gentium oppressisse. Quod uti facias, moneo, hortorque; neu malis pernicie nostrâ tuam prolatare, quam societate victor fieri.

C. Cottæ Consulis Oratio ad Populum.

Quirites, multa mihi pericula domi, militiæ, multa advorsa fuêre; quorum alia toleravi, partim repuli Deorum auxiliis, et virtute meâ: in quîs omnibus, neque animus negotio defuit, neque decretis labos. Malæ, secundæque res, opes, non ingenium, mihi mutabant. At contra in his miseriis cuncta me cum fortunâ deseruêre. Præterea senectus, per se gravis, curam duplicat; cui misero, actâ jam ætate, ne mortem quidem honestam sperare licet. Nam, si parricida vestri sum, et, bis genitus hîc Deos penatis meos, patriamque, et summum imperium vilia habeo; quis mihi vivo cruciatus satis est, aut quæ pœna mortuo? cum omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo vici. A primâ adolescentiâ in ore vestro privatus, et in magistratibus egi: qui linguâ, qui consilio meo, qui pecuniâ voluêre, usi sunt: neque ego callidam facundiam, neque ingenium ad malefaciundum, exercui: avidissumus privatæ gratiæ, maxumas inimicitias pro republicâ suscepi: qui, victus cum illâ simul, cum, egens alienæ opis, plura mala exspectarem; vos, Quirites, rursus mihi patriam, Deos penatis, cum ingenti dignitate dedistis. Pro quibus beneficiis vix satis gratus videar, si singulis animam, quam nequeo, concesserim. Nam vita et mors jura naturæ sunt: uti sine dedecore

cum civibus, famâ et fortunis integer, agas, id dono datur atque accipitur. Consules nos fecistis, Quirites, domi bellique impeditissumâ republicâ; namque imperatores Hispaniæ stipendium, milites, arma, frumentum poscunt; et id res cogit; quoniam, defectione sociorum, et Sertorii per montis fugâ, neque manu certare possunt, neque utilia parare. Exercitus in Asiâ Ciliciâque ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hostium est: nec minus Italiæ prituma, et provinciarum; cum interim vectigalia parva, et bellis incerta, vix partem sumtuum sustinent: ita classe, quæ commeatus tuebatur, minore quam ante navigamus. Hæc si dolo aut secordiâ nostrâ contracta sunt, uti monet ira, supplicium sumite: sin communis fortuna asperior est; quare indigna vobis, nobisque, et republicâ incipitis? Atque ego, cujus ætati mors propior est, non deprecor, si quid eâ vobis incommodi demitur; neque mox ingenui corporis honestius, quam pro vestrâ salute, finem vitæ fecerim. Adsum en C. Cotta consul; facio, quod sæpe majores asperis bellis fecêre; voveo, dedoque me pro republicâ, quam deinde cui mandetis, circumspicite. Nam talem honorem bonus nemo volet, cum fortunæ, et maris, et belli ab aliis acti, ratio reddunda, aut turpiter moriundum sit. Tantummodo in animis habetote, non me ob scelus aut avaritiam cæsum, sed volentem pro maxumis beneficiis animam dono dedisse. Per vos, Quirites, et gloriam majorum, tolerate advorsa, et consulite reipublicæ. Multa cura summo imperio inest, multi ingentes labores: quos nequidquam abnuitis, et pacis opulentiam quæritis; cum omnes provinciæ, regna, maria, terræque, aspera, aut fessa bellis sint.

FINIS.

JUSTINI

HISTORIÆ PHILIPPICÆ.

JUSTINI

HISTORIÆ PHILIPPICÆ,

EX EDITIONE

ABRAHAMI GRONOVII,

SEDULÂ RECENSIONE ACCURATÆ.

LONDINI:

SUMTIBUS RODWELL ET MARTIN;
LAW ET WHITTAKER; J. BOOKER; BALDWIN,
CRADOCK, ET JOY; J. WALKER; E. EDWARDS;
J. ROBINSON; ET B. REYNOLDS:

EXCUDIT S. HAMILTON.

1818.

JUSTINI PRÆFATIO.

Cum multi ex Romanis, etiam consularis dignitatis viri, res Romanas Græco peregrinoque sermone in historiam contulissent, sive æmulatione gloriæ, sive varietate et novitate operis delectatus, vir priscæ eloquentiæ, Trogus Pompeius, Græcas, et totius orbis historias, Latino sermone composuit; ut, cum nostra Græce, Græca quoque nostrâ linguâ legi possent; prorsus rem magni et animi et operis aggressus. Nam, cum plerisque auctoribus, singulorum regum vel populorum res gestas scribentibus, opus suum ardui laboris videatur, nonne nobis Pompeius Herculeâ audaciâ orbem terrarum aggressus videri debet; cujus libris omnium sæculorum, regum, nationum, populorumque, res gestæ continentur? Et quæ historici Græcorum, prout commodum cuique fuit, inter se segregatim occupaverunt, omissis quæ sine fructu erant, ea omnia Pompeius, divisa temporibus, et serie rerum digesta, composuit. Horum igitur quatuor et quadraginta voluminum (nam totidem edidit) per otium, quo in Urbe versabamur, cognitione quæque dignissima excerpsi; et, omissis his, quæ nec cognoscendi voluptate jucunda, nec exemplo erant necessaria, breve veluti florum corpusculum feci; ut haberent et qui Græca didicissent, quo ad-

monerentur; et qui non didicissent, quo instruerentur. Quod ad te, imperator Antonine, non cognoscendi magis quam emendandi causâ transmisi; simul ut et otii mei (cujus et Cato reddendam rationem putat) apud te opera constaret. Sufficit enim mihi in hoc tempore judicium tuum, apud posteros, cum obtrectationis invidia decesserit, industriæ testimonium habituro.

JUSTINI
HISTORIARUM PHILIPPICARUM,
ET TOTIUS MUNDI ORIGINUM,
ET TERRARUM SITÛS,
EX
TROGO POMPEIO,
LIBER PRIMUS.

I. Principio rerum, gentium nationumque imperium penes reges erat; quos ad fastigium hujus majestatis non ambitio popularis, sed spectata inter bonos moderatio, provehebat. Populus nullis legibus tenebatur: arbitria principum pro legibus erant. Fines imperii tueri magis, quam proferre, mos erat: intra suam cuique patriam regna finiebantur. Primus omnium Ninus, rex Assyriorum, veterem et quasi avitum gentium morem novâ imperii cupiditate mutavit. Hic primus intulit bella finitimis, et rudes adhuc ad resistendum populos, terminos usque Libyæ, perdomuit. Fuêre quidem temporibus antiquiores, Sesostris Ægypti, et Scythiæ rex Tanäus, quorum alter in Pontum, alter usque Ægyptum excessit. Sed longinqua, non finitima, bella gerebant: nec imperium sibi, sed populis suis gloriam, quærebant; contentique victoriâ, imperio abstinebant. Ninus magnitudinem quæsitæ dominationis continuâ possessione firmavit. Domitis igitur proximis, cum ac-

cessione virium fortior ad alios transiret, et proxima quæque victoria instrumentum sequentis esset, totius Orientis populos subegit. Postremum illi bellum cum Zoroastre, rege Bactrianorum, fuit, qui primus dicitur artes magicas invenisse, et mundi principia, siderumque motus, diligentissime spectâsse. Hoc occiso, et ipse decessit, relicto impubere adhuc filio Ninyâ, et uxore Semiramide.

II. Hæc, nec immaturo ausa tradere imperium, nec ipsa palam tractare, (tot ac tantis gentibus vix patienter uni viro, nedum feminæ, parituris) simulat se, pro uxore Nini, filium; pro feminâ, puerum: nam et statura utrique mediocris, et vox pariter gracilis, et lineamentorum qualitas matri ac filio similis. Igitur brachia ac crura velamentis, caput tiarâ tegit; et, ne novo habitu aliquid occultare videretur, eodem ornatu et populum vestiri jubet: quem morem vestis exinde gens universa tenet. Sic primis initiis sexum mentita, puer esse credita est. Magnas deinde res gessit; quarum amplitudine ubi invidiam superatam putat, quæ sit fatetur, quemve simulâsset. Nec hoc illi dignitatem regni ademit, sed admirationem auxit; quod mulier non feminas modo virtute, sed etiam viros anteiret. Hæc Babyloniam condidit, murumque urbi cocto latere circumdedit, arenæ vice bitumine interstrato; quæ materia in illis locis passim e terrâ exæstuat. Multa et alia præclara hujus reginæ fuêre; siquidem, non contenta acquisitos viro regni terminos tueri, Æthiopiam quoque imperio adjecit. Sed et Indiæ bellum intulit; quo, præter illam et Alexandrum Magnum, nemo intravit. Ad postremum, cum concubitum filii petîsset, ab eodem interfecta est, duo et quadraginta annos post Ninum regno potita. Filius ejus Ninya, contentus elaborato a parentibus imperio, belli studia deposuit; et, veluti sexum cum matre mutâsset, raro a viris visus, in feminarum turbâ consenuit. Posteri quoque ejus, id exemplum

secuti, responsa gentibus per internuntios dabant. Imperium Assyrii, qui postea Syri dicti sunt, mille trecentis annis tenuêre.

III. Postremus apud eos regnavit Sardanapalus, vir muliere corruptior. Ad hunc videndum (quod nemini ante eum permissum fuerat) præfectus ipsius, Medis præpositus, nomine Arbaces, cum admitti magnâ ambitione ægre obtinuisset, invenit eum inter scortorum greges purpuram colo nentem, et muliebri habitu, (cum mollitiâ corporis, et oculorum lasciviâ omnes feminas anteiret) pensa inter virgines partientem. Quibus visis, indignatus tali feminæ tantum virorum subjectum, tractantique lanam, ferrum et arma portantes parere; progressus ad socios, quid viderit, refert: negat se ei parere posse, qui se feminam malit esse, quam virum. Fit igitur conjuratio: bellum Sardanapalo infertur. Quo ille audito, non ut vir regnum defensurus, sed, ut metu mortis mulieres solent, primo latebras circumspicit: mox deinde cum paucis et incompositis in bellum progreditur. Victus, in regiam se recipit; ubi exstructâ incensâque pyrâ, et se et divitias suas in incendium mittit; hoc solo imitatus virum. Post hunc rex constituitur victor ejus Arbaces, qui præfectus Medorum fuerat. Is imperium ab Assyriis ad Medos transfert.

IV. Post multos deinde reges, per ordinem successionis, regnum ad Astyagen descendit. Hic per somnum vidit ex naturalibus filiæ, quam unicam habebat, vitem enatam, cujus palmite omnis Asia obumbraretur. Consulti harioli, ex eâdem filiâ nepotem ei futurum, cujus magnitudo prænuntietur, regnique ei amissionem portendi, responderunt. Hoc responso exterritus, neque claro viro neque civi filiam, ne paterna maternaque nobilitas nepoti animos extolleret, sed ex gente, obscurâ tunc temporis, Persarum, Cambysi, mediocri viro, in matrimonium tradidit. Ac ne sic quidem somnii metu deposito, gravidam ad se filiam arcessit, ut sub avi potissimum oculis partus

necaretur. Natus infans datur occidendus Harpago, regis amico, et arcanorum participi. Is veritus, si ad filiam, mortuo rege, venisset imperium, quia nullum Astyages virilis sexûs genuerat, ne illa necati infantis ultionem, quam a patre non potuisset, a ministro exigeret, pastori regii pecoris puerum exponendum tradidit. Forte eodem tempore et ipsi pastori filius natus erat. Ejus igitur uxor, auditâ regii infantis expositione, summis precibus rogat, sibi perferri ostendique puerum. Cujus precibus fatigatus pastor, reversus in silvam, invenit juxta infantem canem feminam, parvulo ubera præbentem, et a feris alitibusque defendentem. Motus et ipse misericordiâ, quâ motam etiam canem viderat, puerum defert ad stabula, eâdem cane anxie prosequente. Quem ubi in manus mulier accepit, veluti ad notam allusit: tantusque in illo vigor, et dulcis quidam blandientis risus apparuit, ut pastorem uxor ultro rogaret, suum partum pro illo exponeret, permitteretque sibi, sive fortunæ ipsius, sive spei suæ, puerum nutrire. Atque ita permutatâ sorte parvulorum, hic pro filio pastoris educatur; ille pro nepote regis exponitur. Nutrici Spaco postea nomen fuit, quia canem Persæ sic vocant.

V. Puer deinde, cum inter pastores esset, Cyri nomen accepit. Mox rex inter ludentes sorte delectus; cum per lasciviam contumaces flagellis cecidisset, a parentibus puerorum querela est regi delata, indignantibus a servo regio ingenuos homines servilibus verberibus affectos. Ille, arcessito puero et interrogato, cum, nihil mutato vultu, "fecisse se ut regem" respondisset, admiratus constantiam, in memoriam somnii responsique revocatur. Atque ita cum et vultûs similitudo, et expositionis tempora, et pastoris confessio convenirent, nepotem agnovit. Et quoniam defunctus sibi somnio videretur, agitato inter pastores regno; animum minacem duntaxat in illo fregit. Cæterum Harpago amico suo infestus, in

ultionem servati nepotis, filium ejus interfecit, epulandumque patri tradidit. Sed Harpagus, ad præsens tempus dissimulato dolore, odium regis in vindictæ occasionem distulit. Interjecto deinde tempore, cum adolevisset Cyrus, dolore orbitatis admonitus, scribit ei, ut ablegatus in Persas ab avo fuerit; ut occidi eum parvulum avus jusserit; ut beneficio suo servatus sit; ut regem offenderit; ut filium amiserit. Hortatur, exercitum paret, et pronam ad regnum viam ingrediatur, Medorum transitionem pollicitus. Epistola (quia palam ferri nequibat, regis custodibus omnes aditus obsidentibus) exenterato lepori inseritur; lepusque, in Persas Cyro ferendus, fido servo traditur: addita retia, ut sub specie venationis dolus lateret.

VI. Lectis ille epistolis, eadem somnio aggredi jussus est; sed præmonitus, ut, quem primum posterâ die obvium habuisset, socium cœptis assumeret. Igitur antelucano tempore ruri iter ingressus, obvium habuit servum de ergastulo cujusdam Medi, nomine Sybaren. Hujus requisitâ origine, ut in Persis genitum audivit, demtis compedibus, assumtoque comite, Persepolin regreditur. Ibi convocato populo, jubet omnes præsto cum securibus adesse, et silvam viæ circumdatam excidere. Quod cum strenue fecissent, eosdem posterâ die apparatis epulis invitat: deinde, cum alacriores ipso convivio factos videret, rogat, si conditio proponatur, utrius vitæ sortem legant, hesterni laboris, an præsentium epularum? "Præsentium," ut acclamavêre omnes; ait, "hesterno similem labori omnem vitam acturos, quoad Medis pareant; se secutos, hodiernis epulis." Lætis omnibus, Medis bellum infert. Astyages, meriti sui in Harpagum oblitus, summam belli eidem committit: qui exercitum acceptum statim Cyro per proditionem tradidit, regisque crudelitatem perfidiâ defectionis ulciscitur. Quod ubi Astyages audivit, contractis undique auxiliis, ipse in Persas proficisci-

tur; et repetito alacrius certamine, pugnantibus suis, partem exercitûs a tergo ponit; et tergiversantes ferro agi in hostes jubet: ac denuntiat suis, "ni vincerent, non minus fortes etiam post terga inventuros, quam a frontibus, viros: proinde videant, fugientibus hæc, an illa pugnantibus acies rumpenda sit." Ingens, post necessitatem pugnandi, animus exercitui ejus accessit. Pulsa itaque cum Persarum acies paulatim cederet, matres et uxores eorum obviam occurrunt: orant, in prœlium revertantur: cunctantibus, sublatâ veste, obscœna corporis ostendunt, rogantes, num in uteros matrum vel uxorum velint refugere. Hac repressi castigatione, in prœlium redeunt; et factâ impressione, quos fugiebant, fugere compellunt. In eo prœlio Astyages capitur: cui Cyrus nihil aliud quam regnum abstulit; nepotemque in illo magis quam victorem egit: eumque maximæ genti Hyrcanorum præposuit: nam in Medos reverti ipse noluit. Hic finis Medorum imperii fuit. Regnaverunt annos CCCL.

VII. Initio regni Cyrus Sybaren, cœptorum socium, quem juxta nocturnum visum ergastulo liberaverat, comitemque in omnibus rebus habuerat, Persis præposuit, sororemque suam ei in matrimonium dedit. Sed civitates, quæ Medorum tributariæ fuerant, mutato imperio, etiam conditionem suam mutatam arbitrantes, a Cyro defecerunt: quæ res multorum bellorum Cyro causa et origo fuit. Domitis demum plerisque, cum adversus Babylonios bellum gereret, Babyloniis rex Lydorum Crœsus, cujus opes et divitiæ insignes eâ tempestate erant, in auxilium venit; victusque jam ac desolatus, in regnum refugit. Cyrus quoque post victoriam, compositis in Babyloniâ rebus, bellum transfert in Lydiam. Ibi fortunâ prioris prœlii perculsum jam Crœsi exercitum nullo negotio fundit: Crœsus ipse capitur. Sed quanto bellum minoris periculi, tanto et mitior victoria fuit. Crœso et vita, et patrimonii partes, et urbs Barce

concessa sunt; in quâ etsi non regiam vitam, proximam tamen majestati regiæ degeret. Hæc clementia non minus victori quam victo utilis fuit. Quippe ex universâ Græciâ, cognito quod illatum Crœso bellum esset, auxilia, velut ad commune exstinguendum incendium, confluebant. Tantus Crœsi amor apud omnes urbes erat: passurusque Cyrus grave bellum Græciæ fuit, si quid in Crœsum crudelius consuluisset. Interjecto deinde tempore, occupato in aliis bellis Cyro, Lydi rebellavêre: quibus iterum victis arma et equi ademti; jussique cauponias et ludicras artes, et lenocinia exercere. Et sic gens, industriâ quondam potens, et manu strenua, effeminata mollitie luxuriâque, virtutem pristinam perdidit; et quos ante Cyrum invictos bella præstiterant, in luxuriam lapsos otium ac desidia superavit. Fuêre Lydis multi ante Crœsum reges, variis casibus memorabiles; nullus tamen fortunæ Candauli comparandus. Hic uxorem, quam propter formæ pulchritudinem deperibat, prædicare omnibus solebat, non contentus voluptatum suarum tacitâ conscientiâ, nisi etiam matrimonii reticenda publicaret; prorsus quasi silentium damnum pulchritudinis esset. Ad postremum, ut affirmationi suæ fidem faceret, nudam sodali suo Gygi ostendit. Quo facto, et amicum, in adulterium uxoris sollicitatum, hostem sibi fecit; et uxorem, veluti tradito alii amore, a se alienavit. Namque brevi post tempore cædes Candauli nuptiarum præmium fuit; et uxor, mariti sanguine dotata, regnum viri et se pariter adultero tradidit.

VIII. Cyrus, subactâ Asiâ, et universo Oriente in potestatem redacto, Scythis bellum infert. Erat eo tempore Scytharum regina Tomyris, quæ, non muliebriter adventu hostium territa, cum prohibere eos transitu Araxis fluminis posset, transire permisit, et sibi faciliorem pugnam intra regni sui terminos rata, et hostibus objectu fluminis fugam difficiliorem. Itaque Cyrus, trajectis copiis, cum aliquantisper in

Scythiam processisset, castra metatus est. Dein posterâ die, simulato metu, quasi refugiens castra deseruisset, ita vini affatim, et ea quæ epulis erant necessaria, reliquit. Quod cum nuntiatum reginæ esset, adolescentulum filium, ad insequendum eum, cum tertiâ parte copiarum mittit. Cum ventum ad Cyri castra esset, ignarus rei militaris adolescens, veluti ad epulas, non ad prœlium venisset, omissis hostibus, insuetos barbaros vino se onerare patitur; priusque Scythæ ebrietate, quam bello vincuntur. Nam, cognitis his, Cyrus reversus per noctem saucios opprimit, omnesque Scythas cum reginæ filio interficit. Amisso tanto exercitu, et (quod gravius doleret) unico filio, Tomyris orbitatis dolorem non in lacrymas effudit, sed in ultionis solatia intendit; hostesque, recenti victoriâ exsultantes, pari insidiarum fraude circumvenit: quippe, simulatâ diffidentiâ propter vulnus acceptum, refugiens, Cyrum ad angustias usque perduxit. Ibi compositis in montibus insidiis, ducenta millia Persarum cum ipso rege trucidavit. In quâ victoriâ etiam illud memorabile fuit, quod ne nuntius quidem tantæ cladis superfuit. Caput Cyri, amputatum, in utrem humano sanguine repletum conjici regina jubet, cum hac exprobratione crudelitatis: "Satia te," inquit, "sanguine, quem sitîsti, cujusque insatiabilis semper fuisti." Cyrus regnavit annos triginta, non initio tantum regni, sed continuo totius temporis successu, admirabiliter insignis.

IX. Huic successit filius Cambyses, qui imperio patris Ægyptum adjecit: sed offensus superstitionibus Ægyptiorum, Apis, cæterorumque Deorum ædes dirui jubet. Ad Hammonis quoque nobilissimum templum expugnandum, exercitum mittit: qui tempestatibus et arenarum molibus oppressus, interiit. Post hæc per quietem vidit fratrem suum Smerdim regnaturum: quo somnio exterritus, non dubitavit, post sacrilegia, etiam parricidium facere: erat enim

difficile, ut parceret suis, qui cum contemtu religionis grassatus etiam adversus Deos fuerat. Ad hoc tam crudele ministerium Magum quemdam ex amicis delegit, nomine Cometen. Interim ipse, gladio suâ sponte evaginato, in femore graviter vulneratus, occubuit; pœnasque luit, seu imperati parricidii, seu sacrilegii perpetrati. Quo nuntio accepto, Magus, ante famam amissi regis, occupat facinus; prostratoque Smerde, cui regnum debebatur, fratrem suum subjecit Oropasten. Erat enim et oris et corporis lineamentis persimilis; ac nemine subesse dolum arbitrante, pro Smerde rex Oropastes constituitur: quæ res eo occultior fuit, quod apud Persas persona regis sub specie majestatis occulitur. Igitur Magi, ad favorem populi conciliandum, tributi et militiæ vacationem in triennium permittunt; ut regnum, quod fraude quæsierant, indulgentiæ largitionibus confirmarent. Quæ res suspecta primo Ostani, viro nobili, et in conjecturis sagacissimo, fuit. Itaque per internuntios quærit de filiâ, quæ inter regias pellices erat, an Cyri regis filius rex esset. Illa nec se ipsam scire ait, nec ex aliâ posse cognoscere, quia singulæ separatim recludantur. Tum pertractare dormienti caput jubet: nam Mago Cambyses aures utrasque præciderat. Factus deinde per filiam certior, sine auribus esse regem, optimatibus Persarum rem indicat; et in cædem falsi regis impulsos sacramenti religione obstringit. Septem tantum conscii fuêre hujus conjurationis, qui ex continenti, ne, dato in pœnitentiam spatio, res per quemquam narraretur, occultato sub veste ferro, ad regiam pergunt. Ibi obviis interfectis, ad Magos perveniunt; quibus ne ipsis quidem animus in auxilium sui defuit; siquidem stricto ferro duos de conjuratis interficiunt. Ipsi tamen corripiuntur a pluribus: quorum alterum Gobryas medium amplexus, cunctantibus sociis, ne ipsum pro Mago transfoderent, quia res obscuro loco gerebatur, vel per suum corpus adigi Mago ferrum

jussit: fortunâ tamen ictum regente, illo incolumi, Magus interficitur.

X. Occisis Magis, magna quidem gloria recepti regni principum fuit; sed multo major in eo, quod, cum de regno ambigerent, concordare potuerunt: erant enim virtute et nobilitate ita pares, ut difficilem ex his populo electionem æqualitas faceret. Ipsi igitur viam invenerunt, quâ de se judicium religioni et fortunæ committerent. Pactique inter se sunt, ut, die statutâ, omnes equos ante regiam primo mane perducerent; et cujus equus inter solis ortum hinnitum primus edidisset, is rex esset. Nam et Solem Persæ unum Deum esse credunt, et equos eidem Deo sacratos ferunt. Erat inter conjuratos Darius, Hystaspis filius, cui de regno sollicito equi custos ait, si ea res victoriam moraretur, nihil negotii superesse. Per noctem deinde equum, pridie constitutam diem, ad eumdem locum ducit, ibique equæ admittit, ratus ex voluptate veneris futurum, quod evenit. Posterâ die itaque, cum ad statutam horam omnes convenissent, Darii equus, cognito loco, ex desiderio feminæ hinnitum statim edidit, et, segnibus aliis, felix auspicium domino primus emisit. Tanta moderatio cæteris fuit, audito auspicio, ut confestim equis desiluerint, et Darium regem salutaverint. Populus quoque universus, secutus judicium principum, eumdem regem constituit. Sic regnum Persarum, septem nobilissimorum virorum virtute quæsitum, tam levi momento in unum collatum est. Incredibile prorsus tantâ patientiâ cessisse eos, quod ut eriperent Magis, mori non recusaverint: quamquam, præter formam, virtutemque hoc imperio dignam, etiam cognatio Dario juncta cum pristinis regibus fuit. Principio igitur regni, Cyri regis filiam in matrimonium recepit, regalibus nuptiis regnum firmaturus; ut non tam in extraneum translatum, quam in familiam Cyri reversum videretur. Interjecto deinde tempore, cum Assyrii descivissent, et Babyloniam

occupâssent, difficilisque urbis expugnatio esset; æstuante rege, unus de interfectoribus Magorum, Zopyrus, domi se verberibus lacerari toto corpore jubet; nasum, aures, et labia sibi præcidi: atque ita regi inopinanti se offert. Attonitum, et quærentem Darium causas auctoremque tam fœdæ lacerationis, tacitus, quo proposito fecerit, edocet; formatoque in futura consilio, transfugæ titulo Babyloniam proficiscitur. Ibi ostendit populo laniatum corpus; queritur crudelitatem regis, a quo in regni petitione non virtute, sed auspicio; non judicio hominum, sed hinnitu equi, superatus sit. Jubet illos ex amicis exemplum capere, quid hostibus cavendum sit. Hortatur, ne mœnibus magis quam armis confidant, patianturque se commune bellum recentiore irâ gerere. Nota nobilitas viri pariter et virtus omnibus erat: nec de fide timebant, cujus veluti pignora, vulnera corporis, et injuriæ notas habebant. Constituitur ergo dux omnium suffragio; et acceptâ parvâ manu, semel atque iterum cedentibus consulto Persis, secunda prœlia facit. Ad postremum, universum sibi creditum exercitum Dario prodit, urbemque ipsam in potestatem ejus redigit. Post hæc Darius bellum Scythis infert, quod sequenti volumine referetur.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER SECUNDUS.

I. In relatione rerum ab Scythis gestarum, quæ satis amplæ magnificæque fuerunt, principium ab origine repetendum est: non enim minus illustria initia, quam imperium habuêre; nec virorum magis quam feminarum virtutibus claruêre: quippe cum ipsi Parthos Bactrianosque, feminæ autem eorum Amazonum regna, condiderint; prorsus ut res gestas virorum mulierumque considerantibus incertum sit, uter apud eos sexus illustrior fuerit. Scytharum gens antiquissima semper habita; quamquam inter Scythas et Ægyptios diu contentio de generis vetustate fuerit: Ægyptiis prædicantibus, "initio rerum, cum aliæ terræ nimio fervore solis arderent, aliæ rigerent frigoris immanitate, ita ut non modo primæ generare homines, sed ne advenas quidem recipere ac tueri possent, priusquam adversus calorem vel frigus velamenta corporis invenirentur, vel locorum vitia quæsitis arte remediis mollirentur, Ægyptum ita temperatam semper fuisse, ut neque hiberna frigora, nec æstivi solis ardores incolas ejus premerent: solum ita fecundum, ut alimentorum in usum hominum nulla terra feracior fuerit. Jure igitur ibi primum homines natos videri debere, ubi educari facillime possent." Contra, Scythæ cœli temperamentum nullum esse vetustatis argumentum putabant: "quip-

pe naturam, cum primum incrementa caloris ac frigoris regionibus distinxit, statim ad locorum patientiam animalia quæque generâsse: sed et arborum atque frugum pro regionum conditione apte genera variata; et quanto Scythis sit cœlum asperius quam Ægyptiis, tanto et corpora et ingenia esse duriora. Cæterum, si mundi quæ nunc partes sunt, aliquando unitas fuit, sive illuvies aquarum principio rerum terras obrutas tenuit; sive ignis, qui et mundum genuit, cuncta possedit, utriusque primordii Scythas origine præstare. Nam si ignis prima possessio rerum fuit, qui paulatim exstinctus, sedem terris dedit, nullam prius quam Septemtrionalem partem hiemis rigore ab igne secretam; adeo ut nunc quoque nulla magis rigeat frigoribus: Ægyptum vero, et totum Orientem tardissime temperatum: quippe qui etiam nunc torrenti calore solis exæstuet. Quod si omnes quondam terræ submersæ profundo fuerunt, profecto editissimam quamque partem decurrentibus aquis primum detectam; humillimo autem solo eamdem aquam diutissime immoratam: et quanto prior quæque pars terrarum siccata sit, tanto prius animalia generare cœpisse. Porro Scythiam adeo editiorem omnibus terris esse, ut cuncta flumina ibi nata in Mæotim, tum deinde in Ponticum et Ægyptium mare decurrant. Ægyptum autem, quæ tot regum, tot sæculorum curâ impensâque munita sit, et adversum vim incurrentium aquarum tantis instructa molibus, tot fossis concisa, ut, cum his arceantur, illis recipiantur aquæ, nihilominus coli, nisi excluso Nilo, non potuerit, non posse videri hominum vetustate ultimam, quæ, aggerationibus regum, sive Nili trahentis limum, terrarum recentissima videatur." His igitur argumentis superatis Ægyptiis, antiquiores semper Scythæ visi.

II. Scythia autem, in Orientem porrecta, includitur ab uno latere Ponto, et ab altero montibus Rhipæis; a tergo Asiâ et Phasi flumine. Multum in

longitudinem et latitudinem patet. Hominibus inter se nulli fines: neque enim agrum exercent; nec domus illis ulla, aut tectum, aut sedes est, armenta et pecora semper pascentibus, et per incultas solitudines errare solitis. Uxores liberosque secum in plaustris vehunt; quibus, coriis imbrium hiemisque causâ tectis, pro domibus utuntur. Justitia gentis ingeniis culta, non legibus. Nullum scelus apud eos furto gravius: quippe sine tecto munimentoque pecora et armenta inter silvas habentibus quid salvum esset, si furari liceret? Aurum et argentum perinde adspernantur, ac reliqui mortales appetunt. Lacte et melle vescuntur. Lanæ iis usus ac vestium ignotus; et, quamquam continuis frigoribus urantur, pellibus tantum ferinis aut murinis utuntur. Hæc continentia illis morum quoque justitiam dedit, nihil alienum concupiscentibus: quippe ibidem divitiarum cupido est, ubi et usus; (atque utinam reliquis mortalibus similis moderatio, abstinentiaque alieni foret: profecto non tantum bellorum per omnia sæcula terris omnibus continuaretur; neque plus hominum ferrum et arma, quam naturalis fatorum conditio raperet) prorsus ut admirabile videatur, hoc illis naturam dare, quod Græci longâ sapientium doctrinâ, præceptisque philosophorum consequi nequeunt; cultosque mores incultæ barbariæ collatione superari. Tanto plus in illis proficit vitiorum ignoratio, quam in his cognitio virtutis.

III. Imperium Asiæ ter quæsivêre: ipsi perpetuo ab alieno imperio aut intacti aut invicti mansêre. Darium, regem Persarum, turpi ab Scythiâ submoverunt fugâ: Cyrum cum omni exercitu trucidaverunt: Alexandri Magni ducem Zopyriona pari ratione cum copiis universis deleverunt: Romanorum audivêre, non sensêre, arma: Parthicum et Bactrianum imperium ipsi condiderunt. Gens et laboribus et bellis aspera: vires corporum immensæ: nihil parare, quod amittere timeant: nihil victores præter

gloriam concupiscunt. Primus Scythis bellum indixit Sesostris, rex Ægyptius, missis primo legatis, qui hostibus parendi legem dicerent. Sed Scythæ, jam ante de adventu regis a finitimis certiores facti, legatis respondent, "tam opulenti populi ducem stolide adversus inopes occupâsse bellum, quod magis domi fuerit illi timendum: quod belli certamen anceps, præmia victoriæ nulla, damna manifesta sint. Igitur non exspectaturos Scythas, dum ad se veniatur, cum tanto sibi plura in hoste concupiscenda sint; ultroque prædæ ituros obviam." Nec dicta res morata. Quos cum tantâ celeritate venire rex didicisset, in fugam vertitur; exercituque cum omni apparatu belli relicto, in regnum trepidus se recepit. Scythas ab Ægypto paludes prohibuêre. Inde reversi, Asiam perdomitam vectigalem fecêre, modico tributo, magis in titulum imperii, quam in victoriæ præmium, imposito. Quindecim annis pacandæ Asiæ immorati, uxorum flagitatione revocantur, per legatos denuntiantibus, ni redeant, sobolem se ex finitimis quæsituras, nec passuras, ut in posteritatem Scytharum genus per feminas intercidat. His igitur Asia per mille quingentos annos vectigalis fuit. Pendendi tributi finem Ninus, rex Assyriorum, imposuit.

IV. Sed apud Scythas medio tempore duo regii juvenes, Ylinos et Scolopitos, per factionem optimatum domo pulsi, ingentem juventutem secum traxêre; et in Cappadociæ orâ juxta amnem Thermodonta consederunt, subjectosque Themiscyrios campos occupavêre. Ibi per multos annos spoliare finitimos assueti, conspiratione populorum per insidias trucidantur. Horum uxores, cum viderent exsilio additam orbitatem, arma sumunt; finesque suos, submoventes primo, mox etiam inferentes bella, defendunt. Nubendi quoque finitimis animum omisêre; servitutem, non matrimonium, appellantes. Singulare omnium sæculorum exemplum ausæ, rempublicam sine viris, jam etiam cum contemtu virorum, se tuentur.

Et, ne feliciores aliæ aliis viderentur, viros, qui domi remanserant, interficiunt. Ultionem quoque cæsorum conjugum, excidio finitimorum consequuntur. Tum pace armis quæsitâ, ne genus interiret, concubitum finitimorum ineunt. Si qui mares nascerentur, interficiebant. Virgines in eumdem ipsis morem, non otio neque lanificio, sed armis, equis, venationibus exercebant, inustis infantum dexterioribus mammis, ne sagittarum jactus impediretur; unde *Amazones* dictæ sunt. Duæ his reginæ fuêre, Marpesia et Lampedo, quæ, in duas partes agmine diviso, inclytæ jam opibus, vicibus gerebant bella, soli terminos alternis defendentes; et, ne successibus deesset auctoritas, genitas se Marte prædicabant. Itaque majore parte Europæ subactâ, Asiæ quoque nonnullas civitates occupavêre. Ibi Epheso, multisque aliis urbibus conditis, partem exercitûs cum ingenti prædâ domum dimittunt. Reliquæ, quæ ad tuendum Asiæ imperium remanserant, concursu barbarorum cum Marpesiâ reginâ interficiuntur. In hujus locum filia ejus Otrere regno succedit; cui, præter singularem belli scientiam, eximia servatæ in omne ævum virginitatis admiratio fuit. Hujus virtute tantum additum gloriæ et famæ Amazonum est, ut Herculi rex, cui duodecim stipendia debebat, quasi impossibile, imperaverit, ut arma reginæ Amazonum sibi afferret. Eo igitur profectus longis novem navibus, comitante principum Græciæ juventute, inopinantes aggreditur. Duæ tum sorores Amazonum regna tractabant, Antiope et Otrere; quarum Otrere foris bellum gerebat. Igitur cum Hercules ad litus Amazonum applicuit, infrequens multitudo cum Antiopâ reginâ, nihil hostile metuente, erat. Quâ re effectum est, ut paucæ repentino tumultu excitæ, arma sumerent, facilemque victoriam hostibus darent. Multæ itaque cæsæ, captæque; in his duæ Antiopæ sorores, Menalippe ab Hercule, Hippolyte a Theseo. Sed Theseus, obtentâ in præmium captivâ, eamdem in ma-

trimonium assumsit, et ex eâ genuit Hippolytum. Hercules, post victoriam, Menalippen captivam sorori reddidit, et pretium arma reginæ accepit. Atque ita functus imperio, ad regem revertitur. Sed Otrere, ubi comperit bellum sororibus illatum, et raptorem esse Atheniensium principem, hortatur comites in ultionem; frustraque et Ponti sinum, et Asiam edomitam esse dicit, si Græcorum non tam bellis, quam rapinis pateant. Auxilium deinde a Sagillo, rege Scythiæ, petit: genus se Scytharum esse: cladem virorum, necessitatem armorum, belli causas ostendit; assecutasque virtute, ne segniores viris feminas habere Scythæ viderentur. Motus ille domesticâ gloriâ, mittit cum ingenti equitatu filium Panasagorum in auxilium. Sed ante prœlium dissensione ortâ, ab auxiliis desertæ, bello ab Atheniensibus vincuntur: receptaculum tamen habuêre castra sociorum, quorum auxilio intactæ ab aliis gentibus, in regnum revertuntur. Post Otreren Penthesilea regno potita est: cujus, Trojano bello, inter fortissimos viros, cum auxilium adversus Græcos ferret, magna virtutis documenta exstitêre. Interfectâ demum Penthesileâ, exercituque ejus absumto, paucæ, quæ in regno remanserant, ægre se adversus finitimos defendentes, usque tempora Alexandri Magni duraverunt. Harum Minithya, sive Thalestris, regina, concubitu Alexandri per dies tredecim ad sobolem ex eo generandam obtento, reversa in regnum, brevi tempore cum omni Amazonum nomine intercidit.

V. Scythæ autem tertiâ expeditione Asianâ, cum annis octo a conjugibus et liberis abfuissent, servili bello domi excipiuntur. Quippe conjuges eorum, longâ exspectatione virorum fessæ, nec jam teneri bello, sed deletos ratæ, servis ad custodiam pecorum relictis nubunt: qui reversos cum victoriâ dominos, velut advenas, armati finibus prohibent. Quibus cum varia victoria fuisset, admonentur Scythæ mutare genus pugnæ, memores non cum hostibus, sed cum

servis prœliandum; nec armorum, sed dominorum jure vincendos: verbera in aciem, non tela, afferenda; omissoque ferro, virgas ac flagella, cæteraque servilis metûs paranda instrumenta. Probato omnes consilio, instructi sicut præceptum erat, postquam ad hostem accessêre, inopinantibus verbera intentant: adeoque illos perculerunt, ut, quos ferro non poterant, metu verberum vincerent; fugamque, non ut hostes victi, sed ut fugitivi servi, capesserent. Quicumque capi potuerunt, supplicia crucibus luerunt. Mulieres quoque, male sibi consciæ, partim ferro, partim suspendio, vitam finierunt. Post hæc pax apud Scythas fuit, usque tempora Iancyri regis. Huic Darius, rex Persarum, sicut supra dictum est, cum filiæ ejus nuptias non obtinuisset, bellum intulit: et armatis septingentis millibus hominum Scythiam ingressus, non facientibus hostibus pugnæ potestatem, metuens, ne, interrupto ponte Istri, reditus sibi intercluderetur, amissis octoginta millibus hominum, trepidus refugit; quæ jactura, abundante multitudine, inter damna numerata non est. Inde Asiam et Macedoniam domuit: Ionas quoque navali prœlio superat. Deinde cognito quod Athenienses Ioniis auxilium contra se tulissent, omnem impetum belli in eos convertit.

VI. Nunc, quoniam ad bella Atheniensium ventum est, quæ non modo ultra spem gerendi, verum etiam ultra gesti fidem, peracta sunt; operaque Atheniensium effectu majora quam voto fuêre, paucis urbis origo repetenda est: quia non, ut cæteræ gentes, a sordidis initiis ad summa crevêre. Soli enim, præterquam incremento, etiam origine gloriantur. Quippe non advenæ, neque passim collecta populi colluvies originem urbi dedit; sed eodem innati solo, quod incolunt; et quæ illis sedes, eadem origo est. Primi lanificii, et olei, et vini usum docuêre. Arare quoque, et serere frumenta, glandem vescentibus monstrârunt. Literæ certe ac facundia,

et civilis ordo disciplinæ, veluti templum, Athenas habent. Ante Deucalionis tempora, regem habuêre Cecropem; quem (ut omnis antiquitas fabulosa est) biformem tradidêre; quia primus marem feminæ matrimonio junxit. Huic successit Cranäus, cujus filia Atthis regioni nomen dedit. Post hunc Amphictyon regnavit; qui primus Minervæ urbem sacravit, et nomen civitati Athenas dedit. Hujus temporibus, aquarum illuvies majorem partem populorum Græciæ absumsit. Superfuerunt, quos refugia montium receperunt; aut ad regem Thessaliæ Deucalionem ratibus evecti sunt: a quo propterea genus hominum conditum dicitur. Per ordinem deinde successionis, regnum ad Erechtheum descendit, sub quo frumenti satio apud Eleusina a Triptolemo reperta est: in cujus muneris honorem, noctes Initiorum sacratæ. Tenuit et Ægeus, Thesei pater, Athenis regnum: a quo per divortium decedens Medea propter adultam privigni ætatem, Colchos cum Medio filio ex Ægeo suscepto concessit. Post Ægeum Theseus, ac deinceps Thesei filius Demophoon, qui auxilium Græcis adversus Trojanos tulit, regnum possedit. Erant inter Athenienses et Dorienses simultatum veteres offensæ; quas vindicaturi bello Dorienses, de eventu belli oracula consuluerunt. Responsum "superiores fore, ni regem Atheniensium occidissent." Cum ventum esset in bellum, militibus ante omnia custodia regis præcipitur. Atheniensibus eo tempore rex Codrus erat; qui, et responso Dei et præceptis hostium cognitis, permutato regis habitu, pannosus, sarmenta collo gerens, castra hostium ingreditur: ibi in turbâ obsistentium, a milite, quem falce astu convulneraverat, interficitur. Cognito regis corpore, Dorienses sine prœlio discedunt. Atque ita Athenienses, virtute ducis, pro salute patriæ morti se offerentis, bello liberantur.

VII. Post Codrum nemo Athenis regnavit: quod memoriæ nominis ejus tributum est. Administratio

reipublicæ annuis magistratibus permissa. Sed civitati nullæ tunc leges erant: quia libido regum pro legibus habebatur. Legitur itaque Solon, vir justitiæ insignis, qui velut novam civitatem legibus conderet: qui tanto temperamento inter plebem senatumque egit, (cum, si quid pro altero ordine tulisset, alteri displiciturum videretur) ut ab utrisque parem gratiam traheret. Hujus viri inter multa egregia et illud memorabile fuit. Inter Athenienses et Megarenses, de proprietate Salaminæ insulæ, prope usque interitum armis dimicatum fuerat. Post clades multas, capital esse apud Athenienses cœpit, si quis legem de vindicandâ insulâ tulisset. Sollicitus igitur Solon, ne aut tacendo parum reipublicæ consuleret, aut censendo sibi, subitam dementiam simulat, cujus veniâ non dicturus modo prohibita, sed et facturus erat. Deformis habitu, more vecordium, in publicum evolat; factoque concursu hominum, quo magis consilium dissimularet, insolitis sibi versibus suadere populo cœpit, quod vetabatur: omniumque animos ita cepit, ut extemplo bellum adversus Megarenses decerneretur, insulaque, devictis hostibus, Atheniensium fieret.

VIII. Interea Megarenses, memores illati Atheniensibus belli, et deserti, ne frustra arma movisse viderentur, matronas Atheniensium in Eleusinis sacris noctu oppressuri, naves conscendunt. Quâ re cognitâ, dux Atheniensium Pisistratus juventutem in insidiis locat, jussis matronis solito clamore ac strepitu etiam in accessu hostium, ne intellectos se sentiant, sacra celebrare: egressosque navibus Megarenses inopinantes aggressus, delevit; ac protinus, classe captivâ intermixtis mulieribus, ut speciem captarum matronarum præberent, Megara contendit. Illi cum et navium formam, et petitam prædam cognoscerent, obvii ad portum procedunt: quibus cæsis, Pisistratus paulum a capiendâ urbe abfuit. Ita Megarenses suis dolis hosti victoriam dedêre. Sed Pisistratus,

quasi sibi, non patriæ vicisset, tyrannidem per dolum occupat: quippe voluntariis verberibus domi affectus, laceratoque corpore, in publicum progreditur: advocatâ concione, vulnera populo ostendit: de crudelitate principum, a quibus hæc se passum simulabat, queritur: adduntur vocibus lacrymæ, et invidiosâ oratione multitudo credula accenditur: amore plebis invisum se senatui affirmat: obtinet ad custodiam corporis sui satellitum auxilium; per quos occupatâ tyrannide, per annos triginta tres regnavit.

IX. Post ejus mortem Diocles, alter ex filiis, per vim stupratâ virgine, a fratre puellæ interficitur. Alter, Hippias nomine, cum imperium paternum teneret, interfectorem fratris comprehendi jubet: qui cum per tormenta conscios cædis nominare cogeretur, omnes amicos tyranni nominavit: quibus interfectis, quærenti tyranno, an adhuc aliqui conscii essent, Neminem ait superesse, quem amplius mori gestiat, quam ipsum tyrannum. Quâ voce ejusdem se tyranni victorem, post vindictam pudicitiæ sororis, ostendit. Hujus virtute cum admonita civitas libertatis esset, tandem Hippias regno pulsus, in exsilium agitur: qui profectus in Persas, ducem se Dario, inferenti Atheniensibus bellum, sicuti supra significatum est, adversus patriam suam offert. Igitur Athenienses, audito Darii adventu, auxilium a Lacedæmoniis, sociâ tum civitate, petiverunt. Quos ubi viderunt quatridui teneri religione, non exspectato auxilio, instructis decem millibus civium, et Platæensibus auxiliaribus mille, adversus sexcenta millia hostium in campos Marathonios in prœlium egrediuntur. Miltiades et dux belli erat, et auctor non exspectandi auxilii: quem tanta fiducia ceperat, ut plus præsidii in celeritate, quam in sociis, duceret. Magna igitur in pugnam euntibus alacritas animorum fuit, adeo ut, cum mille passus inter duas acies essent, citato cursu ante jactum sagittarum ad hostem venerint. Nec audaciæ ejus eventus defuit: pugnatum est enim

reipublicæ annuis magistratibus permissa. Sed civitati nullæ tunc leges erant: quia libido regum pro legibus habebatur. Legitur itaque Solon, vir justitiæ insignis, qui velut novam civitatem legibus conderet: qui tanto temperamento inter plebem senatumque egit, (cum, si quid pro altero ordine tulisset, alteri displiciturum videretur) ut ab utrisque parem gratiam traheret. Hujus viri inter multa egregia et illud memorabile fuit. Inter Athenienses et Megarenses, de proprietate Salaminæ insulæ, prope usque interitum armis dimicatum fuerat. Post clades multas, capital esse apud Athenienses cœpit, si quis legem de vindicandâ insulâ tulisset. Sollicitus igitur Solon, ne aut tacendo parum reipublicæ consuleret, aut censendo sibi, subitam dementiam simulat, cujus veniâ non dicturus modo prohibita, sed et facturus erat. Deformis habitu, more vecordium, in publicum evolat; factoque concursu hominum, quo magis consilium dissimularet, insolitis sibi versibus suadere populo cœpit, quod vetabatur: omniumque animos ita cepit, ut extemplo bellum adversus Megarenses decerneretur, insulaque, devictis hostibus, Atheniensium fieret.

VIII. Interea Megarenses, memores illati Atheniensibus belli, et deserti, ne frustra arma movisse viderentur, matronas Atheniensium in Eleusinis sacris noctu oppressuri, naves conscendunt. Quâ re cognitâ, dux Atheniensium Pisistratus juventutem in insidiis locat, jussis matronis solito clamore ac strepitu etiam in accessu hostium, ne intellectos se sentiant, sacra celebrare: egressosque navibus Megarenses inopinantes aggressus, delevit; ac protinus, classe captivâ intermixtis mulieribus, ut speciem captarum matronarum præberent, Megara contendit. Illi cum et navium formam, et petitam prædam cognoscerent, obvii ad portum procedunt: quibus cæsis, Pisistratus paulum a capiendâ urbe abfuit. Ita Megarenses suis dolis hosti victoriam dedêre. Sed Pisistratus,

quasi sibi, non patriæ vicisset, tyrannidem per dolum occupat: quippe voluntariis verberibus domi affectus, laceratoque corpore, in publicum progreditur: advocatâ concione, vulnera populo ostendit: de crudelitate principum, a quibus hæc se passum simulabat, queritur: adduntur vocibus lacrymæ, et invidiosâ oratione multitudo credula accenditur: amore plebis invisum se senatui affirmat: obtinet ad custodiam corporis sui satellitum auxilium; per quos occupatâ tyrannide, per annos triginta tres regnavit.

IX. Post ejus mortem Diocles, alter ex filiis, per vim stupratâ virgine, a fratre puellæ interficitur. Alter, Hippias nomine, cum imperium paternum teneret, interfectorem fratris comprehendi jubet: qui cum per tormenta conscios cædis nominare cogeretur, omnes amicos tyranni nominavit: quibus interfectis, quærenti tyranno, an adhuc aliqui conscii essent, Neminem ait superesse, quem amplius mori gestiat, quam ipsum tyrannum. Quâ voce ejusdem se tyranni victorem, post vindictam pudicitiæ sororis, ostendit. Hujus virtute cum admonita civitas libertatis esset, tandem Hippias regno pulsus, in exsilium agitur: qui profectus in Persas, ducem se Dario, inferenti Atheniensibus bellum, sicuti supra significatum est, adversus patriam suam offert. Igitur Athenienses, audito Darii adventu, auxilium a Lacedæmoniis, sociâ tum civitate, petiverunt. Quos ubi viderunt quatridui teneri religione, non exspectato auxilio, instructis decem millibus civium, et Platæensibus auxiliaribus mille, adversus sexcenta millia hostium in campos Marathonios in prœlium egrediuntur. Miltiades et dux belli erat, et auctor non exspectandi auxilii: quem tanta fiducia ceperat, ut plus præsidii in celeritate, quam in sociis, duceret. Magna igitur in pugnam euntibus alacritas animorum fuit, adeo ut, cum mille passus inter duas acies essent, citato cursu ante jactum sagittarum ad hostem venerint. Nec audaciæ ejus eventus defuit: pugnatum est enim

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER SECUNDUS.

I. In relatione rerum ab Scythis gestarum, quæ satis amplæ magnificæque fuerunt, principium ab origine repetendum est: non enim minus illustria initia, quam imperium habuêre; nec virorum magis quam feminarum virtutibus claruêre: quippe cum ipsi Parthos Bactrianosque, feminæ autem eorum Amazonum regna, condiderint; prorsus ut res gestas virorum mulierumque considerantibus incertum sit, uter apud eos sexus illustrior fuerit. Scytharum gens antiquissima semper habita; quamquam inter Scythas et Ægyptios diu contentio de generis vetustate fuerit: Ægyptiis prædicantibus, "initio rerum, cum aliæ terræ nimio fervore solis arderent, aliæ rigerent frigoris immanitate, ita ut non modo primæ generare homines, sed ne advenas quidem recipere ac tueri possent, priusquam adversus calorem vel frigus velamenta corporis invenirentur, vel locorum vitia quæsitis arte remediis mollirentur, Ægyptum ita temperatam semper fuisse, ut neque hiberna frigora, nec æstivi solis ardores incolas ejus premerent: solum ita fecundum, ut alimentorum in usum hominum nulla terra feracior fuerit. Jure igitur ibi primum homines natos videri debere, ubi educari facillime possent." Contra, Scythæ cœli temperamentum nullum esse vetustatis argumentum putabant: "quip-

pe naturam, cum primum incrementa caloris ac frigoris regionibus distinxit, statim ad locorum patientiam animalia quæque generâsse: sed et arborum atque frugum pro regionum conditione apte genera variata; et quanto Scythis sit cœlum asperius quam Ægyptiis, tanto et corpora et ingenia esse duriora. Cæterum, si mundi quæ nunc partes sunt, aliquando unitas fuit, sive illuvies aquarum principio rerum terras obrutas tenuit; sive ignis, qui et mundum genuit, cuncta possedit, utriusque primordii Scythas origine præstare. Nam si ignis prima possessio rerum fuit, qui paulatim exstinctus, sedem terris dedit, nullam prius quam Septemtrionalem partem hiemis rigore ab igne secretam; adeo ut nunc quoque nulla magis rigeat frigoribus: Ægyptum vero, et totum Orientem tardissime temperatum: quippe qui etiam nunc torrenti calore solis exæstuet. Quod si omnes quondam terræ submersæ profundo fuerunt, profecto editissimam quamque partem decurrentibus aquis primum detectam; humillimo autem solo eamdem aquam diutissime immoratam: et quanto prior quæque pars terrarum siccata sit, tanto prius animalia generare cœpisse. Porro Scythiam adeo editiorem omnibus terris esse, ut cuncta flumina ibi nata in Mæotim, tum deinde in Ponticum et Ægyptium mare decurrant. Ægyptum autem, quæ tot regum, tot sæculorum curâ impensâque munita sit, et adversum vim incurrentium aquarum tantis instructa molibus, tot fossis concisa, ut, cum his arceantur, illis recipiantur aquæ, nihilominus coli, nisi excluso Nilo, non potuerit, non posse videri hominum vetustate ultimam, quæ, aggerationibus regum, sive Nili trahentis limum, terrarum recentissima videatur." His igitur argumentis superatis Ægyptiis, antiquiores semper Scythæ visi.

II. Scythia autem, in Orientem porrecta, includitur ab uno latere Ponto, et ab altero montibus Rhipæis; a tergo Asiâ et Phasi flumine. Multum in

longitudinem et latitudinem patet. Hominibus inter se nulli fines: neque enim agrum exercent; nec domus illis ulla, aut tectum, aut sedes est, armenta et pecora semper pascentibus, et per incultas solitudines errare solitis. Uxores liberosque secum in plaustris vehunt; quibus, coriis imbrium hiemisque causâ tectis, pro domibus utuntur. Justitia gentis ingeniis culta, non legibus. Nullum scelus apud eos furto gravius: quippe sine tecto munimentoque pecora et armenta inter silvas habentibus quid salvum esset, si furari liceret? Aurum et argentum perinde adspernantur, ac reliqui mortales appetunt. Lacte et melle vescuntur. Lanæ iis usus ac vestium ignotus; et, quamquam continuis frigoribus urantur, pellibus tantum ferinis aut murinis utuntur. Hæc continentia illis morum quoque justitiam dedit, nihil alienum concupiscentibus: quippe ibidem divitiarum cupido est, ubi et usus; (atque utinam reliquis mortalibus similis moderatio, abstinentiaque alieni foret: profecto non tantum bellorum per omnia sæcula terris omnibus continuaretur; neque plus hominum ferrum et arma, quam naturalis fatorum conditio raperet) prorsus ut admirabile videatur, hoc illis naturam dare, quod Græci longâ sapientium doctrinâ, præceptisque philosophorum consequi nequeunt; cultosque mores incultæ barbariæ collatione superari. Tanto plus in illis proficit vitiorum ignoratio, quam in his cognitio virtutis.

III. Imperium Asiæ ter quæsivêre: ipsi perpetuo ab alieno imperio aut intacti aut invicti mansêre. Darium, regem Persarum, turpi ab Scythiâ submoverunt fugâ: Cyrum cum omni exercitu trucidaverunt: Alexandri Magni ducem Zopyriona pari ratione cum copiis universis deleverunt: Romanorum audivêre, non sensêre, arma: Parthicum et Bactrianum imperium ipsi condiderunt. Gens et laboribus et bellis aspera: vires corporum immensæ: nihil parare, quod amittere timeant: nihil victores præter

gloriam concupiscunt. Primus Scythis bellum indixit Sesostris, rex Ægyptius, missis primo legatis, qui hostibus parendi legem dicerent. Sed Scythæ, jam ante de adventu regis a finitimis certiores facti, legatis respondent, "tam opulenti populi ducem stolide adversus inopes occupâsse bellum, quod magis domi fuerit illi timendum: quod belli certamen anceps, præmia victoriæ nulla, damna manifesta sint. Igitur non exspectaturos Scythas, dum ad se veniatur, cum tanto sibi plura in hoste concupiscenda sint; ultroque prædæ ituros obviam." Nec dicta res morata. Quos cum tantâ celeritate venire rex didicisset, in fugam vertitur; exercituque cum omni apparatu belli relicto, in regnum trepidus se recepit. Scythas ab Ægypto paludes prohibuêre. Inde reversi, Asiam perdomitam vectigalem fecêre, modico tributo, magis in titulum imperii, quam in victoriæ præmium, imposito. Quindecim annis pacandæ Asiæ immorati, uxorum flagitatione revocantur, per legatos denuntiantibus, ni redeant, sobolem se ex finitimis quæsituras, nec passuras, ut in posteritatem Scytharum genus per feminas intercidat. His igitur Asia per mille quingentos annos vectigalis fuit. Pendendi tributi finem Ninus, rex Assyriorum, imposuit.

IV. Sed apud Scythas medio tempore duo regii juvenes, Ylinos et Scolopitos, per factionem optimatum domo pulsi, ingentem juventutem secum traxêre; et in Cappadociæ orâ juxta amnem Thermodonta consederunt, subjectosque Themiscyrios campos occupavêre. Ibi per multos annos spoliare finitimos assueti, conspiratione populorum per insidias trucidantur. Horum uxores, cum viderent exsilio additam orbitatem, arma sumunt; finesque suos, submoventes primo, mox etiam inferentes bella, defendunt. Nubendi quoque finitimis animum omisêre; servitutem, non matrimonium, appellantes. Singulare omnium sæculorum exemplum ausæ, rempublicam sine viris, jam etiam cum contemtu virorum, se tuentur.

Et, ne feliciores aliæ aliis viderentur, viros, qui domi remanserant, interficiunt. Ultionem quoque cæsorum conjugum, exscidio finitimorum consequuntur. Tum pace armis quæsitâ, ne genus interiret, concubitum finitimorum ineunt. Si qui mares nascerentur, interficiebant. Virgines in eumdem ipsis morem, non otio neque lanificio, sed armis, equis, venationibus exercebant, inustis infantum dexterioribus mammis, ne sagittarum jactus impediretur; unde *Amazones* dictæ sunt. Duæ his reginæ fuêre, Marpesia et Lampedo, quæ, in duas partes agmine diviso, inclytæ jam opibus, vicibus gerebant bella, soli terminos alternis defendentes; et, ne successibus deesset auctoritas, genitas se Marte prædicabant. Itaque majore parte Europæ subactâ, Asiæ quoque nonnullas civitates occupavêre. Ibi Epheso, multisque aliis urbibus conditis, partem exercitûs cum ingenti prædâ domum dimittunt. Reliquæ, quæ ad tuendum Asiæ imperium remanserant, concursu barbarorum cum Marpesiâ reginâ interficiuntur. In hujus locum filia ejus Otrere regno succedit; cui, præter singularem belli scientiam, eximia servatæ in omne ævum virginitatis admiratio fuit. Hujus virtute tantum additum gloriæ et famæ Amazonum est, ut Herculi rex, cui duodecim stipendia debebat, quasi impossibile, imperaverit, ut arma reginæ Amazonum sibi afferret. Eo igitur profectus longis novem navibus, comitante principum Græciæ juventute, inopinantes aggreditur. Duæ tum sorores Amazonum regna tractabant, Antiope et Otrere; quarum Otrere foris bellum gerebat. Igitur cum Hercules ad litus Amazonum applicuit, infrequens multitudo cum Antiopâ reginâ, nihil hostile metuente, erat. Quâ re effectum est, ut paucæ repentino tumultu excitæ, arma sumerent, facilemque victoriam hostibus darent. Multæ itaque cæsæ, captæque; in his duæ Antiopæ sorores, Menalippe ab Hercule, Hippolyte a Theseo. Sed Theseus, obtentâ in præmium captivâ, eamdem in ma-

trimonium assumsit, et ex eâ genuit Hippolytum. Hercules, post victoriam, Menalippen captivam sorori reddidit, et pretium arma reginæ accepit. Atque ita functus imperio, ad regem revertitur. Sed Otrere, ubi comperit bellum sororibus illatum, et raptorem esse Atheniensium principem, hortatur comites in ultionem; frustraque et Ponti sinum, et Asiam edomitam esse dicit, si Græcorum non tam bellis, quam rapinis pateant. Auxilium deinde a Sagillo, rege Scythiæ, petit: genus se Scytharum esse: cladem virorum, necessitatem armorum, belli causas ostendit; assecutasque virtute, ne segniores viris feminas habere Scythæ viderentur. Motus ille domesticâ gloriâ, mittit cum ingenti equitatu filium Panasagorum in auxilium. Sed ante prœlium dissensione ortâ, ab auxiliis desertæ, bello ab Atheniensibus vincuntur: receptaculum tamen habuêre castra sociorum, quorum auxilio intactæ ab aliis gentibus, in regnum revertuntur. Post Otreren Penthesilea regno potita est: cujus, Trojano bello, inter fortissimos viros, cum auxilium adversus Græcos ferret, magna virtutis documenta exstitêre. Interfectâ demum Penthesileâ, exercituque ejus absumto, paucæ, quæ in regno remanserant, ægre se adversus finitimos defendentes, usque tempora Alexandri Magni duraverunt. Harum Minithya, sive Thalestris, regina, concubitu Alexandri per dies tredecim ad sobolem ex eo generandam obtento, reversa in regnum, brevi tempore cum omni Amazonum nomine intercidit.

V. Scythæ autem tertiâ expeditione Asianâ, cum annis octo a conjugibus et liberis abfuissent, servili bello domi excipiuntur. Quippe conjuges eorum, longâ exspectatione virorum fessæ, nec jam teneri bello, sed deletos ratæ, servis ad custodiam pecorum relictis nubunt: qui reversos cum victoriâ dominos, velut advenas, armati finibus prohibent. Quibus cum varia victoria fuisset, admonentur Scythæ mutare genus pugnæ, memores non cum hostibus, sed cum

servis prœliandum; nec armorum, sed dominorum jure vincendos: verbera in aciem, non tela, afferenda; omissoque ferro, virgas ac flagella, cæteraque servilis metûs paranda instrumenta. Probato omnes consilio, instructi sicut præceptum erat, postquam ad hostem accessêre, inopinantibus verbera intentant: adeoque illos perculerunt, ut, quos ferro non poterant, metu verberum vincerent; fugamque, non ut hostes victi, sed ut fugitivi servi, capesserent. Quicumque capi potuerunt, supplicia crucibus luerunt. Mulieres quoque, male sibi consciæ, partim ferro, partim suspendio, vitam finierunt. Post hæc pax apud Scythas fuit, usque tempora Iancyri regis. Huic Darius, rex Persarum, sicut supra dictum est, cum filiæ ejus nuptias non obtinuisset, bellum intulit: et armatis septingentis millibus hominum Scythiam ingressus, non facientibus hostibus pugnæ potestatem, metuens, ne, interrupto ponte Istri, reditus sibi intercluderetur, amissis octoginta millibus hominum, trepidus refugit; quæ jactura, abundante multitudine, inter damna numerata non est. Inde Asiam et Macedoniam domuit: Ionas quoque navali prœlio superat. Deinde cognito quod Athenienses Ioniis auxilium contra se tulissent, omnem impetum belli in eos convertit.

VI. Nunc, quoniam ad bella Atheniensium ventum est, quæ non modo ultra spem gerendi, verum etiam ultra gesti fidem, peracta sunt; operaque Atheniensium effectu majora quam voto fuêre, paucis urbis origo repetenda est: quia non, ut cæteræ gentes, a sordidis initiis ad summa crevêre. Soli enim, præterquam incremento, etiam origine gloriantur. Quippe non advenæ, neque passim collecta populi colluvies originem urbi dedit; sed eodem innati solo, quod incolunt; et quæ illis sedes, eadem origo est. Primi lanificii, et olei, et vini usum docuêre. Arare quoque, et serere frumenta, glandem vescentibus monstrârunt. Literæ certe ac facundia,

et civilis ordo disciplinæ, veluti templum, Athenas habent. Ante Deucalionis tempora, regem habuêre Cecropem; quem (ut omnis antiquitas fabulosa est) biformem tradidêre; quia primus marem feminæ matrimonio junxit. Huic successit Cranäus, cujus filia Atthis regioni nomen dedit. Post hunc Amphictyon regnavit; qui primus Minervæ urbem sacravit, et nomen civitati Athenas dedit. Hujus temporibus, aquarum illuvies majorem partem populorum Græciæ absumsit. Superfuerunt, quos refugia montium receperunt; aut ad regem Thessaliæ Deucalionem ratibus evecti sunt: a quo propterea genus hominum conditum dicitur. Per ordinem deinde successionis, regnum ad Erechtheum descendit, sub quo frumenti satio apud Eleusina a Triptolemo reperta est: in cujus muneris honorem, noctes Initiorum sacratæ. Tenuit et Ægeus, Thesei pater, Athenis regnum: a quo per divortium decedens Medea propter adultam privigni ætatem, Colchos cum Medio filio ex Ægeo suscepto concessit. Post Ægeum Theseus, ac deinceps Thesei filius Demophoon, qui auxilium Græcis adversus Trojanos tulit, regnum possedit. Erant inter Athenienses et Dorienses simultatum veteres offensæ; quas vindicaturi bello Dorienses, de eventu belli oracula consuluerunt. Responsum "superiores fore, ni regem Atheniensium occidissent." Cum ventum esset in bellum, militibus ante omnia custodia regis præcipitur. Atheniensibus eo tempore rex Codrus erat; qui, et responso Dei et præceptis hostium cognitis, permutato regis habitu, pannosus, sarmenta collo gerens, castra hostium ingreditur: ibi in turbâ obsistentium, a milite, quem falce astu convulneraverat, interficitur. Cognito regis corpore, Dorienses sine prœlio discedunt. Atque ita Athenienses, virtute ducis, pro salute patriæ morti se offerentis, bello liberantur.

VII. Post Codrum nemo Athenis regnavit: quod memoriæ nominis ejus tributum est. Administratio

reipublicæ annuis magistratibus permissa. Sed civitati nullæ tunc leges erant: quia libido regum pro legibus habebatur. Legitur itaque Solon, vir justitiæ insignis, qui velut novam civitatem legibus conderet: qui tanto temperamento inter plebem senatumque egit, (cum, si quid pro altero ordine tulisset, alteri displiciturum videretur) ut ab utrisque parem gratiam traheret. Hujus viri inter multa egregia et illud memorabile fuit. Inter Athenienses et Megarenses, de proprietate Salaminæ insulæ, prope usque interitum armis dimicatum fuerat. Post clades multas, capital esse apud Athenienses cœpit, si quis legem de vindicandâ insulâ tulisset. Sollicitus igitur Solon, ne aut tacendo parum reipublicæ consuleret, aut censendo sibi, subitam dementiam simulat, cujus veniâ non dicturus modo prohibita, sed et facturus erat. Deformis habitu, more vecordium, in publicum evolat; factoque concursu hominum, quo magis consilium dissimularet, insolitis sibi versibus suadere populo cœpit, quod vetabatur: omniumque animos ita cepit, ut extemplo bellum adversus Megarenses decerneretur, insulaque, devictis hostibus, Atheniensium fieret.

VIII. Interea Megarenses, memores illati Atheniensibus belli, et deserti, ne frustra arma movisse viderentur, matronas Atheniensium in Eleusinis sacris noctu oppressuri, naves conscendunt. Quâ re cognitâ, dux Atheniensium Pisistratus juventutem in insidiis locat, jussis matronis solito clamore ac strepitu etiam in accessu hostium, ne intellectos se sentiant, sacra celebrare: egressosque navibus Megarenses inopinantes aggressus, delevit; ac protinus, classe captivâ intermixtis mulieribus, ut speciem captarum matronarum præberent, Megara contendit. Illi cum et navium formam, et petitam prædam cognoscerent, obvii ad portum procedunt: quibus cæsis, Pisistratus paulum a capiendâ urbe abfuit. Ita Megarenses suis dolis hosti victoriam dedêre. Sed Pisistratus,

quasi sibi, non patriæ vicisset, tyrannidem per dolum occupat: quippe voluntariis verberibus domi affectus, laceratoque corpore, in publicum progreditur: advocatâ concione, vulnera populo ostendit: de crudelitate principum, a quibus hæc se passum simulabat, queritur: adduntur vocibus lacrymæ, et invidiosâ oratione multitudo credula accenditur: amore plebis invisum se senatui affirmat: obtinet ad custodiam corporis sui satellitum auxilium; per quos occupatâ tyrannide, per annos triginta tres regnavit.

IX. Post ejus mortem Diocles, alter ex filiis, per vim stupratâ virgine, a fratre puellæ interficitur. Alter, Hippias nomine, cum imperium paternum teneret, interfectorem fratris comprehendi jubet: qui cum per tormenta conscios cædis nominare cogeretur, omnes amicos tyranni nominavit: quibus interfectis, quærenti tyranno, an adhuc aliqui conscii essent, Neminem ait superesse, quem amplius mori gestiat, quam ipsum tyrannum. Quâ voce ejusdem se tyranni victorem, post vindictam pudicitiæ sororis, ostendit. Hujus virtute cum admonita civitas libertatis esset, tandem Hippias regno pulsus, in exsilium agitur: qui profectus in Persas, ducem se Dario, inferenti Atheniensibus bellum, sicuti supra significatum est, adversus patriam suam offert. Igitur Athenienses, audito Darii adventu, auxilium a Lacedæmoniis, sociâ tum civitate, petiverunt. Quos ubi viderunt quatridui teneri religione, non exspectato auxilio, instructis decem millibus civium, et Platæensibus auxiliaribus mille, adversus sexcenta millia hostium in campos Marathonios in prœlium egrediuntur. Miltiades et dux belli erat, et auctor non exspectandi auxilii: quem tanta fiducia ceperat, ut plus præsidii in celeritate, quam in sociis, duceret. Magna igitur in pugnam euntibus alacritas animorum fuit, adeo ut, cum mille passus inter duas acies essent, citato cursu ante jactum sagittarum ad hostem venerint. Nec audaciæ ejus eventus defuit: pugnatum est enim

tantâ virtute, ut hinc viros, inde pecudes putares. Victi Persæ in naves confugerunt; ex quibus multæ suppressæ, multæ captæ sunt. In eo prœlio tanta virtus singulorum fuit, ut, cujus laus prima esset, difficile judicium videretur. Inter cæteros tamen Themistoclis adolescentis gloria emicuit, in quo jam tunc indoles futuræ imperatoriæ virtutis apparuit. Cynægiri quoque, militis Atheniensis, gloria magnis scriptorum laudibus celebrata est; qui, post prœlii innumeras cædes, cum fugientes hostes ad naves egisset, onustam navem dextrâ manu tenuit, nec prius dimisit, quam manum amitteret: tum quoque amputatâ dextrâ, navem sinistrâ comprehendit; quam et ipsam cum amisisset, ad postremum morsu navem detinuit. Tantam in eo virtutem fuisse, ut non tot cædibus fatigatus, non duabus manibus amissis victus, truncus ad postremum, et veluti rabida fera, dentibus dimicaverit! Ducenta millia Persæ eo prœlio, sive naufragio, amisêre. Cecidit et Hippias, tyrannus Atheniensis, auctor et concitor ejus belli, Diis patriæ ultoribus pœnas repetentibus.

X. Interea et Darius, cum bellum instauraret, in ipso apparatu decedit, relictis multis filiis, et in regno et ante regnum susceptis. Ex his Artemenes maximus natu, ætatis privilegio, regnum sibi vindicabat; quod jus et ordo nascendi et natura ipsa gentibus dedit. Porro Xerxes controversiam non de ordine, sed de nascendi felicitate, referebat: "Namque Artemenen primum quidem Dario, sed privato, provenisse: se regi primum natum. Fratres itaque suos, qui ante geniti essent, privatum patrimonium, quod eo tempore Darius habuisset, non regnum, sibi vindicare posse: se esse, quem primum in regnum jam rex pater sustulerit. Huc accedere, quod Artemenes, non patre tantum, sed et matre privatæ adhuc fortunæ, avo quoque materno privato, procreatus sit: se vero et matre reginâ natum, et patrem non nisi regem vidisse; avum quoque maternum Cyrum se

regem habuisse, non hæredem, sed conditorem tanti regni; et, si in æquo jure utrumque fratrem pater reliquisset, materno tamen se jure et avito vincere." Hoc certamen concordi animo ad patruum suum Artaphernen, veluti ad domesticum judicem, deferunt; qui, domi cognitâ causâ, Xerxen præposuit: adeoque fraterna contentio fuit, ut nec victor insultaverit, nec victus doluerit; ipsoque litis tempore in vicem munera miserint; et jucunda quoque inter se, non solum credula, convivia habuerint: judicium quoque ipsum sine arbitris, sine convicio fuerit. Tanto moderatius tum fratres inter se regna maxima dividebant, quam nunc exigua patrimonia partiuntur. Igitur Xerxes bellum a patre cœptum adversus Græciam per quinquennium instruxit. Quod ubi primum didicit Demaratus, rex Lacedæmoniorum, qui apud Xerxen exsulabat, amicior patriæ post fugam, quam regi post beneficia, ne inopinato bello opprimerentur, omnia in tabellis ligneis magistratibus perscribit, eademque cerâ superinductâ delet; ne aut scriptura sine tegmine indicium daret, aut recens cera dolum proderet: fido deinde servo perferendas tradit, jusso magistratibus Spartanorum tradere. Quibus perlatis, Lacedæmone quæstioni res diu fuit, quod neque scriptum aliquid viderent, nec frustra missas suspicarentur, tantoque rem majorem, quanto sit occultior, putabant. Hærentibus in conjecturâ viris, soror regis Leonidæ consilium scribentis invenit. Erasâ igitur cerâ, belli consilia deteguntur. Jam Xerxes septingenta millia de regno armaverat, et trecenta millia de auxiliis; ut non immerito proditum sit, flumina ab exercitu ejus siccata, Græciamque omnem vix capere exercitum ejus potuisse. Naves quoque mille ducentas numero habuisse dicitur. Huic tanto agmini dux defuit. Cæterum, si regem spectes, divitias, non ducem, laudes; quarum tanta copia in regno ejus fuit, ut, cum flumina multitudine consumerentur, opes tamen regiæ superessent. Ipse autem primus

in fugâ, postremus in prœlio semper visus est; in periculis timidus; sicubi metus abesset, inflatus; denique, ante experimentum belli, fiduciâ virium, veluti naturæ ipsius dominus, et montes in planum deducebat, et convexa vallium æquabat; et quædam maria pontibus sternebat; quædam ad navigationis commodum per compendium ducebat.

XI. Cujus introitus in Græciam quam terribilis, tam turpis ac fœdus discessus fuit. Nam, cum Leonida, rex Spartanorum, cum quatuor millibus militum angustias Thermopylarum occupâsset, Xerxes, contemtu paucitatis, eos pugnam capessere jubet, quorum cognati Marathoniâ pugnâ interfecti fuerant: qui, dum ulcisci suos quærunt, principium cladis fuêre: succedente deinde inutili turbâ, major cædes editur. Triduo ibi cum dolore et indignatione Persarum dimicatum: quartâ die, cum nuntiatum esset Leonidæ, a viginti millibus hostium summum cacumen teneri, tunc hortatur socios, "recedant, et se ad meliora patriæ tempora reservent: sibi cum Spartanis fortunam experiendam; plura se patriæ quam vitæ debere: cæteros ad præsidia Græciæ servandos." Audito regis imperio, discessêre cæteri; soli Lacedæmonii remanserunt. Initio hujus belli, sciscitantibus Delphis oracula responsum fuerat, aut regi Spartanorum, aut urbi cadendum. Et idcirco rex Leonida, cum in bellum proficisceretur, ita suos firmaverat, ut ire se parato ad moriendum animo scirent. Angustias propterea occupaverat, ut, cum paucis, aut majore gloriâ vinceret, aut minore damno reipublicæ caderet. Dimissis igitur sociis, hortatur Spartanos, "meminerint, qualitercumque prœliantibus cadendum esse: caverent, ne fortius mansisse quam dimicâsse videantur; nec exspectandum, ut ab hoste circumvenirentur, sed, dum nox occasionem daret, securis et lætis superveniendum: nusquam victores honestius, quam in castris hostium perituros." Nihil erat difficile persuadere persuasis mori:

statim arma capiunt, et sexcenti viri castra quingentorum millium irrumpunt; statimque regis prætorium petunt, aut cum illo, si ipsi oppressi essent, aut in ipsius potissimum sede, morituri. Tumultus totis castris oritur. Spartani, posteaquam regem non inveniunt, per omnia castra victores vagantur; cædunt, sternuntque omnia, ut qui sciant se pugnare non spe victoriæ, sed in mortis ultionem. Prœlium a principio noctis in majorem partem diei tractum. Ad postremum, non victi, sed vincendo fatigati, inter ingentes stratorum hostium catervas occiderunt. Xerxes, duobus vulneribus terrestri prœlio acceptis, experiri maris fortunam statuit.

XII. Sed Atheniensium dux Themistocles, cum animadvertisset Ionas, propter quos bellum Persarum susceperant, in auxilium regis classe venisse, sollicitare eos in partes suas statuit: et, cum colloquendi copiam non haberet, quo applicituri erant, symbolos proponi, et saxis proscribi curat: "Quæ vos, Iones, dementia tenet? quod facinus agitatis? bellum inferre olim conditoribus vestris, nuper etiam vindicibus, cogitatis? An ideo mœnia vestra condidimus, ut essent qui nostra delerent? Quid si non hæc et Dario prius, et nunc Xerxi, belli causa nobiscum foret, quod vos rebellantes non destituimus? Quin vos in hæc nostra castra ex istâ obsidione transitis? Aut si hoc parum tutum est, at vos, commisso prœlio, ite cessim; inhibete remis, et a bello discedite." Ante navalis prœlii congressionem miserat Xerxes quatuor millia armatorum Delphos, ad templum Apollinis diripiendum; prorsus, quasi non cum Græcis tantum, sed et cum Diis immortalibus, bellum gereret: quæ manus tota imbribus et fulminibus deleta est, ut intelligeret, quam nullæ essent hominum adversus Deos vires. Post hæc Thespias, et Platæas, et Athenas, vacuas hominibus, incendit; et, quoniam ferro in homines non poterat, in ædificia

igne grassatur. Namque Athenienses, post pugnam Marathoniam, (præmonente Themistocle, victoriam illam de Persis, non finem, sed causam majoris belli fore) ducentas naves fabricaverant. Adventante igitur Xerxe, consulentibus Delphis oraculum responsum fuerat, "salutem muris ligneis tuerentur." Themistocles navium præsidium demonstratum ratus, persuadet omnibus, patriam municipes esse, non mœnia; civitatemque non in ædificiis, sed in civibus positam. Melius itaque salutem navibus, quam urbi commissuros. Hujus sententiæ etiam Deum auctorem esse. Probato consilio, conjuges liberosque, cum pretiosissimis rebus, abditis insulis, relictâ urbe, demandant; ipsi naves armati conscendunt. Exemplum Atheniensium et aliæ urbes imitatæ. Itaque cum adunata omnis sociorum classis, et intenta in bellum navale esset; angustiasque Salaminii freti, ne circumveniri a multitudine posset, occupâssent, dissensio inter civitatium principes oritur: qui cum, deserto bello, ad sua tuenda dilabi vellent, timens Themistocles, ne discessu sociorum vires minuerentur, per servum fidum Xerxi nuntiat, uno in loco eum contractam Græciam capere facillime posse. Quod si civitates, quæ jam abire vellent, dissipentur, majore labore ei singulas consectandas. Hoc dolo impellit regem signum pugnæ dare. Græci quoque, adventu hostium occupati, prœlium collatis viribus capessunt. Interea rex, velut spectator pugnæ, cum parte navium in litore remanet. Artemisia autem, regina Halicarnassi, quæ in auxilium Xerxi venerat, inter primos duces bellum acerrime ciebat: quippe ut in viro muliebrem timorem, ita in muliere virilem audaciam cerneres. Cum anceps prœlium esset, Iones, juxta præceptum Themistoclis, pugnæ se paulatim subtrahere cœperunt: quorum defectio animos cæterorum fregit. Itaque circumspicientes fugam pelluntur Persæ, et mox prœlio victi, in fugam

vertuntur. In quâ trepidatione multæ captæ naves, multæ mersæ; plures tamen, non minus sævitiam regis quam hostem timentes, domum dilabuntur.

XIII. Hac clade perculsum, et dubium consilii, Xerxen Mardonius aggreditur. Hortatur, in regnum abeat, ne quid seditionis moveat fama adversi belli, in majus, sicuti mos est, omnia extollens: sibi trecenta millia armatorum lecta ex omnibus copiis relinquat: quâ manu aut cum gloriâ ejus perdomiturum se Græciam; aut, si aliter eventus ferat, sine ejusdem infamiâ hostibus cessurum. Probato consilio, Mardonio exercitus traditur: reliquas copias rex ipse reducere in regnum parat. Sed Græci, auditâ regis fugâ, consilium ineunt pontis interrumpendi, quem ille Abydo, veluti victor maris, fecerat; ut, intercluso reditu, aut cum exercitu deleretur, aut, desperatione rerum, pacem victus petere cogeretur. Sed Themistocles, timens, ne interclusi hostes desperationem in virtutem verterent, et iter, quod aliter non pateret, ferro patefacerent; satis multos hostes in Græciâ remanere dictitans, nec augeri numerum retinendo oportere; cum vincere consilio cæteros non posset, eumdem servum ad Xerxen mittit, certioremque consilii facit; et occupare transitum maturâ fugâ jubet. Ille, perculsus nuntio, tradit ducibus milites perducendos: ipse cum paucis Abydon contendit. Ubi cum solutum pontem hibernis tempestatibus offendisset, piscatoriâ scaphâ trepidus trajecit. Erat res spectaculo digna, et æstimatione sortis humanæ, rerum varietate mirandæ, in exiguo latentem videre navigio, quem paulo ante vix æquor omne capiebat; carentem etiam omni servorum ministerio, cujus exercitus propter multitudinem terris graves erant. Nec pedestribus copiis, quas ducibus assignaverat, felicius iter fuit: siquidem quotidiano labori (neque enim ulla est metuentibus quies) etiam fames accesserat. Multorum deinde dierum inopia contraxerat et pestem: tantaque fœdi-

tas morientium fuit, ut viæ cadaveribus implerentur, alitesque et bestiæ, escæ illecebris sollicitatæ, exercitum sequerentur.

XIV. Interim Mardonius in Græciâ Olynthum expugnat. Athenienses quoque in spem pacis, amicitiamque regis sollicitat, spondens incensæ eorum urbis etiam in majus restitutionem. Posteaquam nullo pretio libertatem videt his venalem, incensis quæ ædificare cœperant, copias in Bœotiam transfert. Eo et Græcorum exercitus, qui centum millium fuit, secutus est: ibique prœlium commissum. Sed fortuna regis cum duce mutata non est: nam victus Mardonius, veluti ex naufragio, cum paucis profugit. Castra referta regalis opulentiæ capta. Unde primum Græcos, diviso inter se auro Persico, divitiarum luxuria cepit. Eodem forte die, quo Mardonii copiæ deletæ sunt, etiam navali prœlio in Asiâ sub monte Mycale, adversus Persas dimicatum est. Ibi ante congressionem, cum classes ex adverso starent, fama ad utrumque exercitum venit, vicisse Græcos, et Mardonii copias occidione occidisse. Tantam famæ velocitatem fuisse, ut, cum matutino tempore prœlium in Bœotiâ commissum sit, meridianis horis in Asiam, per tot maria, et tantum spatii, tam brevi horarum momento, de victoriâ nuntiatum sit! Confecto bello, cum de præmiis civitatium ageretur, omnium judicio, Atheniensium virtus cæteris prælata. Inter duces quoque Themistocles, princeps civitatium testimonio judicatus, gloriam patriæ suæ auxit.

XV. Igitur Athenienses, aucti et præmiis belli et gloriâ, urbem ex integro condere moliuntur. Cum mœnia majora complexi fuissent, suspecti esse Lacedæmoniis cœpêre, recte reputantibus, quibus ruina urbis tantum incrementi dedisset, quantum sit datura munita civitas. Mittunt ergo legatos, qui monerent, ne munimenta hostibus, et receptacula futuri belli exstruant. Themistocles, ut vidit spei urbis inviderì, non existimans abrupte agendum, respondit le-

gatis, ituros Lacedæmona, qui de eâ re pariter cum illis consulant. Sic dimissis Spartanis, hortatur suos, opus maturent. Dein ipse interjecto tempore in legationem proficiscitur; et nunc in itinere infirmitate simulatâ, nunc tarditatem collegarum accusans, sine quibus agi jure nihil possit, diem de die proferendo, spatium consummando operi quærebat: cum interim nuntiatur Spartanis, opus Atheniensium maturari; propter quod denuo legatos mittunt ad inspiciendam rem. Tum Themistocles per servum magistratibus scribit Atheniensium, legatos vinciant, pignusque teneant, ne in se gravius consulatur. Adiit deinde concionem Lacedæmoniorum; indicat permunitas Athenas esse, et posse jam illatum bellum, non armis tantum, sed etiam muris, sustinere: si quid ob eam rem de se crudelius statuerent, legatos eorum in hoc pignus Athenis retentos. Graviter deinde castigat eos, quod non virtute, sed imbecillitate sociorum, potentiam quærerent. Sic dimissus, veluti triumphatis Spartanis, a civibus excipitur. Post hæc Spartani, ne vires otio corrumperent, et ut bis illatum a Persis Græciæ bellum ulciscerentur, ultro fines eorum depopulantur. Ducem suo sociorumque exercitui deligunt Pausaniam, qui, pro ducatu, regnum Græciæ affectans, proditionis præmium cum Xerxe, nuptias filiæ ejus paciscitur, redditis captivis, ut fides regis aliquo beneficio obstringeretur. Scribit præterea Xerxi, quoscumque ad se nuntios misisset, interficeret; ne res loquacitate hominum proderetur. Sed dux Atheniensium Aristides, belli socius, collegæ conatibus obviam eundo, simul et in rem sapienter consulendo, proditionis consilia discussit. Nec multo post accusatus Pausanias damnatur. Igitur Xerxes, cum proditionis dolum publicatum videret, ex integro bellum instituit. Græci quoque ducem constituunt Cimona Atheniensem, filium Miltiadis, quo duce apud Marathonem pugnatum est, juvenem, cujus magnitudinem futuram pietatis docu-

menta prodiderunt. Quippe patrem, ob crimen peculatûs in carcerem conjectum, ibique defunctum, translatis in se vinculis, ad sepulturam redemit. Nec in bello judicium deligentium fefellit; siquidem, non inferior virtutibus patris, Xerxen, terrestri navalique bello superatum, trepidum recipere se in regnum coëgit.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER TERTIUS.

I. Xerxes, rex Persarum, terror antea gentium, bello in Græciâ infeliciter gesto, etiam suis contemtui esse cœpit: quippe Artabanus, præfectus ejus, deficiente quotidie regis majestate, in spem regni adductus, cum septem robustissimis filiis regiam vesperi ingreditur, (nam amicitiæ jure semper illi patebat) trucidatoque rege, voto suo obsistentes filios ejus dolo aggreditur. Securior de Artaxerxe, puero admodum, fingit regem a Dario, qui erat adolescens, quo maturius regno potiretur, occisum; impellit Artaxerxen parricidium parricidio vindicare. Cum ventum ad domum Darii esset, dormiens inventus, quasi somnum fingeret, interficitur. Dein, cum unum ex regis filiis sceleri suo superesse Artabanus videret, metueretque de regno certamina principum, assumit in societatem consilii Bacabasum; qui, præsenti statu contentus, rem prodit Artaxerxi, ut pater ejus occisus sit, ut frater falsâ parricidii suspicione oppressus; ut denique ipsi pararentur insidiæ. His cognitis, Artaxerxes, verens Artabani numerum filiorum, in posterum diem paratum esse armatum exercitum jubet, recogniturus et numerum militum, et in armis industriam singulorum. Itaque cum inter cæteros et ipse Artabanus armatus assisteret, rex simulat, se breviorem loricam habere: jubet Arta-

banum secum commutare: exuentem se, ac nudatum, gladio trajicit: tum et filios ejus corripi jubet. Atque ita egregius adolescens et cædem patris, et se ab insidiis Artabani, vindicavit.

II. Dum hæc in Persis geruntur, interea Græcia omnis, ducibus Lacedæmoniis et Atheniensibus, in duas divisa partes, ab externis bellis, velut in viscera sua, arma convertit. Fiunt igitur de uno populo duo corpora; et eorumdem castrorum homines in duos hostiles exercitus dividuntur. Hinc Lacedæmonii communia quondam civitatium auxilia ad vires suas trahebant: inde Athenienses, et vetustate gentis, et gestis rebus illustres, propriis viribus confidebant. Atque ita duo potentissimi Græciæ populi, institutis Solonis, et Lycurgi legibus pares, ex æmulatione virium in bellum ruebant. Namque Lycurgus cum fratri suo Polydectæ, Spartanorum regi, successisset, regnumque sibi vindicare potuisset, Charilao filio ejus, qui natus postumus fuerat, cum ad ætatem adultam pervenisset, regnum summâ fide restituit; ut intelligerent omnes, quanto plus apud bonos pietatis jura, quam omnes opes valerent. Medio igitur tempore dum infans convalescit, tutelamque ejus administrat, non habentibus Spartanis leges instituit, non inventione earum magis, quam exemplo clarior: siquidem nihil lege ullâ in alios sanxit, cujus non ipse primus in se documenta daret. Populum in obsequia principum, principes ad justitiam imperiorum, formavit. Parcimoniam omnibus suasit, existimans laborem militiæ assiduâ frugalitatis consuetudine faciliorem fore. Emi singula non pecuniâ, sed compensatione mercium, jussit. Auri argentique usum, velut omnium scelerum materiam, sustulit.

III. Administrationem reipublicæ per ordines divisit: regibus potestatem bellorum; magistratibus judicia per annuas successiones; senatui custodiam legum; populo sublegendi senatum, vel creandi quos vellet magistratus, potestatem permisit. Fundos

omnium æqualiter inter omnes divisit, ut æquata patrimonia neminem potentiorem altero redderent. Convivari omnes publice jussit, ne cujus divitiæ vel luxuria in occulto essent. Juvenibus non amplius unâ veste uti toto anno permisit, nec quemquam cultius quam alterum progredi, nec epulari opulentius, ne imitatio in luxuriam verteretur. Pueros puberes, non in forum, sed in agrum, deduci præcepit; ut primos annos non in luxuriâ, sed in opere et in laboribus agerent. Nihil eos somni causâ substernere, et vitam sine pulmento degere, neque prius in urbem redire, quam viri facti essent, statuit. Virgines sine dote nubere jussit; ut uxores legerentur, non pecuniæ; severiusque matrimonia sua viri coërcerent, cum nullis dotis frenis tenerentur. Maximum honorem, non divitum et potentium, sed pro gradu ætatis senum, esse voluit: nec sane usquam terrarum locum honoratiorem senectus habet. Hæc quoniam primo, solutis antea moribus, dura videbat esse, auctorem eorum Apollinem Delphicum fingit, et inde se ea ex præcepto numinis detulisse, ut consuescendi tædium metus religionis vincat. Dein ut æternitatem legibus suis daret, jurejurando obligat civitatem, nihil eos de ejus legibus mutaturos, priusquam reverteretur: et simulat, se ad oraculum Delphicum proficisci, consulturum, quid addendum mutandumque legibus videretur. Proficiscitur autem Cretam, ibique perpetuum exsilium egit, abjicique in mare ossa sua moriens jussit; ne, relatis Lacedæmona, solutos se Spartani religione jurisjurandi in dissolvendis legibus arbitrarentur.

IV. His igitur moribus ita brevi civitas convaluit, ut, cum Messeniis, propter stupratas virgines suas in sollenni Messeniorum sacrificio, bellum intulissent, gravissimâ se exsecratione obstrinxerint, non prius quam Messenam expugnâssent, reversuros; tantum sibi vel de viribus suis, vel de fortunâ spondentes. Quæ res initium dissensionis Græciæ, et intestini

belli causa et origo fuit. Itaque, cum, contra præsumtionem suam, annis decem in obsidione urbis tenerentur, et querelis uxorum post tam longam viduitatem revocarentur; veriti, ne hac perseverantiâ belli gravius sibi quam Messeniis nocerent; (quippe illis quantum juventutis bello intercidat, mulierum fecunditate suppleri; sibi et belli damna assidua, et fecunditatem uxorum, absentibus viris, nullam esse) itaque legunt juvenes ex eo genere militum, qui post jusjurandum in supplementum venerant, quibus Spartam remissis promiscuos omnium feminarum concubitus permisêre; maturiorem futuram conceptionem rati, si eam singulæ per plures viros experirentur. Ex his nati, ob notam materni pudoris, *Partheniæ* vocati: qui cum ad annos triginta pervenissent, metu inopiæ, (nulli enim pater exsistebat, cujus in patrimonium successio speraretur) ducem Phalantum assumunt, filium Arati, qui auctor Spartanis fuerat juventutis ad generandam sobolem domum remittendæ; ut, sicuti dudum patrem ejus nascendi auctorem habuissent, sic ipsum spei ac dignitatis suæ haberent. Itaque nec salutatis matribus, e quarum adulterio infamiam collegisse videbantur, ad sedes inquirendas proficiscuntur; diuque et per varios casus jactati, tandem in Italiam deferuntur, et occupatâ arce Tarentinorum, expugnatis veteribus incolis, sedes ibi constituunt. Sed post annos plurimos dux eorum Phalantus, per seditionem in exsilium proturbatus, Brundisium se contulit, quo expulsi sedibus suis veteres Tarentini concesserant. His moriens persuadet, ut ossa sua postremasque reliquias conterant, et tacite spargi in foro Tarentinorum curent: hoc enim modo recuperare illos patriam suam posse, Apollinem Delphis cecinisse. Illi arbitrantes eum in ultionem sui civium fata prodidisse, præceptis paruêre. Sed oraculi diversâ sententia fuerat. Perpetuitatem enim urbis, non amissionem, hoc facto promiserat. Ita ducis exsulis consilio, et hostium

ministerio, possessio Tarentina Partheniis in æternum fundata: ob cujus beneficii memoriam Phalanto divinos honores decrevêre.

V. Interea Messenii, cum virtute non possent, per insidias expugnantur. Dein, cum per annos octoginta gravia servitutis verbera, plerumque et vincula, cæteraque captivitatis mala perpessi essent, post longam pœnarum patientiam, bellum instaurant. Lacedæmonii quoque eo conspiratius ad arma concurrunt, quod adversus servos dimicandum videbatur. Itaque, cum hinc injuria, inde indignitas, animos acueret; Lacedæmonii, de belli eventu oraculo Delphis consulto, jubentur ducem belli ab Atheniensibus petere. Porro Athenienses, cum responsum cognovissent, in contemtum Spartanorum Tyrtæum, poëtam, claudum pede, misêre: qui tribus prœliis fusos eo usque desperationis Spartanos adduxit, ut ad supplementum exercitûs servos suos manumitterent, hisque interfectorum matrimonia pollicerentur; ut non numero tantum amissorum civium, sed et dignitati succederent. Sed reges Lacedæmoniorum, ne, contra fortunam pugnando, majora detrimenta civitati infligerent, reducere exercitum voluerunt; ni intervenisset Tyrtæus, qui composita carmina exercitui pro concione recitavit, in quibus hortamenta virtutis, damnorum solatia, belli consilia conscripserat. Itaque tantum ardorem militibus injecit, ut non de salute, sed de sepulturâ solliciti, tesseras, insculptis suis et patrum nominibus, dextro brachio deligarent: ut, si omnes adversum prœlium consumsisset, et temporis spatio confusa corporum lineamenta essent, ex indicio titulorum tradi sepulturæ possent. Cum sic animatum reges exercitum viderent, curant rem hostibus nuntiari. Messeniis autem non timorem res, sed æmulationem mutuam, dedit. Itaque tantis animis concursum est, ut raro unquam cruentius prœlium fuerit. Ad postremum tamen victoria Lacedæmoniorum fuit.

VI. Interjecto tempore, tertium quoque bellum Messenii reparavêre: in cujus auxilium Lacedæmonii, inter reliquos socios, etiam Athenienses adhibuêre: quorum fidem cum suspectam haberent, supervacaneos simulantes, a bello eosdem dimiserunt. Hanc rem Athenienses graviter ferentes, pecuniam, quæ erat in stipendium Persici belli ab universâ Græciâ collata, a Delo Athenas transferunt; ne, deficientibus a fide societatis Lacedæmoniis, prædæ ac rapinæ esset. Sed nec Lacedæmonii quievêre: qui, cum Messeniorum bello occupati essent, Peloponnenses immisêre, qui bellum Atheniensibus facerent. Parvæ tunc temporis, classe in Ægyptum missâ, vires Atheniensibus erant. Itaque navali prœlio dimicantes, facile superantur. Interjecto deinde tempore, post reditum suorum, aucti et classis et militum robore, prœlium reparavêre. Jam et Lacedæmonii, omissis Messeniis, adversus Athenienses arma verterant. Diu varia victoria fuit: ad postremum æquo marte utrimque discessum. Inde revocati Lacedæmonii ad Messeniorum bellum, ne medium tempus otiosum Atheniensibus relinquerent, cum Thebanis paciscuntur, ut Bœotiorum imperium his restituerent, quod temporibus Persici belli amiserant, ut illi Atheniensium bella susciperent. Tantus furor Spartanorum erat, ut, duobus bellis impliciti, suscipere tertium non recusarent, dummodo inimicis suis hostes acquirerent. Igitur Athenienses adversus tantam tempestatem belli duos duces deligunt, Periclen spectatæ virtutis virum, et Sophoclen scriptorem tragœdiarum; qui, diviso exercitu, et Spartanorum agros vastaverunt, et multas Achaïæ civitates Atheniensium imperio adjecerunt.

VII. His malis fracti Lacedæmonii, in annos triginta pepigerunt pacem: sed tam longum otium inimicitiæ non tulerunt. Itaque, intra quindecim annos rupto fœdere, cum contemtu Deorum hominumque, fines Atticos populantur: et, ne prædam potius quam

pugnam expetisse viderentur, hostes ad prœlium provocant. Sed Athenienses, consilio Pericli ducis, populationis injuriam differunt in tempus ultionis; supervacuam pugnam existimantes, cum ulcisci hostem sine periculo possent. Deinde interjectis diebus, naves conscendunt, et, nihil sentientibus Lacedæmoniis, totam Spartam deprædantur, multoque plura auferunt, quam amiserant; prorsus ut, in comparatione damnorum, longe pluris fuerit ultio, quam injuria. Clara quidem hæc Pericli expeditio habita; sed multo clarior privati patrimonii contemtus fuit. Hujus agros, in populatione cæterorum, intactos hostes reliquerant, sperantes acquirere se illi posse aut periculum ex invidiâ, aut ex suspicione proditionis infamiam. Quod ante prospiciens Pericles, et futurum populo prædixerat; et, ad invidiæ impetum declinandum, agros ipsos dono reipublicæ dederat: atque ita, unde periculum quæsitum fuerat, ibi maximam gloriam invenit. Post hæc, interjectis diebus, navali prœlio dimicatum est: victi Lacedæmonii fugerunt. Nec cessatum deinceps est, quin aut terrâ aut mari variâ prœliorum fortunâ invicem se trucidarent. Denique fessi tot malis, pacem in annos quinquaginta fecêre, quam non nisi sex annis servaverunt. Nam inducias, quas proprio nomine condixerant, ex sociorum personâ rumpebant; quippe quasi minus perjurii contraherent, si ferentes sociis auxilia, potius quam si ipsi aperto prœlio dimicâssent. Hinc bellum in Siciliam translatum; quod priusquam expono, de Siciliæ situ pauca dicenda sunt.

tas morientium fuit, ut viæ cadaveribus implerentur, alitesque et bestiæ, escæ illecebris sollicitatæ, exercitum sequerentur.

XIV. Interim Mardonius in Græciâ Olynthum expugnat. Athenienses quoque in spem pacis, amicitiamque regis sollicitat, spondens incensæ eorum urbis etiam in majus restitutionem. Posteaquam nullo pretio libertatem videt his venalem, incensis quæ ædificare cœperant, copias in Bœotiam transfert. Eo et Græcorum exercitus, qui centum millium fuit, secutus est: ibique prœlium commissum. Sed fortuna regis cum duce mutata non est: nam victus Mardonius, veluti ex naufragio, cum paucis profugit. Castra referta regalis opulentiæ capta. Unde primum Græcos, diviso inter se auro Persico, divitiarum luxuria cepit. Eodem forte die, quo Mardonii copiæ deletæ sunt, etiam navali prœlio in Asiâ sub monte Mycale, adversus Persas dimicatum est. Ibi ante congressionem, cum classes ex adverso starent, fama ad utrumque exercitum venit, vicisse Græcos, et Mardonii copias occidione occidisse. Tantam famæ velocitatem fuisse, ut, cum matutino tempore prœlium in Bœotiâ commissum sit, meridianis horis in Asiam, per tot maria, et tantum spatii, tam brevi horarum momento, de victoriâ nuntiatum sit! Confecto bello, cum de præmiis civitatium ageretur, omnium judicio, Atheniensium virtus cæteris prælata. Inter duces quoque Themistocles, princeps civitatium testimonio judicatus, gloriam patriæ suæ auxit.

XV. Igitur Athenienses, aucti et præmiis belli et gloriâ, urbem ex integro condere moliuntur. Cum mœnia majora complexi fuissent, suspecti esse Lacedæmoniis cœpêre, recte reputantibus, quibus ruina urbis tantum incrementi dedisset, quantum sit datura munita civitas. Mittunt ergo legatos, qui monerent, ne munimenta hostibus, et receptacula futuri belli exstruant. Themistocles, ut vidit spei urbis invideri, non existimans abrupte agendum, respondit le-

gatis, ituros Lacedæmona, qui de eâ re pariter cum illis consulant. Sic dimissis Spartanis, hortatur suos, opus maturent. Dein ipse interjecto tempore in legationem proficiscitur; et nunc in itinere infirmitate simulatâ, nunc tarditatem collegarum accusans, sine quibus agi jure nihil possit, diem de die proferendo, spatium consummando operi quærebat: cum interim nuntiatur Spartanis, opus Atheniensium maturari; propter quod denuo legatos mittunt ad inspiciendam rem. Tum Themistocles per servum magistratibus scribit Atheniensium, legatos vinciant, pignusque teneant, ne in se gravius consulatur. Adiit deinde concionem Lacedæmoniorum; indicat permunitas Athenas esse, et posse jam illatum bellum, non armis tantum, sed etiam muris, sustinere: si quid ob eam rem de se crudelius statuerent, legatos eorum in hoc pignus Athenis retentos. Graviter deinde castigat eos, quod non virtute, sed imbecillitate sociorum, potentiam quærerent. Sic dimissus, veluti triumphatis Spartanis, a civibus excipitur. Post hæc Spartani, ne vires otio corrumperent, et ut bis illatum a Persis Græciæ bellum ulciscerentur, ultro fines eorum depopulantur. Ducem suo sociorumque exercitui deligunt Pausaniam, qui, pro ducatu, regnum Græciæ affectans, proditionis præmium cum Xerxe, nuptias filiæ ejus paciscitur, redditis captivis, ut fides regis aliquo beneficio obstringeretur. Scribit præterea Xerxi, quoscumque ad se nuntios misisset, interficeret; ne res loquacitate hominum proderetur. Sed dux Atheniensium Aristides, belli socius, collegæ conatibus obviam eundo, simul et in rem sapienter consulendo, proditionis consilia discussit. Nec multo post accusatus Pausanias damnatur. Igitur Xerxes, cum proditionis dolum publicatum videret, ex integro bellum instituit. Græci quoque ducem constituunt Cimona Atheniensem, filium Miltiadis, quo duce apud Marathonem pugnatum est, juvenem, cujus magnitudinem futuram pietatis docu-

reipublicæ annuis magistratibus permissa. Sed civitati nullæ tunc leges erant: quia libido regum pro legibus habebatur. Legitur itaque Solon, vir justitiæ insignis, qui velut novam civitatem legibus conderet: qui tanto temperamento inter plebem senatumque egit, (cum, si quid pro altero ordine tulisset, alteri displiciturum videretur) ut ab utrisque parem gratiam traheret. Hujus viri inter multa egregia et illud memorabile fuit. Inter Athenienses et Megarenses, de proprietate Salaminæ insulæ, prope usque interitum armis dimicatum fuerat. Post clades multas, capital esse apud Athenienses cœpit, si quis legem de vindicandâ insulâ tulisset. Sollicitus igitur Solon, ne aut tacendo parum reipublicæ consuleret, aut censendo sibi, subitam dementiam simulat, cujus veniâ non dicturus modo prohibita, sed et facturus erat. Deformis habitu, more vecordium, in publicum evolat; factoque concursu hominum, quo magis consilium dissimularet, insolitis sibi versibus suadere populo cœpit, quod vetabatur: omniumque animos ita cepit, ut extemplo bellum adversus Megarenses decerneretur, insulaque, devictis hostibus, Atheniensium fieret.

VIII. Interea Megarenses, memores illati Atheniensibus belli, et deserti, ne frustra arma movisse viderentur, matronas Atheniensium in Eleusinis sacris noctu oppressuri, naves conscendunt. Quâ re cognitâ, dux Atheniensium Pisistratus juventutem in insidiis locat, jussis matronis solito clamore ac strepitu etiam in accessu hostium, ne intellectos se sentiant, sacra celebrare: egressosque navibus Megarenses inopinantes aggressus, delevit; ac protinus, classe captivâ intermixtis mulieribus, ut speciem captarum matronarum præberent, Megara contendit. Illi cum et navium formam, et petitam prædam cognoscerent, obvii ad portum procedunt: quibus cæsis, Pisistratus paulum a capiendâ urbe abfuit. Ita Megarenses suis dolis hosti victoriam dedêre. Sed Pisistratus,

quasi sibi, non patriæ vicisset, tyrannidem per dolum occupat: quippe voluntariis verberibus domi affectus, laceratoque corpore, in publicum progreditur: advocatâ concione, vulnera populo ostendit: de crudelitate principum, a quibus hæc se passum simulabat, queritur: adduntur vocibus lacrymæ, et invidiosâ oratione multitudo credula accenditur: amore plebis invisum se senatui affirmat: obtinet ad custodiam corporis sui satellitum auxilium; per quos occupatâ tyrannide, per annos triginta tres regnavit.

IX. Post ejus mortem Diocles, alter ex filiis, per vim stupratâ virgine, a fratre puellæ interficitur. Alter, Hippias nomine, cum imperium paternum teneret, interfectorem fratris comprehendi jubet: qui cum per tormenta conscios cædis nominare cogeretur, omnes amicos tyranni nominavit: quibus interfectis, quærenti tyranno, an adhuc aliqui conscii essent, Neminem ait superesse, quem amplius mori gestiat, quam ipsum tyrannum. Quâ voce ejusdem se tyranni victorem, post vindictam pudicitiæ sororis, ostendit. Hujus virtute cum admonita civitas libertatis esset, tandem Hippias regno pulsus, in exsilium agitur: qui profectus in Persas, ducem se Dario, inferenti Atheniensibus bellum, sicuti supra significatum est, adversus patriam suam offert. Igitur Athenienses, audito Darii adventu, auxilium a Lacedæmoniis, sociâ tum civitate, petiverunt. Quos ubi viderunt quatridui teneri religione, non exspectato auxilio, instructis decem millibus civium, et Platæensibus auxiliaribus mille, adversus sexcenta millia hostium in campos Marathonios in prœlium egrediuntur. Miltiades et dux belli erat, et auctor non exspectandi auxilii: quem tanta fiducia ceperat, ut plus præsidii in celeritate, quam in sociis, duceret. Magna igitur in pugnam euntibus alacritas animorum fuit, adeo ut, cum mille passus inter duas acies essent, citato cursu ante jactum sagittarum ad hostem venerint. Nec audaciæ ejus eventus defuit: pugnatum est enim

tantâ virtute, ut hinc viros, inde pecudes putares. Victi Persæ in naves confugerunt; ex quibus multæ suppressæ, multæ captæ sunt. In eo prœlio tanta virtus singulorum fuit, ut, cujus laus prima esset, difficile judicium videretur. Inter cæteros tamen Themistoclis adolescentis gloria emicuit, in quo jam tunc indoles futuræ imperatoriæ virtutis apparuit. Cynægiri quoque, militis Atheniensis, gloria magnis scriptorum laudibus celebrata est; qui, post prœlii innumeras cædes, cum fugientes hostes ad naves egisset, onustam navem dextrâ manu tenuit, nec prius dimisit, quam manum amitteret: tum quoque amputatâ dextrâ, navem sinistrâ comprehendit; quam et ipsam cum amisisset, ad postremum morsu navem detinuit. Tantam in eo virtutem fuisse, ut non tot cædibus fatigatus, non duabus manibus amissis victus, truncus ad postremum, et veluti rabida fera, dentibus dimicaverit! Ducenta millia Persæ eo prœlio, sive naufragio, amisêre. Cecidit et Hippias, tyrannus Atheniensis, auctor et concitor ejus belli, Diis patriæ ultoribus pœnas repetentibus.

X. Interea et Darius, cum bellum instauraret, in ipso apparatu decedit, relictis multis filiis, et in regno et ante regnum susceptis. Ex his Artemenes maximus natu, ætatis privilegio, regnum sibi vindicabat; quod jus et ordo nascendi et natura ipsa gentibus dedit. Porro Xerxes controversiam non de ordine, sed de nascendi felicitate, referebat: "Namque Artemenen primum quidem Dario, sed privato, provenisse: se regi primum natum. Fratres itaque suos, qui ante geniti essent, privatum patrimonium, quod eo tempore Darius habuisset, non regnum, sibi vindicare posse: se esse, quem primum in regnum jam rex pater sustulerit. Huc accedere, quod Artemenes, non patre tantum, sed et matre privatæ adhuc fortunæ, avo quoque materno privato, procreatus sit: se vero et matre reginâ natum, et patrem non nisi regem vidisse; avum quoque maternum Cyrum se

regem habuisse, non hæredem, sed conditorem tanti regni; et, si in æquo jure utrumque fratrem pater reliquisset, materno tamen se jure et avito vincere." Hoc certamen concordi animo ad patruum suum Artaphernen, veluti ad domesticum judicem, deferunt; qui, domi cognitâ causâ, Xerxen præposuit: adeoque fraterna contentio fuit, ut nec victor insultaverit, nec victus doluerit; ipsoque litis tempore in vicem munera miserint; et jucunda quoque inter se, non solum credula, convivia habuerint: judicium quoque ipsum sine arbitris, sine convicio fuerit. Tanto moderatius tum fratres inter se regna maxima dividebant, quam nunc exigua patrimonia partiuntur. Igitur Xerxes bellum a patre cœptum adversus Græciam per quinquennium instruxit. Quod ubi primum didicit Demaratus, rex Lacedæmoniorum, qui apud Xerxen exsulabat, amicior patriæ post fugam, quam regi post beneficia, ne inopinato bello opprimerentur, omnia in tabellis ligneis magistratibus perscribit, eademque cerâ superinductâ delet; ne aut scriptura sine tegmine indicium daret, aut recens cera dolum proderet: fido deinde servo perferendas tradit, jusso magistratibus Spartanorum tradere. Quibus perlatis, Lacedæmone quæstioni res diu fuit, quod neque scriptum aliquid viderent, nec frustra missas suspicarentur, tantoque rem majorem, quanto sit occultior, putabant. Hærentibus in conjecturâ viris, soror regis Leonidæ consilium scribentis invenit. Erasâ igitur cerâ, belli consilia deteguntur. Jam Xerxes septingenta millia de regno armaverat, et trecenta millia de auxiliis; ut non immerito proditum sit, flumina ab exercitu ejus siccata, Græciamque omnem vix capere exercitum ejus potuisse. Naves quoque mille ducentas numero habuisse dicitur. Huic tanto agmini dux defuit. Cæterum, si regem spectes, divitias, non ducem, laudes; quarum tanta copia in regno ejus fuit, ut, cum flumina multitudine consumerentur, opes tamen regiæ superessent. Ipse autem primus

in fugâ, postremus in prœlio semper visus est; in periculis timidus; sicubi metus abesset, inflatus; denique, ante experimentum belli, fiduciâ virium, veluti naturæ ipsius dominus, et montes in planum deducebat, et convexa vallium æquabat; et quædam maria pontibus sternebat; quædam ad navigationis commodum per compendium ducebat.

XI. Cujus introitus in Græciam quam terribilis, tam turpis ac fœdus discessus fuit. Nam, cum Leonida, rex Spartanorum, cum quatuor millibus militum angustias Thermopylarum occupâsset, Xerxes, contemtu paucitatis, eos pugnam capessere jubet, quorum cognati Marathoniâ pugnâ interfecti fuerant: qui, dum ulcisci suos quærunt, principium cladis fuêre: succedente deinde inutili turbâ, major cædes editur. Triduo ibi cum dolore et indignatione Persarum dimicatum: quartâ die, cum nuntiatum esset Leonidæ, a viginti millibus hostium summum cacumen teneri, tunc hortatur socios, "recedant, et se ad meliora patriæ tempora reservent: sibi cum Spartanis fortunam experiendam; plura se patriæ quam vitæ debere: cæteros ad præsidia Græciæ servandos." Audito regis imperio, discessêre cæteri; soli Lacedæmonii remanserunt. Initio hujus belli, sciscitantibus Delphis oracula responsum fuerat, aut regi Spartanorum, aut urbi cadendum. Et idcirco rex Leonida, cum in bellum proficisceretur, ita suos firmaverat, ut ire se parato ad moriendum animo scirent. Angustias propterea occupaverat, ut, cum paucis, aut majore gloriâ vinceret, aut minore damno reipublicæ caderet. Dimissis igitur sociis, hortatur Spartanos, "meminerint, qualitercumque prœliantibus cadendum esse: caverent, ne fortius mansisse quam dimicâsse videantur; nec exspectandum, ut ab hoste circumvenirentur, sed, dum nox occasionem daret, securis et lætis superveniendum: nusquam victores honestius, quam in castris hostium perituros." Nihil erat difficile persuadere persuasis mori:

statim arma capiunt, et sexcenti viri castra quingentorum millium irrumpunt; statimque regis prætorium petunt, aut cum illo, si ipsi oppressi essent, aut in ipsius potissimum sede, morituri. Tumultus totis castris oritur. Spartani, posteaquam regem non inveniunt, per omnia castra victores vagantur; cædunt, sternuntque omnia, ut qui sciant se pugnare non spe victoriæ, sed in mortis ultionem. Prœlium a principio noctis in majorem partem diei tractum. Ad postremum, non victi, sed vincendo fatigati, inter ingentes stratorum hostium catervas occiderunt. Xerxes, duobus vulneribus terrestri prœlio acceptis, experiri maris fortunam statuit.

XII. Sed Atheniensium dux Themistocles, cum animadvertisset Ionas, propter quos bellum Persarum susceperant, in auxilium regis classe venisse, sollicitare eos in partes suas statuit: et, cum colloquendi copiam non haberet, quo applicituri erant, symbolos proponi, et saxis proscribi curat: "Quæ vos, Iones, dementia tenet? quod facinus agitatis? bellum inferre olim conditoribus vestris, nuper etiam vindicibus, cogitatis? An ideo mœnia vestra condidimus, ut essent qui nostra delerent? Quid si non hæc et Dario prius, et nunc Xerxi, belli causa nobiscum foret, quod vos rebellantes non destituimus? Quin vos in hæc nostra castra ex istâ obsidione transitis? Aut si hoc parum tutum est, at vos, commisso prœlio, ite cessim; inhibete remis, et a bello discedite." Ante navalis prœlii congressionem miserat Xerxes quatuor millia armatorum Delphos, ad templum Apollinis diripiendum; prorsus, quasi non cum Græcis tantum, sed et cum Diis immortalibus, bellum gereret: quæ manus tota imbribus et fulminibus deleta est, ut intelligeret, quam nullæ essent hominum adversus Deos vires. Post hæc Thespias, et Platæas, et Athenas, vacuas hominibus, incendit; et, quoniam ferro in homines non poterat, in ædificia

igne grassatur. Namque Athenienses, post pugnam Marathoniam, (præmonente Themistocle, victoriam illam de Persis, non finem, sed causam majoris belli fore) ducentas naves fabricaverant. Adventante igitur Xerxe, consulentibus Delphis oraculum responsum fuerat, "salutem muris ligneis tuerentur." Themistocles navium præsidium demonstratum ratus, persuadet omnibus, patriam municipes esse, non mœnia; civitatemque non in ædificiis, sed in civibus positam. Melius itaque salutem navibus, quam urbi commissuros. Hujus sententiæ etiam Deum auctorem esse. Probato consilio, conjuges liberosque, cum pretiosissimis rebus, abditis insulis, relictâ urbe, demandant; ipsi naves armati conscendunt. Exemplum Atheniensium et aliæ urbes imitatæ. Itaque cum adunata omnis sociorum classis, et intenta in bellum navale esset; angustiasque Salaminii freti, ne circumveniri a multitudine posset, occupâssent, dissensio inter civitatium principes oritur: qui cum, deserto bello, ad sua tuenda dilabi vellent, timens Themistocles, ne discessu sociorum vires minuerentur, per servum fidum Xerxi nuntiat, uno in loco eum contractam Græciam capere facillime posse. Quod si civitates, quæ jam abire vellent, dissipentur, majore labore ei singulas consectandas. Hoc dolo impellit regem signum pugnæ dare. Græci quoque, adventu hostium occupati, prœlium collatis viribus capessunt. Interea rex, velut spectator pugnæ, cum parte navium in litore remanet. Artemisia autem, regina Halicarnassi, quæ in auxilium Xerxi venerat, inter primos duces bellum acerrime ciebat: quippe ut in viro muliebrem timorem, ita in muliere virilem audaciam cerneres. Cum anceps prœlium esset, Iones, juxta præceptum Themistoclis, pugnæ se paulatim subtrahere cœperunt: quorum defectio animos cæterorum fregit. Itaque circumspicientes fugam pelluntur Persæ, et mox prœlio victi, in fugam

vertuntur. In quâ trepidatione multæ captæ naves, multæ mersæ; plures tamen, non minus sævitiam regis quam hostem timentes, domum dilabuntur.

XIII. Hac clade perculsum, et dubium consilii, Xerxen Mardonius aggreditur. Hortatur, in regnum abeat, ne quid seditionis moveat fama adversi belli, in majus, sicuti mos est, omnia extollens: sibi trecenta millia armatorum lecta ex omnibus copiis relinquat: quâ manu aut cum gloriâ ejus perdomiturum se Græciam; aut, si aliter eventus ferat, sine ejusdem infamiâ hostibus cessurum. Probato consilio, Mardonio exercitus traditur: reliquas copias rex ipse reducere in regnum parat. Sed Græci, auditâ regis fugâ, consilium ineunt pontis interrumpendi, quem ille Abydo, veluti victor maris, fecerat; ut, intercluso reditu, aut cum exercitu deleretur, aut, desperatione rerum, pacem victus petere cogeretur. Sed Themistocles, timens, ne interclusi hostes desperationem in virtutem verterent, et iter, quod aliter non pateret, ferro patefacerent; satis multos hostes in Græciâ remanere dictitans, nec augeri numerum retinendo oportere; cum vincere consilio cæteros non posset, eumdem servum ad Xerxen mittit, certioremque consilii facit; et occupare transitum maturâ fugâ jubet. Ille, perculsus nuntio, tradit ducibus milites perducendos: ipse cum paucis Abydon contendit. Ubi cum solutum pontem hibernis tempestatibus offendisset, piscatoriâ scaphâ trepidus trajecit. Erat res spectaculo digna, et æstimatione sortis humanæ, rerum varietate mirandæ, in exiguo latentem videre navigio, quem paulo ante vix æquor omne capiebat; carentem etiam omni servorum ministerio, cujus exercitus propter multitudinem terris graves erant. Nec pedestribus copiis, quas ducibus assignaverat, felicius iter fuit: siquidem quotidiano labori (neque enim ulla est metuentibus quies) etiam fames accesserat. Multorum deinde dierum inopia contraxerat et pestem: tantaque fœdi-

tas morientium fuit, ut viæ cadaveribus implerentur, alitesque et bestiæ, escæ illecebris sollicitatæ, exercitum sequerentur.

XIV. Interim Mardonius in Græciâ Olynthum expugnat. Athenienses quoque in spem pacis, amicitiamque regis sollicitat, spondens incensæ eorum urbis etiam in majus restitutionem. Posteaquam nullo pretio libertatem videt his venalem, incensis quæ ædificare cœperant, copias in Bœotiam transfert. Eo et Græcorum exercitus, qui centum millium fuit, secutus est: ibique prœlium commissum. Sed fortuna regis cum duce mutata non est: nam victus Mardonius, veluti ex naufragio, cum paucis profugit. Castra referta regalis opulentiæ capta. Unde primum Græcos, diviso inter se auro Persico, divitiarum luxuria cepit. Eodem forte die, quo Mardonii copiæ deletæ sunt, etiam navali prœlio in Asiâ sub monte Mycale, adversus Persas dimicatum est. Ibi ante congressionem, cum classes ex adverso starent, fama ad utrumque exercitum venit, vicisse Græcos, et Mardonii copias occidione occidisse. Tantam famæ velocitatem fuisse, ut, cum matutino tempore prœlium in Bœotiâ commissum sit, meridianis horis in Asiam, per tot maria, et tantum spatii, tam brevi horarum momento, de victoriâ nuntiatum sit! Confecto bello, cum de præmiis civitatium ageretur, omnium judicio, Atheniensium virtus cæteris prælata. Inter duces quoque Themistocles, princeps civitatium testimonio judicatus, gloriam patriæ suæ auxit.

XV. Igitur Athenienses, aucti et præmiis belli et gloriâ, urbem ex integro condere moliuntur. Cum mœnia majora complexi fuissent, suspecti esse Lacedæmoniis cœpêre, recte reputantibus, quibus ruina urbis tantum incrementi dedisset, quantum sit datura munita civitas. Mittunt ergo legatos, qui monerent, ne munimenta hostibus, et receptacula futuri belli exstruant. Themistocles, ut vidit spei urbis invideri, non existimans abrupte agendum, respondit le-

gatis, ituros Lacedæmona, qui de eâ re pariter cum illis consulant. Sic dimissis Spartanis, hortatur suos, opus maturent. Dein ipse interjecto tempore in legationem proficiscitur; et nunc in itinere infirmitate simulatâ, nunc tarditatem collegarum accusans, sine quibus agi jure nihil possit, diem de die proferendo, spatium consummando operi quærebat: cum interim nuntiatur Spartanis, opus Atheniensium maturari; propter quod denuo legatos mittunt ad inspiciendam rem. Tum Themistocles per servum magistratibus scribit Atheniensium, legatos vinciant, pignusque teneant, ne in se gravius consulatur. Adiit deinde concionem Lacedæmoniorum; indicat permunitas Athenas esse, et posse jam illatum bellum, non armis tantum, sed etiam muris, sustinere: si quid ob eam rem de se crudelius statuerent, legatos eorum in hoc pignus Athenis retentos. Graviter deinde castigat eos, quod non virtute, sed imbecillitate sociorum, potentiam quærerent. Sic dimissus, veluti triumphatis Spartanis, a civibus excipitur. Post hæc Spartani, ne vires otio corrumperent, et ut bis illatum a Persis Græciæ bellum ulciscerentur, ultro fines eorum depopulantur. Ducem suo sociorumque exercitui deligunt Pausaniam, qui, pro ducatu, regnum Græciæ affectans, proditionis præmium cum Xerxe, nuptias filiæ ejus paciscitur, redditis captivis, ut fides regis aliquo beneficio obstringeretur. Scribit præterea Xerxi, quoscumque ad se nuntios misisset, interficeret; ne res loquacitate hominum proderetur. Sed dux Atheniensium Aristides, belli socius, collegæ conatibus obviam eundo, simul et in rem sapienter consulendo, proditionis consilia discussit. Nec multo post accusatus Pausanias damnatur. Igitur Xerxes, cum proditionis dolum publicatum videret, ex integro bellum instituit. Græci quoque ducem constituunt Cimona Atheniensem, filium Miltiadis, quo duce apud Marathonem pugnatum est, juvenem, cujus magnitudinem futuram pietatis docu-

menta prodiderunt. Quippe patrem, ob crimen peculatûs in carcerem conjectum, ibique defunctum, translatis in se vinculis, ad sepulturam redemit. Nec in bello judicium deligentium fefellit; siquidem, non inferior virtutibus patris, Xerxen, terrestri navalique bello superatum, trepidum recipere se in regnum coëgit.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER TERTIUS.

I. Xerxes, rex Persarum, terror antea gentium, bello in Græciâ infeliciter gesto, etiam suis contemtui esse cœpit: quippe Artabanus, præfectus ejus, deficiente quotidie regis majestate, in spem regni adductus, cum septem robustissimis filiis regiam vesperi ingreditur, (nam amicitiæ jure semper illi patebat) trucidatoque rege, voto suo obsistentes filios ejus dolo aggreditur. Securior de Artaxerxe, puero admodum, fingit regem a Dario, qui erat adolescens, quo maturius regno potiretur, occisum; impellit Artaxerxen parricidium parricidio vindicare. Cum ventum ad domum Darii esset, dormiens inventus, quasi somnum fingeret, interficitur. Dein, cum unum ex regis filiis sceleri suo superesse Artabanus videret, metueretque de regno certamina principum, assumit in societatem consilii Bacabasum; qui, præsenti statu contentus, rem prodit Artaxerxi, ut pater ejus occisus sit, ut frater falsâ parricidii suspicione oppressus; ut denique ipsi pararentur insidiæ. His cognitis, Artaxerxes, verens Artabani numerum filiorum, in posterum diem paratum esse armatum exercitum jubet, recogniturus et numerum militum, et in armis industriam singulorum. Itaque cum inter cæteros et ipse Artabanus armatus assisteret, rex simulat, se breviorem loricam habere: jubet Arta-

banum secum commutare: exuentem se, ac nudatum, gladio trajicit: tum et filios ejus corripi jubet. Atque ita egregius adolescens et cædem patris, et se ab insidiis Artabani, vindicavit.

II. Dum hæc in Persis geruntur, interea Græcia omnis, ducibus Lacedæmoniis et Atheniensibus, in duas divisa partes, ab externis bellis, velut in viscera sua, arma convertit. Fiunt igitur de uno populo duo corpora; et eorumdem castrorum homines in duos hostiles exercitus dividuntur. Hinc Lacedæmonii communia quondam civitatium auxilia ad vires suas trahebant: inde Athenienses, et vetustate gentis, et gestis rebus illustres, propriis viribus confidebant. Atque ita duo potentissimi Græciæ populi, institutis Solonis, et Lycurgi legibus pares, ex æmulatione virium in bellum ruebant. Namque Lycurgus cum fratri suo Polydectæ, Spartanorum regi, successisset, regnumque sibi vindicare potuisset, Charilao filio ejus, qui natus postumus fuerat, cum ad ætatem adultam pervenisset, regnum summâ fide restituit; ut intelligerent omnes, quanto plus apud bonos pietatis jura, quam omnes opes valerent. Medio igitur tempore dum infans convalescit, tutelamque ejus administrat, non habentibus Spartanis leges instituit, non inventione earum magis, quam exemplo clarior: siquidem nihil lege ullâ in alios sanxit, cujus non ipse primus in se documenta daret. Populum in obsequia principum, principes ad justitiam imperiorum, formavit. Parcimoniam omnibus suasit, existimans laborem militiæ assiduâ frugalitatis consuetudine faciliorem fore. Emi singula non pecuniâ, sed compensatione mercium, jussit. Auri argentique usum, velut omnium scelerum materiam, sustulit.

III. Administrationem reipublicæ per ordines divisit: regibus potestatem bellorum; magistratibus judicia per annuas successiones; senatui custodiam legum; populo sublegendi senatum, vel creandi quos vellet magistratus, potestatem permisit. Fundos

omnium æqualiter inter omnes divisit, ut æquata patrimonia neminem potentiorem altero redderent. Convivari omnes publice jussit, ne cujus divitiæ vel luxuria in occulto essent. Juvenibus non amplius unâ veste uti toto anno permisit, nec quemquam cultius quam alterum progredi, nec epulari opulentius, ne imitatio in luxuriam verteretur. Pueros puberes, non in forum, sed in agrum, deduci præcepit; ut primos annos non in luxuriâ, sed in opere et in laboribus agerent. Nihil eos somni causâ substernere, et vitam sine pulmento degere, neque prius in urbem redire, quam viri facti essent, statuit. Virgines sine dote nubere jussit; ut uxores legerentur, non pecuniæ; severiusque matrimonia sua viri coërcerent, cum nullis dotis frenis tenerentur. Maximum honorem, non divitum et potentium, sed pro gradu ætatis senum, esse voluit: nec sane usquam terrarum locum honoratiorem senectus habet. Hæc quoniam primo, solutis antea moribus, dura videbat esse, auctorem eorum Apollinem Delphicum fingit, et inde se ea ex præcepto numinis detulisse, ut consuescendi tædium metus religionis vincat. Dein ut æternitatem legibus suis daret, jurejurando obligat civitatem, nihil eos de ejus legibus mutaturos, priusquam reverteretur: et simulat, se ad oraculum Delphicum proficisci, consulturum, quid addendum mutandumque legibus videretur. Proficiscitur autem Cretam, ibique perpetuum exsilium egit, abjicique in mare ossa sua moriens jussit; ne, relatis Lacedæmona, solutos se Spartani religione jurisjurandi in dissolvendis legibus arbitrarentur.

IV. His igitur moribus ita brevi civitas convaluit, ut, cum Messeniis, propter stupratas virgines suas in sollenni Messeniorum sacrificio, bellum intulissent, gravissimâ se exsecratione obstrinxerint, non prius quam Messenam expugnâssent, reversuros; tantum sibi vel de viribus suis, vel de fortunâ spondentes. Quæ res initium dissensionis Græciæ, et intestini

belli causa et origo fuit. Itaque, cum, contra præsumtionem suam, annis decem in obsidione urbis tenerentur, et querelis uxorum post tam longam viduitatem revocarentur; veriti, ne hac perseverantiâ belli gravius sibi quam Messeniis nocerent; (quippe illis quantum juventutis bello intercidat, mulierum fecunditate suppleri; sibi et belli damna assidua, et fecunditatem uxorum, absentibus viris, nullam esse) itaque legunt juvenes ex eo genere militum, qui post jusjurandum in supplementum venerant, quibus Spartam remissis promiscuos omnium feminarum concubitus permisêre; maturiorem futuram conceptionem rati, si eam singulæ per plures viros experirentur. Ex his nati, ob notam materni pudoris, *Partheniæ* vocati: qui cum ad annos triginta pervenissent, metu inopiæ, (nulli enim pater exsistebat, cujus in patrimonium successio speraretur) ducem Phalantum assumunt, filium Arati, qui auctor Spartanis fuerat juventutis ad generandam sobolem domum remittendæ; ut, sicuti dudum patrem ejus nascendi auctorem habuissent, sic ipsum spei ac dignitatis suæ haberent. Itaque nec salutatis matribus, e quarum adulterio infamiam collegisse videbantur, ad sedes inquirendas proficiscuntur; diuque et per varios casus jactati, tandem in Italiam deferuntur, et occupatâ arce Tarentinorum, expugnatis veteribus incolis, sedes ibi constituunt. Sed post annos plurimos dux eorum Phalantus, per seditionem in exsilium proturbatus, Brundisium se contulit, quo expulsi sedibus suis veteres Tarentini concesserant. His moriens persuadet, ut ossa sua postremasque reliquias conterant, et tacite spargi in foro Tarentinorum curent: hoc enim modo recuperare illos patriam suam posse, Apollinem Delphis cecinisse. Illi arbitrantes eum in ultionem sui civium fata prodidisse, præceptis paruêre. Sed oraculi diversa sententia fuerat. Perpetuitatem enim urbis, non amissionem, hoc facto promiserat. Ita ducis exsulis consilio, et hostium

ministerio, possessio Tarentina Partheniis in æternum fundata: ob cujus beneficii memoriam Phalanto divinos honores decrevêre.

V. Interea Messenii, cum virtute non possent, per insidias expugnantur. Dein, cum per annos octoginta gravia servitutis verbera, plerumque et vincula, cæteraque captivitatis mala perpessi essent, post longam pœnarum patientiam, bellum instaurant. Lacedæmonii quoque eo conspiratius ad arma concurrunt, quod adversus servos dimicandum videbatur. Itaque, cum hinc injuria, inde indignitas, animos acueret; Lacedæmonii, de belli eventu oraculo Delphis consulto, jubentur ducem belli ab Atheniensibus petere. Porro Athenienses, cum responsum cognovissent, in contemtum Spartanorum Tyrtæum, poëtam, claudum pede, misêre: qui tribus prœliis fusos eo usque desperationis Spartanos adduxit, ut ad supplementum exercitûs servos suos manumitterent, hisque interfectorum matrimonia pollicerentur; ut non numero tantum amissorum civium, sed et dignitati succederent. Sed reges Lacedæmoniorum, ne, contra fortunam pugnando, majora detrimenta civitati infligerent, reducere exercitum voluerunt; ni intervenisset Tyrtæus, qui composita carmina exercitui pro concione recitavit, in quibus hortamenta virtutis, damnorum solatia, belli consilia conscripserat. Itaque tantum ardorem militibus injecit, ut non de salute, sed de sepulturâ solliciti, tesseras, insculptis suis et patrum nominibus, dextro brachio deligarent: ut, si omnes adversum prœlium consumsisset, et temporis spatio confusa corporum lineamenta essent, ex indicio titulorum tradi sepulturæ possent. Cum sic animatum reges exercitum viderent, curant rem hostibus nuntiari. Messeniis autem non timorem res, sed æmulationem mutuam, dedit. Itaque tantis animis concursum est, ut raro unquam cruentius prœlium fuerit. Ad postremum tamen victoria Lacedæmoniorum fuit.

VI. Interjecto tempore, tertium quoque bellum Messenii reparavêre: in cujus auxilium Lacedæmonii, inter reliquos socios, etiam Athenienses adhibuêre: quorum fidem cum suspectam haberent, supervacaneos simulantes, a bello eosdem dimiserunt. Hanc rem Athenienses graviter ferentes, pecuniam, quæ erat in stipendium Persici belli ab universâ Græciâ collata, a Delo Athenas transferunt; ne, deficientibus a fide societatis Lacedæmoniis, prædæ ac rapinæ esset. Sed nec Lacedæmonii quievêre: qui, cum Messeniorum bello occupati essent, Peloponnenses immisêre, qui bellum Atheniensibus facerent. Parvæ tunc temporis, classe in Ægyptum missâ, vires Atheniensibus erant. Itaque navali prœlio dimicantes, facile superantur. Interjecto deinde tempore, post reditum suorum, aucti et classis et militum robore, prœlium reparavêre. Jam et Lacedæmonii, omissis Messeniis, adversus Athenienses arma verterant. Diu varia victoria fuit: ad postremum æquo marte utrimque discessum. Inde revocati Lacedæmonii ad Messeniorum bellum, ne medium tempus otiosum Atheniensibus relinquerent, cum Thebanis paciscuntur, ut Bœotiorum imperium his restituerent, quod temporibus Persici belli amiserant, ut illi Atheniensium bella susciperent. Tantus furor Spartanorum erat, ut, duobus bellis implicitì, suscipere tertium non recusarent, dummodo inimicis suis hostes acquirerent. Igitur Athenienses adversus tantam tempestatem belli duos duces deligunt, Periclen spectatæ virtutis virum, et Sophoclen scriptorem tragœdiarum; qui, diviso exercitu, et Spartanorum agros vastaverunt, et multas Achaïæ civitates Atheniensium imperio adjecerunt.

VII. His malis fracti Lacedæmonii, in annos triginta pepigerunt pacem: sed tam longum otium inimicitiæ non tulerunt. Itaque, intra quindecim annos rupto fœdere, cum contemtu Deorum hominumque, fines Atticos populantur: et, ne prædam potius quam

pugnam expetisse viderentur, hostes ad prœlium provocant. Sed Athenienses, consilio Pericli ducis, populationis injuriam differunt in tempus ultionis; supervacuam pugnam existimantes, cum ulcisci hostem sine periculo possent. Deinde interjectis diebus, naves conscendunt, et, nihil sentientibus Lacedæmoniis, totam Spartam deprædantur, multoque plura auferunt, quam amiserant; prorsus ut, in comparatione damnorum, longe pluris fuerit ultio, quam injuria. Clara quidem hæc Pericli expeditio habita; sed multo clarior privati patrimonii contemtus fuit. Hujus agros, in populatione cæterorum, intactos hostes reliquerant, sperantes acquirere se illi posse aut periculum ex invidiâ, aut ex suspicione proditionis infamiam. Quod ante prospiciens Pericles, et futurum populo prædixerat; et, ad invidiæ impetum declinandum, agros ipsos dono reipublicæ dederat: atque ita, unde periculum quæsitum fuerat, ibi maximam gloriam invenit. Post hæc, interjectis diebus, navali prœlio dimicatum est: victi Lacedæmonii fugerunt. Nec cessatum deinceps est, quin aut terrâ aut mari variâ prœliorum fortunâ invicem se trucidarent. Denique fessi tot malis, pacem in annos quinquaginta fecêre, quam non nisi sex annis servaverunt. Nam inducias, quas proprio nomine condixerant, ex sociorum personâ rumpebant; quippe quasi minus perjurii contraherent, si ferentes sociis auxilia, potius quam si ipsi aperto prœlio dimicâssent. Hinc bellum in Siciliam translatum; quod priusquam expono, de Siciliæ situ pauca dicenda sunt.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER QUARTUS.

I. Siciliam ferunt angustis quondam faucibus Italiæ adhæsisse; diremtamque velut a corpore, majore impetu superi maris, quod toto undarum onere illuc vehitur. Est autem ipsa terra tenuis ac fragilis; et cavernis quibusdam fistulisque ita penetrabilis, ut ventorum tota ferme flatibus pateat; nec non et ignibus generandis nutriendisque soli ipsius naturalis materia: quippe intrinsecus stratum sulfure et bitumine traditur: quæ res facit, ut, spiritu cum igne inter interiora luctante, frequentur et compluribus locis nunc flammas, nunc vaporem, nunc fumum, eructet. Inde denique Ætnæ montis per tot sæcula durat incendium. Et ubi acrior per spiramenta cavernarum ventus incubuit, arenarum moles egeruntur. Proximum Italiæ promontorium Rhegium dicitur; ideo quia Græce *abrupta* hoc nomine pronuntiantur. Nec mirum si fabulosa est loci hujus antiquitas, in quem res tot coière miræ. Primum, quod nusquam alias tam torrens fretum, nec solum citato impetu, verum etiam sævo; neque experientibus modo terribile, verum etiam procul visentibus. Undarum porro in se concurrentium tanta pugna est, ut alias, veluti terga dantes, in imum desidere, alias, quasi victrices, in sublime ferri, videas: nunc hic fremitum ferventis æstûs, nunc illic gemitum in vora-

ginem desidentis, exaudias. Accedunt vicini et perpetui Ætnæ montis ignes, et insularum Æolidum, veluti ipsis undis alatur incendium. Neque enim in tam angustis terminis aliter durare tot sæculis tantus ignis potuisset, nisi humoris nutrimentis aleretur. Hinc igitur fabulæ Scyllam et Charybdin peperêre; hinc latratus auditi; hinc monstri credita simulacra, dum navigantes, magnis vorticibus pelagi desidentis exterriti, latrare putant undas, quas sorbentis æstûs vorago collidit. Eadem causa etiam Ætnæ montis perpetuos ignes facit. Nam aquarum ille concursus raptum secum spiritum in imum fundum trahit, atque ibi suffocatum tamdiu tenet, donec, per spiramenta terræ diffusus, nutrimenta ignis incendat. Jam ipsa Italiæ Siciliæque vicinitas, jam promontoriorum altitudo ipsa ita similis est, ut quantum nunc admirationis, tantum antiquis terroris dederit; credentibus, coëuntibus in se promontoriis, ac rursum discedentibus, solida intercipi absumique navigia. Neque hoc ab antiquis in dulcedinem fabulæ compositum, sed metu et admiratione transeuntium. Ea est enim procul inspicientibus natura loci, ut sinum maris, non transitum putes: quo cum accesseris, discedere ac sejungi promontoria, quæ antea juncta fuerant, arbitrere.

II. Siciliæ primo Trinacriæ nomen fuit; postea Sicania cognominata est. Hæc a principio patria Cyclopum fuit: quibus exstinctis, Cocalus regnum insulæ occupavit. Post quem singulæ civitates in tyrannorum imperium concesserunt, quorum nulla terra feracior fuit. Horum ex numero Anaxiläus justitiâ cum cæterorum crudelitate certabat; cujus moderationis haud mediocrem fructum tulit: quippe decedens cum filios parvulos reliquisset, tutelamque eorum Micytho, spectatæ fidei servo, commisisset, tantus amor memoriæ ejus apud omnes fuit, ut parere servo, quam deserere regis filios, mallent; principesque civitatis, obliti dignitatis suæ, regni majestatem administrari per servum paterentur. Imperium Si-

ciliæ etiam Carthaginienses tentavêre: diuque variâ victoriâ cum tyrannis dimicatum. Ad postremum, amisso Hamilcare imperatore cum exercitu, aliquantisper quievêre victi.

III. Medio tempore, cum Rhegini discordiâ laborarent, civitasque per dissensionem divisa in duas partes esset, veterani ab alterâ parte ab Himerâ in auxilium vocati, pulsis civitate, contra quos implorati fuerant; et mox cæsis, quibus tulerant auxilium, urbem cum conjugibus et liberis sociorum occupavêre; ausi facinus nulli tyranno comparandum: quippe ut Rheginis melius fuerit vinci, quam vicisse. Nam, sive victoribus captivitatis jure servîssent, sive amissâ patriâ exsulare necesse habuissent; non tamen, inter aras et patrios lares trucidati, crudelissimis tyrannis patriam cum conjugibus ac liberis prædam reliquissent. Catinienses quoque cum Syracusanos graves paterentur, diffisi viribus suis, auxilium ab Atheniensibus petivêre: qui (seu studio majoris imperii, quo Asiam Græciamque penitus occuparent, seu metu factæ pridem a Syracusanis classis, ne Lacedæmoniis illæ vires accederent) Lamponium ducem cum classe in Siciliam misêre, ut, sub specie ferendi Catiniensibus auxilii, tentarent Siciliæ imperium. Et quoniam prima initia, frequenter cæsis hostibus, prospera fuerant, majore denuo classe, et robustiore exercitu, Lachete et Chariade ducibus, Siciliam petivêre: sed Catinienses, sive metu Atheniensium, sive tædio belli, pacem cum Syracusanis, remissis Atheniensium auxiliis, fecerunt.

IV. Interjecto deinde tempore, cum fides pacis a Syracusanis non servaretur, denuo legatos Athenas mittunt, qui, sordidâ veste, capillo barbâque promissis, et omni squaloris habitu ad misericordiam commovendam acquisito, concionem deformes adeunt: adduntur precibus lacrymæ; et ita misericordem populum supplices movent, ut damnarentur duces, qui ab his auxilia deduxerant. Igitur classis

ingens decernitur: creantur duces Nicias et Alcibiades et Lamachus; tantisque viribus Sicilia repetitur, ut ipsis terrori essent, in quorum auxilia mittebantur. Brevi post tempore, revocato ad reatum Alcibiade, duo prœlia pedestria secunda Nicias et Lamachus faciunt: munitionibus deinde circumdatis, hostes etiam marinis commeatibus in urbe clausos intercludunt. Quibus rebus fracti Syracusani, auxilium a Lacedæmoniis petiverunt. Ab his mittitur Gylippus solus, sed in quo instar omnium auxiliorum erat. Is, audito in itinere belli jam inclinato statu, auxiliis partim in Græciâ, partim in Siciliâ contractis, opportuna bello loca occupat. Duobus deinde prœliis victus, congressus tertio, occiso Lamacho, et hostes in fugam compulit, et socios obsidione liberavit. Sed cum Athenienses a bello terrestri in navale se transtulissent, Gylippus classem Lacedæmone cum auxiliis arcessit. Quo cognito, et ipsi Athenienses in locum amissi ducis Demosthenen et Eurymedonta cum supplemento copiarum mittunt. Peloponnesii quoque, communi civitatium decreto, ingentia Syracusanis auxilia misêre; et, quasi Græciæ bellum in Siciliam translatum esset, ita ex utrâoue parte summis viribus dimicabatur.

V. Primâ igitur congressione navalis certaminis Athenienses vincuntur. Castra quoque cum omni publicâ ac privatâ pecuniâ amittunt. Super hæc mala, cum etiam terrestri prœlio victi essent, tunc Demosthenes censere cœpit, "ut abirent Siciliâ, dum res, quamvis afflictæ, nondum tamen perditæ forent: neque in bello male auspicato amplius perseverandum: esse domi graviora, et forsitan infeliciora bella, in quæ servare hos urbis apparatus oporteat." Nicias, seu pudore male actæ rei, seu metu destitutæ spei civium, seu impellente fato, manere contendit. Reparatur igitur navale bellum; et animi a prioris fortunæ procellâ ad spem certaminis revocantur: sed, inscitiâ ducum, qui inter angustias maris tuentes se

Syracusanos aggressi fuerant, facile vincuntur. Eurymedon dux, in primâ acie fortissime dimicans, primus cadit: triginta naves, quibus præfuerat, incenduntur. Demosthenes et Nicias, et ipsi victi, exercitum in terram deponunt, tutiorem fugam rati itinere terrestri. Ab his relictas centum triginta naves Gylippus invasit: ipsos deinde insequitur; fugientes partim capit, partim cædit. Demosthenes, amisso exercitu, a captivitate gladio et voluntariâ morte se vindicat: Nicias autem, ne Demosthenis quidem exemplo, ut sibi consuleret, admonitus, cladem suorum auxit dedecore captivitatis.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER QUINTUS.

I. Dum Athenienses in Siciliâ bellum per biennium cupidius quam felicius gerunt, interim concitor et dux ejus Alcibiades absens Athenis insimulatur, mysteria Cereris Initiorum sacra, nullo magis quam silentio sollennia, enuntiavisse: revocatusque a bello ad judicium, sive conscientiam sive indignitatem rei non ferens, tacitus in exsilium Elidem profectus est. Inde, ubi non damnatum se tantum, verum etiam diris per omnium sacerdotum religiones devotum cognovit, Lacedæmona se contulit: ibique regem Lacedæmoniorum impellit turbatis Atheniensibus adverso Siciliæ prœlio ultro bellum inferre. Quo facto, omnia Græciæ regna, velut ad exstinguendum commune incendium, concurrunt. Tantum odii Athenienses immoderati imperii crudelitate contraxerant. Darius quoque, rex Persarum, memor paterni avitique in hanc urbem odii, factâ cum Lacedæmoniis per Tisafernen præfectum Lydiæ societate, omnem sumtum belli pollicetur. Et erat hic quidem titulus cum Græcis coëundi: re autem verâ timebat, ne, victis Atheniensibus, ad se Lacedæmonii arma transferrent. Quis igitur miretur, tam florentes Atheniensium opes ruisse, cum ad opprimendam unam urbem totius Orientis vires concurrerent? Non tamen inerti neque incruento cecidêre bello; sed prœliati ad ulti

mum, victores etiam interdum, consumti magis fortunæ varietate, quam vi victi sunt. Principio belli omnes ab his etiam socii desciverant, ut fit: quo se fortuna, eodem etiam favor hominum, inclinat.

II. Alcibiades quoque motum adversus patriam bellum non gregarii militis operâ, sed imperatoris virtutibus, adjuvat: quippe acceptis quinque navibus in Asiam contendit, et tributarias Atheniensium civitates, auctoritate nominis sui, ad defectionem compellit. Sciebant enim domi clarum, nec exsilio videbant factum minorem; nec tam ablatum Atheniensibus ducem, quam Lacedæmoniis traditum, partaque cum amissis imperia pensare. Sed apud Lacedæmonios virtus Alcibiadis plus invidiæ quam gratiæ contraxit. Itaque cum principes velut æmulum gloriæ suæ interficiendum insidiis mandâssent, cognitâ re Alcibiades per uxorem Agidis regis, quam adulterio cognoverat, ad Tisafernen, præfectum Darii regis, profugit: cui se celeriter officii comitate et obsequendi gratiâ insinuavit. Erat enim et ætatis flore, et formæ veneratione, nec minus eloquentiâ, etiam inter Athenienses, insignis: sed in conciliandis amicitiarum studiis, quam in retinendis, vir melior; quia morum vitia sub umbrâ eloquentiæ primo latebant. Igitur persuadet Tisaferni, "ne tanta stipendia classi Lacedæmoniorum præberet. Vocandos enim in portionem muneris Ionios, quorum pro libertate, cum tributa Atheniensibus penderent, bellum susceptum sit. Sed nec auxiliis nimis enixe Lacedæmonios juvandos: quippe memorem esse debere, alienam se victoriam, non suam instruere: et eâtenus bellum sustinendum, ne inopiâ deseratur: nam regem Persarum, dissidentibus Græcis, arbitrum pacis ac belli fore; et quos suis non possit, ipsorum armis victurum: perfecto autem bello, statim ei cum victoribus dimicandum. Domesticis itaque bellis Græciam atterendam, ne externis vacet; exæquandasque vires partium, et inferiores auxilio levandos. Non enim

quieturos post hanc victoriam Spartanos, qui vindices se libertatis Græciæ professi sint." Grata oratio Tisaferni fuit. Itaque commeatus maligne præbere; classem regiam non totam mittere; ne aut victoriam daret, aut necessitatem deponendi belli imponeret.

III. Interea Alcibiades hanc operam civibus venditabat: ad quem cum legati Atheniensium venissent, pollicetur his amicitiam regis, si respublica a populo translata ad senatum foret; sperans, ut aut, concordante civitate, dux belli ab omnibus legeretur, aut, discordiâ inter ordines factâ, ab alterâ parte in auxilium vocaretur. Sed Atheniensibus, imminente periculo belli, major salutis quam dignitatis cura fuit. Itaque, permittente populo, imperium ad senatum transfertur. Qui cum, insitâ genti superbiâ, crudeliter in plebem consuleret, singulis tyrannidis sibi impotentiam vindicantibus, ab exercitu Alcibiades exsul revocatur, duxque classi constituitur. Statim igitur Athenas mittit, ex continenti se cum exercitu venturum, recepturumque a quadringentis jura populi, ni ipsi redderent. Hac denuntiatione optimates territi, primo urbem prodere Lacedæmoniis tentavêre: dein, cum id nequîssent, in exsilium profecti sunt. Igitur Alcibiades, intestino malo patriâ liberatâ, summâ curâ classem instruit; atque ita in bellum adversus Lacedæmonios pergit.

IV. Jam Sesto Mindarus et Pharnabazus, Lacedæmoniorum duces, instructis navibus exspectabant. Prœlio commisso, victoria penes Athenienses fuit. In eo bello major pars exercitûs, et omnes ferme hostium duces, cæsi: naves octoginta captæ. Interjectis quoque diebus, cum bellum Lacedæmonii a mari in terram transtulissent, iterato vincuntur. His malis fracti, pacem petiêre: quam ne acciperent, operâ eorum effectum est, quibus ea res quæstum præbebat. Interea et Syracusanorum auxilia illatum a Carthaginiensibus Siciliæ bellum domum revocavit.

Quibus rebus destitutis Lacedæmoniis, Alcibiades cum classe victrici Asiam vastat; multis locis prœlia facit: ubique victor, recipit civitates, quæ defecerant: nonnullas capit, et imperio Atheniensium adjicit: atque ita priscâ navali gloriâ vindicatâ, adjectâ etiam laude terrestris belli, desideratus civibus suis Athenas revertitur. His omnibus prœliis ducentæ naves hostium, et præda ingens capta. Ad hunc redeuntis exercitûs triumphum effusa omnis multitudo obviam procedit: et universos quidem milites, præcipue tamen Alcibiaden mirantur: in hunc oculos civitas universa, in hunc suspensa ora convertit: hunc, quasi de cœlo missum, et ut ipsam Victoriam, contuentur: laudant quæ pro patriâ, nec minus admirantur quæ exsul contra gesserit, excusantes ipsi, iratum provocatumque fecisse. Enimvero tantum in uno viro fuisse momenti, ut maximi imperii subversi, et rursum recepti, auctor esset; et, unde stetisset, eo se victoria transferret: fieretque cum eo mira quædam fortunæ inclinatio. Igitur omnibus non humanis tantum, verum et divinis eum honoribus onerant: certant secum ipsi, utrum contumeliosius eum expulerint, an revocaverint honoratius. Ipsos illi Deos gratulantes tulêre obviam, quorum exsecrationibus erat devotus. Et cui paulo ante omnem humanam opem interdixerant, eum, si queant, in cœlo posuisse cupiunt. Explent contumelias honoribus, detrimenta muneribus, exsecrationes precibus. Non Siciliæ illis adversa pugna in ore est, sed Græciæ victoria: non classes per illum amissæ, sed acquisitæ: nec Syracusarum, sed Ioniæ, Hellespontique meminerunt. Sic Alcibiades nunquam mediocribus, nec in offensâ nec in favore, studiis suorum exceptus est.

V. Dum hæc aguntur, a Lacedæmoniis Lysander classi belloque præficitur, et in locum Tisafernis Darius, rex Persarum, filium suum Cyrum Ioniæ Lydiæque præposuit: qui Lacedæmonios auxiliis

opibusque ad spem fortunæ prioris erexit. Aucti igitur viribus, Alcibiaden cum centum navibus in Asiam profectum, dum agros longâ pace divites securius populatur, et prædæ dulcedine sine insidiarum metu sparsos milites habet, repentino adventu oppressêre: tantaque cædes palantium fuit, ut plus vulneris eo prœlio Athenienses acciperent, quam superioribus dederant: et tanta desperatio apud Athenienses erat, ut ex continenti Alcibiaden ducem Conone mutarent; arbitrantes victos se non fortunâ belli, sed fraude imperatoris, apud quem plus prior offensa valuisset, quam recentia beneficia: vicisse autem eum priore bello ideo tantum, ut ostenderet hostibus, quem ducem sprevissent, et ut carius eis ipsam victoriam venderet. Omnia enim credibilia in Alcibiade vigor ingenii et morum luxuria faciebat. Veritus itaque multitudinis impetum, denuo in voluntarium exsilium proficiscitur.

VI. Itaque Conon Alcibiadi suffectus, habens ante oculos cui duci successisset, classem maximâ industriâ exornat: sed navibus exercitus deerat, fortissimis quibusque in Asiæ populatione amissis. Armantur tamen senes aut impuberes pueri, et numerus militum sine exercitûs robore expletur. Sed non magnam bello moram ætas fecit imbellis: cæduntur passim, aut fugientes capiuntur; tantaque strages aut occisorum aut captivorum fuit, ut Atheniensium deletum non imperium tantum, verum etiam nomen, videretur. Quo prœlio perditis et desperatis rebus, ad tantam inopiam rediguntur, ut, consumtâ militari ætate, peregrinis civitatem, servis libertatem, damnatis impunitatem darent. Ex quâ colluvione hominum conscripto exercitu, domini antea Græciæ, vix libertatem tuebantur. Iterum tamen fortunam maris experiendam decernunt. Tanta virtus animorum erat, ut, cum paulo ante salutem desperaverint, nunc non desperent victoriam. Sed neque is miles erat, qui nomen Atheniensium tueretur; neque eæ vires,

quibus vincere consuêrant; neque ea scientia militaris in his, quos vincula, non castra continuerant. Itaque omnes aut capti, aut occisi. Cum dux Conon prœlio superfuisset solus, crudelitatem civium metuens, cum octo navibus ad regem Cyprium concedit Euagoram.

VII. At dux Lacedæmoniorum, rebus feliciter gestis, fortunæ hostium insultat; captivas naves cum prædâ bellicâ, in triumphi modum ornatas, mittit Lacedæmona; ac tributarias Atheniensium civitates, quas metus dubiæ belli fortunæ in fide tenuerat, voluntarias recipit; nec aliud ditionis Atheniensium præter urbem ipsam reliquit. Quæ cuncta cum Athenis nuntiata essent, omnes, relictis domibus, per urbem discurrere pavidi: alius alium sciscitari; auctorem nuntii requirere: non pueros imprudentia, non senes debilitas, non mulieres sexûs imbecillitas domi tenet: adeo ad omnem ætatem tanti mali sensus penetràverat. In foro deinde coëunt, atque ibi perpeti nocte fortunam publicam questibus iterant. Alii fratres aut filios aut parentes deflent, cognatos alii, alii amicos cognatis cariores, et cum privatis casibus querelam publicam miscent: jam se ipsos, jam ipsam patriam perituram, miserioremque incolumium quam amissorum fortunam judicantes: sibi quisque ante oculos obsidionem, famem, et superbum victoremque hostem proponentes: jam ruinam urbis et incendia, jam omnium captivitatem et miserrimam servitutem recordantes: feliciores prorsus priores urbis ruinas ducentes, quæ, incolumibus filiis parentibusque, tectorum tantum ruinâ taxatæ sint. Nunc autem non classem, in quam, sicuti pridem, confugiant, superesse; non exercitum, cujus virtute servati, pulchriora possent mœnia exstruere.

VIII. Sic defletæ ac prope perditæ urbi hostes superveniunt, et obsidione circumdatos fame urgent. Sciebant enim, neque ex advectis copiis multum superesse; et, ne novæ advehi possent, providerant.

Quibus malis Athenienses fracti, post longam famem, et assidua suorum funera, pacem petivêre: quæ an dari deberet, diu inter Spartanos sociosque deliberatum. Cum multi delendum Atheniensium nomen, urbemque incendio consumendam censerent, negârunt se Spartani ex duobus Græciæ oculis alterum eruturos; pacem polliciti, si demissa Piræeum versus muri brachia dejicerent, navesque, quæ reliquæ forent, traderent; resque publica ex semet ipsis triginta rectores acciperet. In has leges traditam sibi urbem Lacedæmonii formandam Lysandro tradiderunt. Insignis hic annus et expugnatione Athenarum, et morte Darii regis Persarum, et exsilio Dionysii Siciliæ tyranni fuit. Mutato statu Athenarum, etiam civium conditio mutatur. Triginta rectores reipublicæ constituuntur; qui fiunt tyranni: quippe a principio tria millia sibi satellitum statuunt, quantum ex tot cladibus prope nec civium superfuerat; et, quasi parvus hic ad continendam civitatem exercitus esset, septingentos milites a victoribus accipiunt. Cædes deinde civium ab Alcibiade auspicantur; ne iterum rempublicam sub obtentu liberationis invaderet. Quem cum profectum ad Artaxerxen, Persarum regem, comperissent, citato itinere miserunt, qui eum interciperent: a quibus occupatus, cum occidi aperte non posset, vivus in cubiculo, in quo dormiebat, crematus est.

IX. Liberati hoc ultoris metu, tyranni miseras urbis reliquias cædibus et rapinis exhauriunt. Quod cum displicere uni ex numero suo Therameni didicissent, ipsum quoque ad terrorem omnium interficiunt. Fit igitur ex urbe passim omnium fuga; repleturque Græcia Atheniensium exsulibus: quod etiam ipsum auxilium cum miseris eriperetur (nam Lacedæmoniorum edicto civitates exsules recipere prohibebantur) omnes se Argos et Thebas contulêre: ibi non solum tutum exsilium egerunt, verum etiam spem recuperandæ patriæ receperunt. Erat inter exsules Thrasy-

bulus, vir strenuus, et domi nobilis, qui audendum aliquid pro patriâ et pro salute communi, etiam cum periculo, ratus, adunatis exsulibus, castellum Phylen Atticorum finium occupat. Nec deerat quarumdam civitatium tam crudeles casus miserantium favor. Itaque Ismenias, Thebanorum princeps, etsi publicis non poterat, privatis tamen viribus adjuvabat: et Lysias, Syracusanus orator, exsul tunc, quingentos milites stipendio suo instructos, in auxilium patriæ communis eloquentiæ misit. Fit itaque asperum prœlium: sed cum hinc pro patriâ summis viribus, inde pro alienâ dominatione segnius pugnaretur, tyranni vincuntur: victi in urbem refugiunt; quam, exhaustam cædibus suis, etiam armis spoliant. Deinde, cum omnes Athenienses proditionis suspectos haberent, demigrare eos ex urbe jubent, et in brachiis muri, quæ diruta fuerant, habitare, extraneis militibus imperium tuentes. Post hæc, Thrasybulum corrumpere, imperii societatem pollicentes, conantur. Quod cum non contigisset, auxilia a Lacedæmoniis petivêre: quibus accitis, iterato prœliantur. In eo bello Critias et Hippolochus, omnium tyrannorum sævissimi, cadunt.

X. Cæteris victis, cum exercitus eorum, ex quibus major pars Atheniensium erat, fugeret, magnâ voce Thrasybulus exclamat, "cur se victorem fugiant, potius quam ut vindicem communis libertatis adjuvent? Civium illam meminerint aciem, non hostium esse; nec se ideo arma cepisse, ut aliqua victis adimat, sed ut ademta restituat: triginta se dominis, non civitati, bellum inferre." Admonens deinde cognationis, legum, sacrorum communium, tum vetusti per tot bella commilitii, orat, misereantur exsulum civium, si tam patienter ipsi serviant: reddant sibi patriam, accipiant libertatem. His vocibus tantum promotum est, ut reversus in urbem exercitus triginta tyrannos emigrare Eleusina juberet, substitutis decem, qui rempublicam regerent: qui, nihil

exemplo prioris dominationis territi, eamdem viam crudelitatis aggressi sunt. Dum hæc aguntur, nuntiatur Lacedæmone, bellum Athenis exarsisse: ad quod comprimendum Pausanias rex mittitur; qui, misericordiâ exsulis populi permotus, patriam miseris civibus restituit, et decem tyrannos ex urbe Eleusina migrare ad cæteros jubet. Quibus rebus cum pax statuta esset, interjectis diebus, repente tyranni, non minus restitutos exsules quam se in exsilium actos indignantes, quasi vero aliorum libertas sua servitus esset, bellum Atheniensibus inferunt: sed ad colloquium, veluti dominationem recepturi, progressi, per insidias comprehensi, ut pacis victimæ trucidantur. Populus, quem emigrare jusserant, in urbem revocatur. Atque ita per multa membra civitas dissipata, in unum tandem corpus redigitur: et, ne qua dissensio ex ante actis nasceretur, omnes jurejurando obstringuntur, discordiarum oblivionem fore. Interea Thebani Corinthiique legatos ad Lacedæmonios mittunt, qui ex manubiis portionem prædæ communis belli periculique peterent. Quibus negatis, non quidem aperte bellum adversus Lacedæmonios decernunt; sed tacitis animis tantam iram concipiunt, ut subesse bellum intelligi posset.

XI. Eodem fere tempore Darius, rex Persarum, moritur, Artaxerxe et Cyro filiis relictis. Regnum Artaxerxi, Cyro civitates, quarum præfectus erat, testamento legavit. Sed Cyro judicium patris injuria videbatur. Itaque occulte adversus fratrem bellum parabat. Quod cum nuntiatum Artaxerxi esset, arcessitum ad se fratrem, et innocentiam dissimulatione belli simulantem, compedibus aureis vinxit: interfecissetque, ni mater prohibuisset. Dimissus igitur Cyrus, jam non occulte bellum, sed palam, nec per dissimulationem, sed apertâ professione, parare cœpit: auxilia undique contrahit. Lacedæmonii, memores Atheniensi bello enixe se ejus operâ adjutos, velut ignorantes contra quem bellum pararè-

tur, decernunt auxilia Cyro mittenda, ubi res ejus exegisset; quærentes apud Cyrum gratiam; et apud Artaxerxen, si vicisset, veniæ patrocinia, cum nihil adversus eum aperte decrevissent. Sed cum in bello fors prœlii utrumque fratrem pugnæ obtulisset, prior Artaxerxes a fratre vulneratur: quem cum equi fuga periculo subtraxisset, Cyrus, a cohorte regiâ oppressus, interficitur. Sic victor Artaxerxes, et prædâ fraterni belli, et exercitu potitur. In eo prœlio decem millia Græcorum [in] auxilio Cyri fuêre: quæ et in cornu, in quo steterant, vicerunt; et, post mortem Cyri, neque armis a tanto exercitu vinci neque dolo capi potuerunt; revertentesque inter tot indomitas nationes, et barbaras gentes, per tanta itineris spatia virtute se usque terminos patriæ defenderunt.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER SEXTUS.

I. Lacedæmonii, (more ingenii humani, quo plura habent, eo ampliora cupientis) non contenti accessione Atheniensium opum vires sibi duplicatas, totius Asiæ imperium affectare cœperunt: sed major pars sub regno Persarum erat. Itaque Dercyllides, dux in hanc militiam electus, cum videret, sibi adversus duos præfectos Artaxerxis, Pharnabazum et Tisafernen, maximarum gentium viribus succinctos, dimicandum, pacificandum cum altero statuit. Aptior visus Tisafernes, vir et industriâ potior, et militibus Cyri quondam regis instructior, in colloquium vocatur, et statutis conditionibus, ab armis dimittitur. Hanc rem Pharnabazus apud communem regem criminatur, "ut Lacedæmonios Asiam ingressos non repulerit armis, sed impensis regiis aluerit; merceturque ab his, quæ differant bella, quæ gerant; tamquam non ad unius summam imperii detrimentum omne perveniat. Indignum," ait, "bella non perfici, sed redimi; hostem pretio, non armis submoveri." His vocibus regem a Tisaferne alienatum hortatur, ut, in locum ejus, navalis belli ducem eligat Conona Atheniensem, qui, amissâ bello patriâ, Cypri exsulabat: quippe Atheniensibus, etsi fractæ sint opes, manere tamen navalem usum, nec, si eligendus sit ex universis, meliorem alium esse. Acceptis

igitur quingentis talentis, jussus est Conona classi præficere.

II. His cognitis, Lacedæmonii et ipsi a rege Ægypti Hercynione auxilia navalis belli per legatos petunt: a quo centum triremes, et sexcenta millia modiorum frumenti missa: a cæteris quoque sociis ingentia auxilia contracta sunt. Sed tanto exercitui, et contra tantum ducem, deerat dignus imperator. Itaque postulantibus sociis Agesilāum ducem, regem tunc Lacedæmoniorum, propter responsa oraculi Delphici, diu Lacedæmonii, an eum summæ rei præponerent, deliberaverunt: quibus "futurus imperii finis" denuntiabatur, "cum regium claudicâsset imperium:" erat enim pede claudus. Ad postremum statuerunt, melius esse incessu regem, quam imperio regnum, claudicare. Posteaquam Agesilāum cum ingentibus copiis in Asiam misêre, non facile dixerim, quod aliud par ducum tam bene comparatum fuerit: quippe ætas, virtus, consilium, sapientia utrique prope una; gloria quoque rerum gestarum eadem: quibus cum paria omnia fortuna dederit, invictum tamen ab altero utrumque servavit. Magnus igitur amborum apparatus belli, magnæ res gestæ fuerunt. Sed Cononem seditio militum invadit, quos præfecti regis fraudare stipendio soliti erant, eo instantius debita poscentibus, quo graviorem sub magno duce militiam præsumebant. Itaque Conon, diu rege per epistolas frustra fatigato, ad postremum ipse ad eum pergit: a cujus adspectu et colloquio prohibitus est, quod eum more Persarum adorare nollet: agit tamen cum eo per internuntios, et queritur, "opulentissimi regis bella inopiâ dilabi; et qui exercitum parem hostibus habeat, pecuniâ vinci, quâ præstet; inferioremque eum eâ parte virium inveniri, quâ longe superior sit." Postulat dari sibi ministrum impensæ, quia pluribus id mandare perniciosum sit. Dato stipendio, ad classem remittitur: nec moram agendis rebus facit: multa fortiter, multa feliciter

agit: agros hostiles vastat: urbes expugnat; et, quasi tempestas quædam, cuncta prosternit. Quibus rebus territi Lacedæmonii, ad patriæ subsidium, revocandum ab Asiâ Agesiläum decernunt.

III. Interim Pisandrus, ab Agesilao proficiscente dux patriæ relictus, ingentem classem summis viribus instruit, fortunam belli tentaturus. Nec non et Conon, tunc primum cum hostium exercitu concursurus, magnâ curâ ordinat suos. Summa igitur tam ducum in eo prœlio, quam militum, æmulatio fuit. Nam et ipse dux Conon non tam Persis quam patriæ studebat; et sicut, afflictis Atheniensium rebus, auctor amissæ dominationis fuerat, sic volebat idem haberi redditæ, patriamque vincendo recipere, quam victus amiserat; eo speciosius, quod ne ipsorum quidem Atheniensium, sed alieni imperii viribus dimicet, pugnaturus periculo regis, victurus præmio patriæ; gloriamque diversis artibus, quam priores civitatis suæ duces, consecuturus: quippe illos vincendo Persas, patriam defendisse; se Persas victores faciendo, restituturum patriam esse. Porro Pisandrus, pro conjunctione Agesilai, etiam virtutum æmulator erat; contendebatque, ne a rebus gestis ejus et gloriæ splendore decederet; neve tot bellis ac sæculis quæsitum imperium brevis momenti culpa subverteret. Eadem militum et omnium remigum cura erat, quos major sollicitudo cruciabat, non tam ne ipsi quæsitas opes amitterent, quam ne pristinas Athenienses reciperent. Sed quanto majus prœlium fuit, tanto et clarior victoria Cononis. Victi Lacedæmonii fugam capessunt: præsidia hostium Athenis deducuntur: populo restitutâ dignitate, conditio servilis eripitur: multæ quoque civitates recipiuntur.

IV. Hoc initium Atheniensibus resumendæ potentiæ, et Lacedæmoniis habendæ finis fuit. Namque, velut cum imperio etiam virtutem perdidissent, contemni a finitimis cœpêre. Primi igitur Thebani, auxiliantibus Atheniensibus, bellum his intulêre: quæ

igitur quingentis talentis, jussus est Conona classi præficere.

II. His cognitis, Lacedæmonii et ipsi a rege Ægypti Hercynione auxilia navalis belli per legatos petunt: a quo centum triremes, et sexcenta millia modiorum frumenti missa: a cæteris quoque sociis ingentia auxilia contracta sunt. Sed tanto exercitui, et contra tantum ducem, deerat dignus imperator. Itaque postulantibus sociis Agesiläum ducem, regem tunc Lacedæmoniorum, propter responsa oraculi Delphici, diu Lacedæmonii, an eum summæ rei præponerent, deliberaverunt: quibus "futurus imperii finis" denuntiabatur, "cum regium claudicâsset imperium:" erat enim pede claudus. Ad postremum statuerunt, melius esse incessu regem, quam imperio regnum, claudicare. Posteaquam Agesiläum cum ingentibus copiis in Asiam misêre, non facile dixerim, quod aliud par ducum tam bene comparatum fuerit: quippe ætas, virtus, consilium, sapientia utrique prope una; gloria quoque rerum gestarum eadem: quibus cum paria omnia fortuna dederit, invictum tamen ab altero utrumque servavit. Magnus igitur amborum apparatus belli, magnæ res gestæ fuerunt. Sed Cononem seditio militum invadit, quos præfecti regis fraudare stipendio soliti erant, eo instantius debita poscentibus, quo graviorem sub magno duce militiam præsumebant. Itaque Conon, diu rege per epistolas frustra fatigato, ad postremum ipse ad eum pergit: a cujus adspectu et colloquio prohibitus est, quod eum more Persarum adorare nollet: agit tamen cum eo per internuntios, et queritur, "opulentissimi regis bella inopiâ dilabi; et qui exercitum parem hostibus habeat, pecuniâ vinci, quâ præstet; inferioremque eum eâ parte virium inveniri, quâ longe superior sit." Postulat dari sibi ministrum impensæ, quia pluribus id mandare perniciosum sit. Dato stipendio, ad classem remittitur: nec moram agendis rebus facit: multa fortiter, multa feliciter

agit: agros hostiles vastat: urbes expugnat; et, quasi tempestas quædam, cuncta prosternit. Quibus rebus territi Lacedæmonii, ad patriæ subsidium, revocandum ab Asiâ Agesiläum decernunt.

III. Interim Pisandrus, ab Agesilao proficiscente dux patriæ relictus, ingentem classem summis viribus instruit, fortunam belli tentaturus. Nec non et Conon, tunc primum cum hostium exercitu concursurus, magnâ curâ ordinat suos. Summa igitur tam ducum in eo prœlio, quam militum, æmulatio fuit. Nam et ipse dux Conon non tam Persis quam patriæ studebat; et sicut, afflictis Atheniensium rebus, auctor amissæ dominationis fuerat, sic volebat idem haberi redditæ, patriamque vincendo recipere, quam victus amiserat; eo speciosius, quod ne ipsorum quidem Atheniensium, sed alieni imperii viribus dimicet, pugnaturus periculo regis, victurus præmio patriæ; gloriamque diversis artibus, quam priores civitatis suæ duces, consecuturus: quippe illos vincendo Persas, patriam defendisse; se Persas victores faciendo, restituturum patriam esse. Porro Pisandrus, pro conjunctione Agesilai, etiam virtutum æmulator erat; contendebatque, ne a rebus gestis ejus et gloriæ splendore decederet; neve tot bellis ac sæculis quæsitum imperium brevis momenti culpa subverteret. Eadem militum et omnium remigum cura erat, quos major sollicitudo cruciabat, non tam ne ipsi quæsitas opes amitterent, quam ne pristinas Athenienses reciperent. Sed quanto majus prœlium fuit, tanto et clarior victoria Cononis. Victi Lacedæmonii fugam capessunt: præsidia hostium Athenis deducuntur: populo restitutâ dignitate, conditio servilis eripitur: multæ quoque civitates recipiuntur.

IV. Hoc initium Atheniensibus resumendæ potentiæ, et Lacedæmoniis habendæ finis fuit. Namque, velut cum imperio etiam virtutem perdidissent, contemni a finitimis cœpêre. Primi igitur Thebani, auxiliantibus Atheniensibus, bellum his intulêre: quæ

civitas, ex infimis incrementis, virtute Epaminondæ ducis, ad spem imperii Græciæ erecta est. Fit itaque terrestre prœlium, eâdem Lacedæmoniorum fortunâ, quâ pugnatum adversus Conona navali prœlio fuerat. In eo bello Lysander, quo duce Athenienses victi a Lacedæmoniis fuerant, interficitur. Pausanias quoque, alter dux Lacedæmoniorum, proditionis accusatus, in exsilium abiit. Igitur Thebani, potiti victoriâ, universum exercitum ad urbem Lacedæmoniorum ducunt, facilem expugnationem rati, quoniam deserti a sociis omnibus erant. Quod metuentes Lacedæmonii, regem suum Agesilaüm ex Asiâ, qui ibi magnas res gerebat, ad defensionem patriæ arcessunt; occiso enim Lysandro, nullius alterius fiduciam ducis habebant. Cujus quoniam serus adventus erat, conscripto exercitu, obviam hosti procedunt. Sed victis, adversus paulo ante victores, nec animi neque vires pares fuêre. Primâ igitur congressione funduntur. Deletis jam suorum copiis supervenit rex Agesilaüs, qui, restituto prœlio, non difficulter, recenti et multis expeditionibus indurato milite, hostibus victoriam eripuit; ipse tamen graviter sauciatur.

V. Quibus rebus cognitis, Athenienses, verentes, ne, iterum Lacedæmoniis victoribus, in pristinam sortem servitutis redigerentur, exercitum contrahunt; eumque in auxilium Bœotiorum per Iphicraten, viginti quidem annos natum, sed magnæ indolis juvenem, duci jubent. Hujus adolescentis supra ætatem virtus admirabilis fuit: nec unquam ante eum Athenienses, inter tot tantosque duces, aut spei majoris, aut indolis maturioris, imperatorem habuerunt; in quo non imperatoriæ tantum, verum et oratoriæ artes fuêre. Conon quoque, audito reditu Agesilai, et ipse ex Asiâ ad depopulandos Lacedæmoniorum agros revertitur: atque ita, undique belli formidine circumstrepente, clausi Spartani ad summam desperationem rediguntur. Sed Conon, vastatis hostium terris, Athenas pergit: ubi magno civium gaudio

exceptus, plus tamen tristitiæ ipse ex incensâ et dirutâ a Lacedæmoniis patriâ, quam lætitiæ ex recuperatâ post tantum temporis, cepit. Itaque, quæ incensa fuerant, prædarum sumtu et exercitu Persarum restituit; quæ diruta, reficit. Fatum illud Athenarum fuit, ut ante a Persis crematæ, manibus eorum, et nunc a Lacedæmoniis dirutæ, ex spoliis Lacedæmoniorum, restituerentur: versâ quoque vice, nunc haberent socios, quos tunc hostes habuerant; et hostes nunc paterentur, cum quibus juncti tunc arctissimis societatis vinculis fuerant.

VI. Dum hæc geruntur, Artaxerxes, rex Persarum, legatos in Græciam mittit, per quos jubet omnes ab armis discedere: qui aliter fecisset, eum se pro hoste habiturum: civitatibus libertatem suaque omnia restituit: quod non Græciæ laboribus, assiduisque bellorum internecivis odiis consulens fecit; sed ne occupato sibi Ægyptio bello, quod, propter auxilia adversus præfectos suos Lacedæmoniis missa, susceperat, exercitus sui in Græciâ detinerentur. Fessi igitur tot bellis Græci, cupide paruêre. Hic annus non eo tantum insignis fuit, quod repente pax totâ Græciâ facta est, sed etiam eo, quod eodem tempore urbs Romana a Gallis capta est. Sed Lacedæmonii securis insidiantes, absentiam Arcadum speculati, castellum eorum expugnant, occupatoque præsidium imponunt. Itaque armato instructoque exercitu Arcades, adhibitis in auxilium Thebanis, amissa bello repetunt. In eo prœlio Archidamus, dux Lacedæmoniorum, vulneratur: qui, cum cædi suos jam ut victos videret, per præconem corpora interfectorum ad sepulturam poscit. Hoc est enim signum apud Græcos victoriæ traditæ. Quâ confessione contenti Thebani, signum parcendi dedêre.

VII. Paucis deinde post diebus, neutris quidquam hostile facientibus, cum quasi tacito consensu induciæ essent, Lacedæmoniis alia bella adversus finitimos gerentibus, Thebani, Epaminondâ duce, occu-

pandæ urbis eorum spem ceperunt. Igitur principio noctis taciti Lacedæmona proficiscuntur; non tamen aggredi incautos potuerunt: quippe senes, et cætera imbellis ætas, cum adventum hostium præsensissent, in ipsis portarum angustiis armati occurrunt; et adversus quindecim millia militum, non amplius centum jam effetæ ætatis viri pugnæ se offerunt. Tantum animorum viriumque patriæ et penatium conspectus subministrat; tantoque præsentia, quam recordatione sui, majores spiritus largiuntur. Nam, ut vidêre, inter quæ, et pro quibus starent, aut vincendum sibi aut moriendum censuerunt. Pauci igitur sustinuêre senes aciem, cui par ante dies universa juventus esse non potuit. In eo prœlio duo duces hostium cecidêre: cum interim, Agesilai adventu nuntiato, Thebani recessêre. Nec bellum diu dilatum: siquidem Spartanorum juventus, senum virtute et gloriâ incensa, teneri non potuit, quin ex continenti acie decerneret. Cum victoria Thebanorum esset, Epaminondas, dum non ducis tantum, verum etiam fortissimi militis officio fungitur, graviter vulneratur. Quo audito, his ex dolore metus, illis ex gaudio stupor injicitur: atque ita veluti ex [placito] consensu a prœlio disceditur.

VIII. Post paulo deinde Epaminondas decedit: cum quo vires quoque reipublicæ ceciderunt. Nam sicuti telo si primam aciem præfregeris, reliquo ferro vim nocendi sustuleris; sic illo, velut mucrone teli, ablato duce Thebanorum, rei quoque publicæ vires hebetatæ sunt: ut non tam illum amisisse, quam cum illo interiisse omnes viderentur. Nam neque hunc ante ducem, ullum memorabile bellum gessêre; nec postea virtutibus, sed cladibus, insignes fuêre: ut manifestum sit, patriæ gloriam et natam et exstinctam cum eo fuisse. Fuit autem incertum, vir melior, an dux esset. Nam et imperium non sibi, sed patriæ semper quæsivit; et pecuniæ adeo parcus fuit, ut sumtus funeri defuerit. Gloriæ quoque non cupidior

quam pecuniæ: quippe recusanti omnia imperia ingesta sunt: honoresque ita gessit, ut ornamentum non accipere, sed dare ipsi dignitati videretur. Jam literarum studium, jam philosophiæ doctrina tanta, ut mirabile videretur, unde tam insignis militiæ scientia homini inter literas nato. Neque ab hoc vitæ proposito mortis ratio dissensit. Nam, ut relatus in castra semianimis, vocem spiritumque collegit, id unum a circumstantibus requisivit, num cadenti sibi scutum ademisset hostis. Quod ut servatum audivit, allatum, velut laborum gloriæque socium, osculatus est. Iterum quæsivit, utri vicissent. Ut audivit, Thebanos, bene habere se rem, dixit: atque ita, velut gratulabundus patriæ, exspiravit.

IX. Hujus morte etiam Atheniensium virtus intercidit: siquidem, amisso, cui æmulari consueverant, in segnitiam torporemque resoluti, non ut olim in classem exercitusque, sed in dies festos apparatusque ludorum, reditus publicos effundunt; et cum actoribus nobilissimis poëtisque theatra celebrant, frequentius scenam quam castra visentes; versificatoresque meliores, quam duces laudantes. Tunc vectigal publicum, quo antea milites et remiges alebantur, cum urbano populo dividi cœptum. Quibus rebus effectum est, ut, inter otia Græcorum, sordidum et obscurum antea Macedonum nomen emergeret; et Philippus, obses triennio Thebis habitus, Epaminondæ et Pelopidæ virtutibus eruditus, regnum Macedoniæ, Græciæ et Asiæ cervicibus, velut jugum servitutis, imponeret.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER SEPTIMUS.

I. Macedonia ante, a nomine Emathionis regis, cujus prima virtutis experimenta in illis locis exstant, Emathia cognominata est. Hujus sicuti incrementa modica, ita termini peranguisti fuêre. Populus Pelasgi, regio Pæonia dicebatur. Sed postea virtute regum, et gentis industriâ, subactis primo finitimis, mox populis nationibusque, imperium usque extremos Orientis terminos prolatum. In regione Pæoniâ, quæ nunc portio est Macedoniæ, regnâsse fertur Pelegonus pater Asteropæi, cujus Trojano bello, inter clarissimos vindices urbis, nomen accepimus. Ex alio latere in Europâ regnum Europus nomine tenuit. Sed et Caranus cum magnâ multitudine Græcorum, sedes in Macedoniâ responso oraculi jussus quærere, cum in Emathiam venisset, urbem Edessam, non sentientibus oppidanis, propter imbrium et nebulæ magnitudinem, gregem caprarum imbrem fugientium secutus, occupavit; revocatusque in memoriam oraculi, quo jussus erat, ducibus capris imperium quærere, regni sedem statuit; religioseque postea observavit, quocumque agmen moveret, ante signa easdem capras habere, cœptorum duces habiturus, quas regni habuerat auctores. Urbem Edessam, ob memoriam muneris, Ægas, populum Ægeadas vocavit. Pulso deinde Midâ (nam is quoque portionem Macedoniæ

tenuit) aliisque regibus pulsis, in locum omnium solus successit; primusque adunatis gentibus variorum populorum, veluti unum corpus Macedoniæ fecit; crescentique regno valida incrementorum fundamenta constituit.

II. Post hunc Perdicca regnavit, cujus et vita illustris, et mortis postrema, veluti ex oraculo præcepta, memorabilia fuêre: siquidem senex moriens Argeo filio monstravit locum, quo condi vellet; ibique non sua tantum, sed et succedentium sibi regum ossa poni jussit; præfatus, quoad ibi conditæ posterorum reliquiæ forent, regnum in familiâ mansurum: creduntque hac superstitione exstinctam in Alexandro stirpem, quia locum sepulturæ mutaverit. Argeus, moderate et cum amore popularium administrato regno, successorem filium Philippum reliquit: qui, immaturâ morte raptus, Aëropum parvulum admodum instituit hæredem. Sed Macedonibus assidua certamina cum Thracibus et Illyriis fuêre: quorum armis veluti quotidiano exercitio indurati, gloriâ bellicæ laudis finitimos terrebant. Igitur Illyrii, infantiam regis pupilli contemnentes, bello Macedonas aggrediuntur: qui prœlio pulsi, rege suo in cunis prolato, et pone aciem posito, acrius certamen repetivêre: tamquam ideo victi fuissent antea, quod bellantibus sibi regis sui auspicia defuissent; futuri vel propterea victores, quod ex superstitione animum vincendi ceperant: simul et miseratio eos infantis tenebat, quem, si victi forent, captivum de rege facturi videbantur. Conserto itaque prœlio, magnâ cæde Illyrios fudêre; ostenderuntque hostibus suis, priore bello regem Macedonibus, non virtutem, defuisse. Huic Amyntas succedit, et propriâ virtute, et Alexandri filii egregiâ indole insigniter clarus: cui Alexandro tanta omnium virtutum naturâ ornamenta exstitêre, ut etiam, Olympio certamine, vario ludicrorum genere contenderit.

III. Cum interim Darius, rex Persarum, turpi ab

Scythiâ fugâ submotus, ne ubique deformis militiæ damnis haberetur, mittit cum parte copiarum Megabyzum ad subigendam Thraciam, cæteraque ejus tractûs regna: quibus, pro ignobili momento, erat accessura Macedonia. Qui, brevi tempore exsecuto regis imperio, legatis ad Amyntam regem Macedoniæ missis, obsides in pignus futuræ pacis dari sibi postulabat. Sed legati, benigne excepti, inter epulas ebrietate crescente, rogant Amyntam, ut apparatui epularum adjiciat jus familiaritatis, adhibitis in convivium suis ac filii uxoribus: id apud Persas haberi pignus ac fœdus hospitii. Quæ ut venerunt, petulantius Persis eas contrectantibus, filius Amyntæ Alexander rogat patrem, respectu ætatis ac gravitatis suæ abiret convivio, pollicitus se hospitum temperaturum jocos. Quo digresso, mulieres quoque paululum e convivio evocat, cultius exornaturus, gratioresque reducturus. In quarum locum matronali habitu exornatos juvenes supponit; eosque petulantiam legatorum ferro, quod sub veste gerebant, compescere jubet. Atque ita interfectis omnibus, ignarus rei Megabyzus, cum legati non redirent, mittit eo cum exercitûs parte Bubaren, ut in bellum facile et mediocre; dedignatus ipse ire, ne dehonestaretur prœlio tam fœdæ gentis. Sed Bubares, ante bellum amore filiæ Amyntæ captus, omisso bello, nuptias facit; depositisque hostilibus animis, in affinitatis jura succedit.

IV. Post discessum a Macedoniâ Bubaris, Amyntas rex decedit: cujus filio et successori Alexandro cognatio Bubaris non Darii tantum temporibus pacem præstitit; verum etiam Xerxen adeo conciliavit, ut, cum Græciam veluti tempestas quædam occupâsset, inter Olympum Hæmumque montes totius regionis eum imperio donaverit. Sed nec virtute minus, quam Persarum liberalitate, regnum ampliavit. Per ordinem deinde successionis, regnum Macedoniæ ad Amyntam, fratris ejus Menelai filium,

pervenit. Hic quoque insignis industriâ, et omnibus imperatoriis virtutibus instructus fuit: qui ex Eurydice tres filios sustulit, Alexandrum, Perdiccam, et Philippum, Alexandri Magni Macedonis patrem, et filiam Euryonen: ex Gygæâ autem Archelaüm, Archideum, Menelaüm. Cum Illyriis deinde, et cum Olynthiis gravia bella gessit. Insidiis etiam Eurydices uxoris, quæ, nuptias generi pacta, occidendum virum, regnumque adultero tradendum susceperat, occupatus fuisset, ni filia pellicatum matris, et sceleris consilia prodidisset. Functus itaque tot periculis, senex decessit, regno maximo ex filiis Alexandro tradito.

V. Igitur Alexander inter prima initia regni, bellum ab Illyriis pactâ mercede, et Philippo fratre dato obside, redemit. Interjecto quoque tempore, per eumdem obsidem cum Thebanis gratiam pacis reconciliat: quæ res Philippo maxima incrementa egregiæ indolis dedit: siquidem Thebis triennio obses habitus, prima pueritiæ rudimenta in urbe severitatis antiquæ, et in domo Epaminondæ, summi et philosophi et imperatoris, deposuit. Nec multo post Alexander, insidiis Eurydices matris appetitus, occumbit: cui Amyntas in scelere deprehensæ, propter communes liberos, ignarus eisdem quandoque exitiosam fore, pepercerat. Frater quoque ejus Perdicca pari insidiarum fraude decipitur. Indignum prorsus, libidinis causâ liberos a matre vitâ privatos, quam a scelerum suorum suppliciis liberorum contemplatio vindicaverat. Perdiccæ hoc indignior cædes videbatur, quod ei apud matrem misericordiam ne parvulus quidem filius conciliaverat. Itaque Philippus diu non regem, sed tutorem pupilli egit. At, ubi graviora bella imminebant, serumque auxilium in exspectatione infantis erat, compulsus a populo regnum suscepit.

VI. Ut est ingressus imperium, magna de illo

spes omnibus fuit; et propter ipsius ingenium, quod magnum spondebat virum; et propter vetera Macedoniæ fata, quæ cecinerant, uno ex Amyntæ filiis regnante, florentissimum fore Macedoniæ statum: cui spei scelus matris hunc residuum fecerat. Principio regni, cum hinc cædes fratrum indigne peremtorum, inde hostium multitudo; hinc insidiarum metus, inde inopia continuis bellis exhausti regni, immaturam ætatem tironis urgerent; bella, quæ, velut conspiratione quâdam, ad opprimendam Macedoniam, multarum gentium ex diversis locis uno tempore confluebant, quoniam omnibus par esse non poterat, dispensanda ratus, alia interpositâ pactione componit, alia redimit, facillimis quibusque aggressis, quorum victoriâ et militum trepidos animos firmaret, et contemtum sibi hostium demeret. Primum illi cum Atheniensibus certamen fuit: quibus per insidias victis, metu belli gravioris, cum interficere omnes posset, incolumes sine pretio dimisit. Post hæc, bello in Illyrios translato, multa millia hostium cædit: urbem nobilissimam Larissam capit. Hinc Thessaliam, non prædæ cupiditate, sed quod exercitui suo robur Thessalorum equitum adjungere gestiebat, nihil minus quam bellum metuentem, improvisus expugnat: unumque corpus equitum pedestriumque copiarum invicti exercitûs facit. Quibus rebus feliciter provenientibus, Olympiada, Neoptolemi regis Molossorum filiam, uxorem ducit; conciliante nuptias fratre patruele, altore virginis, Arrybâ, rege Molossorum, qui sororem Olympiadis Troada in matrimonio habebat: quæ causa illi exitii, malorumque omnium initium fuit. Nam, dum regni incrementa affinitate Philippi acquisiturum se sperat, proprio regno ab eodem privatus, in exsilio consenuit. His ita gestis, Philippus jam non contentus submovere bella, ultro etiam quietos lacessit. Cum Methonam urbem oppugnaret, in prætereuntem de muris

sagitta jacta, dextrum oculum regis effodit. Quo vulnere nec segnior in bellum, nec iracundior adversus hostes factus est: adeo ut, interjectis diebus, pacem deprecantibus dederit; nec moderatus tantum, verum etiam mitis, adversus victos fuerit.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER OCTAVUS.

I. Græciæ civitates, dum imperare singulæ cupiunt, imperium omnes perdiderunt: quippe in mutuum exitium sine modo ruentes, omnibus perire quod singulæ amitterent, non nisi oppressæ, senserunt: siquidem Philippus, rex Macedoniæ, velut e speculâ quâdam, libertati omnium insidiatus, dum contentiones civitatium alit, auxilium inferioribus ferendo, victos pariter victoresque subire regiam servitutem coëgit. Causa et origo hujus mali Thebani fuêre; qui, cum rerum potirentur, secundam fortunam imbecillo animo ferentes, victos armis Lacedæmonios et Phocenses, quasi parva supplicia cædibus et rapinis luissent, apud commune Græciæ concilium superbe accusaverunt. Lacedæmoniis crimini datum, quod arcem Thebanam induciarum tempore occupâssent; Phocensibus, quod Bœotiam depopulati essent: prorsus quasi, post arma et bellum, locum legibus reliquissent. Cum judicium arbitrio victorum exerceretur, tantâ pecuniâ damnantur, quanta exsolvi non posset. Igitur Phocenses, cum agris, liberis, conjugibusque privarentur, desperatis rebus, Philomelo quodam duce, velut Deo irascentes, templum ipsum Apollinis Delphis occupavêre. Inde auro et pecuniâ divites, conducto mercenario milite, bellum Thebanis intulerunt. Fac-

tum. Phocensium, tametsi omnes exsecrarentur propter sacrilegium, plus tamen invidiæ Thebanis, a quibus ad hanc necessitatem compulsi fuerant, quam ipsis intulit. Itaque auxilia his et ab Atheniensibus et a Lacedæmoniis missa. Primâ igitur congressione Philomelus Thebanos castris exuit. Sequenti prœlio primus inter confertissimos dimicans cecidit, et sacrilegii pœnas impio sanguine luit. In hujus locum dux Onomarchus creatur.

II. Adversus quem Thebani Thessalique, non ex civibus suis, ne victoris potentiam ferre non possent, sed Philippum, Macedoniæ regem, ducem eligunt; et externæ dominationi, quam in suis timuerunt, sponte succedunt. Igitur Philippus, quasi sacrilegii, non Thebanorum ultor esset, omnes milites coronas laureas sumere jubet, atque ita, veluti Deo duce, in prœlium pergit. Phocenses, insignibus Dei conspectis, conscientiâ delictorum territi, abjectis armis fugam capessunt, pœnasque violatæ religionis sanguine et cædibus suis pendunt. Incredibile quantum ea res apud omnes nationes Philippo gloriæ dedit. "Illum vindicem sacrilegii, illum ultorem religionum: quod orbis viribus expiari debuit, solum qui piacula exigeret, exstitisse. Dignum itaque qui Diis proximus haberetur, per quem Deorum majestas vindicata sit." Sed Athenienses, audito belli eventu, ne in Græciam Philippus transiret, angustias Thermopylarum, pari ratione sicuti antea advenientibus Persis, occupavêre: sed nequâquam simili aut virtute aut causâ: siquidem tunc pro libertate Græciæ, nunc pro sacrilegio publico; tunc a rapinâ hostium templa vindicaturi, nunc, adversus vindices templorum, raptores defensuri: aguntque propugnatores sceleris, cujus turpe erat alios vindices fuisse; immemores prorsus, quod in dubiis rebus suis illo Deo etiam consiliorum auctore usi fuerant; quod illo duce tot bella victores inierant; tot urbes auspicato condiderant; tantum imperium terrâ marique

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER OCTAVUS.

I. Græciæ civitates, dum imperare singulæ cupiunt, imperium omnes perdiderunt: quippe in mutuum exitium sine modo ruentes, omnibus perire quod singulæ amitterent, non nisi oppressæ, senserunt: siquidem Philippus, rex Macedoniæ, velut e speculâ quâdam, libertati omnium insidiatus, dum contentiones civitatium alit, auxilium inferioribus ferendo, victos pariter victoresque subire regiam servitutem coëgit. Causa et origo hujus mali Thebani fuêre; qui, cum rerum potirentur, secundam fortunam imbecillo animo ferentes, victos armis Lacedæmonios et Phocenses, quasi parva supplicia cædibus et rapinis luissent, apud commune Græciæ concilium superbe accusaverunt. Lacedæmoniis crimini datum, quod arcem Thebanam induciarum tempore occupâssent; Phocensibus, quod Bœotiam depopulati essent: prorsus quasi, post arma et bellum, locum legibus reliquissent. Cum judicium arbitrio victorum exerceretur, tantâ pecuniâ damnantur, quanta exsolvi non posset. Igitur Phocenses, cum agris, liberis, conjugibusque privarentur, desperatis rebus, Philomelo quodam duce, velut Deo irascentes, templum ipsum Apollinis Delphis occupavêre. Inde auro et pecuniâ divites, conducto mercenario milite, bellum Thebanis intulerunt. Fac-

tum Phocensium, tametsi omnes exsecrarentur propter sacrilegium, plus tamen invidiæ Thebanis, a quibus ad hanc necessitatem compulsi fuerant, quam ipsis intulit. Itaque auxilia his et ab Atheniensibus et a Lacedæmoniis missa. Primâ igitur congressione Philomelus Thebanos castris exuit. Sequenti prœlio primus inter confertissimos dimicans cecidit, et sacrilegii pœnas impio sanguine luit. In hujus locum dux Onomarchus creatur.

II. Adversus quem Thebani Thessalique, non ex civibus suis, ne victoris potentiam ferre non possent, sed Philippum, Macedoniæ regem, ducem eligunt; et externæ dominationi, quam in suis timuerunt, sponte succedunt. Igitur Philippus, quasi sacrilegii, non Thebanorum ultor esset, omnes milites coronas laureas sumere jubet, atque ita, veluti Deo duce, in prœlium pergit. Phocenses, insignibus Dei conspectis, conscientiâ delictorum territi, abjectis armis fugam capessunt, pœnasque violatæ religionis sanguine et cædibus suis pendunt. Incredibile quantum ea res apud omnes nationes Philippo gloriæ dedit. "Illum vindicem sacrilegii, illum ultorem religionum: quod orbis viribus expiari debuit, solum qui piacula exigeret, exstitisse. Dignum itaque qui Diis proximus haberetur, per quem Deorum majestas vindicata sit." Sed Athenienses, audito belli eventu, ne in Græciam Philippus transiret, angustias Thermopylarum, pari ratione sicuti antea advenientibus Persis, occupavêre: sed nequâquam simili aut virtute aut causâ: siquidem tunc pro libertate Græciæ, nunc pro sacrilegio publico; tunc a rapinâ hostium templa vindicaturi, nunc, adversus vindices templorum, raptores defensuri: aguntque propugnatores sceleris, cujus turpe erat alios vindices fuisse; immemores prorsus, quod in dubiis rebus suis illo Deo etiam consiliorum auctore usi fuerant; quod illo duce tot bella victores inierant; tot urbes auspicato condiderant; tantum imperium terrâ marique

quæsierant; quod nihil sine majestate numinis ejus aut privatæ unquam aut publicæ rei gesserant. Tantum facinus admisisse ingenia omni doctrinâ exculta, pulcherrimis legibus institutisque formata, ut, quid posthac succensere jure barbaris possent, non haberent!

III. Sed nec Philippus melioris fidei adversus socios fuit: quippe, veluti timens, ne ab hostibus sacrilegii scelere vinceretur, civitates, quarum paulo ante dux fuerat, quæ sub auspiciis ejus militaverant, quæ gratulatæ illi sibique victoriam fuerant, hostiliter occupatas diripuit: conjuges liberosque omnium sub coronâ vendidit: non Deorum immortalium templis, non ædibus sacris, non Diis penatibus publicis privatisque, ad quos paulo ante ingressus hospitaliter fuerat, pepercit: prorsus ut non tam sacrilegii ultor exstitisse, quam sacrilegiorum licentiam quæsîsse videretur. Inde, veluti rebus egregie gestis, in Cappadociam trajicit; ubi bello pari perfidiâ gesto, captisque per dolum et occisis finitimis regibus, universam provinciam imperio Macedoniæ adjungit. Deinde, ad abolendam invidiæ famam, quâ insignis præter cæteros tunc temporis habebatur, per regna mittit, et opulentissimas civitates, qui opinionem sererent, regem Philippum magnâ pecuniâ locare et muros per civitates, et fana, et templa facienda; et per præcones susceptores sollicitarent. Qui cum in Macedoniam venissent, variis dilationibus frustrati, vim regiæ majestatis timentes, taciti proficiscebantur. Post hæc Olynthios aggreditur: receperant enim per misericordiam, post cædem unius, duos fratres ejus, quos Philippus, ex novercâ genitos, veluti participes regni, interficere gestiebat. Ob hanc igitur causam urbem antiquam et nobilem exscindit; et fratres olim destinato supplicio tradit; prædâque ingenti pariter et parricidii voto fruitur. Inde, quasi omnia, quæ agitâsset animo, ei licerent, auraria in Thessaliâ, argenti metalla in Thraciâ occupat: et,

ne quod jus vel fas inviolatum prætermitteret, piraticam quoque exercere instituit. His ita gestis, forte evenit, ut eum fratres duo, reges Thraciæ, non contemplatione justitiæ ejus, sed invicem metuentes, ne alterius viribus accederet, disceptationum suarum judicem eligerent. Sed Philippus, more ingenii sui, ad judicium veluti ad bellum, inopinantibus fratribus, instructo exercitu supervenit; et regno utrumque, non judicis more, sed fraude latronis ac scelere, spoliavit.

IV. Dum hæc aguntur, legati Atheniensium, petentes pacem, ad eum venerunt. Quibus auditis, et ipse legatos Athenas cum pacis conditionibus misit: ibique ex commodo utrorumque pax facta. Ex cæteris quoque Græciæ civitatibus, non pacis amore, sed belli metu, legationes venêre. Siquidem, crudescente irâ, Thessali, Bœotiique orant, ut professum adversum Phocenses ducem Græciæ exhibeat; tanto odio Phocensium ardentes, ut, obliti cladium suarum, perire ipsi, quam non perdere eos, præoptarent; expertamque Philippi crudelitatem pati, quam parcere hostibus suis mallent. Contra Phocensium legati, adhibitis Lacedæmoniis et Atheniensibus, bellum deprecabantur, cujus ab eo dilationem ter jam emerant. Fœdum prorsus miserandumque spectaculum, Græciam (etiam nunc, et viribus et dignitate, orbis terrarum principem, regum certe gentiumque semper victricem, et multarum adhuc urbium dominam) alienis excubare sedibus, aut rogantem bellum, aut deprecantem: in alterius ope omnem spem posuisse orbis terrarum vindices, eo usque discordiâ suâ civilibusque bellis redactos, ut adulentur ultro sordidam paulo ante clientelæ suæ partem: et hæc potissimum facere Thebanos Lacedæmoniosque, antea inter se imperii, nunc gratiæ imperantis, æmulos. Philippus, inter hæc, venditatione gloriæ suæ, tantarum urbium fastidium agitat; atque utros potius dignetur, æstimat. Secreto igitur auditis utrisque legationibus, his

veniam belli pollicetur, jurejurando adactis, responsum nemini prodituros; illis contra, venturum se, auxiliumque laturum: utrosque vetat parare bellum, aut metuere. Sic variato responso securis omnibus, Thermopylarum angustias occupat.

V. Tunc primum Phocenses captos se fraude Philippi animadvertentes, trepidi ad arma confugiunt. Sed neque spatium erat instruendi belli, nec tempus ad contrahenda auxilia: et Philippus exscidium minabatur, ni fieret deditio. Victi igitur necessitate, pactâ salute, se dediderunt. Sed pactio ejus fidei fuit, cujus ante fuerat deprecati belli promissio. Igitur cæduntur passim, rapiunturque; non liberi parentibus, non conjuges maritis, non Deorum simulacra templis suis relinquuntur. Unum tantum miseris solatium fuit, quod, cum Philippus portione prædæ socios fraudâsset, nihil rerum suarum apud inimicos viderunt. Reversus in regnum, ut pecora pastores nunc in hibernos, nunc in æstivos saltus trajiciunt; sic ille populos et urbes, ut illi vel replenda vel derelinquenda quæque loca videbantur, ad libidinem suam transfert. Miseranda ubique facies, et exscidio similis erat. Non quidem pavor ille hostilis, nec discursus per urbem militum erat; non tumultus armorum; non bonorum atque hominum rapina: sed tacitus mœror et luctus, verentibus ne ipsæ lacrymæ pro contumaciâ haberentur. Crescit dissimulatione ipsâ dolor, hoc altius demissus, quo minus profiteri licet. Nunc sepulcra majorum, nunc veteres penates, nunc tecta, in quibus geniti erant, in quibusque genuerant, considerabant; miserantes nunc vicem suam, quod in eam diem vixissent; nunc filiorum, quod non post eam diem nati essent.

VI. Alios populos, in finibus ipsis, hostibus opponit; alios in extremis regni terminis statuit; quosdam bello captos in supplementum urbium dividit. Atque ita ex multis gentibus nationibusque unum regnum populumque constituit. Compositis

ordinatisque Macedoniæ rebus, Dardanos, cæterosque finitimos, fraude captos expugnat. Sed nec a proximis manus abstinet: siquidem Arrybam, regem Epiri, uxori suæ Olympiadi arctissimâ cognatione junctum, pellere regno statuit; atque Alexandrum, privignum ejus, uxoris Olympiadis fratrem, puerum honestæ pulchritudinis, in Macedoniam nomine sororis arcessit, omnique studio sollicitatum spe regni, simulato amore ad stupri consuetudinem perpulit, majora in eo obsequia habiturus, sive conscientiæ pudore, sive regni beneficio. Cum igitur ad viginti annos pervenisset, ereptum Arrybæ regnum puero admodum tradit, scelestus in utroque. Nam nec in eo jus cognationis servavit, cui ademit regnum; et eum, cui dedit, impudicum fecit, ante quam regem.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER NONUS.

I. In Græciam Philippus cum venisset, sollicitatus paucarum civitatium direptione; et ex prædâ modicarum urbium, quantæ opes universarum essent, animo prospiciens, bellum toti Græciæ inferre statuit. Ad cujus emolumentum egregie pertinere ratus, si Byzantium, nobilem et maritimam urbem, receptaculum terrâ marique copiis suis futurum, in potestatem redegisset; eamdem claudentem sibi portas obsidione cinxit. Hæc namque urbs condita primo a Pausaniâ, rege Spartanorum, et per septem annos possessa fuit; deinde, variante victoriâ, nunc Lacedæmoniorum, nunc Atheniensium juris habita est: quæ incerta possessio effecit, ut, nemine quasi suam auxiliis juvante, libertatem constantius tueretur. Igitur Philippus, longâ obsidionis morâ exhaustus, pecuniæ commercium de piraticâ mutuatur. Captis itaque centum septuaginta navibus, mercibusque distractis, anhelantem inopiam paululum recreavit. Deinde, ne unius urbis oppugnatione tantus exercitus teneretur, profectus cum fortissimis, multas Chersonensium urbes expugnat; filiumque Alexandrum decem et octo annos natum, ut sub militiâ patris tirocinii rudimenta deponeret, ad se arcessit. In Scythiam quoque prædandi causâ profectus est, more negotiantium, impensas belli alio bello refecturus.

II. Erat eo tempore rex Scytharum Atheas, qui, cum bello Istrianorum premeretur, auxilium a Philippo per Apollonienses petit, in successionem eum regni Scythiæ adoptaturus. Cum interim Istrianorum rex, decedens, et metu belli et auxiliorum necessitate Scythas solvit. Itaque Atheas, remissis Macedonibus, renuntiari Philippo jubet, "neque auxilium ejus se petîsse, neque adoptionem mandâsse. Nam neque vindictâ Macedonum egere Scythas, quibus meliores forent; neque hæredem sibi incolumi filio deesse." His auditis, Philippus legatos ad Atheam mittit, impensæ obsidionis portionem petentes, ne inopiâ deserere bellum cogatur. Quod eo promtius eum facere debere, quod missis a se in auxilium ejus militibus, ne sumtum quidem viæ, non modo officii pretia dederit. Atheas, inclementiam cœli, et terræ sterilitatem causatus, quæ non patrimoniis ditet Scythas, sed vix alimentis exhibeat, respondit, "nullas sibi opes esse, quibus tantum regem expleat; et turpius putare parvo defungi, quam totum abnuere: Scythas autem virtute animi, et duritiâ corporis, non opibus censeri." Quibus derisus Philippus, solutâ obsidione Byzantii, Scythica bella aggreditur, præmissis legatis, quo securiores faceret, qui nuntient Atheæ, "dum Byzantium obsidet, vovisse se statuam Herculi: ad quam in ostio Istri ponendam se venire, pacatum accessum ad religionem Dei petens, amicus ipse Scythis venturus." Ille, si voto fungi vellet, statuam sibi mitti jubet: non modo ut ponatur, verum etiam ut inviolata maneat, pollicetur: exercitum autem fines ingredi negat se passurum: ac si invitis Scythis statuam ponat, eo digresso sublaturum, versurumque æs statuæ in aculeos sagittarum. His utrimque irritatis animis, prœlium committitur. Cum virtute et numero præstarent Scythæ, astu Philippi vincuntur. Viginti millia puerorum ac feminarum capta; pecoris magna vis, auri argentique nihil. Ea primum fides inopiæ

Scythicæ fuit. Viginti millia nobilium equarum ad genus faciendum in Macedoniam missa.

III. Sed revertenti ab Scythiâ Triballi Philippo occurrunt: negant se transitum daturos, ni portionem accipiant prædæ. Hinc jurgium, et mox prœlium; in quo ita in femore vulneratus est Philippus, ut per corpus ejus equus interficeretur. Cum omnes occisum putarent, præda amissa est. Ita Scythica, velut devota, spolia pæne luctuosa Macedonibus fuêre. Ubi vero ex vulnere primum convaluit, diu dissimulatum bellum Atheniensibus infert: quorum causæ Thebani se junxêre, metuentes, ne, victis Atheniensibus, bellum, veluti vicinum incendium, ad se transiret. Factâ igitur inter duas paulo ante infestissimas civitates societate, legationibus Græciam fatigant; communem hostem putant communibus viribus submovendum: "neque enim cessaturum Philippum, si prospere prima successerint, nisi omnem Græciam domuerit." Motæ quædam civitates Atheniensibus se jungunt: quasdam autem ad Philippum belli metus traxit. Prœlio commisso, cum Athenienses longe majore militum numero præstarent, assiduis bellis induratâ virtute Macedonum vincuntur: non tamen immemores pristinæ gloriæ cecidêre: quippe adversis vulneribus, omnes loca, quæ tuenda a ducibus acceperant, morientes corporibus texerunt. Hic dies universæ Græciæ et gloriam dominationis, et vetustissimam libertatem finivit.

IV. Hujus victoriæ callide dissimulata lætitia est. Denique non solita sacra Philippus illâ die fecit: non in convivio risit: non ludos inter epulas adhibuit: non coronas aut unguenta sumsit; et, quantum in illo fuit, ita vicit, ut victorem nemo sentiret. Sed nec regem se Græciæ, sed ducem, appellari jussit. Atque ita inter tacitam lætitiam et dolorem hostium temperavit, ut neque apud suos exsultâsse, neque apud victos insultâsse videretur. Atheniensibus, quos passus infestissimos fuerat, et captivos gratis

remisit; et bello consumtorum corpora sepulturæ reddidit; reliquiasque funerum ut ad sepulcra majorum deferrent, ultro hortatus est. Super hæc Alexandrum filium cum amico Antipatro, qui pacem cum his amicitiamque jungerent, Athenas misit. Thebanorum porro non solum captivos, verum etiam interfectorum sepulturam, vendidit. Principes civitatis alios securi percussit; alios in exsilium egit; bonaque omnium occupavit. Pulsos deinde per injuriam, in patriam restituit: ex horum numero trecentos exsules, judices rectoresque civitati dedit: apud quos cum potentissimi quique rei ejus ipsius criminis postularentur, quod per injuriam se in exsilium egissent, hujus constantiæ fuerunt, ut omnes se auctores faterentur, meliusque cum republicâ actum, cum damnati essent, quam cum restituti, contenderent. Mira prorsus audacia: de judicibus vitæ necisque suæ, quemadmodum possunt, sententiam ferunt; contemnuntque absolutionem, quam dare inimici possunt; et, quoniam rebus nequeunt ulcisci, verbis usurpant libertatem.

V. Compositis in Græciâ rebus, Philippus omnium civitatium legatos ad formandum rerum præsentium statum evocari Corinthum jubet. Ibi pacis legem universæ Græciæ pro meritis singularum civitatium statuit; conciliumque omnium, veluti unum senatum, ex omnibus legit. Soli Lacedæmonii et legem et regem contemserunt; servitutem, non pacem rati, quæ non ipsis civitatibus conveniret, sed a victore ferretur. Auxilia deinde singularum civitatium describuntur; sive adjuvandus eâ manu rex, oppugnante aliquo, foret, seu duce illo bellum inferendum. Neque enim dubium erat, imperium Persarum his apparatibus peti. Summa auxiliorum ducenta millia peditum fuêre, et equitum quindecim millia. Extra hanc summam et Macedoniæ exercitus erat, et confinis domitarum gentium barbaries. Initio veris tres duces in Asiam Persarum juris præmittit, Parme-

niona, Amyntam, et Attalum, cujus sororem nuper, expulsâ Alexandri matre Olympiade propter stupri suspicionem, in matrimonium receperat.

VI. Interea, dum auxilia a Græciâ coëunt, nuptias Cleopatræ filiæ, et Alexandri, quem regem Epiri fecerat, celebrat. Dies erat, pro magnitudine duorum regum, et collocantis filiam, et uxorem ducentis, apparatibus insignis. Sed nec ludorum magnificentia deerat: ad quorum spectaculum Philippus cum sine custodibus corporis medius inter duos Alexandros, filium generumque, contenderet, Pausanias, nobilis ex Macedonibus adolescens, nemini suspectus, occupatis angustiis, Philippum in transitu obtruncat; diemque, lætitiæ destinatum, fœdum luctu funeris facit. Hic primis pubertatis annis stuprum per injuriam passus ab Attalo fuerat; cujus indignitati hæc etiam fœditas accesserat: nam perductum in convivium, solutumque mero, Attalus non suæ tantum, verum et convivarum libidini, velut scortum vile, subjecerat, ludibriumque omnium inter æquales reddiderat. Hanc rem ægre ferens Pausanias, querelam Philippo sæpe detulerat. Cum variis frustrationibus non sine risu differretur, et honoratum insuper ducatu adversarium cerneret, iram in ipsum Philippum vertit; ultionemque, quam ab adversario non poterat, ab iniquo judice exegit.

VII. Creditum est etiam immissum ab Olympiade matre Alexandri fuisse; nec ipsum Alexandrum ignarum paternæ cædis exstitisse: quippe non minus Olympiada repudium, et prælatam sibi Cleopatram, quam stuprum Pausaniam doluisse. Alexandrum quoque regni æmulum fratrem ex novercâ susceptum timuisse; eoque factum, ut in convivio antea, primum cum Attalo, mox cum ipso patre jurgaret; adeo ut etiam stricto gladio eum Philippus consectatus sit, ægreque a filii cæde amicorum precibus exoratus. Quamobrem Alexander ad avunculum se in Epirum cum matre, inde ad regem Illyriorum

contulerat: vixque revocanti mitigatus est patri, precibusque cognatorum ægre redire compulsus. Olympias quoque fratrem suum Alexandrum, Epiri regem, in bellum subornabat; pervicissetque, ni filiæ nuptiis pater generum occupâsset. His stimulis irarum utrique Pausaniam, de impunitate stupri sui querentem, ad tantum facinus impulisse creduntur. Olympias certe fugienti percussori equos quoque præparatos habuit. Ipsa deinde, auditâ regis nece, cum titulo officii ad exsequias cucurrisset, in cruce pendentis Pausaniæ capiti, eâdem nocte quâ venit, coronam auream imposuit: quod nemo alius audere, nisi hæc, superstite Philippi filio, potuisset. Paucos deinde post dies refixum corpus interfectoris super reliquias mariti cremavit, et tumulum ei eodem fecit in loco, parentarique eidem quotannis, incussâ populo superstitione, curavit. Post hæc Cleopatram, a quâ pulsa Philippi matrimonio fuerat, (in gremio ejus prius filiâ interfectâ) finire vitam suspendio coëgit; spectaculoque pendentis, ultione potita est, ad quam per parricidium festinaverat. Novissime gladium, quo rex percussus est, Apollini, sub nomine Myrtales, consecravit: hoc enim nomen ante Olympiadi parvulæ fuit. Quæ omnia ita palam facta sunt, ut timuisse videatur, ne facinus ab eâ commissum non probaretur.

VIII. Decessit Philippus quadraginta et septem annorum, cum annis viginti et quinque regnâsset. Genuit ex Larissæâ saltatrice filium Aridæum, qui post Alexandrum regnavit. Habuit et alios multos ex variis matrimoniis regio more susceptos, qui partim fato, partim ferro periêre. Fuit rex armorum quam conviviorum apparatibus studiosior; cui maximæ opes erant instrumenta bellorum: divitiarum quæstu quam custodiâ sollertior. Itaque inter quotidianas rapinas semper inops erat. Misericordia in eo et perfidia pari jure dilectæ. Nulla apud eum turpis ratio vincendi. Blandus pariter et insidiosus alloquio; qui

plura promitteret, quam præstaret: in seria et jocos artifex. Amicitias utilitate, non fide colebat. Gratiam fingere in odio, in gratiâ offensam simulare, instruere inter concordantes odia, apud utrumque gratiam quærere, sollennis illi consuetudo. Inter hæc eloquentia insignis, oratio acuminis et sollertiæ plena; ut nec ornatui facilitas, nec facilitati inventionum deesset ornatus. Huic Alexander filius successit, et virtute et vitiis patre major. Vincendi ratio utrique diversa. Hic apertâ vi, ille artibus bella tractabat. Deceptis ille gaudere hostibus, hic palam fusis. Prudentior ille consilio, hic animo magnificentior. Iram pater dissimulare, plerumque etiam vincere: hic ubi exarsisset, nec dilatio ultionis, nec modus erat. Vini nimis uterque avidus; sed ebrietatis diversa vitia. Pater de convivio in hostem procurrere, manum conserere, periculis se temere offerre: Alexander non in hostem, sed in suos, sævire. Quamobrem Philippum sæpe vulneratum prœlia remisêre: hic amicorum interfector convivio frequenter excessit. Regnare ille cum amicis volebat, hic in amicos regna exercebat. Amari pater malle, hic metui. Literarum cultus utrique similis. Sollertiæ pater majoris, hic fidei. Verbis atque oratione Philippus, hic rebus moderatior. Parcendi victis filio animus et promtior et honestior; ille nec sociis abstinebat. Frugalitati pater, luxuriæ filius magis deditus erat. Quibus artibus orbis imperii fundamenta pater jecit, operis totius gloriam filius consummavit.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER DECIMUS.

I. Artaxerxi, regi Persarum, ex pellicibus centum et quindecim filii fuêre, sed tres tantum justo matrimonio suscepti, Darius, Ariarathes, et Ochus. Ex his Darium, contra morem Persarum, apud quos rex non nisi morte mutatur, per indulgentiam pater regem vivus fecit; nihil sibi ablatum existimans, quod in filium contulisset; sinceriusque gaudium ex procreatione capturus, si insignia majestatis suæ vivus in filio conspexisset. Sed Darius, post nova paternæ pietatis exempla, interficiendi patris consilium cepit; sceleratus, si solus parricidium cogitâsset; tanto sceleratior, quod in societatem facinoris assumtos quinquaginta fratres fecit parricidas. Ostenti prorsus genus, ubi in tanto populo non solum sociari, verum etiam sileri, parricidium potuit; ut ex quinquaginta liberis nemo inventus sit, quem aut paterna majestas, aut veneratio senis, aut indulgentia patris, a tantâ sceleris immanitate revocaret. Adeone vile paternum nomen apud tot numero filios fuit, ut, quorum præsidio tutus etiam adversus hostes esse debuerat, eorum insidiis circumventus, tutior ab hostibus, quam a filiis fuerit?

II. Causa parricidii sceleratior ipso parricidio fuit. Occiso quippe Cyro fraterno bello, cujus mentio supra habita est, Aspasiam pellicem ejus rex Arta-

xerxes in matrimonium receperat. Hanc patrem cedere sibi, sicuti regnum, Darius postulaverat: qui, pro indulgentiâ suâ in liberos, primo facturum se dixerat: mox pœnitentiâ ductus, ut honeste negaret, quod temere promiserat, Solis eam sacerdotio præfecit, quo perpetua illi ab omnibus viris pudicitia imperabatur. Hinc exacerbatus juvenis, in jurgia primo patris erupit: mox, factâ cum fratribus conjuratione, dum patri insidias parat, deprehensus cum sociis, pœnas parricidii Diis paternæ majestatis ultoribus dedit. Conjuges quoque omnium cum liberis, ne quod vestigium tanti sceleris exstaret, interfectæ. Post hæc Artaxerxes morbo ex dolore contracto decedit, rex quam pater felicior.

III. Hæreditas regni Ocho tradita, qui, timens parem conjurationem, regiam cognatorum cæde et strage principum replet, nullâ, non sanguinis, non sexûs, non ætatis misericordiâ permotus; scilicet ne innocentior fratribus parricidis haberetur. Atque ita veluti purificato regno, bellum Cadusiis infert. In eo cum adversus provocatorem [hostium] Codomannus quidam omnium favore processisset, hoste cæso, victoriam suis pariter, et prope amissam gloriam restituit. Ob hæc decora idem Codomannus præficitur Armeniis. Interjecto deinde tempore, post mortem Ochi regis, ob memoriam pristinæ virtutis, rex a populo constituitur, Darii nomine, ne quid regiæ majestati deesset, honoratus; bellumque cum Alexandro Magno diu, variante fortunâ, magnâ virtute gessit. Postremo victus ab Alexandro, et a cognatis occisus, vitam pariter cum Persarum regno finivit.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER UNDECIMUS.

I. In exercitu Philippi, sicuti variæ gentes erant, ita, eo occiso, diversi motus animorum fuêre. Alii quippe, injustâ servitute oppressi, ad spem se libertatis erigebant: alii, tædio longinquæ militiæ, remissam sibi expeditionem gaudebant: nonnulli facem, nuptiis filiæ accensam, rogo patris subditam dolebant. Amicos quoque, tam subitâ mutatione rerum, haud mediocris metus ceperat, reputantes nunc provocatam Asiam; nunc Europam nondum perdomitam; nunc Illyrios, et Thracas, et Dardanos, cæterasque barbaras gentes fidei dubiæ, et mentis infidæ: qui omnes populi si pariter deficiant, sisti nullo modo posse. Queis rebus veluti medela quædam interventus Alexandri fuit; qui pro concione ita vulgus omne consolatus, hortatusque pro tempore est, ut et metum timentibus demeret, et in spem sui omnes impelleret. Erat hic annos viginti natus: in quâ ætate ita moderate de se multa pollicitus est, ut appareret, plura eum experimentis reservare. Macedonibus immunitatem cunctarum rerum, præter militiæ vacationem, dedit: quo facto tantum sibi favoris apud omnes conciliavit, ut corpus hominis, non virtutem regis, mutâsse se dicerent.

II. Prima illi cura paternarum exsequiarum fuit; in quibus, ante omnia, cædis conscios ad tumulum

patris occidi jussit. Soli Alexandro Lyncistæ fratri pepercit, servans in eo auspicium dignitatis suæ: nam regem eum primus salutaverat. Æmulum quoque imperii Caranum fratrem, ex novercâ susceptum, interfici curavit. Inter initia multas gentes rebellantes compescuit; orientes nonnullas seditiones exstinxit. Quibus rebus erectus, citato gradu in Græciam contendit; ubi, exemplo patris, Corinthum evocatis civitatibus, dux in locum ejus substituitur. Inchoatum deinde a patre Persicum bellum aggreditur: in cujus apparatu occupato nuntiatur, Athenienses et Thebanos ab eo ad Persas defecisse, auctoremque ejus defectionis, magno auri pondere a Persis corruptum, Demosthenen oratorem exstitisse; qui Macedonum deletas omnes cum rege copias a Triballis affirmaverit, producto in concionem auctore, qui in eo prœlio, in quo rex ceciderit, se quoque vulneratum diceret. Quâ opinione mutatos omnium ferme civitatium animos esse: præsidia Macedonum obsideri. Quibus motibus occursurus, tantâ celeritate instructo paratoque exercitu Græciam oppressit, ut, quem venire non senserant, videre se vix crederent.

III. In transitu hortatus Thessalos fuerat; beneficiorumque Philippi patris, maternæque suæ cum his ab Æacidarum gente necessitudinis, admonuerat. Cupide hæc Thessalis audientibus, exemplo patris dux universæ gentis creatus erat, et vectigalia omnia, reditusque suos ei tradiderant. Sed Athenienses, sicuti primi defecerant, ita primi pœnitere cœperunt; contemtum hostis in admirationem vertentes, pueritiamque Alexandri, spretam antea, supra virtutem veterum ducum extollentes. Missis itaque legatis, bellum deprecantur: quibus auditis et graviter increpatis, Alexander bellum remisit. Inde Thebas exercitum convertit, eâdem indulgentiâ usurus, si parem pœnitentiam invenisset. Sed Thebani armis, non precibus, nec deprecatione usi sunt. Itaque victi, gravissima quæque supplicia miserrimæ captivitatis

experti sunt. In concilio cum de exscidio urbis deliberaretur, Phocenses et Platæenses et Thespienses et Orchomenii, Alexandri socii, victoriæque participes, exscidia urbium suarum, crudelitatemque Thebanorum referebant; studia in Persas non præsentia tantum, verum et vetera adversus Græciæ libertatem increpantes: "quamobrem odium eos omnium populorum esse; quod vel ex eo manifestari, quod jurejurando se omnes obstrinxerint, ut, victis Persis, Thebas diruerent." Adjiciunt et scelerum priorum fabulas, quibus omnes scenas repleverint, ut non præsenti tantum perfidiâ, verum et vetere infamiâ invisi forent.

IV. Tunc Cleadas, unus ex captivis, datâ potestate dicendi, "non a rege se defecisse, quem interfectum audierint, sed a regis hæredibus: quidquid in eo sit admissum, credulitatis, non perfidiæ culpam esse; cujus tamen jam magna se supplicia pependisse, deletâ juventute: nunc senum feminarumque, sicuti infirmum, ita innoxium, restare vulgus, quod ipsum stupris contumeliisque ita vexatum esse, ut nihil amarius unquam sint passi: nec jam pro civibus se, qui tam pauci remanserint, orare; sed pro innoxio patriæ solo, et pro urbe, quæ non viros tantum, verum et Deos genuerit." Privatâ etiam regem superstitione deprecatur, geniti apud ipsos Herculis, unde originem gens Æacidarum trahat, actæque Thebis a patre ejus Philippo pueritiæ: rogat, "urbi parcat, quæ majores ejus, partim apud se genitos, Deos adoret; partim educatos, summæ majestatis reges viderit." Sed potentior fuit ira, quam preces. Itaque urbs diruitur: agri inter victores dividuntur: captivi sub coronâ venduntur; quorum pretium non ex ementium commodo, sed ex inimicorum odio extenditur. Miseranda res Atheniensibus visa. Itaque portas refugiis profugorum contra interdictum regis aperuêre. Quam rem ita graviter tulit Alexander, ut secundâ legatione denuo bellum deprecantibus, ita

demum remiserit, ut oratores et duces, quorum fiduciâ toties rebellent, sibi dedantur: paratisque Atheniensibus, ne cogantur subire bellum, eo res deducta est, ut, retentis oratoribus, duces in exsilium agerentur; qui ex continenti ad Darium profecti, non mediocre momentum Persarum viribus accessêre.

V. Proficiscens ad Persicum bellum, omnes novercæ suæ cognatos, quos Philippus in excelsiorem dignitatis locum provehens, imperiis præfecerat, interfecit. Sed nec suis, qui apti regno videbantur, pepercit; ne qua materia seditionis, procul se agente, in Macedoniâ remaneret: et reges stipendiarios conspectioris ingenii ad commilitium secum trahit; segniores ad tutelam regni relinquit. Adunato deinde exercitu naves onerat; unde conspectâ Asiâ, incredibili ardore mentis accensus, duodecim aras Deorum in belli vota statuit. Patrimonium omne suum, quod in Macedoniâ Europâque habebat, amicis dividit, sibi Asiam sufficere præfatus. Priusquam ulla navis litore excederet, hostias cædit, petens victoriam bello, quo toties a Persis petitæ Græciæ ultor electus sit: quibus longa jam satis et matura imperia contigisse, quorumque tempus esse vices excipere melius acturos. Sed nec exercitûs ejus alia, quam regis animorum præsumtio fuit: quippe obliti omnes conjugum, liberorumque, et longinquæ a domo militiæ, Persicum aurum et totius Orientis opes, jam quasi suam prædam, ducebant; nec belli periculorumque, sed divitiarum meminerant. Cum delati in continentem essent, primus Alexander jaculum velut in hostilem terram jecit; armatusque de navi tripudianti similis prosiluit; atque ita hostias cædit, precatus, ne se regem illæ terræ invitæ accipiant. In Ilio quoque ad tumulos heroum, qui Trojano bello ceciderant, parentavit.

VI. Inde hostem petens, milites a populatione Asiæ prohibuit, parcendum suis rebus præfatus, nec perdenda ea, quæ possessuri venerint. In exercitu

ejus fuêre peditum triginta duo millia, equitum quatuor millia quingenti, naves centum octoginta duæ. Hac tam parvâ manu universum terrarum orbem utrum admirabilius vicerit, an aggredi ausus fuerit, incertum est. Cum ad tam periculosum bellum exercitum legeret, non juvenes robustos, nec primum florem ætatis, sed veteranos; plerosque etiam emeritæ militiæ, qui cum patre patruisque militaverant, elegit; ut non tam milites, quam magistros militiæ, electos putares. Ordines quoque nemo nisi sexagenarius duxit; ut, si principia castrorum cerneres, senatum te alicujus priscæ reipublicæ videre diceres. Itaque nemo in prœlio fugam, sed victoriam cogitavit; nec in pedibus cuiquam spes, sed in lacertis fuit. Contra rex Persarum Darius, fiduciâ virium, nil astu agere, affirmans suis, occulta consilia victoriæ furtivæ convenire: nec hostem regni finibus arcere, sed in intimum regnum accipere; gloriosius ratus repellere bellum, quam non admittere. Prima igitur congressio in campis Adrastiæ fuit. In acie Persarum sexcenta millia militum fuêre; quæ, non minus arte Alexandri, quam virtute Macedonum superata, terga verterunt. Magna itaque cædes Persarum fuit. De exercitu Alexandri novem pedites, centum viginti equites cecidêre; quos rex impense ad cæterorum exemplum humatos statuis equestribus donavit, cognatisque eorum immunitates dedit. Post victoriam major pars Asiæ ad eum defecit. Gessit et plura bella cum præfectis Darii, quos jam non tam armis, quam terrore nominis sui vicit.

VII. Dum hæc aguntur, interim indicio captivi ad eum defertur, insidias ei ab Alexandro Lyncistâ, genero Antipatri, qui præpositus Macedoniæ erat, parari. Ob quam causam timens, ne quis interfecto eo in Macedoniâ motus oriretur, in vinculis eum habuit. Post hæc Gordium urbem petit, quæ posita est inter Phrygiam majorem et minorem: cujus urbis potiundæ non tam propter prædam cupido eum cepit, sed

quod audierat in eâ urbe, in templo Jovis, jugum plaustri Gordii positum; cujus nexum si quis solvisset, eum totâ Asiâ regnaturum, antiqua oracula cecinisse. Hujus rei causa et origo illa fuit. Gordius cum in his regionibus bubus conductis araret, aves eum omnis generis circumvolare cœperunt. Profectus ad consulendos augures vicinæ urbis, obviam in portâ habuit virginem eximiæ pulchritudinis; percontatusque est eam, quem potissimum augurem consuleret. Illa, auditâ causâ consulendi, gnara artis ex disciplinâ parentum, regnum ei portendi, respondit; polliceturque se et matrimonii et spei sociam. Tam pulchra conditio prima regni felicitas videbatur. Post nuptias, inter Phrygas orta seditio est. Consulentibus de fine discordiarum oracula responderunt, regem discordiis opus esse. Iterato quærentibus de personâ regis, jubentur eum regem observare, quem reversi primum in templum Jovis euntem plaustro reperissent. Obvius illis Gordius fuit, statimque eum regem consalutant. Ille plaustrum, quo vehenti regnum delatum fuerat, in templo Jovis positum, Majestati regiæ consecravit. Post hunc filius Mida regnavit, qui ab Orpheo sacrorum sollennibus initiatus, Phrygiam religionibus implevit: quibus tutior omni vitâ, quam armis fuit. Igitur Alexander, captâ urbe, cum in templum Jovis venisset, jugum plaustri Gordii requisivit: quo exhibito, cum capita loramentorum intra nodos abscondita reperire non posset, violentius oraculo usus, gladio loramenta cædit: atque ita resolutis nexibus, latentia in nodis capita invenit.

VIII. Hæc illi agenti nuntiatur, Darium cum ingenti exercitu adventare. Itaque timens angustias, magnâ celeritate Taurum transcendit; in quâ festinatione quingenta stadia cursu fecit. Cum Tarsum venisset, captus Cydni fluminis amœnitate per mediam urbem fluentis, projectis armis, plenus pulveris ac sudoris in præfrigidam undam se projecit. Tum repente tantus nervos ejus occupavit rigor, ut, inter-

clusâ voce, non spes modo remedii, sed nec dilatio periculi inveniretur. Unus erat ex medicis, nomine Philippus, qui solus remedium polliceretur. Sed et ipsum Parmenionis pridie a Cappadociâ missæ epistolæ suspectum faciebant; qui, ignarus infirmitatis Alexandri, scripserat, a Philippo medico caveret: nam corruptum illum a Dario ingenti pecuniâ esse. Tutius tamen est ratus, dubiæ se fidei medici credere, quam indubitato morbo perire. Accepto igitur poculo, epistolas medico tradidit; atque ita inter bibendum oculos in vultum legentis intendit. Ut securum conspexit, lætior factus est, sanitatemque quartâ die recepit.

IX. Interea Darius cum quadringentis millibus peditum, ac centum millibus equitum, in aciem procedit. Movebat hæc multitudo hostium, respectu paucitatis suæ, Alexandrum: sed interdum reputabat, quantas res cum istâ paucitate gessisset, quantosque populos fudisset. Itaque cum spes metum vinceret, periculosius differre bellum ratus, ne desperatio suis cresceret, circumvectus suos, singulas gentes diversâ oratione alloquitur: Illyrios et Thracas opum ac divitiarum ostentatione; Græcos veterum bellorum memoriâ, internecivique cum Persis odii, accendebat; Macedonas autem nunc Europæ victæ admonet, nunc Asiæ expetitæ; nec inventas illis toto orbe pares vires gloriatur. Cæterum et laborum finem hunc, et gloriæ cumulum fore. Atque inter hæc identidem consistere aciem jubet, ut hac morâ consuescant oculis turbam hostium sustinere. Nec Darii segnis opera in ordinandâ acie fuit: quippe, omissis ducum officiis, ipse omnia circumire, singulos hortari, veteris gloriæ Persarum, imperiique perpetuæ a Diis immortalibus datæ possessionis admonere. Post hæc prœlium ingentibus animis committitur. In eo uterque rex vulneratur. Tamdiu certamen anceps fuit, quoad fugeret Darius. Exinde cædes Persarum secuta est. Cæsa sunt peditum unum et sexaginta

millia, equitum decem millia; capta quadraginta millia. Ex Macedonibus cecidêre pedestres centum triginta; equites centum quinquaginta. In castris Persarum multum auri, cæterarumque opum inventum. Inter captivos castrorum, mater, et uxor eademque soror, et filiæ duæ Darii fuêre. Ad quas visendas hortandasque cum Alexander venisset, conspectis armatis, invicem se amplexæ, velut statim morituræ, complorationem ediderunt. Provolutæ deinde genibus Alexandri, non mortem, sed, dum Darii corpus sepeliant, dilationem mortis deprecantur. Motus tantâ mulierum pietate Alexander, et Darium vivere dixit, et timentibus mortis metum demsit; easque haberi et salutari ut reginas præcepit. Filias quoque non sordidius dignitate patris sperare matrimonium jussit.

X. Post hæc, opes Darii, divitiarumque apparatum contemplatus, admiratione tantarum rerum capitur. Tunc primum luxuriosa convivia, et magnificentiam epularum sectari: tunc Barsinen captivam diligere propter formæ pulchritudinem cœpit: a quâ postea susceptum puerum Herculem vocavit. Memor tamen adhuc Darium vivere, Parmeniona ad occupandam Persicam classem, aliosque amicos ad recipiendas Asiæ civitates misit; quæ statim, auditâ famâ victoriæ, ipsis Darii præfectis cum auri magno pondere tradentibus se, in potestatem victorum venerunt. Tunc in Syriam proficiscitur; ubi obvios cum infulis multos Orientis reges habuit. Ex his pro meritis singulorum alios in societatem recepit; aliis regnum ademit, suffectis in loca eorum novis regibus. Insignis præter cæteros fuit Abdalonimus, rex ab Alexandro Sidoniæ constitutus; quem Alexander, cum operam oblocare ad puteos exhauriendos, hortosque irrigandos solitus esset, misere vitam exhibentem, regem fecerat, spretis nobilibus, ne generis id, non dantis, beneficium putarent. Tyriorum civitas cum coronam auream magni ponderis per legatos in titulum gratulationis Alexandro misisset, grate munere

accepto, Tyrum se ire velle ad vota Herculi reddenda, dixit. Cum legati rectius id eum Tyro Vetere, et antiquiore templo, facturum dicerent; in deprecantes ejus introitum ita exarsit, ut urbi exscidium minaretur: confestimque exercitu insulæ applicato, non minus animosis Tyriis fiduciâ Carthaginiensium, bello excipitur. Augebat enim Tyriis animos Didonis exemplum, quæ, Carthagine conditâ, tertiam partem orbis quæsîsset; turpe ducentes, si feminis suis plus animi fuisset in imperio quærendo, quam sibi in tuendâ libertate. Amotâ igitur imbelli ætate Carthaginem, et arcessitis mox auxiliis, non magno post tempore per proditionem capiuntur.

XI. Inde Rhodum Alexander, Ægyptum, Ciliciamque, sine certamine recipit. Ad Jovem deinde Hammonem pergit, consulturus et de eventu futurorum, et de origine suâ: namque mater ejus Olympias confessa viro suo Philippo fuerat, Alexandrum non ex eo se, sed ex serpente ingentis magnitudinis, concepisse. Denique Philippus ultimo prope vitæ suæ tempore, filium suum non esse, palam prædicaverat. Quâ ex causâ Olympiada, velut stupri compertam, repudio dimiserat. Igitur Alexander, cupiens originem divinitatis acquirere, simul et matrem infamiâ liberare, per præmissos subornat antistites, quid sibi responderi velit. Ingredientem templum statim antistites, ut Hammonis filium, salutant. Ille, lætus Dei adoptione, hoc se patre censeri jubet. Rogat deinde, an omnes interfectores parentis sui sit ultus? respondetur, patrem ejus nec posse interfici, nec mori; regis Philippi peractam plene ultionem esse. Tertiâ interrogatione poscenti victoriam omnium bellorum, possessionemque terrarum, dari respondetur. Comitibus quoque suis responsum, ut Alexandrum pro Deo, non pro rege, colerent. Hinc illi aucta insolentia, mirusque animo increvit tumor, exemtâ comitate, quam et Græcorum literis, et Macedonum institutis didicerat. Reversus ab Hammone

Alexandriam condidit, et coloniam Macedonum caput esse Ægypti jubet.

XII. Darius cum Babyloniam profugisset, per epistolas Alexandrum deprecatur, redimendarum sibi captivarum potestatem faciat, inque eam rem magnam pecuniam pollicetur. Sed Alexander pretium captivarum regnum omne, non pecuniam, petit. Interjecto tempore, aliæ epistolæ Darii Alexandro redduntur, quibus filiæ matrimonium, et regni portio offertur. Sed Alexander sua sibi dari rescripsit; jussitque supplicem venire, et regni arbitria victori permittere. Tum, spe pacis amissâ, bellum Darius reparat; cum quadringentis millibus peditum, et centum millibus equitum, obviam vadit Alexandro. In itinere nuntiatur, uxorem ejus ex collisione abjecti partûs decessisse, ejusque mortem illacrymatum Alexandrum, exsequiasque benigne prosecutum; idque eum non amoris, sed humanitatis, causâ fecisse: nam semel tantum eam Alexandro visam esse, cum matrem filiasque ejus parvulas frequenter consolaretur. Tunc Darius, se ratus vere victum, cum, post prœlia, etiam beneficiis ab hoste superaretur, gratumque sibi esse, si vincere nequeat, quod a tali potissimum vinceretur. Scribit itaque et tertias epistolas, et gratias agit, quod nihil in suos hostile fecerit. Offert deinde majorem partem regni usque flumen Euphraten, et alteram filiam uxorem; pro reliquis captivis triginta millia talentûm. Ad hæc Alexander, gratiarum actionem ab hoste supervacaneam esse, respondit; nec a se quidquam factum in hostis adulationem, nec quod in dubios belli exitus, aut in leges pacis sibi lenocinia quæreret; sed animi magnitudine, quâ didicerit adversus vires hostium, non adversus calamitates contendere; polliceturque, præstaturum se ea Dario, si secundus sibi, nón par, haberi velit. Cæterum, neque mundum posse duobus solibus regi; neque orbem summa duo regna salvo statu terrarum habere: proinde àut deditionem eâ die, aut in posteram

aciem paret; nec polliceatur sibi aliam, quam sit expertus, victoriam.

XIII. Posterâ die aciem producunt. Tum repente, ante prœlium, confectum curis Alexandrum somnus arripuit. Cum ad pugnam solus rex deesset, a Parmenione ægre excitatus, quærentibus somni causas omnibus inter pericula, cujus etiam in otio semper parcior fuerit: magno sė æstu liberatum, ait, somnumque sibi a repentinâ securitate datum, quod liceat cum omnibus Darii copiis confligere; veritum se longam belli moram, si Persæ exercitum divisissent. Ante prœlium utraque acies hostibus spectaculo fuit. Macedones multitudinem hominum, corporum magnitudinem, armorumque pulchritudinem mirabantur: Persæ a tam paucis victa suorum tot millia stupebant. Sed nec duces circumire suos cessabant. Darius vix denis armatis singulos hostes, si divisio fieret, evenire dicebat. Alexander Macedonas monebat, ne multitudine hostium, nec corporis magnitudine, vel coloris novitate moverentur: tantum meminisse jubet, cum iisdem se tertio pugnare; nec meliores factos putarent fugâ, cum in aciem secum tam tristem memoriam cædium suarum, et tantum sanguinis duobus prœliis fusi, ferrent: et quemadmodum Dario majorem turbam hominum esse, sic virorum sibi. Hortatur, spernant illam aciem auro et argento fulgentem, in quâ plus prædæ, quam periculi sit; cum victoria non armorum decore, sed ferri virtute, quæratur.

XIV. Post hæc prœlium committitur. Macedones in ferrum, cum contemtu toties a se victi hostis, ruebant: contra Persæ mori, quam vinci, præoptabant. Raro in ullo prœlio tantum sanguinis fusum est. Darius cum vinci suos videret, mori voluit et ipse; sed a proximis fugere compulsus est. Suadentibus deinde quibusdam, ut pons Cydni fluminis, ad iter hostium impediendum, intercideretur: non ita se saluti suæ velle consultum ait, ut tot millia socio-

rum hosti objiciat: debere et aliis fugæ viam patere, quæ patuerit sibi. Alexander autem periculosissima quæque aggrediebatur; et, ubi confertissimos hostes acerrime pugnare conspexisset, eo se semper immergebat; periculaque sua esse, non militis, volebat. Hoc prœlio Asiæ imperium rapuit, quinto post acceptum regnum anno: cujus tanta felicitas fuit, ut post hoc nemo rebellare ausus sit: patienterque Persæ, post imperium tot annorum, jugum servitutis acceperint. Donatis refectisque militibus, triginta quatuor diebus prædam recognovit. In urbe deinde Susâ quadraginta millia talentûm invenit. Expugnat et Persepolin, caput Persici regni, urbem multis annis illustrem, refertamque orbis terrarum spoliis, quæ interitu ejus primum apparuêre. Inter hæc octingenti admodum Græci occurrunt Alexandro, qui pœnam captivitatis truncatâ corporis parte tulerant; rogantes, ut, sicuti Græciam, se quoque ab hostium crudelitate vindicaret. Datâ potestate redeundi, agros accipere maluerunt, ne non tam gaudium parentibus, quam detestandum sui conspectum reportarent.

XV. Interea Darius, in gratiam victoris, a cognatis suis aureis compedibus catenisque in vico Parthorum Darâ vincitur; credo, ita Diis immortalibus judicantibus, ut in terrâ eorum, qui successuri imperio erant, Persarum regnum finiretur. Alexander quoque citato cursu posterâ die supervenit; ibique cognovit Darium clauso vehiculo per noctem exportatum. Jusso itaque exercitu subsequi, cum sex millibus equitum fugientem insequitur: in itinere multa et periculosa prœlia facit. Emensus deinde plura millia passuum, cum nullum Darii indicium reperisset, respirandi equis datâ potestate, unus ex militibus, dum ad fontem proximum pergit, in vehiculo Darium multis quidem vulneribus confossum, sed spirantem adhuc, invenit: qui, applicito captivo, cum civem ex voce cognovisset, id saltem præsentis fortunæ solatium habere se dixit, quod apud intellectu-

rum locuturus esset, nec incassum postremas voces emissurus. Perferri hæc Alexandro jubet, "se nullis in eum meritorum officiis, maximorum illi debitorem mori, quod, in matre liberisque suis regium ejus, non hostilem animum expertus, felicius hostem, quam cognatos propinquosque, sortitus sit: quippe matri et liberis suis ab eodem hoste vitam datam, sibi a cognatis ereptam, quibus et vitam et regna dederit. Quamobrem gratiam illis eam futuram, quam ipse victor volet. Alexandro referre se, quam solam moriens potest, gratiam: precari superûm inferûmque numina, et regales Deos, uti illi terrarum omnium victori contingat imperium. Pro se justæ magis quam gravis sepulturæ veniam orare. Quod ad ultionem pertineat, jam non suam, sed exempli, communemque omnium regum esse causam, quam negligere, illi et indecorum et periculosum esse: quippe cum in altero justitiæ ejus, in altero etiam utilitatis, causa versetur. In quam rem, unicum pignus fidei regiæ, dexteram se ferendam Alexandro dare." Post hæc, porrectâ manu, exspiravit. Quæ ubi Alexandro nuntiata sunt, viso corpore defuncti, tam indignam illo fastigio mortem lacrymis prosecutus est; corpusque regio more sepeliri, et reliquias ejus majorum tumulis inferri jussit.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER DUODECIMUS.

I. Alexander in persequendo Dario amissos milites magnis funerum impensis extulit; reliquis expeditionis ejus sociis tredecim millia talentûm divisit. Equorum major pars æstu amissa, inutilesque etiam, qui superfuerant, facti. Pecunia omnis, centum nonaginta millia talentûm, Ecbatana congesta, eique Parmenio præpositus. Dum hæc aguntur, epistolæ Antipatri e Macedoniâ ei redduntur, quibus bellum Agidis, regis Spartanorum, in Græciâ; bellum Alexandri, regis Epiri, in Italiâ; bellum Zopyrionis, præfecti ejus in Scythiâ, continebatur. Quibus varie affectus, plus tamen lætitiæ, cognitis mortibus duorum æmulorum regum, quam doloris amissi cum Zopyrione exercitûs, cepit. Namque post profectionem Alexandri Græcia ferme omnis in occasionem recuperandæ libertatis ad arma concurrerat, auctoritatem Lacedæmoniorum secuta; qui Philippi Alexandrique et pacem soli spreverant, et leges respuerant. Dux hujus belli Agis, rex Lacedæmoniorum, fuit: quem motum Antipater contractis militibus in ipso ortu oppressit. Magna tamen utrimque cædes fuit. Agis rex, cum suos terga dantes videret, dimissis satellitibus, ut Alexandro felicitate, non virtute inferior videretur, tantam stragem hostium

edidit, ut agmina interdum fugaret. Ad postremum, etsi a multitudine victus, gloriâ tamen omnes vicit.

II. Porro Alexander, rex Epiri, in Italiam a Tarentinis, auxilia adversus Bruttios deprecantibus, sollicitatus, ita cupide profectus fuerat, veluti, in divisione orbis terrarum, Alexandro, Olympiadis sororis suæ filio, Oriens, sibi Occidens sorte contigisset; non minorem rerum materiam in Italiâ, Africâ, Siciliâque, quam ille in Asiâ, et in Persis habiturus. Huc accedebat, quod, sicut Alexandro Magno Delphica oracula insidias in Macedoniâ; ita huic responsum Dodonæi Jovis, circa urbem Pandosiam, amnemque Acherusium, prædixerat. Quæ utraque cum in Epiro essent, ignarus eadem et in Italiâ esse, ad declinanda fatorum pericula peregrinam militiam cupidius elegerat. Igitur, cum in Italiam venisset, primum illi bellum cum Apulis fuit: quorum cognito urbis fato, brevi post tempore pacem et amicitiam cum rege eorum fecit. Erat namque tunc temporis urbs Apulis Brundisium, quam Ætoli, secuti dudum famâ rerum in Trojâ gestarum clarissimum ac nobilissimum ducem Diomeden, condiderant: sed pulsi ab Apulis, consulentes oracula, responsum acceperant, locum, quem repetîssent, perpetuo possessuros. Hac igitur ex causâ, per legatos cum belli comminatione restitui sibi ab Apulis urbem postulaverant. Sed ubi Apulis oraculum innotuit, interfectos legatos in urbe sepelierunt, perpetuam ibi sedem habituros: atque ita defuncti responso, diu urbem possederunt. Quod factum cum cognovisset Alexander, antiquitatis fata veneratus, bello Apulorum abstinuit. Gessit et cum Bruttiis Lucanisque bellum; multasque urbes cepit: tum et cum Metapontinis, et Pœdiculis, et Romanis, fœdus amicitiamque fecit. Sed Bruttii Lucanique, cum auxilia a finitimis contraxissent, acrius bellum repetivêre. Ibi rex juxta urbem Pandosiam, et flumen Acheronta, non prius fatalis loci cognito nomine, quam occideret, interficitur; mori-

ensque, non in patriâ fuisse sibi periculosam mortem, propter quam patriam fugerat, intellexit. Corpus ejus Thurii publice redemtum sepulturæ tradiderunt. Dum hæc aguntur in Italiâ, Zopyrion quoque, præfectus Ponti ab Alexandro Magno relictus, otiosum se ratus, si nihil et ipse gessisset, adunato triginta millium exercitu, Scythis bellum intulit; cæsusque cum omnibus copiis, pœnas temere illati belli genti innoxiæ luit.

III. Hæc cum nuntiata in Parthis Alexandro essent, simulato mœrore, propter Alexandri cognationem, exercitui suo tridui luctum indixit. Omnibus deinde, velut perpetrato bello, reditum in patriam spectantibus, conjugesque ac liberos suos animo jam quodammodo complectentibus, ad concionem exercitum vocat: ibi "nihil actum tot egregiis prœliis" ait, "si incolumis Orientalis barbaria relinquatur; nec se corpus, sed regnum, Darii petîsse; persequendosque esse eos, qui a regno defecerint." Hac oratione velut ex integro incitatis militum animis, Hyrcaniam, Mardosque subegit. Ibi ei occurrit Thalestris, sive Minithya, Amazonum regina, cum trecentis mulieribus, viginti quinque dierum inter infestissimas gentes itinere confecto, ex rege liberos quæsitura: cujus conspectus adventusque admirationi omnibus fuit, et propter insolitum feminis habitum, et propter expetitum concubitum. Ob hoc tredecim diebus otio a rege datis, ut visa est uterum implêsse, discessit. Post hæc Alexander habitum regum Persarum, et diadema insolitum antea regibus Macedonicis, velut in leges eorum, quos vicerat, transiret, assumit: quæ ne invidiosius in se uno conspicerentur, amicos quoque suos longam vestem auratam purpureamque sumere jubet. Ut luxum quoque, sicuti cultum Persarum imitaretur, inter pellicum regiarum greges, electæ pulchritudinis nobilitatisque, noctium vices dividit. His rebus ingentes epularum apparatus adjicit, ne jejuna et restricta

luxuria videretur, conviviumque juxta regiam magnificentiam ludis exornat; immemor prorsus, tantas opes amitti his moribus, non quæri solere.

IV. Inter hæc indignatio omnium totis castris erat, a Philippo illum patre tantum degenerâsse, ut etiam patriæ nomen ejuraret, moresque Persarum assumeret, quos propter tales mores vicerat. Sed, ne solus vitiis eorum, quos armis subegerat, succubuisse videretur, militibus quoque suis permisit, si quarum captivarum consuetudine tenerentur, ducere uxores; existimans minorem in patriam reditûs cupiditatem futuram habentibus in castris imaginem quamdam larium, ac domesticæ sedis; simul et laborem militiæ molliorem fore dulcedine uxorum. In supplementa quoque militum minus exhauriri posse Macedoniam, si veteranis patribus tirones filii succederent, militaturi in vallo, in quo essent nati; constantioresque futuri, si non solum tirocinia, verum et incunabula, in ipsis castris posuissent. Quæ consuetudo in successoribus quoque Alexandri mansit. Igitur et alimenta pueris, et instrumenta armorum equorumque juvenibus data; et patribus pro numero filiorum præmia statuta. Si quorum patres occidissent, nihilominus pupilli stipendia patrum trahebant; quorum pueritia inter varias expeditiones militia erat. Itaque a parvulâ ætate laboribus periculisque indurati, invictus exercitus fuêre: neque castra aliter quam patriam, neque pugnam aliud unquam quam victoriam duxêre. Hæc soboles nomen habuit Epigoni. Parthis deinde domitis, præfectus his statuitur ex nobilibus Persarum Andragoras; unde postea originem Parthorum reges habuêre.

V. Interea Alexander non regio, sed hostili more, sævire in suos cœpit. Maxime indignabatur carpi se sermonibus suorum, Philippi patris patriæque mores subvertisse. Propter quæ crimina, Parmenio quoque senex, dignitate regi proximus, cum Philotâ filio, de utroque prius quæstionibus habitis, interfici-

tur. Fremere itaque omnes universis castris cœpêre, innoxii senis filiique casum miserantes; interdum se quoque non debere melius sperare dicentes. Quæ cum nuntiata Alexandro essent, verens, ne hæc opinio etiam in Macedoniam divulgaretur, et ne victoriæ gloria sævitiæ maculâ infuscaretur, simulat se ex amicis quosdam in patriam victoriæ nuntios missurum. Hortatur milites suis scribere, rariorem habituros occasionem propter militiam remotiorem. Datos fasces epistolarum tacite ad se deferri jubet; ex quibus cognito de se singulorum judicio, in unam cohortem eos, qui de rege durius opinati fuerant, contribuit, aut consumturus eos, aut in ultimis terris in colonias distributurus. Inde Drancas, Euergetas, Parymas, Parapammenos, Adaspios, cæterosque populos, qui in radice Caucasi morabantur, subegit. Interea unus ex amicis Darii, Bessus, vinctus perducitur, qui regem non solum prodiderat, verum et interfecerat. Quem in ultionem perfidiæ excruciandum fratri Darii tradidit; reputans non tam hostem suum fuisse Darium, quam amicum ejus, a quo esset occisus. Et, ut his terris nomen relinqueret, urbem Alexandriam super amnem Tanain condidit, intra diem septimum decimum muro sex millium passuum consummato, translatis eo trium civitatium populis, quas Cyrus condiderat. In Bactrianis quoque Sogdianisque duodecim urbes condidit, distributis his, quoscumque in exercitu seditiosos habebat.

VI. His ita gestis, sollenni die amicos in convivium vocat: ubi ortâ inter ebrios rerum a Philippo gestarum mentione, præferre se patri ipse, rerumque suarum magnitudinem extollere cœlo tenus cœpit, assentante majore convivarum parte. Itaque cum unus e senibus Clitos, fiduciâ amicitiæ regiæ, cujus palmam tenebat, memoriam Philippi tueretur, laudaretque ejus res gestas, adeo regem offendit, ut telo a satellite rapto eumdem in convivio trucidaverit. Quâ cæde exsultans, mortuo patrocinium Philippi,

laudemque paternæ militiæ objectabat. Postquam satiatus cæde animus conquievit, et in iræ locum successit æstimatio, modo personam occisi, modo causam occidendi considerans, pigere facti cœpit: quippe paternas laudes tam iracunde accepisse se, quam nec convicia debuisset; amicumque senem et innoxium a se occisum inter epulas et pocula, dolebat. Eodem igitur furore in pœnitentiam, quo pridem in iram versus, mori voluit. Primum in fletus progressus, amplecti mortuum, vulnera tractare, et quasi audienti confiteri dementiam; arreptum telum in se vertit: peregissetque facinus, nisi amici intervenissent. Mansit hæc voluntas moriendi etiam sequentibus diebus. Accesserat enim pœnitentiæ, nutricis suæ, sororis Cliti, recordatio, cujus absentis eum maxime pudebat: tam fœdam illi alimentorum suorum mercedem redditam, ut, in cujus manibus pueritiam egerat, huic juvenis et victor, pro beneficiis, funera remitteret. Reputabat deinde, quantum in exercitu suo, quantum apud devictas gentes fabularum atque invidiæ, quantum apud cæteros amicos metum et odium sui fecerit: quam amarum et triste reddiderit convivium suum; non armatus in acie, quam in convivio terribilior. Tunc Parmenio et Philotas, tunc Amyntas consobrinus, tunc noverca fratresque interfecti; tunc Attalus, Eurylochus, Pausanias, aliique Macedoniæ exstincti principes, occurrebant. Ob hæc illi quatriduo perseverata inedia est, donec exercitûs universi precibus exoratus est, precantis ne ita mortem unius doleat, ut universos perdat, quos in ultimam deductos barbariam, inter infestas et irritatas bello gentes, destituat. Multum profuêre Callisthenis philosophi preces, condiscipulatu apud Aristotelen familiaris illi, et tunc ab ipso rege ad prodenda memoriæ acta ejus accitus. Revocato igitur ad bella animo, Chorasmos et Dahas in deditionem accepit.

VII. Deinde, quod in primo, ex Persico super-

biæ regiæ more, distulerat, ne omnia pariter invidiosiora essent, non salutari, sed adorari, se jubet. Acerrimus inter recusantes Callisthenes fuit: quæ res et illi, et multis principibus Macedonum, exitio fuit; siquidem, sub specie insidiarum, omnes interfecti. Retentus tamen est a Macedonibus mos salutandi regis, explosâ adoratione. Post hæc Indiam petit, ut Oceano, ultimoque Oriente finiret imperium. Cui gloriæ ut etiam exercitûs ornamenta convenirent, phaleras equorum et arma militum argento inducit; exercitumque suum, ab argenteis clypeis, *Argyraspidas* appellavit. Cum ad Nysam urbem venisset, oppidanis non repugnantibus, fiduciâ religionis Liberi patris, a quo condita urbs erat, parci jussit; lætus non militiam tantum, verum et vestigia se Dei secutum. Tunc ad spectaculum sacri montis duxit exercitum, naturalibus bonis, vite hederâque non aliter vestiti, quam si manu cultus, colentiumque industriâ exornatus esset: sed exercitus ejus, ubi ad montem accessit, repentino impetu mentis in sacros Dei ululatus instinctus, cum stupore regis, sine noxâ discurrit; ut intelligeret, non tam oppidanis se, parcendo, quam exercitui suo, consuluisse. Inde montes Dædalos, regnaque Cleophidis reginæ petit: quæ cum se dedidisset ei, concubitu redemtum regnum ab Alexandro recepit; illecebris consecuta, quod virtute non potuerat; filiumque ab eo genitum Alexandrum nominavit, qui postea regno Indorum potitus est. Cleophis regina, propter prostratam pudicitiam, scortum regium ab Indis exinde appellata est. Peragratâ Indiâ, cum ad saxum miræ asperitatis et altitudinis, in quod multi populi confugerant, pervenisset, cognoscit, Herculem ab expugnatione ejusdem saxi terræ motu prohibitum. Captus itaque cupidine Herculis acta superare, cum summo labore ac periculo potitus saxo, omnes ejus loci gentes in deditionem accipit.

VIII. Unus ex regibus Indorum fuit, Porus, no-

mine, viribus corporis et animi magnitudine pariter insignis, qui bellum jampridem, auditâ Alexandri opinione, in adventum ejus parabat. Commisso itaque prœlio, exercitum suum Macedonas invadere jubet; sibi regem eorum privatum hostem deposcit. Nec Alexander pugnæ moram fecit: sed primâ congressione vulnerato equo, cum præceps in terram decidisset, concursu satellitum servatur. Porus multis vulneribus obrutus capitur. Qui victum se adeo doluit, ut, cum veniam ab hoste invenisset, neque cibum sumere voluerit; neque vulnera curari passus sit; ægreque sit ab eo obtentum, ut vellet vivere. Quem Alexander, ob honorem virtutis, incolumem in regnum remisit. Duas ibi urbes condidit: unam Nicæam, alteram ex nomine equi Bucephalen vocavit. Inde Arestas, Gesteanos, Præsidas, Gangaridas, cæsis eorum exercitibus, expugnat. Cum ad Cuphites venisset, ubi eum ducentis millibus equitum hostes opperiebantur, exercitus omnis, non minus victoriarum numero, quam laboribus fessus, lacrymis eum deprecatur, finem tandem bellis faceret; aliquando patriæ reditûsque meminisset; respiceret militum annos, quibus vix ætas ad reditum sufficeret. Ostendere alius canitiem, alius vulnera, alius ætate consumta corpora, alius cicatricibus exhausta: solos se esse, qui duorum regum, Philippi Alexandrique, continuam militiam pertulerint. Tandem orare, "ut reliquias saltem suas paternis sepulcris reddat, quorum non studiis deficiatur, quam annis: ac si non militibus, vel ipse sibi parcat, ne fortunam suam nimis onerando fatiget." Motus his tam justis precibus, velut in finem victoriæ, castra solito magnificentiora fieri jussit, quorum molitionibus et hostis terreretur, et posteris admiratio sui relinqueretur. Nullum opus milites lætius fecêre. Itaque cæsis hostibus, cum gratulatione in eadem reverterunt.

IX. Inde Alexander ad amnem Acesinen pergit: per hunc in Oceanum devehitur. Ibi Hiacensanas

Sileosque, quos Hercules condidit, in deditionem accepit. Hinc in Ambros et Sugambros navigat: quæ gentes eum armatis octoginta millibus peditum, et sexaginta millibus equitum excipiunt. Cum prœlio victor esset, exercitum ad urbem eorum ducit: quam desertam a defensoribus, cum de muro, quem primus ceperat, animadvertisset, in urbis planitiem sine ullo satellite desiluit. Itaque cum eum hostes solum conspexissent, clamore edito, undique concurrunt, si possint in uno capite orbis bella finire, et ultionem tot gentibus dare. Nec minus Alexander constanter resistit, et unus adversus tot millia prœliatur. Incredibile dictu est, ut eum non multitudo hostium, non vis magna telorum, non tantus lacessentium clamor terruerit; solus tot millia ceciderit, ac fugaverit. Ubi vero obrui multitudine se vidit, trunco se, qui propter murum stabat, applicuit: cujus auxilio tutus, cum diu agmen sustinuisset, tandem cognito periculo ejus, amici ad eum desiliunt; ex quibus multi cæsi: prœliumque tamdiu anceps fuit, quoad omnis exercitus, muris dejectis, in auxilium veniret. In eo prœlio sagittâ sub mammâ trajectus, cum sanguinis fluxu deficeret, genu posito tam diu prœliatus est, donec eum, a quo vulneratus fuerat, occideret. Curatio vulneris gravior ipso vulnere fuit.

X. Itaque ex magnâ desperatione tandem saluti redditus, Polysperchonta cum exercitu Babyloniam mittit: ipse, cum lectissimâ manu navibus conscensis, Oceani litora peragrat. Cum venisset ad urbem Ambigeri regis, oppidani, invictum ferro audientes, sagittas veneno armant; atque ita gemino mortis vulnere, hostem a muris submoventes, plurimos interficiunt. Cum inter multos vulneratus etiam Ptolemæus esset, moriturusque jamjam videretur, per quietem regi monstrata, in remedia veneni, herba est; quâ in potu acceptâ, statim periculo liberatus est; majorque pars exercitûs hoc remedio servata. Expugnatâ deinde urbe, reversus in naves, Oceano

libamenta dedit, prosperum in patriam reditum precatus: ac veluti curru circa metam acto, positis imperii terminis, quâtenus aut terrarum solitudines prodire passæ sunt, aut mare navigabile fuit, secundo æstu ostio fluminis Indi invehitur. Ibi, in monimenta rerum a se gestarum, urbem Barcen condidit; arasque statuit, relicto ex numero amicorum litoralibus Indis præfecto. Inde iter terrestre facturus, cum arida loca medii itineris dicerentur, puteos opportunis locis fieri præcipit: quibus ingenti dulci aquâ inventâ, Babyloniam redit. Ibi multæ devictæ gentes præfectos suos accusaverunt, quos, sine respectu amicitiæ, Alexander in conspectu legatorum necari jussit. Filiam post hæc Darii regis, Statiram, in matrimonium recepit: sed et optimatibus Macedonum lectas ex omnibus gentibus nobilissimas virgines tradidit, ut communi facto crimen regis levaretur.

XI. Hinc ad concionem exercitum vocat: et promittit, se æs alienum omnium propriâ impensâ soluturum, ut prædam præmiaque integra domos ferant. Insignis hæc munificentia non summâ tantum, verum etiam titulo muneris fuit: nec a debitoribus magis, quam a creditoribus gratius excepta; quoniam utrisque exactio pariter ac solutio difficilis erat. Viginti millia talentûm in hos sumtus expensa. Dimissis veteranis, exercitum junioribus supplet. Sed retenti, veteranorum discessum ægre ferentes, missionem et ipsi flagitabant; nec annos, sed stipendia sua, numerari jubebant: pariter in militiam lectos, pariter sacramento solvi, æquum censentes: nec jam precibus, sed convicio agebant, jubentes eum solum cum patre suo Hammone inire bella, quâtenus milites suos fastidiat. Contra ille nunc castigare milites; nunc lenibus verbis monere, ne gloriosam militiam seditionibus infuscarent. Ad postremum, cum verbis nihil proficeret, ad corripiendos seditionis auctores, e tribunali in concionem armatam

inermis ipse desiluit; et, nemine prohibente, tredecim correptos manu suâ ipse ad supplicia duxit. Tantam vel illis moriendi patientiam metus regis, vel huic exigendi supplicii constantiam, disciplina militaris dabat.

XII. Inde separatim auxilia Persarum in concione alloquitur. Laudat perpetuam illorum, tum in se, tum in pristinos reges, fidem; sua in illos beneficia commemorat: ut nunquam quasi victos, sed veluti victoriæ socios, habuerit: denique se in illorum, non illos in gentis suæ, morem transîsse; affinitatibus connubiorum victos victoribus miscuisse. Nunc quoque, ait, custodiam corporis sui non Macedonibus tantum se, verum et illis crediturum. Atque ita mille ex his juvenes in numerum satellitum legit: auxiliorum quoque portionem, formatam in disciplinam Macedonum, exercitui suo miscet. Quam rem ægre Macedones tulerunt, jactantes, hostes suos in officium suum a rege subjectos. Tunc universi flentes regem adeunt: orant, suppliciis suis potius saturet se, quam contumeliis. Quâ modestiâ obtinuerunt, ut undecim millia militum veteranorum exauctoraret. Sed ex amicis dimissi senes, Polyspercbon, Clitos, Gorgias, Polydamas, Amadas, Antigenes. Dimissis his Crateros præponitur, jussus præesse Macedonibus in Antipatri locum; Antipatrumque, cum supplemento tironum, in locum ejus evocat: stipendia revertentibus, veluti militantibus, data. Dum hæc aguntur, unus ex amicis ejus, Hephæstion, decedit, dotibus primo formæ pueritiæque, mox obsequiis, regi percarus: quem, contra decus regium, Alexander diu luxit; tumulumque ei duodecim millium talentûm fecit; eumque post mortem coli ut Deum jussit.

XIII. Ab ultimis litoribus Oceani Babyloniam revertenti nuntiatur, legationes Carthaginiensium, cæterarumque Africæ civitatium, sed et Hispaniarum, Siciliæ, Galliæ, Sardiniæ, nonnullas quoque ex Italiâ,

ejus adventum Babyloniæ opperiri. Adeo universum terrarum orbem nominis ejus terror invaserat, ut cunctæ gentes veluti destinato sibi regi adularentur. Hac igitur ex causâ Babyloniam festinanti, veluti conventum terrarum orbis acturo, quidam ex Magis prædixit, ne urbem introiret, testatus, hunc locum ei fatalem fore. Ob hoc omissâ Babyloniâ, in Borsippam urbem trans Euphraten, desertam olim, concessit. Ibi ab Anaxarcho philosopho compulsus est rursum Magorum prædicta contemnere, ut falsa et incerta, et, si fatis constent, ignota mortalibus; at si naturæ debeantur, immutabilia. Reversus igitur Babyloniam, multis diebus otio datis, intermissum olim convivium sollenniter instituit: totusque in lætitiam effusus, cum diei noctem pervigilem junxisset, recedentem jam e convivio Medius Thessalus, instauratâ comissatione, et ipsum et sodales ejus invitat. Accepto poculo, mediâ potione repente, veluti telo confixus, ingemuit; elatusque e convivio semianimis, tanto dolore cruciatus est, ut ferrum in remedia posceret, tactumque hominum velut vulnera indolesceret. Amici causas morbi intemperiem ebrietatis disseminaverunt: re autem verâ insidiæ fuerunt, quarum infamiam successorum potentia oppressit.

XIV. Auctor insidiarum Antipater fuit, qui cum carissimos amicos ejus interfectos videret; Alexandrum Lyncistam, generum suum, occisum; se, magnis rebus in Græciâ gestis, non tam gratum apud regem, quam invidiosum esse; a matre quoque ejus Olympiade variis se criminationibus vexatum: huc accedebant ante paucos dies supplicia in præfectos devictarum nationum crudeliter habita: ex quibus rebus se quoque a Macedoniâ non ad societatem militiæ, sed ad pœnam, evocatum arbitrabatur: igitur ad occupandum regem, Cassandrum filium, dato veneno, subornat, qui cum fratribus Philippo et Iollâ ministrare regi solebat: cujus veneni tanta vis fuit, ut non ære, non ferro, non testâ contineretur, nec

aliter ferri, nisi in ungulâ equi potuerit; præmonito filio, ne alii quam Thessalo et fratribus crederet. Hac igitur ex causâ apud Thessalum paratum, repetitumque convivium est. Philippus et Iollas, prægustare ac temperare potum regis soliti, in aquâ frigidâ venenum habuerunt, quam prægustatæ jam potioni supermiserunt.

XV. Quarto die Alexander, indubitatam mortem sentiens, agnoscere se fatum domûs majorum suorum ait: nam plerosque Æacidarum intra trigesimum annum defunctos. Tumultuantes deinde milites, insidiis periisse regem suspicantes, ipse sedavit; eosque omnes, cum prolatus in editissimum urbis locum esset, ad conspectum suum admisit, osculandamque dextram suam flentibus porrexit. Cum lacrymarent omnes, ipse non sine lacrymis tantum, verum etiam sine ullo tristioris mentis argumento fuit, ut quosdam impatientius dolentes consolatus sit; quibusdam mandata ad parentes eorum dederit: adeo, sicuti in hostem, ita et in mortem, invictus animus fuit. Dimissis militibus, amicos circumstantes percontatur, videanturne similem sibi reperturi regem? Tacentibus cunctis, tum ipse, ut hoc nesciat, ita illud scire vaticinarique se, ac pæne oculis videre, dixit, quantum sit in hoc certamine sanguinis fusura Macedonia; quantis cædibus, quo cruore, mortuo sibi parentatura. Ad postremum corpus suum in Hammonis templo condi jubet. Cum deficere eum amici viderent, quærunt, quem imperii faciat hæredem. Respondit, dignissimum. Tanta illi magnitudo animi fuit, ut cum Herculem filium, cum fratrem Aridæum, cum Rhoxanen uxorem prægnantem relinqueret, oblitus necessitudinum, dignissimum nuncuparet hæredem: prorsus quasi nefas esset, viro forti alium, quam virum fortem, succedere; aut tanti regni opes aliis, quam probatis, relinqui. Hac voce veluti bellicum inter amicos cecinisset, aut malum Discordiæ misisset, ita omnes in æmulationem consurgunt, et ambitione vulgi tacitum

favorem militum quærunt. Sexto die præclusâ voce, exemtum digito annulum Perdiccæ tradidit: quæ res gliscentem amicorum dissensionem sedavit. Nam, etsi non voce nuncupatus hæres, judicio tamen electus esse videbatur.

XVI. Decessit Alexander, mensem unum, annos tres et triginta natus; vir supra humanam potentiam magnitudine animi præditus. Quâ nocte eum mater Olympias concepit, visa per quietem est cum ingenti serpente volutari; nec decepta somnio est: nam profecto majus humanâ mortalitate opus utero tulit: quam cum Æacidarum gens ab ultimâ sæculorum memoriâ, et regna patris, fratris, mariti, ac deinceps majorum omnium illustraverint, nullius tamen nomine, quam filii, clarior fuit. Prodigia magnitudinis ejus in ipso ortu nonnulla apparuêre. Nam eâ die, quâ natus est, duæ aquilæ totâ die perpetes supra culmen domûs patris ejus sederunt, omen duplicis imperii, Europæ Asiæque, præferentes. Eâdem quoque die nuntium pater ejus duarum victoriarum accepit; alterius, belli Illyrici; alterius, certaminis Olympiaci, in quod quadrigarum currus miserat: quod omen universarum terrarum victoriam infanti portendebat. Puer acerrimus literarum studiis eruditus fuit. Exactâ pueritiâ, per quinquennium sub Aristotele, doctore inclyto [omnium philosophorum], crevit. Accepto deinde imperio, regem se terrarum omnium ac mundi appellari jussit: tantamque fiduciam sui militibus fecit, ut, illo præsente, nullius hostis arma, nec inermes, timuerint. Itaque cum nullo hostium unquam congressus est, quem non vicerit; nullam urbem obsedit, quam non expugnaverit; nullam gentem adiit, quam non calcaverit. Victus denique ad postremum est, non virtute hostili, sed insidiis suorum, et fraude civili.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER DECIMUS TERTIUS.

I. Exstincto in ipso ætatis ac victoriarum flore Alexandro Magno, triste apud omnes totâ Babylone silentium fuit. Sed nec devictæ gentes fidem nuntio habuerunt, quod, ut invictum regem, ita immortalem, esse crediderant; recordantes, quoties præsenti morti ereptus esset; quam sæpe, pro amisso, repente se non sospitem tantum suis, verum etiam victorem, obtulisset. Ut vero mortis ejus fides affuit, omnes barbaræ gentes paulo ante ab eo devictæ, non ut hostem, sed ut parentem, luxerunt. Mater quoque Darii regis, quam, amisso filio, a fastigio tantæ majestatis in captivitatem redactam, indulgentiâ victoris, in eam diem vitæ non pœnituerat, auditâ morte Alexandri, mortem sibi ipsa conscivit; non quod hostem filio præferret; sed quod pietatem filii in eo, quem ut hostem timuerat, experta esset. Contra, Macedones, versâ vice, non ut civem, ac tantæ majestatis regem, verum ut hostem amissum, gaudebant; et severitatem nimiam, et assidua belli pericula, exsecrantes. Huc accedebat, quod principes regnum et imperia, vulgus militum thesauros et grande pondus auri, velut inopinatam prædam, spectabant; illi successionem regni, hi opum ac divitiarum hæreditatem cogitantes. Erant enim in thesauris quinquaginta millia talentûm, et in annuo vectigali tributo tricena millia. Sed nec

amici Alexandri frustra regnum spectabant: nam ejus virtutis ac venerationis erant, ut singulos reges putares. Quippe ea formæ pulchritudo, et proceritas corporis, et virium ac sapientiæ magnitudo in omnibus fuit, ut qui eos ignoraret, non ex unâ gente, sed ex toto terrarum orbe, electos judicaret. Neque enim unquam ante Macedonia, vel ulla gens alia, tam clarorum virorum proventu floruit: quos primo Philippus, mox Alexander, tantâ curâ legerat, ut non tam ad societatem belli, quam in successionem regni, electi viderentur. Quis igitur miretur, talibus ministris orbem terrarum victum, cum exercitus Macedonum tot, non ducibus, sed regibus regeretur? qui nunquam sibi reperissent pares, si non inter se concurrissent: multosque Macedonia pro unò Alexandros habuisset, nisi fortuna eos æmulatione virtutis in perniciem mutuam armâsset.

II. Cæterum, occiso Alexandro, non, ut læti, ita et securi fuêre, omnibus unum locum competentibus; nec minus milites, quam invicem se, timebant, quorum et libertas solutior, et favor incertus erat. Inter ipsos vero æqualitas discordiam augebat, nemine tantum cæteros excedente, ut ei aliquis se submitteret. Armati itaque in regiam coëunt, ad formandum rerum præsentium statum. Perdicca censet, Rhoxanes exspectari partum, quæ, exacto mense octavo, matura jam ex Alexandro erat; et, si puerum peperisset, hunc dari successorem patri. Meleager negat, differenda in partus dubios consilia: nec exspectandum, dum reges nascerentur, cum jam genitis uti liceret: seu puer illis placeat, esse Pergami filium Alexandri, natum ex Barsine, nomine Herculem: seu mallent juvenem, esse in castris fratrem Alexandri Aridæum, comem, et cunctis non suo tantum, verum et patris Philippi nomine acceptissimum. Cæterum Rhoxanen esse originis Persicæ; nec esse fas, ut Macedonibus, ex sanguine eorum, quorum regna deleverint, reges constituantur; quod

nec ipsum Alexandrum voluisse, dicit. Denique morientem nullam de eo mentionem habuisse. Ptolemæus recusabat regem Aridæum, non propter maternas modo sordes, quod ex Larissæo scorto nasceretur; sed etiam propter valetudinem majorem, quam patiebatur; ne ille nomen regis, alius imperium, teneret: melius esse ex his legi, qui pro virtute regi suo proximi fuerint, qui provincias regant, quibus bella mandentur, quam, sub personâ regis, indignorum subjiciantur imperio. Vicit Perdiccæ sententia consensu universorum. Placuit itaque Rhoxanes exspectari partum: et, si puer natus fuisset, tutores Leonnatum, et Perdiccam, et Crateron, et Antipatrum constituunt; confestimque in tutorum obsequia jurant.

III. Cum equites quoque idem fecissent; pedites, indignati, nullas sibi consiliorum partes relictas, Aridæum, Alexandri fratrem, regem appellant, satellitesque illi ex tribu suâ legunt, et nomine Philippi patris vocari jubent. Quæ cum nuntiata equitibus essent, legatos ad mitigandum eorum animos, duos ex proceribus, Attalum et Meleagrum mittunt, qui potentiam ex vulgi adulatione quærentes, omissâ legatione, militibus consentiunt. Statim et seditio crevit, ubi caput et consilium habere cœpit. Tunc, ad delendum equitatum, cuncti armati in regiam irrumpunt: quo cognito, equites trepidi ab urbe discedunt, castrisque positis, et ipsi pedites terrere cœperunt. Sed nec procerum inter se odia cessabant. Attalus ad interficiendum Perdiccam, ducem partis alterius, mittit: ad quem armatum, et ultro vocantem, cum accedere percussores ausi non fuissent; tanta constantia Perdiccæ fuit, ut ultro ad pedites veniret, et in concionem vocatos edoceret, quod facinus molirentur: respicerent, contra quos arma sumsissent: non illos Persas, sed Macedonas; non hostes, sed cives esse; plerosque etiam cognatos eorum, certe commilitones, eorumdem castrorum ac periculorum socios: edituros deinde egregium hostibus suis spectacu-

lum, ut, quorum armis victos se doleant, eorum mutuis cædibus gaudeant; parentaturosque sanguine suo manibus hostium a se interfectorum.

IV. Hæc cum pro singulari facundiâ suâ Perdicca perorâsset, adeo movit pedites, ut, probato consilio ejus, dux ab omnibus legeretur. Tum equites in concordiam revocati, in Aridæum regem consentiunt. Servata est portio regni Alexandri filio, si natus esset. Hæc agebant, posito in medio corpore Alexandri, ut majestas ejus testis decretorum esset. His ita compositis, Macedoniæ et Græciæ Antipater præponitur: regiæ pecuniæ custodia Cratero traditur: castrorum, exercitûs, et rerum cura Meleagro et Perdiccæ assignatur: jubeturque Aridæus rex corpus Alexandri in Hammonis templum deducere. Tunc Perdicca, infensus seditionis auctoribus, repente, ignaro collegâ, lustrationem castrorum propter mortem regis in posterum edicit. Postquam armatum exercitum in campo constituit, consentientibus universis, evocatos dum transit, de singulis manipulis seditiosos supplicio tradi occulte jubet. Reversus inde, inter principes provincias dividit; simul ut et removeret æmulos, et munus imperii beneficii sui faceret. Prima Ptolemæo Ægyptus, et Africæ Arabiæque pars sorte venit, quem ex gregario milite Alexander virtutis causâ provexerat: cui ad tradendam provinciam Cleomenes, qui Alexandriam ædificaverat, datur. Confinem huic provinciæ Syriam Laomedon Mitylenæus, Ciliciam Philotas, Philo Illyrios accipiunt. Mediæ majori Atropatus, minori socer Perdiccæ præponitur. Susiana gens Scyno, Phrygia major Antigono Philippi filio assignatur. Lyciam et Pamphyliam Nearchus, Cariam Cassander, Lydiam Menander sortiuntur. Leonnato minor Phrygia evenit; Thracia et regiones Pontici maris Lysimacho; Cappadocia cum Paphlagoniâ Eumeni data. Summus castrorum tribunatus Seleuco, Antiochi filio, cessit. Stipatoribus regis satellitibusque Cassander filius

Antipatri præficitur. In Bactrianâ ulteriore, et Indiæ regionibus, priores præfecti retenti. Terras inter amnes Hydaspen et Indum Taxiles habebat. In colonias in Indis conditas Pithon, Agenoris filius, mittitur. Paropamisios, et fines Caucasi montis Extarches accepit. Arachosii Gedrosique Sibyrtio traduntur: Drancæ et Arei Stasanori. Bactrianos Amyntas sortitur, Sogdianos Scythæus, Nicanor Parthos, Philippus Hyrcanos, Phrataphernes Armenios, Tlepolemus Persas, Peucestes Babylonios, Archon Pelasgos, Arcesilaüs Mesopotamiam. Cum hæc divisio, veluti fatale munus singulis contigisset, ita magna incrementorum materia plurimis fuit: siquidem, nôn magno post tempore, quasi regna, non præfecturas divisissent; sic reges ex præfectis facti, magnas opes non sibi tantum paraverunt, verum etiam posteris reliquerunt.

V. Dum hæc in Oriente aguntur, in Græciâ Athenienses et Ætoli bellum, quod jam vivo Alexandro moverant, summis viribus instruebant. Causæ belli erant, quod reversus ab Indiâ Alexander epistolas in Græciam scripserat, quibus omnium civitatium exsules, præter cædis damnati, restituebantur. Quæ recitatæ, præsente universâ Græciâ in mercatu Olympiaco, magnos motus fecerunt: quod plurimi non legibus pulsi patriâ, sed per factionem principum fuerant, verentibus iisdem principibus, ne revocati potentiores in republicâ fierent. Palam igitur jam tunc multæ civitates libertatem bello vindicandam fremebant. Principes tamen omnium Athenienses et Ætoli fuêre. Quod cum nuntiatum Alexandro esset, mille naves longas sociis imperari præceperat, quibus in Occidente bellum gereret; excursurusque cum validâ manu fuerat ad Athenas delendas. Igitur Athenienses, contracto triginta millium exercitu, et ducentis navibus, bellum cum Antipatro, cui Græcia sorte evenerat, gerunt; eumque detrectantem prœlium, et Heracleæ urbis mœnibus tuentem se, obsidione cin-

gunt. Eodem tempore Demosthenes, Atheniensis orator, pulsus patriâ ob crimen accepti ab Harpalo auri, qui crudelitatem Alexandri fugerat, quo civitatem in ejusdem Alexandri bellum impelleret, forte Megaris exsulabat: qui ut missum ab Atheniensibus Hyperiden legatum cognovit, qui Peloponnenses in societatem armorum sollicitaret, secutus eum, Sicyona, Argos, et Corinthum, cæterasque civitates, eloquentiâ suâ Atheniensibus junxit. Ob quod factum, missâ ab Atheniensibus obviam nave, ab exsilio revocatur. Interim in obsidione Antipatri, Leosthenes, dux Atheniensium, telo e muris in transeuntem jacto occiditur. Quæ res tantum animorum Antipatro dedit, ut etiam vallum rescindere auderet. Auxilium deinde a Leonnato per legatos petit: qui cum venire cum exercitu nuntiatus esset, obvii ei Athenienses cum instructis copiis fuêre, ibique equestri prœlio gravi vulnere ictus exstinguitur. Antipater, tametsi auxilia sua videret victa, morte tamen Leonnati lætatus est: quippe et æmulum sublatum, et vires ejus accessisse sibi gratulabatur. Statim igitur exercitu ejus recepto, cum par hostibus etiam prœlio videretur, solutus obsidione, in Macedoniam concessit. Græcorum quoque copiæ, finibus Græciæ hoste pulso, in urbes dilapsæ.

VI. Interea Perdicca, bello Ariarathi regi Cappadocum illato, prœlioque victor, nihil præmii præter vulnera et pericula retulit: quippe hostes ab acie in urbem recepti, occisis conjugibus et liberis, domos quisque suas cum omnibus copiis incenderunt. Eodem congestis etiam servitiis, et semet ipsi præcipitant, ut nihil hostis victor suarum rerum, præter incendii spectaculo frueretur. Inde, ut viribus auctoritatem regiam acquireret, ad nuptias Cleopatræ, sororis Alexandri Magni, et alterius Alexandri quondam uxoris, non adspernante Olympiade matre ejus, intendit: sed prius Antipatrum sub affinitatis obtentu capere cupiebat. Itaque fingit se in matrimonium

filiam ejus petere, quo facilius ab eo supplementum tironum ex Macedoniâ obtineret. Quem dolum præsentiente Antipatro. dum duas eodem tempore uxores quærit, neutram obtinuit. Post hæc bellum inter Antigonum et Perdiccam oritur. Antigono Crateros et Antipater auxilium ferebant; qui, factâ cum Atheniensibus pace, Polysperchonta Græciæ et Macedoniæ præponunt. Perdicca, alienatis rebus, Aridæum, et Alexandri Magni filium in Cappadociâ, quorum cura illi mandata fuerat, de summâ belli in consilium adhibet. Quibusdam placebat bellum in Macedoniam transferri, ad ipsum fontem et caput regni, ubi et Olympias esset, mater Alexandri, non mediocre momentum partium; et civium favor, propter Alexandri Philippique nomina: sed in rem visum est ab Ægypto incipere, ne, in Macedoniam profectis, Asia a Ptolemæo occuparetur. Eumeni, præter provincias, quas acceperat, Paphlagonia, et Caria, et Lycia, et Phrygia adjiciuntur. Ibi Crateron et Antipatrum opperiri jubetur: adjutores ei dantur cum exercitibus frater Perdiccæ Alcetas, et Neoptolemus: Clito cura classis traditur: Cilicia, Philotæ ademta, Philoxeno datur: ipse Perdicca Ægyptum cum ingenti exercitu petit. Sic Macedonia, in duas partes discurrentibus ducibus, in sua viscera armatur; ferrumque ab hostili bello in civilem sanguinem vertit, exemplo furentium, manus ac membra sua ipsa cæsura. Sed Ptolemæus in Ægypto sollerti industriâ magnas opes parabat: quippe et Ægyptios insigni moderatione in favorem sui sollicitaverat, et reges finitimos beneficiis obsequiisque devinxerat: terminos quoque imperii, acquisitâ Cyrene urbe, ampliaverat; factusque jam tantus erat, ut non tam timeret hostes, quam timendus ipse hostibus esset.

VII. Cyrene autem condita fuit ab Aristæo, cui nomen Battos propter linguæ obligationem fuit. Hujus pater Grinus, rex Theræ insulæ, cum ad oraculum Delphos, propter dedecus adolescentis filii non-

dum loquentis, Deum deprecaturus venisset, responsum accepit, quo jubebatur filius ejus Battos Africam petere, et urbem Cyrenen condere, usum linguæ ibi accepturus. Cum responsum ludibrio simile videretur, propter solitudinem Theræ insulæ, ex quâ coloni ad urbem condendam in Africam tam vastæ regionis proficisci jubebantur, res omissa est. Interjecto deinde tempore, velut contumaces, pestilentiâ Deo parere compelluntur: quorum tam insignis paucitas fuit, ut vix unam navem complerent. Cum venissent in Africam, pulsis accolis, montem Cyram, et propter amœnitatem loci, et propter fontium ubertatem, occupavêre. Ibi Battos, dux eorum, linguæ nodis solutis, loqui primum cœpit: quæ res animos eorum, ex promissis Dei jam parte perceptâ, in reliquam spem condendæ urbis accendit. Positis igitur castris, opinionem veteris fabulæ accipiunt, Cyrenen, eximiæ pulchritudinis virginem, a Thessaliæ monte Pelio ab Apolline raptam, perlatamque in ejusdem montis juga, cujus collem occupaverant, a Deo repletam, quatuor pueros peperisse, Nomium, Aristæum, Autochum, Agreum: missos a patre Hypseo, rege Thessaliæ, qui perquirerent virginem, loci amœnitate captos, in iisdem terris cum virgine resedisse: ex his pueris tres adultos, in Thessaliam reversos, avita regna recepisse: Aristæum in Arcadiâ late regnâsse; eumque primum et apium et mellis usum, et lactis ad coagula, hominibus tradidisse, solstitialisque ortus sideris primum invenisse. Quibus auditis, Battos, virginis nomine ex responsis agnito, urbem Cyrenen condidit.

VIII. Igitur Ptolemæus, hujus urbis auctus viribus, bellum in adventum Perdiccæ parabat. Sed Perdiccæ plus odium arrogantiæ, quam vires hostium nocebant; quam exosi etiam socii, ad Antipatrum gregatim profugiebant. Neoptolemus quoque, in auxilium Eumeni relictus, non solum transfugere, verum etiam prodere partium exercitum, voluit. Quam

rem cum præsensisset Eumenes, cum proditore decernere prœlio necesse habuit. Victus Neoptolemus ad Antipatrum et Polysperchonta profugit; hisque persuadet, ut, continuatis mansionibus, læto ex victoriâ, et securo fugæ suæ, Eumeni superveniant. Sed res Eumenen non latuit. Itaque insidiæ in insidiatores versæ: et qui securum aggressuros se putabant, securis in itinere, et pervigilio noctis fatigatis, occursum est. In eo prœlio Polysperchon occiditur. Neoptolemus quoque, cum Eumenė congressus, diu mutuis vulneribus acceptis colluctatus est: in summâ victus occumbit. Victor igitur duobus prœliis continuis Eumenes, afflictas partes transitione sociorum paululum sustentavit. Ad postremum tamen, Perdiccâ occiso, ab exercitu hostis cum Pithone, et Illyrio, et Alcetâ fratre Perdiccæ, appellatur: bellumque adversus eos Antigono decernitur.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER DECIMUS QUARTUS.

I. EUMENES, ut Perdiccam occisum, se hostem a Macedonibus judicatum, bellumque Antigono decretum cognovit, ultro ea militibus suis indicavit, ne fama aut rem in majus extolleret, aut militum animos rerum novitate terreret; simul ut, quomodo circa se animati essent, cognosceret, sumturus consilium ex motu universorum. Constanter tamen præfatus est, si cui hæc terrori essent, habere eum discedendi potestatem. Quâ voce adeo cunctos in studium partium suarum induxit, ut ultro bellum omnes hortarentur, rescissurosque se ferro decreta Macedonum affirmarent. Tunc exercitu in Ætuliam promoto, pecunias civitatibus imperat; recusantes dare hostiliter diripit. Inde Sardes profectus est ad Cleopatram, sororem Alexandri Magni, ut ejus voce centuriones principesque confirmaret, existimaturos ibi majestatem regiam verti, unde soror Alexandri staret. Tanta veneratio magnitudinis Alexandri erat, ut etiam per vestigia mulierum favor sacrati ejus nominis quæreretur. Cum reversus in castra esset, epistolæ totis castris abjectæ inveniuntur; quibus iis, qui Eumenis caput ad Antigonum detulissent, magna præmia definiebantur. His cognitis, Eumenes vocatis ad concionem militibus, primo gratias agit, "quod nemo inventus esset, qui spem cruenti præmii fidei sacramenti antepone-

ret:" deinde callide subnectit, "confictas has a se epistolas ad experiendos suorum animos esse. Cæterum salutem suam in omnium potestate esse; nec Antigonum, nec quemquam ducum, sic velle vincere, ut ipse in se exemplum pessimum statuat." Hoc facto et in præsenti labantium animos retinuit, et in futurum providit, ut, si quid simile accidisset, non se ab hoste corrumpi, sed ab duce tentari, arbitrarentur. Omnes igitur operam suam certatim ad custodiam salutis ejus offerunt.

II. Cum interim Antigonus cum exercitu supervenit, castrisque positis, posterâ die in aciem procedit. Nec Eumenes moram prœlio fecit; qui victus, in munitum quoddam castellum confugit: ubi cum videret se fortunam obsidionis subiturum, majorem exercitûs partem dimisit, ne aut consensu multitudinis hosti traderetur, aut obsidio ipsâ multitudine gravaretur. Legatos deinde ad Antipatrum, qui solus par Antigoni viribus videbatur, supplices mittit; a quo cum auxilia Eumeni missa Antigonus didicisset, ab obsidione recessit. Erat quidem solutus ad tempus metu mortis Eumenes: sed nec salutis, dimisso exercitu, magna spes erat. Omnia igitur circumspicienti optimum visum est, ad Alexandri Magni Argyraspidas, invictum exercitum, et tot victoriarum præfulgentem gloriâ, decurrere. Sed Argyraspides, post Alexandrum, omnes duces fastidiebant, sordidam militiam sub aliis, post tanti regis memoriam, existimantes. Itaque Eumenes blandimentis agere, suppliciter singulos alloqui, nunc commilitones suos, nunc patronos appellans, nunc periculorum et operum Orientalium socios; nunc refugia salutis suæ, et unica præsidia commemorans: solos esse, quorum virtute Oriens sit domitus; solos, qui militiam Liberi patris, qui Herculis monimenta superârint: per hos Alexandrum Magnum factum; per hos, divinos honores et immortalem gloriam consecutum: orat, ut non tam ducem se, quam commilitonem recipiant, unumque

ex corpore suo esse velint. Receptus hac lege, paulatim imperium, primum monendo singulos, mox quæ perperam facta erant, blande corrigendo, usurpat: nihil in castris sine illo agi, nihil administrari sine sollertiâ illius poterat.

III. Ad postremum, cum Antigonum venire cum exercitu nuntiatum esset, compellit eos in aciem descendere. Ibi dum ducis imperia contemnunt, hostium virtute superantur. In eo prœlio, non gloriam tantum tot bellorum, cum conjugibus et liberis, sed et præmia longâ militiâ parta, perdiderunt. Sed Eumenes, qui auctor cladis erat, nec aliam spem salutis reliquam habebat, victos hortabatur. Nam et virtute eos superiores fuisse affirmabat: quippe ab his quinque millia hostium cæsa; et, si in bello perstent, ultro hostes pacem petituros. Damna, quibus se victos putent, duo millia mulierum, et paucos infantes, et servitia esse, quæ melius vincendo possint reparare, quam deserendo victoriam. Porro Argyraspides, neque fugam se tentaturos, dicunt, post damna patrimoniorum, et post conjuges amissas, neque bellum gesturos contra liberos suos; ultroque eum conviciis agitant, quod se, post tot annos emeritorum stipendiorum, redeuntes domum cum præmiis tot bellorum, ab ipsâ missione rursus in novam militiam, immensaque bella revocaverit; et a laribus jam quodammodo suis, et ab ipso limine patriæ abductos inanibus promissis deceperit: nunc quoque, amissis omnibus felicis militiæ quæstibus, ne victos quidem in miseriâ et inopi senectâ quiescere sinat. Ignaris deinde ducibus, confestim ad Antigonum legatos mittunt, petentes, ut sua reddi jubeat. Is redditurum se pollicetur, si Eumenen sibi tradant. Quibus cognitis, Eumenes cum paucis fugere tentavit: sed retractus, desperatis rebus, cum concursus multitudinis factus esset, petit, ut postremum sibi alloqui exercitum liceret.

IV. Jussus ab universis dicere, facto silentio, laxatisque vinculis, prolatam, sicut erat catenatus, manum

ostendit: "Cernitis, milites," inquit, "habitum atque ornamenta ducis vestri, quæ mihi non hostium quisquam imposuit: nam hoc etiam solatio foret. Vos me ex victore victum, vos me ex imperatore captivum, fecistis; quater intra hunc annum in mea verba jurejurando obstricti estis. Sed ista omitto: neque enim miseros convicia decent. Unum oro, si propositorum Antigoni in meo capite summa consistit, inter vos me velitis mori. Nam neque illius interest, quemadmodum aut ubi cadam; et ego fuero ignominiâ mortis liberatus. Hoc si impetro, solvo vos jurejurando, quo toties vos sacramento mihi devovistis. Aut si ipsos pudet roganti vim adhibere, ferrum huc date; et permittite, quod vos facturos pro imperatore jurâstis, imperatorem pro vobis sine religione jurisjurandi facere." Cum non obtineret, preces in iram vertit. "At vos," ait, "devota capita, respiciant Dii perjuriorum vindices; talesque vobis exitus dent, quales vos ducibus vestris dedistis. Nempe vos iidem paulo ante et Perdiccæ sanguine estis adspersi, et in Antipatrum eadem moliti. Ipsum denique Alexandrum, si fas fuisset eum mortali manu cadere, interemturi, (quod maximum erat) seditionibus agitâstis. Ultima nunc ego perfidorum victima, has vobis diras atque inferias dico, ut inopes extorresque omne ævum in hoc castrensi exsilio agatis; devorentque vos arma vestra, quibus plures vestros, quam hostium, duces absumsistis." Plenus deinde iræ, custodes suos præcedere ad Antigoni castra cœpit. Sequitur exercitus, prodito imperatore suo et ipse captivus, triumphumque de se ipso ad victoris sui castra ducit; omnia auspicia regis Alexandri, et tot bellorum palmas laureasque unâ secum victori tradens: et, ne quid deesset pompæ, elephanti quoque et auxilia Orientalia subsequuntur. Tanto pulchrior hæc Antigono, quam Alexandro tot victoriæ fuerunt; ut, cum ille Orientem vicerit, hic etiam eos, a quibus Oriens victus fuerat, superaverit. Igi-

tur Antigonus domitores illos orbis exercitui suo divididit, redditis quæ in victoriâ ceperat. Eumenen vero, verecundiâ prioris amicitiæ, in conspectum suum venire prohibitum, assignari custodibus præcepit.

V. Interea Eurydice, uxor Aridæi regis, ut Polysperchonta a Græciâ redire in Macedoniam cognovit, et ab eo arcessitam Olympiada; muliebri æmulatione perculsa, abutens valetudine viri, cujus officia sibi vindicabat, scribit regis nomine Polysperchonti, Cassandro exercitum tradat, in quem regni administrationem rex transtulerit: eadem et in Asiam Antigono per epistolas nuntiat. Quo beneficio devinctus Cassander, nihil non ex arbitrio muliebris audaciæ gerit. Deinde profectus in Græciam, multis civitatibus bellum infert: quarum exscidio, veluti vicino incendio, territi, Spartani urbem, quam semper armis, non muris defenderant, tum, (contra responsa fatorum et veterem majorum gloriam) armis diffisi, murorum præsidio includunt. Tantum eos degeneravisse a majoribus, ut, cum multis sæculis murus urbi civium virtus fuerit, tunc cives salvos se fore non existimaverint, nisi intra muros laterent! Dum hæc aguntur, Cassandrum a Græciâ turbatus Macedoniæ status domum revocavit. Namque Olympias, mater Alexandri Magni regis, cum Epiro in Macedoniam, prosequente Æacide, rege Molossorum, veniret, prohiberique finibus ab Eurydice et Aridæo rege cœpisset; seu memoriâ mariti, seu magnitudine filii, et indignitate rei moti, Macedones ad Olympiada transiêre; cujus jussu et Eurydice, et rex occiditur, sex annis post Alexandrum potitus regno.

VI. Sed nec Olympias diu regnavit. Nam, cum principum passim cædes, muliebri magis quam regio more, fecisset, favorem sui in odium vertit. Itaque audito Cassandri adventu, diffisa Macedonibus, cum nuru Rhoxane et nepote Hercule, in Pydnam urbem concedit. Proficiscenti Deïdamia, Æacidæ regis filia,

et Thessalonice privigna, et ipsa clara Philippi patris nomine, multæque aliæ principum matronæ, speciosus magis quam utilis grex, comites fuêre. Hæc cum nuntiata Cassandro essent, statim citato cursu Pydnam venit, et urbem obsidione cingit. Cum fame ferroque urgeretur Olympias, longæ obsidionis tædio, pactâ salute, victori se tradidit. Sed Cassander, ad concionem vocato populo, sciscitaturus quid de Olympiade fieri velint, subornat parentes interfectorum, qui, sumtâ lugubri veste, crudelitatem mulieris accusarent. A quibus accensi Macedones, sine respectu pristinæ majestatis, occidendam decernunt; immemores prorsus, quod, per filium ejus virumque, non solum vitam ipsi inter finitimos tutam habuissent; verum etiam tantas opes imperiumque orbis quæsîssent. Sed Olympias, ubi obstinatos venire ad se armatos vidit, veste regali, duabus ancillis innixa, ultro obviam procedit. Quâ visâ, percussores attoniti fortunâ majestatis prioris, et tot in eâ memoriæ occurrentibus regum suorum nominibus, substiterunt; donec a Cassandro missi sunt, qui eam confoderent, non refugientem gladium nec vulnera, aut muliebriter vociferantem, sed virorum more fortium, pro gloriâ veteris prosapiæ, morti succumbentem, ut Alexandrum posses etiam in moriente matre cognoscere. Insuper exspirans, [capillis] et veste crura contexisse fertur, ne quid posset in corpore ejus indecorum videri. Post hæc Cassander Thessalonicen, regis Aridæi filiam, uxorem ducit: filium Alexandri cum matre in arcem Amphipolitanam custodiendos mittit.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER DECIMUS QUINTUS.

I. PERDICCÂ, et fratre ejus, Eumene ac Polyspercbonte, cæterisque ducibus diversæ partis occisis, finitum certamen inter successores Alexandri Magni videbatur; cum repente inter ipsos victores nata discordia est: quippe, postulantibus Ptolemæo et Cassandro et Lysimacho, ut pecunia in prædâ capta provinciæque dividerentur; Antigonus negavit, se in ejus belli præmia socios admissurum, in cujus periculum solus descenderit. Et, ut honestum adversus socios bellum suscipere videretur, divulgat, se Olympiadis mortem a Cassandro interfectæ ulcisci velle, et Alexandri regis sui filium cum matre obsidione Amphipolitanâ liberare. His cognitis, Ptolemæus et Cassander, initâ cum Lysimacho et Seleuco societate, bellum terrâ marique enixe instruunt. Tenebat Ptolemæus Ægyptum cum Africæ parte majore, et Cypro, et Phœnice. Cassandro parebat Macedonia cum Græciâ. Asiam et partes Orientis occupaverat Antigonus, cujus filius Demetrius primâ belli congressione a Ptolemæo apud Gamalám vincitur. In quo prœlio major Ptolemæi moderationis gloria, quam ipsius victoriæ fuit; siquidem et amicos Demetrii, non solum cum suis rebus, verum etiam additis insuper muneribus, dimisit; et ipsius Demetrii privatum omne instrumentum ac familiam reddidit, adjecto honore verborum, " Non se

propter prædam, sed propter dignitatem, inîsse bellum; indignatum, quod Antigonus, devictis diversæ factionis ducibus, solus communis victoriæ præmia corripuisset."

II. Dum hæc aguntur, Cassander, ab Apolloniâ rediens, incidit in Autariatas, qui, propter ranarum muriumque multitudinem relicto patriæ solo, sedes quærebant: veritus, ne Macedoniam occuparent, factâ pactione in societatem eos recipit; agrosque iis ultimos Macedoniæ assignat. Deinde, ne Hercules, Alexandri filius, qui fère annos quatuordecin excesserat, favore paterni nominis in regnum Macedoniæ vocaretur, occidi eum tacite cum matre Barsine jubet, corporaque eorum terrâ obrui, ne cædes sepulturâ proderetur: et, quasi parum facinoris in ipso primum rege, mox in matre ejus Olympiade ac filio, admisisset, alterum quoque filium cum matre Rhoxane pari fraude interficit: scilicet quasi regnum Macedoniæ, quod affectabat, aliter consequi, quam scelere, non posset. Interea Ptolemæus cum Demetrio, navali prœlio, iterato congreditur; et amissâ classe, hostique concessâ victoriâ, in Ægyptum refugit. Demetrius filium Ptolemæi Leontiscum, et fratrem Menelâum, amicosque ejus, cum privati instrumenti ministerio, pari provocatus antea munere, Ægyptum remittit: et, ut appareret eos, non odio, sed dignitatis gloriâ accensos, donis muneribusque inter ipsa bella contendebant. Tanto honestius tunc bella gerebantur, quam nunc amicitiæ coluntur. Hac victoriâ elatus, Antigonus regem se cum Demetrio filio appellari a populo jubet. Ptolemæus quoque, ne minoris apud suos auctoritatis haberetur, rex ab exercitu cognominatur. Quibus auditis, Cassander et Lysimachus et ipsi regiam sibi majestatem vindicaverunt. Hujus honoris ornamentis tamdiu omnes abstinuerunt, quamdiu filii regis sui superesse potuerunt. Tanta in illis verecundia fuit, ut, cum opes regias haberent, regum tamen nominibus æquo animo caruerint,

quoad Alexandro justus hæres fuit. Sed Ptolemæus et Cassander, cæterique factionis alterius duces, (cum carpi se singulos ab Antigono viderent, dum privatum singulorum, non commune universorum, bellum ducunt, nec auxilium ferre alter alteri volunt, quasi victoria unius, non omnium, foret) per epistolas se invicem confirmantes, tempus et locum coëundi condicunt, bellumque communibus viribus instruunt. Cui cum Cassander interesse propter finitimum bellum non posset, Lysimachum cum ingentibus copiis in auxilium sociis mittit.

III. Erat hic Lysimachus illustri quidem Macedoniæ loco natus, sed virtutis experimentis omni nobilitate clarior; quæ tanta in illo fuit, ut animi magnitudine, philosophiâ ipsâ, viriumque gloriâ omnes, per quos Oriens domitus est, vicerit: quippe cum Alexander Magnus Callisthenen philosophum, propter salutationis Persicæ interpellatum morem, insidiarum, quæ sibi paratæ fuerant, conscium fuisse iratus finxisset; eumque, truncatis crudeliter omnibus membris, abscisisque auribus ac naso labiisque, deforme ac miserandum spectaculum reddidisset; insuper cum cane in caveâ clausum, ad metum cæterorum, circumferret; tunc Lysimachus, audire Callisthenen, et præcepta ab eo virtutis accipere solitus, misertus tanti viri, non culpæ, sed libertatis pœnas pendentis, venenum ei in remedia calamitatium dedit. Quod adeo ægre Alexander tulit, ut eum objici ferocissimo leoni juberet. Sed, cum ad conspectum ejus concitatus leo impetum fecisset, manum amiculo involutam Lysimachus in os leonis immersit, arreptâque linguâ, feram exanimavit. Quod cum nuntiatum regi esset, admiratio in satisfactionem cessit; carioremque eum propter constantiam tantæ virtutis habuit. Lysimachus quoque magno animo regis, veluti parentis, contumeliam tulit. Denique omni ex animo hujus facti memoriâ exturbatâ, postea in Indiâ insectanti regi quosdam palantes hostes, cum a satellitum turbâ equi sui

celeritate desertus esset, solus ei per immensas arenarum moles cursûs comes fuit. Quod idem antea Philippus frater ejus cum facere voluisset, inter manus regis exspiraverat. Sed Lysimachum desilientem equo Alexander hastæ cuspide ita in fronte vulneravit, ut sanguis aliter cludi non posset, quam diadema sibi demtum rex, alligandi vulneris causâ, capiti ejus imponeret: quod auspicium primum regalis majestatis Lysimacho fuit. Sed et post mortem Alexandri, cum inter successores ejus provinciæ dividerentur, ferocissimæ gentes, quasi omnium fortissimo, assignatæ sunt: adeo, etiam consensu universorum, palmam virtutis inter cæteros tulit.

IV. Priusquam bellum inter Ptolemæum sociosque ejus adversus Antigonum committeretur, repente ex Asiâ majore digressus Seleucus, novus Antigono hostis accesserat. Hujus quoque et virtus clara, et origo admirabilis fuit; siquidem mater ejus Laodice, cum nupta esset Antiocho, claro inter Philippi duces viro, visa est sibi per quietem ex concubitu Apollinis concepisse; gravidamque factam, munus concubitûs, annulum a Deo accepisse, in cujus gemmâ ancora sculpta esset: jussaque donum filio, quem peperisset, dare. Admirabilem fecit hunc visum et annulus, qui posterâ die, ejusdem sculpturæ, in lecto inventus est; et figura ancoræ, quæ in femore Seleuci nata cum ipso parvulo fuit. Quamobrem Laodice annulum Seleuco eunti cum Alexandro Magno ad Persicam militiam, edocto de origine suâ, dedit: ubi, post mortem Alexandri, occupato regno Orientis, urbem condidit, ibique geminæ originis memoriam consecravit: nam et urbem ex Antiochi patris nomine Antiochiam vocavit, et campos vicinos urbi Apollini dicavit. Originis ejus argumentum etiam in posteris mansit; siquidem filii nepotesque ejus ancoram in femore, veluti notam generis naturalem, habuêre. Multa in Oriente, post divisionem inter socios regni Macedonici, bella gessit. Principio Ba-

bylonian cepit: inde, auctis ex victoriâ viribus, Bactrianos expugnavit. Transitum deinde in Indiam fecit, quæ post mortem Alexandri, veluti cervicibus jugo servitutis excusso, præfectos ejus occiderat. Auctor libertati Sandrocottus fuerat: sed titulum libertatis post victoriam in servitutem verterat; siquidem, occupato regno, populum, quem ab externâ dominatione vindicaverat, ipse servitio premebat. Fuit hic quidem humili genere natus, sed ad regni potestatem majestate numinis impulsus: quippe, cum procacitate suâ Alexandrum regem offendisset, interfici a rege jussus, salutem pedum celeritate quæsierat. Ex quâ fatigatione cum somno captus jaceret, leo ingentis formæ ad dormientem accessit, sudoremque profluentem linguâ ei detersit, expergefactumque blande reliquit. Hoc prodigio primum ad spem regni impulsus, contractis latronibus, Indos ad novitatem regni sollicitavit. Molienti deinde bellum adversus præfectos Alexandri elephantus ferus infinitæ magnitudinis ultro se obtulit, et, veluti domitâ mansuetudine, eum tergo excepit: duxque belli et prœliator insignis fuit. Sic acquisito regno, Sandrocottus eâ tempestate, quâ Seleucus futuræ magnitudinis fundamenta jaciebat, Indiam possidebat: cum quo factâ pactione, Seleucus, compositisque in Oriente rebus, in bellum Antigoni descendit. Adunatis igitur omnium sociorum copiis, prœlium committitur: in eo Antigonus occiditur, Demetrius filius ejus in fugam vertitur. Sed socii, profligato hostili bello, denuo in semet ipsos arma verterunt; et, cum de prædâ non conveniret, iterum in duas factiones diducuntur. Seleucus Demetrio, Ptolemæus Lysimacho, junguntur. Cassandro defuncto Philippus filius succedit. Sic, quasi ex integro, nova Macedoniæ bella nascuntur.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER DECIMUS SEXTUS.

I. Post Cassandri regis filiique ejus Philippi continuas mortes, Thessalonice regina, uxor Cassandri, non magno post tempore, ab Antipatro filio, cum vitam etiam per ubera materna deprecaretur, occiditur. Causa parricidii fuit, quod, post mortem mariti, in divisione inter fratres regni, propensior fuisse Alexandro videbatur. Quod facinus eo gravius omnibus visum est, quod nullum maternæ fraudis vestigium fuit. Quamquam in parricidio nulla satis justa causa ad sceleris patrocinia prætexi potest. Ob hæc igitur, Alexander, in ultionem maternæ necis gesturus cum fratre bellum, auxilium a Demetrio petit; nec Demetrius spe invadendi Macedonici regni moram fecit. Cujus adventum verens Lysimachus, persuadet genero suo Antipatro, ut malit cum fratre in gratiam reverti, quam paternum hostem in Macedoniam admitti. Inchoatam igitur inter fratres reconciliationem cum præsensisset Demetrius, per insidias Alexandrum interficit; occupatoque Macedoniæ regno, cædem apud exercitum excusaturus, in concionem vocat. Ibi "priorem se petitum ab Alexandro" allegat; "nec fecisse se, sed occupâsse insidias, Regem autem se Macedoniæ, vel ætatis experimentis, vel causis, justiorem esse. Patrem enim suum et Philippo regi, et Alexandro Magno, socium in omni militiâ fuisse;

liberorum deinde Alexandri ministrum, et ad persequendos defectores ducem, exstitisse. Contra, Antipatrum, avum horum adolescentium, amariorem semper ministrum regni quam ipsos reges fuisse. Cassandrum vero patrem, exstinctorem regiæ domûs, non feminis, non pueris pepercisse; nec cessâsse, quoad omnem stirpis regiæ sobolem deleret. Horum scelerum ultionem, quia nequîsset ab ipso Cassandro exigere, ad liberos ejus translatam. Quamobrem etiam Philippum, Alexandrumque, si quis manium sensus est, non interfectores suos, ac stirpis suæ, sed ultores eorum, Macedoniæ regnum tenere malle." Per hæc mitigato populo, rex Macedoniæ appellatur. Lysimachus quoque cum bello Dromichætis, regis Thracum, premeretur, ne eodem tempore et adversus eum dimicare necesse haberet, traditâ ei alterâ parte Macedoniæ, quæ Antipatro ejus genero obvenerat, pacem cum eo fecit.

II. Igitur Demetrius, totis Macedoniæ regni viribus instructus, cum Asiam occupare statuisset; iterato Ptolemæus, Seleucus, et Lysimachus, experti priore certamine, quantæ vires essent concordiæ, pactâ societate, adunatisque exercitibus, bellum adversus Demetrium transferunt in Europam, His comitem se et belli socium jungit Pyrrhus, rex Epiri, sperans non difficilius Demetrium amittere Macedoniam posse, quam acquisierat. Nec spes frustra fuit: quippe, exercitu ejus corrupto, ipsoque in fugam acto, regnum Macedoniæ occupavit. Dum hæc aguntur, Lysimachus generum suum Antipatrum, regnum Macedoniæ ademtum sibi fraude soceri querentem, interficit; filiamque suam Eurydicen, querelarum sociam, in custodiam tradit: atque ita universa Cassandri domus Alexandro Magno, seu necis ipsius, seu stirpis exstinctæ, pœnas partim cæde, partim supplicio, partim parricidio luit. Demetrius quoque, a tot exercitibus circumventus, cum posset honeste mori, turpiter se dedere Seleuco maluit. Finito bello, Pto-

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER DECIMUS SEXTUS.

I. Post Cassandri regis filiique ejus Philippi continuas mortes, Thessalonice regina, uxor Cassandri, non magno post tempore, ab Antipatro filio, cum vitam etiam per ubera materna deprecaretur, occiditur. Causa parricidii fuit, quod, post mortem mariti, in divisione inter fratres regni, propensior fuisse Alexandro videbatur. Quod facinus eo gravius omnibus visum est, quod nullum maternæ fraudis vestigium fuit. Quamquam in parricidio nulla satis justa causa ad sceleris patrocinia prætexi potest. Ob hæc igitur, Alexander, in ultionem maternæ necis gesturus cum fratre bellum, auxilium a Demetrio petit; nec Demetrius spe invadendi Macedonici regni moram fecit. Cujus adventum verens Lysimachus, persuadet genero suo Antipatro, ut malit cum fratre in gratiam reverti, quam paternum hostem in Macedoniam admitti. Inchoatam igitur inter fratres reconciliationem cum præsensisset Demetrius, per insidias Alexandrum interficit; occupatoque Macedoniæ regno, cædem apud exercitum excusaturus, in concionem vocat. Ibi "priorem se petitum ab Alexandro" allegat; "nec fecisse se, sed occupâsse insidias. Regem autem se Macedoniæ, vel ætatis experimentis, vel causis, justiorem esse. Patrem enim suum et Philippo regi, et Alexandro Magno, socium in omni militiâ fuisse;

liberorum deinde Alexandri ministrum, et ad persequendos defectores ducem, exstitisse. Contra, Antipatrum, avum horum adolescentium, amariorem semper ministrum regni quam ipsos reges fuisse. Cassandrum vero patrem, exstinctorem regiæ domûs, non feminis, non pueris pepercisse; nec cessâsse, quoad omnem stirpis regiæ sobolem deleret. Horum scelerum ultionem, quia nequîsset ab ipso Cassandro exigere, ad liberos ejus translatam. Quamobrem etiam Philippum, Alexandrumque, si quis manium sensus est, non interfectores suos, ac stirpis suæ, sed ultores eorum, Macedoniæ regnum tenere malle." Per hæc mitigato populo, rex Macedoniæ appellatur. Lysimachus quoque cum bello Dromichætis, regis Thracum, premeretur, ne eodem tempore et adversus eum dimicare necesse haberet, traditâ ei alterâ parte Macedoniæ, quæ Antipatro ejus genero obvenerat, pacem cum eo fecit.

II. Igitur Demetrius, totis Macedoniæ regni viribus instructus, cum Asiam occupare statuisset; iterato Ptolemæus, Seleucus, et Lysimachus, experti priore certamine, quantæ vires essent concordiæ, pactâ societate, adunatisque exercitibus, bellum adversus Demetrium transferunt in Europam, His comitem se et belli socium jungit Pyrrhus, rex Epiri, sperans non difficilius Demetrium amittere Macedoniam posse, quam acquisierat. Nec spes frustra fuit: quippe, exercitu ejus corrupto, ipsoque in fugam acto, regnum Macedoniæ occupavit. Dum hæc aguntur, Lysimachus generum suum Antipatrum, regnum Macedoniæ ademtum sibi fraude soceri querentem, interficit; filiamque suam Eurydicen, querelarum sociam, in custodiam tradit: atque ita universa Cassandri domus Alexandro Magno, seu necis ipsius, seu stirpis exstinctæ, pœnas partim cæde, partim supplicio, partim parricidio luit. Demetrius quoque, a tot exercitibus circumventus, cum posset honeste mori, turpiter se dedere Seleuco maluit. Finito bello, Pto-

lemæus cum magnâ rerum gestarum gloriâ moritur. Is, contra jus gentium, minimo natu ex filiis ante infirmitatem regnum tradiderat, ejusque rei populo rationem reddiderat: cujus non minor favor in accipiendo, quam patris in tradendo regno fuerat. Inter cætera patris et filii mutuæ pietatis exempla, etiam ea res amorem populi juveni conciliaverat, quod pater, regno ei publice tradito, privatus officium regi inter satellites fecerat, omnique regno pulchrius regis esse patrem duxerat.

III. Sed inter Lysimachum et Pyrrhum regem, socios paulo ante adversus Demetrium, assiduum inter pares discordiæ malum bellum moverat. Victor Lysimachus, pulso Pyrrho, Macedoniam occupaverat. Inde Thraciæ, ac deinceps Heracleæ bellum intulerat, cujus urbis et initia et exitus admirabiles fuêre: quippe Bœotiis pestilentiâ laborantibus oraculum Delphis responderat, coloniam in Ponti regione sacram Herculi conderent. Cum (propter metum longæ ac periculosæ navigationis, mortem in patriâ omnibus præoptantibus) res omissa esset, bellum his Phocenses intulerunt: quorum cum adversa prœlia paterentur, iterato ad oraculum decurrunt; responsum, idem belli quod pestilentiæ remedium fore. Igitur conscriptâ colonorum manu, in Pontum delati, urbem Heracleam condiderunt; et, quoniam fatorum auspiciis in eas sedes delati erant, brevi tempore magnas opes paravêre. Multa deinde hujus urbis adversus finitimos bella, multa etiam domesticæ dissensionis mala fuêre. Inter cætera magnifica, vel præcipue illud memorabile fuit. Cum rerum potirentur Athenienses, victisque Persis, Græciæ et Asiæ tributum in tutelam classis descripsissent, omnibus cupide ad præsidium salutis suæ conferentibus, soli Heraclienses, ob amicitiam regum Persicorum, collationem abnuerant. Missus itaque ab Atheniensibus Lamachus cum exercitu ad extorquendum quod negabatur, dum, relictis in litore navibus, agros Heracli-

ensium populatur, classem cum majōre parte exercitûs naufragio repentinæ tempestatis amisit. Itaque cum neque mari posset, amissis navibus, neque terrâ auderet cum parvâ manu inter tot ferocissimas gentes reverti; Heraclienses, honestiorem beneficii quam ultionis occasionem rati, instructos commeatibus auxiliisque dimittunt; bene agrorum suorum populationem impensam existimantes, si, quos hostes habuerant, amicos reddidissent.

IV. Passi sunt, inter plurima mala, etiam tyrannidem: siquidem, cum plebs et novas tabulas, et divisionem agrorum divitum impotenter flagitaret, diu re in senatu tractatâ, cum exitus rei non inveniretur, ad postremum adversus plebem nimio otio lascivientem auxilia a Timotheo Atheniensium duce, mox ab Epaminondâ Thebanorum petivêre. Utrisque negantibus, ad Clearchum, quem ipsi in exsilium egerant, decurrunt. Tanta calamitatium necessitas fuit, ut, cui patriam interdixerant, eum ad tutelam patriæ revocarent. Sed Clearchus, exsilio facinorosior redditus, et dissensionem populi occasionem invadendæ tyrannidis existimans, primo tacitus cum Mithridate, civium suorum hoste, colloquitur; et initâ societate paciscitur, ut, revocatus in patriam, proditâ ei urbe, præfectus ejus constitueretur. Postea autem insidias, quas civibus paraverat, in ipsum Mithridaten verterat. Namque, cum velut arbiter civilis discordiæ de exsilio reversus esset, statuto tempore, quo urbem Mithridati traderet, ipsum cum amicis suis cepit; captumque, acceptâ ingenti pecuniâ, dimisit. Atque ut in illo subitum se ex socio fecit hostem, sic, ex defensore senatoriæ causæ, repente patronus plebis evasit; et adversus auctores potentiæ suæ, a quibus revocatus in patriam, per quos in arce collocatus fuerat, non solum plebem accendit; verum etiam nefandissima quæque tyrannicæ crudelitatis exercuit. Igitur populo ad concionem vocato, "neque se affuturum amplius grassanti in populum

senatui" ait; "intercessurum etiam, si in pristinâ sævitiâ perseveret: quod si pares se crudelitati senatorum arbitrarentur, abiturum cum militibus suis, neque civilibus discordiis interfuturum: sin vero diffidant viribus propriis, vindictæ se civium non defuturum. Proinde consulant sibi ipsi: jubeant abire se, an malint causæ popularis socium remanere." His verbis sollicitata plebs summum ad eum imperium defert; et dum senatûs potentiæ irascitur, in servitutem se tyrannicæ dominationis cum conjugibus et liberis tradit. Igitur Clearchus sexaginta senatores comprehensos (nam cæteri in fugam dilapsi erant) in vincula compingit. Lætari plebs, quod a duce potissimum senatorum senatus deleretur, versâque vice, auxilium eorum in exitium conversum esset. Quibus dum mortem passim omnibus minatur, cariora eorum pretia facit: siquidem Clearchus, magnâ pecuniâ (quasi minis populi occulte eos subtracturus) acceptâ, spoliatos fortunis vitâ quoque spoliavit.

V. Cognito deinde, quòd bellum sibi ab iis qui profugerant, misericordiâ in auxilium sollicitatis civitatibus, pararetur, servos eorum manumittit; et, ne quid mali afflictis honestissimis domibus deesset, uxores eorum filiasque nubere servis suis, propositâ recusantibus morte, compellit, ut eos sibi fidiores, et dominis infestiores redderet. Sed matronis tam lugubres nuptiæ graviores repentinis funeribus fuêre. Itaque multæ se ante nuptias, multæ in ipsis nuptiis, occisis prius novis maritis, interficiunt, et se tam funestis calamitatibus, virtute ingenui pudoris, eripiunt. Prœlium deinde committitur; quo victor tyrannus captivos senatores in triumphi modum per ora civium trahit. Reversus in urbem, alios vincit, torquet alios, alios occidit: nullus locus urbis a crudelitate tyranni vacat. Accedit sævitiæ insolentia, crudelitati arrogantia. Interdum ex successu continuæ felicitatis obliviscitur se hominem; interdum Jovis se filium dicit. Eunti per publicum aurea aquila, velut argu-

mentum generis, præferebatur: veste purpureâ, et cothurnis regum tragicorum, et aureâ coronâ utebatur; filium quoque suum Ceraunon vocat, ut Deos, non mendacio tantum, verum etiam nominibus, illudat. Hæc illum facere duo nobilissimi juvenes Chion et Leonides indignantes, patriam liberaturi in necem tyranni conspirant. Erant hi discipuli Platonis philosophi, qui virtutem, ad quam quotidie præceptis magistri erudiebantur, patriæ exhibere cupientes, quinquaginta cognatos [veluti clientes] in insidiis locant. Ipsi more jurgantium ad tyrannum [veluti ad regem] in arcem contendunt: qui jure familiaritatis admissi, dum alterum priorem dicentem intentus audit tyrannus, ab altero obtruncatur. Sed et ipsi, sociis tardius auxilium ferentibus, a satellitibus obruuntur. Quâ re factum est, ut tyrannus quidem occideretur, sed patria non liberaretur. Nam frater Clearchi Satyrus eâdem viâ tyrannidem invadit: multisque annis, per gradus successionis, Heraclienses regnum tyrannorum fuêre.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER DECIMUS SEPTIMUS.

I. Per idem ferme tempus in Hellesponti et Chersonesi regionibus terræ motus fuit: maxime tamen Lysimachia urbs, ante duos et viginti annos a Lysimacho rege condita, eversa est. Quod portentum dira Lysimacho stirpique ejus, ac regni ruinam, cum clade vexatarum regionum, portendebat. Nec ostentis fides defuit: nam brevi post tempore Agathoclen filium suum, quem in successionem regni ordinaverat, per quem multa bella prospere gesserat, non solum ultra patrium, verum etiam humanum ultra morem perosus, ministrâ Arsinoë novercâ, veneno interfecit. Hæc illi prima mali labes, hoc initium impendentis ruinæ fuit. Nam parricidium principum secutæ cædes sunt, luentium supplicia, quod occisum juvenem dolebant. Itaque et hi, qui cædibus superfuerant, et hi, qui exercitibus præerant, certatim ad Seleucum deficiunt; eumque, pronum jam ex æmulatione gloriæ, bellum Lysimacho inferre compellunt. Ultimum hoc certamen commilitonum Alexandri fuit, et, velut ad exemplum fortunæ, par reservatum. Lysimachus quatuor et septuaginta annos natus erat; Seleucus septem et septuaginta. Sed in hac ætate utrique animi juveniles erant, imperiique cupiditatem insatiabilem gerebant: quippe, cum orbem terrarum duo soli tenerent, angustis sibi

metis inclusi videbantur; vitæque finem, non annorum spatio, sed imperii terminis, metiebantur.

II. In eo bello Lysimachus, amissis ante variis casibus quindecim liberis, non instrenue moriens, postremus domûs suæ ruinæ cumulus accessit. Lætus tantâ victoriâ Seleucus, et (quod majus victoriâ putabat) solum se de cohorte Alexandri remansisse, victoremque victorum exstitisse, non humanum esse opus, sed divinum munus gloriatur; ignarus prorsus, non multo post fragilitatis humanæ se ipsum exemplum futurum: quippe, post menses admodum septem, a Ptolemæo, cujus sororem Lysimachus in matrimonio habuerat, per insidias circumventus, occiditur; regnumque Macedoniæ, quod Lysimacho eripuerat, cum vitâ pariter amittit. Igitur Ptolemæus, cum et in gratiam memoriæ magni Ptolemæi patris, et in favorem ultionis Lysimachi, ambitiosus ad populares esset, primo Lysimachi filios conciliare sibi statuit; nuptiasque Arsinoës sororis suæ, matris eorum, petit, puerorum adoptione promissâ; ut, cum in locum patris eorum successisset, nihil illi moliri, vel verecundiâ matris, vel appellatione patris, auderent. Fratris quoque regis Ægypti concordiam per epistolas deprecatur; professsus, deponere se offensam erepti paterni regni, neque amplius a fratre quæsiturum, quod honestius a paterno hoste perceperit. Omnique arte adulatur Nicomedi, ne, cum Antigono Demetrii, Antiocho Seleuci filiis bellum habituro, tertius sibi hostis accederet. Sed nec Pyrrhus rex Epiri omissus, ingens momentum futurus, utri parti socius accessisset: qui et ipse spoliare singulos cupiens, omnibus se partibus venditabat. Itaque, Tarentinis adversus Romanos laturus auxilium, ab Antigono naves, ad exercitum in Italiam deportandum, mutuo petit; ab Antiocho pecuniam, qui opibus quam militibus instructior erat; a Ptolemæo Macedonum militum auxilia. Sed Ptolemæus, cui nulla dilationis ex infirmitate virium venia esset,

quinque millia peditum, equitum quatuor millia, elephantos quinquaginta, non amplius quam in biennii usum dedit. Ob hæc Pyrrhus, filiâ Ptolemæi in matrimonium acceptâ, vindicem eum regni reliquit, pacificatus cum omnibus finitimis, ne, abductâ in Italiam juventute, prædam hostibus regnum relinqueret.

III. Sed quoniam ad Epiri mentionem ventum est, de origine regni ejus pauca narranda sunt. Molossorum primum in eâ regione regnum fuit. Post, Pyrrhus, Achillis filius, amisso per absentiam Trojanis temporibus paterno regno, in his locis consedit, qui Pyrrhidæ primo, postea Epirotæ dicti sunt. Sed Pyrrhus, cum in templum Dodonæi Jovis ad consulendum venisset, ibi Lanassam, neptem Herculis, rapuit; ex cujus matrimonio octo liberos sustulit. Ex his nonnullas virgines nuptum finitimis regibus tradidit, opesque affinitatium auxilio magnas paravit: atque ita Heleno, filio Priami regis, ob industriam singularem, regnum Chaonum, et Andromachen Hectoris, quam et ipse matrimonio suo in divisione Trojanæ prædæ acceperat, uxorem tradidit; brevique post tempore Delphis, insidiis Orestis, filii Agamemnonis, inter altaria Dei interiit. Successor huic Pialus filius fuit. Per ordinem deinde regnum ad Arrybam descendit: cui, quoniam pupillus et unicus ex gente nobili superesset, intentiore omnium curâ servandi ejus educandique, publice tutores constituuntur. Athenas quoque, erudiendi gratiâ, missus; quanto doctior majoribus suis, tanto et gratior populo fuit. Primus itaque et leges, et senatum, annuosque magistratus, et reipublicæ formam composuit: et ut a Pyrrho sedes, sic vita cultior populo ab Arrybâ statuta. Hujus filius Neoptolemus fuit; ex quo nata est Olympias, mater Alexandri Magni, et Alexander, qui post eum regnum Epiri tenuit; et, in Italiâ bello gesto, in Bruttiis interiit. Post ejus mortem, frater Æacides regno successit, qui assiduis adversus

Macedonas bellorum certaminibus populum fatigando, offensam civium contraxit; ac propterea in exsilium actus, Pyrrhum filium unicum admodum parvulum in regno reliquit: qui et ipse, cum a populo propter odium patris ad necem quæreretur, furtim subtractus, in Illyrios defertur; traditusque est Beroæ, Glauciæ regis uxori, nutriendus, quæ et ipsa genus Æacidarum erat. Ibi eum, seu misericordiâ fortunæ ejus, seu infantilibus blandimentis inductus rex, adversum Cassandrum, Macedoniæ regem, qui eum sub belli comminatione deposcebat, diu protexit, addito in auxilium etiam adoptionis officio. Quibus rebus moti Epirotæ, odio in misericordiam verso, annorum undecim eum in regnum revocaverunt, datis tutoribus, qui regnum usque adultam ejus ætatem tuerentur. Adolescens deinde multa bella gessit; tantusque rerum successu haberi cœptus est, ut Tarentinos solus adversus Romanos tueri posse videretur.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER DECIMUS OCTAVUS.

I. Igitur Pyrrhus, rex Epiri, cum iteratâ Tarentinorum legatione, additis Samnitium et Lucanorum precibus, et ipsis auxilia adversus Romanos pollicentibus, fatigaretur, non tam supplicum precibus, quam spe invadendi Italiæ imperii inductus, venturum se cum exercitu pollicetur. In quam rem inclinatum semel animum præcipitem agere cœperant exempla majorum; ne aut inferior patruo suo Alexandro videretur, quo defensore iidem Tarentini adversus Bruttios usi fuerant; aut minores animos Magno Alexandro habuisse, qui tam longâ a domo militiâ Orientem subegit. Igitur relicto custode regni filio Ptolemæo, annos quindecim nato, exercitum in portu Tarentino exponit, duobus parvulis filiis, Alexandro et Heleno, in solatia longinquæ secum expeditionis adductis. Cujus audito adventu, consul Romanus Valerius Lævinus festinans, ut prius cum eo congrederetur, quam auxilia sociorum convenirent, exercitum in aciem educit. Nec rex, tametsi numero militum inferior esset, certamini moram fecit. Sed Romanos, vincentes jam, inusitata ante elephantorum forma stupere primo, mox cedere prœlio coëgit; victoresque jam nova Macedonum monstra repente vicerunt. Nec hostibus incruenta victoria fuit. Nam et ipse Pyrrhus graviter

vulneratus est, et magna pars militum ejus cæsa; majoremque gloriam ejus victoriæ, quam lætitiam, habuit. Hujus pugnæ eventum multæ civitates secutæ, Pyrrho se tradunt. Inter cæteras etiam Locri, prodito præsidio Romano, ad Pyrrhum deficiunt. Ex eâ prædâ Pyrrhus ducentos captivos milites Romam gratîs remisit, ut, cognitâ virtute ejus, Romani cognoscerent etiam liberalitatem. Interjectis deinde diebus, cum sociorum exercitus supervenisset, iterato prœlium cum Romanis facit; in quo par fortuna priori bello fuit.

II. Interea Mago, dux Carthaginiensium, in auxilium Romanorum cum centum viginti navibus missus, senatum adiit, "ægre tulisse Carthaginienses," affirmans, "quod bellum in Italiâ a peregrino rege paterentur. Ob quam causam missum se, ut, quoniam externo hoste oppugnarentur, externis auxiliis juvarentur." Gratiæ a senatu Carthaginiensibus actæ, auxiliaque remissa. Sed Mago, Punico ingenio, post paucos dies tacitus, quasi pacificator Carthaginiensium, Pyrrhum adiit, speculaturus consilia ejus de Siciliâ, quo eum arcessi fama erat. Nam Romanis eadem causa mittendi auxilii Carthaginiensibus fuerat, ut Romano bello, ne in Siciliam transire posset, Pyrrhus in Italiâ detineretur. Dum hæc aguntur, legatus a senatu Romano Fabricius Luscinus missus, pacem cum Pyrrho composuit. Ad quam confirmandam, Cyneas Romam cum ingentibus a Pyrrho donis missus, neminem, cujus domus muneribus pateret, invenit. Huic continentiæ Romanorum simile exemplum iisdem ferme temporibus fuit. Nam missi a senatu in Ægyptum legati cum ingentia sibi a Ptolemæo rege missa munera sprevissent, interjectis diebus ad cœnam invitatis aureæ coronæ missæ sunt; quas illi, honoris causâ receptas, posterâ die statuis regis imposuerunt. Igitur Cyneas, cum turbatam cum Romanis pacem ab Appio Claudio renuntiâsset, interrogatus a Pyrrho,

qualis Roma esset, respondit, "regum urbem sibi visam." Post hæc legati Siculorum superveniunt, tradentes Pyrrho totius insulæ imperium, quæ assiduis Carthaginiensium bellis vexabatur. Itaque, relicto Locris Alexandro filio, firmatisque sociorum civitatibus valido præsidio, in Siciliam exercitum trajecit.

III. Et quoniam ad Carthaginiensium mentionem ventum est, de origine eorum pauca dicenda sunt, repetitis Tyriorum paulo altius rebus, quorum casus etiam dolendi fuerunt. Tyriorum gens condita a Phœnicibus fuit; qui, terræ motu vexati, relicto patriæ solo, Assyrium stagnum primo, mox mari proximum litus incoluerunt, conditâ ibi urbe, quam à piscium ubertate Sidona appellaverunt; nam piscem Phœnices Sidon vocant. Post multos deinde annos, a rege Ascaloniorum expugnati, navibus appulsi Tyron, urbem ante annum Trojanæ cladis condiderunt. Ibi Persarum bellis diu varieque fatigati, victores quidem fuêre; sed, attritis viribus, a servis suis multitudine abundantibus indigna supplicia perpessi sunt; qui, conspiratione factâ, omnem liberum populum cum dominis interficiunt; atque ita potiti urbe, lares dominorum occupant, rempublicam invadunt, conjuges ducunt, et, quod ipsi non erant, liberos procreant. Unus ex tot millibus servorum fuit, qui, miti ingenio, senis domini parvulique filii ejus fortunâ moveretur; dominosque non truci feritate trucidaret, sed piæ misericordiæ humanitate respiceret. Itaque, cum velut occisos alienâsset, servisque de statu reipublicæ deliberantibus placuisset regem ex suo corpore creari, eumque potissimum, quasi acceptissimum Diis, qui solem orientem primus vidisset, rem ad Stratonem (hoc enim ei nomen erat) dominum occulte latentem detulit. Ab eo formatus, cum medio noctis omnes in unum campum processissent, cæteris in orientem spectantibus, solus occidentis regionem intuebatur. Id primum aliis videri

furor, in occidente solis ortum quærere. Ubi vero dies adventare cœpit, editissimisque culminibus urbis oriens splendere, exspectantibus aliis, ut ipsum solem adspicerent, hic primus omnibus fulgorem solis in summo fastigio civitatis ostendit. Non servilis ingenii ratio visa; requirentibusque auctorem, de domino confitetur. Tunc intellectum est, quantum ingenua servilibus ingenia præstarent, malitiâque servos, non sapientiâ vincere. Igitur venia seni filioque data est; et, velut numine quodam reservatos arbitrantes, regem Stratonem creaverunt. Post cujus mortem, regnum ad filium, ac deinde ad nepotes, transiit. Celebre hoc servorum facinus, metuendumque exemplum toto orbe terrarum fuit. Itaque Alexander Magnus, cum, interjecto tempore, in Oriente bellum gereret, velut ultor publicæ securitatis, expugnatâ eorum urbe, omnes, qui prœlio superfuerant, ob memoriam veteris cædis crucibus affixit: genus tantum Stratonis inviolatum servavit, regnumque stirpi ejus restituit, ingenuis et innoxiis incolis insulæ attributis, ut, exstirpato servili germine, genus urbis ex integro conderetur.

IV. Hoc igitur modo Tyrii Alexandri auspiciis conditi, parcimoniâ et labore quærendi cito convaluêre. Ante cladem dominorum, cum et opibus et multitudine abundarent, missâ in Africam juventute, Uticam condidêre: cum interim rex Mutgo Tyro decedit, filio Pygmalione, et Elissâ filiâ, insignis formæ virgine, hæredibus institutis. Sed populus Pygmalioni admodum puero regnum tradidit. Elissa quoque Acerbæ avunculo suo, sacerdoti Herculis, qui honos secundus a rege erat, nubit. Huic magnæ, sed dissimulatæ opes erant: aurumque, metu regis, non tectis, sed terræ crediderat: quam rem etsi homines ignorabant, fama tamen loquebatur. Quâ incensus Pygmalion, oblitus juris humani, avunculum suum, eumdemque generum, sine respectu pietatis, occidit. Elissa diu fratrem propter scelus aversata,

ad postremum dissimulato odio, mitigatoque interim vultu, fugam tacita molitur, assumtis quibusdam principibus in societatem, quibus par odium in regem esse, eamdemque fugiendi cupiditatem, arbitrabatur. Tunc fratrem dolo aggreditur: fingit, se ad eum migrare velle, ne amplius ei mariti domus, cupidæ oblivionis, gravem luctûs imaginem renovet, nec ultra amara admonitio oculis ejus occurrat. Non invitus Pygmalion verba sororis audivit, existimans cum eâ et aurum Acerbæ ad se venturum. Sed Elissa ministros migrationis, a rege missos, navibus cum omnibus opibus suis primâ vesperâ imponit; provectaque in altum, compellit eos onera arenæ pro pecuniâ involucris involuta in mare dejicere. Tunc deflens ipsa lugubrique voce Acerbam ciet: orat, ut libens opes suas recipiat, quas reliquerat; habeatque inferias, quas habuerat causas mortis. Tunc ipsos ministros aggreditur: sibi quidem ait optatam olim mortem; sed illis acerbos cruciatus, et dira supplicia imminere, qui Acerbæ opes, quarum spe parricidium rex fecerit, avaritiæ tyranni subtraxerint. Hoc metu omnibus injecto, comites fugæ accepit. Junguntur et senatorum in eam noctem præparata agmina; atque ita sacris Herculis, cujus sacerdos Acerbas fuerat, repetitis, exsilio sedes quærunt.

V. Primus illis appulsus terræ Cyprus insula fuit: ubi sacerdos Jovis cum conjuge et liberis, Deorum monitu, comitem se Elissæ sociumque fortunæ præbuit, pactus sibi posterisque perpetuum honorem sacerdotii. Conditio pro manifesto omine accepta. Mos erat Cypriis, virgines ante nuptias statutis diebus, dotalem pecuniam quæsituras, in quæstum ad litus maris mittere, pro reliquâ pudicitiâ libamenta Veneri soluturas. Harum igitur ex numero octoginta admodum virgines raptas navibus imponi Elissa jubet; ut et juventus matrimonia, et urbs sobolem habere posset. Dum hæc aguntur, Pygmalion, cognitâ sororis fugâ, cum impio bello fugientem perse-

qui pararet, ægre precibus matris et Deorum minis victus, quievit: cui cum inspirati vates canerent, non impune laturum, si incrementa urbis toto orbe auspicatissimæ interpellâsset; hoc modo spatium respirandi fugientibus datum. Itaque Elissa, delata in Africæ sinum, incolas loci ejus, adventu peregrinorum, mutuarumque rerum commercio gaudentes, in amicitiam sollicitat: deinde emto loco, qui corio bovis tegi posset, in quo fessos longâ navigatione socios, quoad proficisceretur, reficere posset, corium in tenuissimas partes secari jubet, atque ita majus loci spatium, quam petierat, occupat: unde postea ei loco Byrsæ nomen fuit. Confluentibus deinde vicinis locorum, qui spe lucri multa hospitibus venalia inferebant; sedesque ibi statuentibus, ex frequentiâ hominum velut instar civitatis effectum est. Uticensium quoque legati dona, ut consanguineis, attulerunt; hortatique sunt, urbem ibi conderent, ubi sedes sortiti essent. Sed et Afros detinendi advenas amor cœpit. Itaque, consentientibus omnibus, Carthago conditur, statuto annuo vectigali pro solo urbis. In primis fundamentis caput bubulum inventum est; quod auspicium quidem fructuosæ terræ, sed laboriosæ, perpetuoque servæ urbis fuit: propter quod in alium locum urbs translata. Ibi quoque equi caput repertum, bellicosum potentemque populum futurum significans, urbi auspicatam sedem dedit. Tunc ad opinionem novæ urbis concurrentibus gentibus, brevi et populus, et civitas magna facta.

VI. Cum successu rerum florentes Carthaginis opes essent, rex Maxitanorum Iarbas, decem Pœnorum principibus ad se arcessitis, Elissæ nuptias sub belli denuntiatione petit. Quod legati reginæ referre metuentes, Punico cum eâ ingenio egerunt, nuntiantes, "regem aliquem poscere, qui cultiores victus eum, Afrosque perdoceat: sed quem inveniri posse, qui ad barbaros et ferarum more viventes

transire a consanguineis velit?" Tunc a reginâ castigati, si pro salute patriæ asperiorem vitam recusarent, cui etiam ipsa vita, si res exigat, debeatur; regis mandata aperuêre, dicentes, "quæ præcipiat aliis, ipsi facienda esse, si velit urbi consultum." Hoc dolo capta, diu Acerbæ viri nomine cum multis lacrymis et lamentatione flebili invocato, ad postremum, ituram se, quo sua et urbis fata vocarent, respondit. In hoc trium mensium sumto spatio, pyrâ in ultimâ parte urbis exstructâ, velut placatura viri manes, inferiasque ante nuptias missura, multas hostias cædit, et, sumto gladio, pyram conscendit; atque ita ad populum respiciens, ituram se ad virum, sicut præceperant, dixit, vitamque gladio finivit. Quamdiu Carthago invicta fuit, pro Deâ culta est. Condita est urbs hæc septuaginta duobus annis ante quam Roma: cujus virtus sicut bello clara fuit, ita domi status variis discordiarum casibus agitatus est. Cum, inter cætera mala, etiam peste laborarent, cruentâ sacrorum religione, et scelere pro remedio usi sunt: quippe homines ut victimas immolabant; et impuberes, quæ ætas etiam hostium misericordiam provocat, aris admovebant; pacem Deorum sanguine eorum exposcentes, pro quorum vitâ Dii rogari maxime solent.

VII. Itaque aversis tanto scelere numinibus, cum in Siciliâ diu feliciter dimicâssent, translato in Sardiniam bello, amissâ majore exercitûs parte, gravi prœlio victi sunt: propter quod ducem suum Malchum, cujus auspiciis et Siciliæ partem domuerant, et adversus Afros magnas res gesserant, cum parte exercitûs, quæ superfuerat, exsulare jusserunt. Quam rem ægre ferentes milites, legatos Carthaginem mittunt, qui reditum primo, veniamque infelicis militiæ petant; tum denuntient, quod precibus nequeant, armis se consecuturos. Cum et preces et minæ legatorum spretæ essent, interjectis diebus, conscensis

navibus, armati ad urbem veniunt; ibi Deos hominesque testati, non se expugnatum, sed recuperatum patriam venire; ostensurosque civibus suis, non virtutem sibi priore bello, sed fortunam, defuisse; prohibitis commeatibus, obsessâque urbe, in summam desperationem Carthaginienses adduxerunt. Interea Cartalo, Malchi exsulis ducis filius, cum præter castra patris a Tyro, quo decimas Herculi ferre ex prædâ Siciliensi, quam pater ejus ceperat, a Carthaginiensibus missus fuerat, reverteretur, arcessitusque a patre esset, prius publicæ se religionis officia exsecuturum quam privatæ pietatis, respondit. Quam rem etsi indigne ferret pater, non tamen vim afferre religioni ausus est. Interjectis deinde diebus, Cartalo, petito commeatu a populo, cum reversus ad patrem esset, ornatusque purpurâ et infulis sacerdotii, omnium se oculis ingereret, tunc in secretum abducto pater ait: "Aususne es, nefandissimum caput, istâ purpurâ et auro ornatus, in conspectum tot miserorum civium venire? et mœsta ac lugentia castra, circumfluentibus quietæ felicitatis insignibus, velut exsultabundus intrare? Nusquamne te aliis jactare potuisti? Nullus locus aptior, quam sordes patris, et exsilii infelicis ærumnæ fuerunt? Quid, quod paulo ante vocatus, non dico patrem, ducem certe civium tuorum, superbe sprevisti? Quid porro tu in purpurâ istâ coronisque aliud, quam victoriarum mearum titulos geris? Quoniam igitur tu in patre nihil nisi exsulis nomen agnoscis, ego quoque imperatorem me magis, quam patrem cogitabo; statuamque in te exemplum, ne quis posthac infelicibus miseriis patris illudat." Atque ita eum cum ornatu suo in altissimam crucem in conspectu urbis suffigi jussit. Post paucos deinde dies, Carthaginem capit; evocatoque populo ad concionem, exsilii injuriam queritur, belli necessitatem excusat; contentumque victoriâ suâ, punitis auctoribus miserorum civium in-

juriosi exsilii, omnibus se veniam dare, dicit. Atque ita decem senatoribus interfectis, urbem legibus suis reddidit. Nec multo post, ipse affectati regni accusatus, duplicis et in filio et in patriâ parricidii pœnas dedit. Huic Mago imperator successit, cujus industriâ et opes Carthaginiensium, et imperii fines, et bellicæ gloriæ laudes, creverunt.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER UNDEVICESIMUS.

I. Mago, Carthaginiensium imperator, cum primus omnium, ordinatâ disciplinâ militari, imperium Pœnorum condidisset, viresque civitatis non minus bellandi arte quam virtute firmâsset, diem fungitur, relictis duobus filiis, Hasdrubale et Hamilcare; qui, per vestigia paternæ virtutis decurrentes, sicuti generi, ita et magnitudini patris successerunt. His ducibus Sardiniæ bellum illatum: adversus Afros quoque, vectigal pro solo urbis multorum annorum repetentes, dimicatum. Sed Afrorum sicuti causa justior, ita et fortuna superior fuit; bellumque cum his solutione pecuniæ, non armis, finitum. In Sardiniâ quoque Hasdrubal graviter vulneratus, imperio Hamilcari fratri tradito, interiit: cujus mortem cum luctus civitatis, tum et dictaturæ undecim, et triumphi quatuor, insignem fecêre. Hostibus quoque crevêre animi, veluti cum duce vires Pœnorum cecidissent. Itaque Siciliæ populis, propter assiduas Carthaginiensium injurias, ad Leonidam, fratrem regis Spartanorum, concurrentibus, grave bellum natum; in quo et diu et variâ victoriâ prœliatum fuit. Dum hæc aguntur, legati a Dario, Persarum rege, Carthaginem venerunt, afferentes edictum, quo Pœni humanas hostias immolare, et caninâ vesci, prohibebantur; mortuorumque corpora cremare potius, quam

terrâ obruere, a rege jubebantur; petentes simul auxilia adversus Græciam, cui illaturus bellum Darius erat. Sed Carthaginienses, auxilia negantes propter assidua finitimorum bella, cæteris, ne per omnia contumaces viderentur, cupide paruêre.

II. Interea Hamilcar bello Siciliensi interficitur, relictis tribus filiis, Imilcone, Hannone, Giscone. Hasdrubali quoque par numerus filiorum fuit, Hannibal, et Hasdrubal, et Psapho. Per hos res Carthaginiensium eâ tempestate gerebantur. Itaque et Mauris bellum illatum, et adversus Numidas pugnatum, et Afri compulsi stipendium urbis conditæ Carthaginiensibus remittere. Deinde, cum familia tanta imperatorum gravis liberæ civitati esset, omniaque ipsi agerent simul et judicarent, centum ex numero senatorum judices deliguntur, qui, reversis a bello ducibus, rationem rerum gestarum exigerent, ut hoc metu ita in bello imperia cogitarent, ut domi judicia legesque respicerent. In Siciliâ in locum Hamilcaris imperator Imilco succedit; qui cum navali terrestrique bello secunda prœlia fecisset, multasque civitates cepisset, repente pestilentis sideris vi exercitum amisit. Quæ res cum nuntiata Carthagine esset, mœsta civitas fuit: omnia ululatibus, non secus ac si urbs ipsa capta esset, personabant: clausæ privatæ domus, clausa Deorum templa, intermissa omnia sacra, omnia privata officia damnata. Cuncti deinde ad portum congregantur, egredientesque paucos e navibus, qui cladi superfuerant, de suis percontantur. Ut vero, dubiâ antea spe, et suspenso metu, incertâ orbitatis exspectatione, casus suorum miseris eluxit, tunc toto litore plangentium gemitus, tunc infelicium matrum ululatus, et flebiles querelæ audiebantur.

III. Inter hæc procedit inops e navi suâ imperator, sordidâ servilique tunicâ, discinctus; ad cujus conspectum plangentium agmina junguntur. Ipse quoque, manus ad cœlum tendens, nunc sortem suam,

nunc publicam fortunam deflet; nunc Deos accusat, "qui tanta belli decora, et tot ornamenta victoriarum, quæ ipsi dederant, abstulerint: qui, captis tot urbibus, totiesque hostibus terrestri navalique prœlio victis, exercitum victorem, non bello, sed peste, deleverint. Deferre se tamen civibus suis non modica solatia, quod malis eorum hostes gaudere, non gloriari, possent: quippe cum neque eos, qui mortui sunt, a se occisos; neque eos, qui reversi sunt, a se fugatos, possint dicere. Prædam, quam relictis a se castris abstulerint, non esse talem, quam velut spolium victi hostis ostentent: sed quam, possessione vacuâ fortuitis dominorum mortibus, sicuti caducam, occupârint. Quod ad hostes pertineat, victores se recessisse; quod ad pestem, victos. Nihil tamen se gravius ferre, quam quod inter fortissimos viros mori non potuerit, servatusque sit, non ad vitæ jucunditatem, sed ad ludibrium calamitatis. Quamquam, ubi miseras copiarum reliquias Carthaginem reduxerit, se quoque secuturum commilitones suos; ostensurumque patriæ, non ideo se in eam diem vixisse, quoniam velit vivere: sed ne hos, quibus nefanda lues pepercerat, inter hostium exercitus relictos, morte suâ proderet." Tali vociferatione per urbem ingressus, ut ad limina domûs suæ venit, prosecutam multitudinem velut postremo alloquio dimisit; obseratisque foribus, ac nemine ad se, ne filiis quidem admissis, mortem sibi conscivit.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER VICESIMUS.

I. Dionysius, e Siciliâ Carthaginiensibus pulsis, occupatoque totius insulæ imperio, grave otium regno suo, periculosamque desidiam tanti exercitûs ratus, copias in Italiam trajecit; simul ut et militum vires continuo labore acuerentur, et regni fines proferrentur. Prima illi militia adversus Græcos, qui proxima Italici maris litora tenebant, fuit: quibus devictis, finitimos quosque aggreditur; omnesque Græci nominis, Italiam possidentes, hostes sibi destinat: quæ gentes non partem, sed universam ferme Italiam eâ tempestate occupaverant. Denique multæ urbes adhuc post tantam vetustatem vestigia Græci moris ostentant. Namque Tuscorum populi, qui oram Inferi maris possident, a Lydiâ venerunt: et Venetos, quos incolas Superi maris videmus, capta et expugnata Troja, Antenore duce, misit: Adria quoque Illyrico mari proxima, quæ et Adriatico mari nomen dedit, Græca urbs est: et Arpos Diomedes, exciso Ilio, naufragio in ea loca delatus, condidit. Sed et Pisæ in Liguribus Græcos auctores habent: et in Tuscis Tarquinii a Thessalis, et Spina in Umbris: Perusini quoque orginem ab Achæis ducunt. Quid Cære urbem dicam? Quid Latinos populos, qui ab Æneâ conditi videntur? Jam Falisci, Nolani, Abellani, nonne Chalcidensium coloni sunt? Quid

tractus omnis Campaniæ? Quid Bruttii, Sabinique? Quid Samnites? Quid Tarentini, quos Lacedæmone profectos, Spuriosque vocatos accepimus? Thurinorum urbem condidisse Philocteten ferunt; ibique adhuc monimentum ejus visitur; et Herculis sagittæ in Apollinis templo, quæ fatum Trojæ fuêre.

II. Metapontini quoque in templo Minervæ ferramenta, quibus Epeos, a quo conditi sunt, equum Trojanum fabricavit, ostentant: propter quod omnis illa pars Italiæ *Major Græcia* appellata est. Sed principio [originum] Metapontini, cum Sybaritanis et Crotoniensibus, pellere cæteros Græcos Italiâ statuerunt. Cum primum urbem Sirim cepissent, in expugnatione ejus quinquaginta juvenes amplexos Minervæ simulacrum, sacerdotemque Deæ velatum ornamentis, inter ipsa altaria trucidaverunt. Ob hæc cum peste et seditionibus vexarentur, priores Crotonienses Delphicum oraculum adierunt. Responsum his est, finem mali fore, si violatum Minervæ numen, et interfectorum manes placâssent. Itaque cum statuas juvenibus justæ magnitudinis et imprimis Minervæ fabricare cœpissent, Metapontini, cognito oraculo Deorum, occupandam manium et Deæ pacem rati, juvenibus modica et lapidea simulacra ponunt, et Deam panificiis placant. Atque ita pestis utrobique sedata est, cum alteri magnificentiâ, alteri velocitate, certâssent. Recuperatâ sanitate, non diu Crotonienses quievêre. Itaque indignantes, in oppugnatione Siris, auxilium contra se a Locrensibus latum, bellum his intulerunt. Quo metu territi Locrenses, ad Spartanos decurrunt: auxilium supplices deprecantur. Illi, longinquam militiam gravati, auxilium a Castore et Polluce petere eos jubent. Neque legati responsum sociæ urbis spreverunt: profectique in proximum templum, facto sacrificio, auxilium Deorum implorant. Litatis hostiis, obtentoque (ut rebantur) quod petebant, haud secus læti, quam si Deos ipsos

secum avecturi essent, pulvinaria iis in navi componunt; faustisque profecti ominibus, solatia suis pro auxiliis deportant.

III. His cognitis, Crotonienses et ipsi legatos ad oraculum Delphos mittunt, victoriæ facultatem, belliique prosperos eventus deprecantes. Responsum, prius votis hostes, quam armis vincendos. Cum vovissent Apollini decimas prædæ, Locrenses, et voto hostium, et responso Dei cognito, nonas voverunt; tacitamque eam rem habuêre, ne votis vincerentur. Itaque cum in aciem processissent, et Crotoniensium centum viginti millia armatorum constitissent, Locrenses paucitatem suam circumspicientes (nam sola quindecim millia militum habebant), omissâ spe victoriæ, in destinatam mortem conspirant: tantusque ardor ex desperatione singulos cepit, ut victores se putarent, si non inulti morerentur. Sed, dum mori honeste quærunt, feliciter vicerunt: nec alia causa victoriæ fuit, quam quod desperaverunt. Pugnantibus Locris, aquila ab acie nunquam recessit, eosque tam diu circumvolavit, quoad vincerent. In cornibus quoque duo juvenes, diverso a cæteris armorum habitu, eximiâ magnitudine, et albis equis, et coccineis paludamentis, pugnare visi sunt; nec ultra apparuerunt, quam pugnatum est. Hanc admirationem auxit incredibilis famæ velocitas. Nam eâdem die, quâ in Italiâ pugnatum est, et Corinthi, et Athenis, et Lacedæmone nuntiata est victoria.

IV. Post hæc Crotoniensibus nulla virtutis exercitatio, nulla armorum cura fuit. Oderant enim quæ infeliciter sumserant; mutâssentque vitam luxuriâ, ni Pythagoras philosophus fuisset. Hic Sami Demarato, locuplete negotiatore, patre natus, magnisque sapientiæ incrementis formatus, Ægyptum primo, mox Babyloniam, ad perdiscendos siderum motus, originemque mundi spectandam, profectus, summam scientiam consecutus erat. Inde regressus, Cretam et Lacedæmona, ad cognoscendas Minois et Lycurgi

inclytas eâ tempestate leges, contenderat. Quibus omnibus instructus, Crotona venit, populumque in luxuriam lapsum auctoritate suâ ad usum frugalitatis revocavit. Laudabat quotidie virtutem; et vitia luxuriæ, casusque civitatium eâ peste perditarum, enumerabat: tantumque studium ad frugalitatem multitudinis provocavit, ut aliquos ex his luxuriatos incredibile videretur. Matronarum quoque separatam a viris doctrinam, et puerorum a parentibus, frequenter habuit. Docebat nunc has pudicitiam, et obsequia in viros; nunc illos modestiam, et literarum studium. Inter hæc, velut genitricem virtutum, frugalitatem omnibus ingerebat; consecutusque disputationum assiduitate erat, ut matronæ auratas vestes, cæteraque dignitatis suæ ornamenta, velut instrumenta luxuriæ, deponerent; eaque omnia, delata in Junonis ædem, ipsi Deæ consecrarent, præ se ferentes, vera ornamenta matronarum pudicitiam, non vestes esse. In juventute quoque quantum profligatum sit, victi feminarum contumaces animi manifestant. Sed trecenti ex juvenibus, cum, sodalitii juris sacramento quodam nexi, separatam a cæteris civibus vitam exercerent, quasi cœtum clandestinæ conjurationis haberent, civitatem in se converterunt; quæ eos, cum in unam domum convenissent, cremare voluit. In quo tumultu sexaginta ferme periêre: cæteri in exsilium profecti. Pythagoras autem, cum annos viginti Crotone egisset, Metapontum migravit, ibique decessit; cujus tanta admiratio fuit, ut ex domo ejus templum facerent; eumque pro Deo colerent.

V. Igitur Dionysius tyrannus, quem supra a Siciliâ exercitum in Italiam trajecisse, bellumque Græcis intulisse, memoravimus, expugnatis Locris, Crotonienses, vix vires longo otio ex prioris belli clade resumentes, aggreditur: qui fortius cum paucis tanto exercitui ejus, quam antea, cum tot millibus, Locrensium paucitati, restiterunt. Tantum virtutis paupertas adversus insolentes divitias habet, tantoque inspe-

rata interdum speratâ victoriâ certior est. Sed Dionysium gerentem bellum legati Gallorum, qui ante * menses Romam incenderant, societatem amicitiamque petentes, adeunt: gentem suam inter hostes ejus positam esse, magnoque usui ei futuram vel in acie bellanti, vel de tergo intentis in prœlium hostibus, affirmant. Grata legatio Dionysio fuit. Ita pactâ societate, et auxiliis Gallorum auctus, bellum velut ex integro instaurat. His autem Gallis causa in Italiam veniendi, sedesque novas quærendi, intestina discordia et assiduæ domi dissensiones fuêre: quarum tædio cum in Italiam venissent, sedibus Tuscos expulerunt; et Mediolanum, Comum, Brixiam, Veronam, Bergomum, Tridentum, Vicentiam condiderunt. Tusci quoque, duce Rhæto, avitis sedibus amissis, Alpes occupavêre; et ex nomine ducis gentes Rhætorum condiderunt. Sed Dionysium in Siciliam adventus Carthaginiensium revocavit; qui, reparato exercitu, bellum, quod lue deseruerant, auctis viribus repetebant. Dux belli Hanno Carthaginiensis erat: cujus inimicus Suniatus, potentissimus eâ tempestate Pœnorum, cum, odio ejus, Græcis literis, Dionysio adventum exercitûs et segnitiam ducis familiariter prænuntiâsset, comprehensis epistolis, proditionis damnatur; facto senatûs-consulto, ne quis postea Carthaginiensis aut literis Græcis, aut sermoni studeret; ne aut loqui cum hoste, aut scribere, sine interprete posset. Nec multo post Dionysius, quem paulo ante non Sicilia, non Italia capiebat, assiduis belli certaminibus victus fractusque, insidiis ad postremum suorum interficitur.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER VICESIMUS PRIMUS.

I. Exstincto in Siciliâ Dionysio tyranno, in locum ejus milites maximum natu ex filiis ejus, nomine Dionysium, suffecêre; et naturæ jus secuti, et quod firmius futurum esse regnum, si penes unum remansisset, quam si portionibus inter plures filios divideretur, arbitrabantur. Sed Dionysius, inter initia regni, avunculos fratrum suorum, veluti æmulos imperii sui, hortatoresque puerorum ad divisionem regni, tollere gestiebat. Quâ re paulisper dissimulatâ, animum prius ad favorem popularium conciliandum intendit; excusatius facturus quod statuerat, si probatus ante omnibus foret. Igitur nexorum tria millia e carcere dimittit, tributa populo per triennium remittit; et quibuscumque delenimentis potest, animos omnium sollicitat. Tunc ad destinatum facinus conversus, non cognatos tantum fratrum, sed etiam ipsos interficit: ut, quibus consortium regni debebat, ne spiritûs quidem consortium relinqueret, tyrannidem in suos prius quam in exteros auspicatus.

II. Sublatis deinde æmulis, in segnitiam lapsus, saginam corporis ex nimiâ luxuriâ, oculorumque valetudinem contraxit; adeo ut non solem, non pulverem, non denique splendorem ferre lucis ipsius posset. Propter quæ dum contemni se putat, sævitiâ grassatur; nec, ut pater, carcerem nexis, sed cædibus civitatem

replet. Ob quæ non contemtior omnibus, quam invisior fuit. Itaque cum bellum adversus eum Syracusani decrevissent, diu dubitavit, imperium deponeret, an bello resisteret. Sed a militibus, prædam et urbis direptionem sperantibus, descendere in prœlium cogitur. Victus, cum iterato non felicius fortunam tentâsset, legatos ad Syracusanos mittit, spondens, se depositurum tyrannidem, si mitterent ad eum, quibuscum sibi de pace conveniret. In quam rem missos primores in carcere retinet; atque ita, incautis omnibus, nec quidquam hostile metuentibus, exercitum ad delendam civitatem mittit. Fit igitur in ipsâ urbe anceps prœlium; in quo, oppidanis multitudine superantibus, Dionysius pellitur: qui cum obsidionem arcis timeret, cum omni regio apparatu in Italiam profugit tacitus. Exsul a Locrensibus sociis exceptus, velut jure regnaret, arcem occupat; solitamque sibi sævitiam exercet. Conjuges principum ad stuprum rapi jubebat: virgines ante nuptias abducebat, stupratasque sponsis reddebat: locupletissimos quosque aut civitate pellebat, aut occidi imperabat, bonaque eorum invadebat.

III. Dein cum rapinæ occasio deesset, universam civitatem callido commento circumvenit. Cum Rheginorum tyranni Leophronis bello Locrenses premerentur, voverant, si victores forent, ut die festo Veneris virgines suas prostituerent. Quo voto intermisso, cum adversa bella cum Lucanis gererent, in concionem eos Dionysius vocat: hortatur, ut uxores filiasque suas in templum Veneris, quam possint ornatissimas mittant: ex quibus sorte ductæ centum voto publico fungantur, religionisque gratiâ uno stent in lupanari mense, omnibus ante juratis viris, ne quis ullam attaminet. Quæ res ne virginibus, voto civitatem solventibus, fraudi esset, decretum facerent, ne qua virgo nuberet, priusquam illæ maritis traderentur. Probato consilio, quo et superstitioni et pudicitiæ virginum consulebatur, certatim om-

nes feminæ impensius exornatæ, in templum Veneris conveniunt: quas omnes Dionysius immissis militibus spoliat, ornamentaque matronarum in prædam suam vertit. Quarumdam viros ditiores interficit: quasdam ad prodendas virorum pecunias torquet. Cum his artibus per annos sex regnâsset, conspiratione Locrorum civitate pulsus, in Siciliam redit. Ibi Syracusas, securis omnibus, post longam intercapedinem pacis, per proditionem recipit.

IV. Dum hæc in Siciliâ geruntur, interim in Africâ princeps Carthaginiensium Hanno opes suas, quibus vires reipublicæ superabat, ad occupandam dominationem intendit, regnumque invadere, interfecto senatu, conatus est. Cui sceleri sollennem nuptiarum diem filiæ suæ legit, ut religione votorum nefanda commenta facilius tegerentur. Itaque plebi epulas in publicis porticibus, senatui in domo suâ parat, ut poculis veneno infectis, secretius senatum et sine arbitris interficeret, orbamque rempublicam facilius invaderet. Quâ re magistratibus per ministros proditâ, scelus declinatum, non vindicatum est; ne in viro tam potenti plus negotii faceret res cognita, quam cogitata. Contenti itaque cohibuisse, decreto modum nuptiarum sumtibus statuunt: idque observari, non ab uno, sed ab universis, jubent; ne persona designata, sed vitia correcta viderentur. Hoc consilio præventus, iterum servitia concitat, statutâque rursus cædium die, cum denuo se proditum videret, timens judicium, munitum quoddam castellum cum viginti millibus servorum armatis occupat. Ibi dum Afros, regemque Maurorum concitat, capitur: virgisque cæsus, effossis oculis, et manibus cruribusque fractis, velut a singulis membris pœnæ exigerentur, in conspectu populi occiditur: corpus, verberibus lacerum, in cruce figitur. Filii quoque, cognatique omnes, etiam innoxii, supplicio traduntur; ne quisquam aut ad imitandum scelus, aut ad mortem ulciscendam, ex tam nefariâ domo superesset.

V. Interea Dionysius, Syracusis receptus, cum gravior crudeliorque in dies civitati esset, iteratâ conspiratione obsidetur. Tunc, deposito imperio, arcem Syracusanis cum exercitu tradit; receptoque privato instrumento, Corinthum in exsilium proficiscitur. Ibi, humillima quæque tutissima existimans, in sordidissimum vitæ genus descendit; non contentus in publico vagari, sed potare; nec conspici in popinis lupanaribusque, sed totis diebus desidere; cum perditissimo quoque de minimis rebus disceptare; pannosus et squalidus incedere; risum libentius præbere, quam captare; in macello perstare; quod emere non poterat, oculis devorare; apud ædiles adversus lenones jurgari; omniaque ista facere, ut contemnendus magis, quam metuendus videretur. Novissime ludimagistrum professus, pueros in trivio docebat, ut aut a timentibus semper in publico videretur, aut a non timentibus facilius contemneretur. Nam, licet tyrannicis vitiis semper abundaret, tamen simulatio hæc vitiorum, non natura erat; magisque hæc arte, quam amisso regali pudore, faciebat, expertus quam invisa tyrannorum forent etiam sine opibus nomina. Laborabat itaque invidiam præteritorum contemtu præsentium demere: neque honesta, sed tuta consilia circumspiciebat. Inter has tamen simulationum artes, insimulatus est affectatæ tyrannidis; nec aliter quam dum contemnitur, liberatus est.

VI. Inter hæc Carthaginienses, tanto successu rerum Alexandri Magni exterriti, verentes ne Persico regno et Africam vellet adjungere, mittunt ad speculandos ejus animos Hamilcarem, cognomento Rhodanum, virum sollertiâ facundiâque præter cæteros insignem. Augebant enim metum et Tyrus urbs, auctor originis suæ, capta; et Alexandria, æmula Carthaginis, in terminis Africæ et Ægypti condita; et felicitas regis, apud quem nec cupiditas nec fortuna ullo modo terminabantur. Igitur Hamilcar, per Parmeniona aditu regis obtento, profugisse

se ad regem expulsum patriâ fingit, militemque se expeditionis offert. Atque ita consiliis ejus exploratis, in tabellis ligneis, vacuâ desuper cerâ inductâ, civibus suis omnia perscribebat. Sed Carthaginienses, post mortem regis, reversum in patriam, quasi urbem regi venditâsset, non ingrato tantum, verum etiam invido et crudeli animo, necaverunt.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER VICESIMUS SECUNDUS.

I. AGATHOCLES, Siciliæ tyrannus, qui magnitudini prioris Dionysii successit, ad regni majestatem ex humili et sordido genere pervenit. Quippe in Siciliâ patre figulo natus, non honestiorem pueritiam, quam principia originis habuit: siquidem, formâ et corporis pulchritudine egregius, diu vitam stupri patientiâ exhibuit. Annos deinde pubertatis egressus, libidinem a viris ad feminas transtulit. Post hæc, apud utrumque sexum famosus, vitam latrociniis mutavit. Interjecto tempore, cum Syracusas concessisset, adscitusque in civitatem inter incolas esset, diu sine fide fuit; quoniam nec in fortunis quod amitteret, nec in verecundiâ quod inquinaret, habere videbatur: in summâ, gregariam militiam sortitus, non minus tunc seditiosâ, quam antea turpi vitâ, in omne facinus promtissimus erat: nam et manu strenuus, et in concionibus perfacundus habebatur. Brevi itaque centurio, ac deinceps tribunus militum factus est. Primo bello adversus Ætnæos magna experimenta sui Syracusanis dedit. Sequenti Campanorum, tantam de se spem omnibus fecit, ut in locum demortui ducis Damasconis sufficeretur; cujus uxorem, adulterio cognitam, post mortem viri in matrimonium recepit. Nec contentus, quod ex inope repente dives factus esset, piraticam adversus patriam exercuit. Saluti ei

fuit, quod socii, capti tortique, de illo negaverunt. Bis occupare imperium Syracusarum voluit: bis in exsilium actus est.

II. A Murgantinis, apud quos exsulabat, odio Syracusanorum, primo prætor, mox dux creatur. In eo bello et urbem Leontinorum capit, et patriam suam Syracusas obsidere cœpit: ad cujus auxilium Hamilcar, dux Pœnorum, imploratus, depositis hostilibus odiis, præsidia militum mittit. Ita uno eodemque tempore Syracusæ et ab hoste civili amore defensæ, et a cive hostili odio impugnatæ sunt. Sed Agathocles, cum videret fortius defendi urbem quam oppugnari, precibus per internuntios Hamilcarem exorat, ut inter se et Syracusanos pacis arbitria suscipiat, peculiaria in ipsum officia sua repromittens. Quâ spe impletus Hamilcar, societatem cum eo, metu potentiæ ejus, jungit; ut quantum virium Agathocli adversus Syracusanos dedisset, tantum ipse ad incrementa domesticæ potentiæ recuperaret. Igitur non pax tantum Agathocli conciliatur, verum etiam prætor Syracusis constituitur. Tunc Hamilcari, expositis ignibus Cereris tactisque, in obsequia Pœnorum jurat. Deinde, acceptis ab eo quinque millibus Afrorum, potentissimos quosque ex principibus interficit: atque ita, veluti reipublicæ statum formaturus, populum in theatrum ad concionem vocari jubet, contracto in gymnasium senatu, quasi quædam prius ordinaturus. Sic compositis rebus, immissis militibus populum obsidet, senatum trucidat: cujus peractâ cæde, ex plebe quoque locupletissimos et promtissimos interficit.

III. His ita gestis, militem legit, exercitumque conscribit; quo instructus, finitimas civitates, nihil hostile metuentes, ex improviso aggreditur. Pœnorum quoque socios, permittente Hamilcare, fœde vexat: propter quod querelas Carthaginem socii non tam de Agathocle, quam de Hamilcare, detulerunt; hunc ut dominum et tyrannum, illum ut proditorem

arguentes; "a quo infestissimo hosti fortunæ sociorum, interpositâ pactione, donatæ sint: sicut ab initio Syracusæ in pignus societatis sint traditæ, urbs semper Pœnis infesta, et de imperio Siciliæ Carthaginis æmula; nunc insuper civitates sociorum eidem titulo pacis addictas. Denuntiare igitur se, hæc brevi ad ipsos redundatura, ac propediem sensuros, quantum mali non Siciliæ magis, quam ipsi Africæ attulerint." His querelis senatus in Hamilcarem accenditur. Sed quoniam in imperio esset, tacita de eo suffragia tulerunt, et sententias, priusquam recitarentur, in urnam conjectas obsignari jusserunt, dum alter Hamilcar, Gisconis filius, a Siciliâ reverteretur. Sed hæc callida commenta Pœnorum, et sententias inauditas, mors Hamilcaris prævenit; liberatusque est fati munere, quem sui per injuriam cives inauditum damnaverant. Quæ res Agathocli adversus Pœnos occasionem movendi belli dedit. Prima igitur illi cum Hamilcare, Gisconis filio, prœlii congressio fuit; a quo victus, majore mole reparaturus bellum, Syracusas concessit. Sed secundi certaminis eadem fortuna, quæ et prioris, fuit.

IV. Cum igitur victores Pœni Syracusas obsidione cinxissent, Agathoclesque se neque viribus parem, neque ad obsidionem ferendam instructum, videret; super hæc a sociis crudelitate ejus offensis desertus esset, statuit bellum in Africam transferre: mira prorsus audacia, ut, quibus in solo urbis suæ par non erat, eorum urbi bellum inferret; et qui sua tueri non poterat, impugnaret aliena; victusque victoribus insultaret. Hujus consilii non minus admirabile silentium, quam commentum fuit. Populo hoc solum professus, "invenisse se victoriæ viam: animos illi tantum in brevem obsidionis patientiam firmarent; vel si cui status præsentis fortunæ displiceret, dare se ei discedendi liberam potestatem;" cum mille sexcenti discessissent, cæteros ad obsidionis necessitatem frumento et stipendio instruit:

quinquaginta tantum secum talenta ad præsentem usum aufert, cætera ex hoste melius quam ex sociis paraturus. Omnes deinde servos militaris ætatis, libertate donatos, sacramento adegit, eosque et majorem partem ferme militum navibus imponit; ratus exæquatâ utriusque ordinis conditione, mutuam inter eos virtutis æmulationem futuram: cæteros omnes ad tutelam patriæ reliquit.

V. Septimo igitur imperii anno, comitibus duobus adultis filiis, Archagatho et Heraclidâ, nullo militum sciente quo veheretur, cursum in Africam dirigit. Cum omnes aut in Italiam prædatum se, aut in Sardiniam, ituros crederent, tum primum, exposito in Africæ litore exercitu, consilium suum omnibus aperit. Quo in loco Syracusæ positæ sint, ostendit: " quibus aliud nullum auxilium superesset, quam ut hostibus faciant, quæ ipsi patiantur. Quippe aliter domi, aliter foris, bella tractari. Domi ea sola auxilia esse, quæ patriæ vires subministrent: foris hostem etiam suis viribus vinci, deficientibus sociis, et odio diuturni imperii extera auxilia circumspicientibus. Huc accedere, quod urbes castellaque Africæ non muris cinctæ, non in montibus positæ sint, sed in planis campis, sine ullis munimentis, jaceant: quas omnes metu exscidii facile ad belli societatem pellici posse. Majus igitur Carthaginiensibus ab ipsâ Africâ, quam ex Siciliâ, exarsurum bellum; coituraque auxilia omnium adversus unam urbem, nomine quam opibus ampliorem, et quas non attulerit vires, inde sumturum. Nec in repentino Pœnorum metu modicum momentum victoriæ fore, qui, tantâ audaciâ hostium perculsi, trepidaturi sint. Accessura et villarum incendia, castellorum urbiumque contumacium direptionem, tum ipsius Carthaginis obsidionem. Quibus omnibus, non sibi tantum in alios, sed et aliis in se, sentient patere bella. His non solum Pœnos vinci, sed et Siciliam liberari, posse: nec enim moraturos in ejus obsidione hostes, cum sua urgeantur.

Nusquam igitur alibi facilius bellum, sed nec prædam uberiorem inveniri posse: nam, captâ Carthagine, omnem Africam Siciliamque præmium victorum fore. Gloriam certe tam honestæ militiæ tantam in omne ævum futuram, ut terminari nullo tempore oblivione possit: ut dicatur eos solos mortalium esse, qui bella, quæ domi ferre non poterant, ad hostes transtulerint, victique victores insecuti sint, et obsessores urbis suæ obsederint. Omnibus igitur forti ac læto animo bellum ineundum, quo nullum aliud possit aut præmium victoribus uberius, aut victis monimentum illustrius, dare."

VI. His quidem adhortationibus animi militum erigebantur: sed terrebat eos portenti religio, quod navigantibus sol defecerat. Cujus rei rationem non minore curâ rex, quam belli, reddebat, affirmans, "si prius quam proficiscerentur, factum esset, crediturum adversum profecturis prodigium esse; nunc quia egressis acciderit, illis, ad quos eatur, portendere. Porro defectus naturalium siderum semper præsentem rerum statum mutare: certumque esse florentibus Carthaginiensium opibus, et laboribus adversisque rebus suis, commutationem significari." Sic consolatis militibus, universas naves, consentiente exercitu, incendi jubet, ut omnes scirent, auxilio fugæ ademto, aut vincendum aut moriendum esse. Deinde, cum omnia, quâcumque ingrederentur, prosternerent, villas castellaque incenderent, obvius eis fuit cum triginta millibus Pœnorum Hanno: sed prœlio commisso, duo de Siculis, tria millia de Pœnis cum ipso duce cecidêre. Hac victoriâ et Siculorum animi eriguntur, et Pœnorum franguntur. Agathocles, victis hostibus, urbes castellaque expugnat; prædas ingentes agit; hostium multa millia trucidat. Castra deinde in quinto lapide a Carthagine statuit, ut damna carissimarum rerum, vastitatemque agrorum, et incendia villarum, de muris ipsius urbis specularentur. Interea ingens totâ Africâ deleti Pœnorum exercitûs

fama, occupatarumque urbium, divulgatur. Stupor itaque omnes et admiratio incessit, unde tanto imperio tam subitum bellum, præsertim ab hoste jam victo: admiratio deinde paulatim in contemtum Pœnorum vertitur. Nec multo post, non Afri tantum, verum etiam urbes tributariæ nobilissimæ, novitatem secutæ, ad Agathoclen defecêre; frumentoque et stipendio victorem instruxêre.

VII. His Pœnorum malis etiam deletus in Siciliâ cum imperatore exercitus, velut quidam ærumnarum cumulus, accessit. Nam post profectionem a Siciliâ Agathoclis, in obsidione Syracusarum Pœni segniores redditi, ab Antandro, fratre regis Agathoclis, occidione cæsi nuntiabantur. Itaque cum domi forisque eadem fortuna Carthaginiensium esset, jam non tributariæ tantum ab his urbes, verum etiam socii reges, deficiebant, amicitiarum jura, non fide, sed successu ponderantes. Erat inter cæteros rex Cyrenarum Ophellas, qui spe improbâ regnum totius Africæ amplexus, societatem cum Agathocle per legatos junxerat; pactusque cum eo fuerat, ut Siciliæ illi, sibi Africæ imperium, victis Carthaginiensibus, cederet. Itaque cum ad belli societatem cum ingenti exercitu ipse venisset, Agathocles blando alloquio et humili adulatione, cum sæpius simul cœnâssent, adoptatusque filius ejus ab Ophellâ esset, incautum interficit; occupatoque exercitu ejus, iterato Carthaginienses, omnibus viribus bellum cientes, magno utriusque exercitûs sanguine, gravi prœlio superat. Hoc certaminis discrimine tanta desperatio illata Pœnis est, ut, nisi in exercitu Agathoclis orta seditio fuisset, transiturus ad eum Bomilcar, rex Pœnorum, cum exercitu fuerit. Ob quam noxam, in medio foro a Pœnis patibulo suffixus est; ut idem locus monimentum suppliciorum ejus esset, qui ante fuerat ornamentum honorum. Sed Bomilcar magno animo crudelitatem civium tulit; adeo ut de summâ cruce, veluti de tribunali, in Pœnorum scelera concionare-

tur; objectans illis, nunc Hannonem falsâ affectati regni invidiâ circumventum; nunc Gisconis innocentis exsilium: nunc in Hamilcarem patruum suum tacita suffragia, quod Agathoclen socium illis facere, quam hostem, maluerit. Hæc cum in maximâ populi concione vociferatus esset, exspiravit.

VIII. Interea Agathocles, profligatis in Africâ rebus, tradito Archagatho filio exercitu, in Siciliam recurrit; nihil actum in Africâ existimans, si amplius Syracusæ obsiderentur: nam, post occisum Hamilcarem, Gisconis filium, novus eo a Pœnis missus exercitus fuerat. Statim igitur primo adventu ejus omnes Siciliæ urbes, auditis rebus quas in Africâ gesserat, certatim se ei tradunt: atque ita, pulsis e Siciliâ Pœnis, totius insulæ imperium occupavit. In Africam deinde reversus, seditione militum excipitur: nam stipendiorum solutio in adventum patris dilata a filio fuerat. Igitur ad concionem vocatos blandis verbis permulsit: stipendia illis non a se flagitanda esse, sed ab hoste quærenda: communem victoriam, communem prædam futuram. Paulum modo adniterentur, dum belli reliquiæ peraguntur; cum sciant, Carthaginem captam spes omnium expleturam. Sed dato militari tumultu, interjectis diebus, ad castra hostium exercitum ducit: ibi inconsultius prœlium committendo, majorem partem exercitûs perdidit. Cum itaque in castra fugisset, versamque in se invidiam temere commissi belli videret, pristinamque offensam non depensi stipendii metueret; concubiâ nocte solus a castris cum Archagatho filio profugit. Quod ubi milites cognovêre, haud secus quam si ab hoste capti essent, trepidavêre, bis se a rege suo in mediis hostibus relictos esse proclamantes; salutemque suam desertam ab eo esse, quorum ne sepultura quidem relinquenda fuerit. Cum persequi regem vellent, a Numidis excepti, in castra revertuntur; comprehenso tamen reductoque Archagatho, qui a patre noctis errore discesserat. Agathocles autem

navibus, quibus reversus a Siciliâ fuerat, cum custodibus earumdem Syracusas defertur. Exemplum flagitii singulare, rex exercitûs sui desertor, filiorumque pater proditor. Interim in Africâ post fugam regis, milites, pactione cum hostibus factâ, interfectis Agathoclis liberis, Carthaginiensibus se tradidêre. Archagathus cum occideretur ab Arcesilao, amico antea patris, rogavit eum, quidnam liberis ejus facturum Agathoclen putet, per quem ipse liberis careat? Tunc respondit, satis habere se, quod superstites eos esse Agathoclis liberis sciat. Post hæc Pœni, ad persequendum belli reliquias, duces in Siciliam miserunt, cum quibus Agathocles pacem æquis conditionibus fecit.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER VICESIMUS TERTIUS.

I. Agathocles, rex Siciliæ, pacificatus cum Carthaginiensibus, partem civitatium a se fiduciâ virium dissidentium armis subegit. Dein, quasi angustis insulæ terminis clauderetur, cujus imperii partem primis incrementis ne speraverat quidem, in Italiam transcendit; exemplum Dionysii secutus, qui multas civitates Italiæ subegerat. Primi igitur hostes illi Bruttii fuêre, qui et fortissimi tum et opulentissimi videbantur, simul et ad injurias vicinorum promti: nam multas civitates Græci nominis Italiâ expulerant: auctores quoque suos, Lucanos, bello vicerant, et pacem cum his æquis legibus fecerant. Tanta feritas animorum erat, ut nec origini suæ parcerent: namque Lucani iisdem legibus liberos suos, quibus et Spartani, instituere soliti erant. Quippe ab initio pubertatis in silvis inter pastores habebantur, sine ministerio servili, sine veste, quam induerent, vel cui incubarent; ut a primis annis duritiæ parcimoniæque, sine ullo usu urbis, assuescerent. Cibus his præda venatica; potus aut lactis aut fontium liquor erat. Sic ad labores bellicos indurabantur. Horum igitur ex numero quinquaginta primo ex agris finitimorum prædari soliti; confluente deinde multitudine, sollicitati prædâ, cum plures facti essent, infestas regiones reddebant. Itaque fatigatus querelis sociorum Diony-

sius, Siciliæ tyrannus, sexcentos Afros ad compescendos eos miserat: quorum castellum, proditum sibi per Bruttiam mulierem, expugnaverunt; ibique civitatem, concurrentibus ad opinionem novæ urbis pastoribus, statuerunt; Bruttiosque se ex nomine mulieris vocaverunt. Primum illis cum Lucanis, originis suæ auctoribus, bellum fuit: cujus victoriâ erecti, cum pacem æquo jure fecissent, cæteros finitimos armis subegerunt; tantasque opes brevi conseeuti sunt, ut perniciosi etiam regibus haberentur. Denique Alexander, rex Epiri, cum in auxilium Græcarum civitatium cum magno exercitu in Italiam venisset, cum omnibus copiis ab his deletus est. Quare feritas eorum, successu felicitatis incensa, diu terribilis finitimis fuit. Ad postremum imploratus Agathocles, spe ampliandi regni, a Siciliâ in Italiam trajecit.

II. Principio, adventûs ejus opinione concussi, legatos ad eum, societatem amicitiamque petentes, miserunt. Quos Agathocles ad cœnam invitatos, ne exercitum trajici viderent, in posterum statutâ his die, conscensâ nave frustratus est. Sed fraudis haud lætus eventus fuit; siquidem reverti eum in Siciliam, interjectis paucis diebus, vis morbi coëgit; quo toto corpore comprehensus, per omnes nervos articulosque humore pestifero grassante, velut intestino singulorum membrorum bello impugnabatur. Ex quâ desperatione bellum inter filium nepotemque ejus, regnum jam quasi mortui vindicantes, oritur; occisoque filio, regnum nepos occupavit. Igitur Agathocles, cum morbi cura et ægritudo graviores essent, et inter se alterum alterius malo cresceret, desperatis rebus, uxorem suam Texenam, genitosque ex eâ duos parvulos, cum omni pecuniâ, et familiâ, regalique instrumento, quo præter illum nemo regum ditior fuit, navibus impositos, Ægyptum, unde uxorem acceperat, remittit; timens, ne prædonem regni sui hostem paterentur. Quamquam uxor diu, ne ab ægro di-

velleretur, deprecata est; ne discessus suus adjungi nepotis parricidio posset; et tam cruente hæc deseruisse virum, quam ille impugnâsse avum videretur; "Nubendo se non prosperæ tantum, sed omnis fortunæ inîsse societatem: nec invitam periculo spiritûs sui emturam, ut extremos viri spiritus exciperet; et exsequiarum officium, in quod, profectâ se, nemo sit successurus, obsequio debitæ pietatis impleret." Discedentes parvuli flebili ululatu amplexi patrem tenebant. Ex alterâ parte uxor maritum, non amplius visura, osculis fatigabat. Nec minus senis lacrymæ miserabiles erant. Flebant hi morientem patrem; ille exsules liberos: hi discessu suo solitudinem patris, ægri senis; ille in spem regni susceptos relinqui in egestate lugebat. Inter hæc regia omnis, assistentium fletibus tam crudelis discidii impleta, resonabat. Tandem finem lacrymis necessitas profectionis imposuit, et mors regis proficiscentes filios insecuta est. Dum hæc aguntur, Carthaginienses, cognitis quæ in Siciliâ agebantur, occasionem totius insulæ occupandæ datam sibi existimantes, magnis viribus eo trajiciunt; multasque civitates subigunt.

III. Eo tempore et Pyrrhus adversus Romanos bellum gerebat; qui, imploratus a Siculis in auxilium (sicuti dictum est) cum Syracusas venisset, multasque civitates subegisset, rex Siciliæ, sicut Epiri appellatur. Quarum rerum felicitate lætus, Heleno filio Siciliæ, velut avitum, (nam susceptus ex filiâ Agathoclis regis erat) Alexandro autem Italiæ regnum destinat. Post hæc multa secunda prœlia cum Carthaginiensibus facit. Interjecto deinde tempore, legati ab Italicis sociis venêre, nuntiantes, Romanis resisti non posse, deditionemque futuram, nisi subveniat. Anxius tam ambiguo periculo, incertusque quid ageret, vel quibus primum subveniret, in utrumque pronus, consultabat: quippe, instantibus hinc Carthaginiensibus, inde Romanis, periculosum videbatur exercitum in Italiam non trajicere; periculo-

sius a Siciliâ deducere; ne aut illi non latâ ope, aut hi deserti, amitterentur. In hoc æstu periculorum tutissimus portus consiliorum visus est, omnibus viribus decernere in Siciliâ; et, profligatis Carthaginiensibus, victorem exercitum transponere in Italiam. Itaque conserto prœlio, cum superior fuisset, quoniam tamen a Siciliâ abiret, pro victo fugere visus est: ac propterea socii ab eo defecerunt; et imperium Siciliæ tam cito amisit, quam facile quæsierat. Sed nec in Italiâ meliore felicitate usus, in Epirum revertitur. Admirabilis utriusque rei casus in exemplum fuit. Nam, sicut ante secunda fortuna, rebus supra vota fluentibus, Italiæ Siciliæque imperium, et tot de Romanis victorias adstruxerat; ita nunc adversa, (velut in ostentationem fragilitatis humanæ) destruens quæ cumulaverat, Siciliensi ruinæ naufragium maris, et fœdam adversus Romanos pugnam, turpemque ab Italiâ discessum adjecit.

IV. Post profectionem a Siciliâ Pyrrhi, magistratus Hiero creatur; cujus tanta moderatio fuit, ut, consentiente omnium civitatium favore, dux adversus Carthaginienses primum, mox rex, crearetur. Hujus futuræ majestatis ipsa infantis educatio quasi prænuntia fuit: quippe genitus erat patre Hierocle, nobili viro, cujus origo a Gelone, antiquo Siciliæ tyranno, manabat: sed maternum illi genus sordidum, atque adeo pudendum fuit: nam ex ancillâ natus, ac propterea a patre, velut dehonestamentum generis, expositus fuerat. Sed parvulum, et humanæ opis egentem, apes, congesto circa jacentem melle, multis diebus aluêre. Ob quam rem responso haruspicum admonitus pater, qui regnum infanti portendi canebant, parvulum recolligit, omnique studio ad spem majestatis, quæ promittebatur, instituit. Eidem in ludo inter coæquales discenti lupus tabulam, in turbâ puerorum repente conspectus, eripuit. Adolescenti quoque prima bella ineunti aquila in clypeo, noctua in hastâ consedit: quod ostentum et consilio cautum,

arguentes; "a quo infestissimo hosti fortunæ sociorum, interpositâ pactione, donatæ sint: sicut ab initio Syracusæ in pignus societatis sint traditæ, urbs semper Pœnis infesta, et de imperio Siciliæ Carthaginis æmula; nunc insuper civitates sociorum eidem titulo pacis addictas. Denuntiare igitur se, hæc brevi ad ipsos redundatura, ac propediem sensuros, quantum mali non Siciliæ magis, quam ipsi Africæ attulerint." His querelis senatus in Hamilcarem accenditur. Sed quoniam in imperio esset, tacita de eo suffragia tulerunt, et sententias, priusquam recitarentur, in urnam conjectas obsignari jusserunt, dum alter Hamilcar, Gisconis filius, a Siciliâ reverteretur. Sed hæc callida commenta Pœnorum, et sententias inauditas, mors Hamilcaris prævenit; liberatusque est fati munere, quem sui per injuriam cives inauditum damnaverant. Quæ res Agathocli adversus Pœnos occasionem movendi belli dedit. Prima igitur illi cum Hamilcare, Gisconis filio, prœlii congressio fuit; a quo victus, majore mole reparaturus bellum, Syracusas concessit. Sed secundi certaminis eadem fortuna, quæ et prioris, fuit.

IV. Cum igitur victores Pœni Syracusas obsidione cinxissent, Agathoclesque se neque viribus parem, neque ad obsidionem ferendam instructum, videret; super hæc a sociis crudelitate ejus offensis desertus esset, statuit bellum in Africam transferre: mira prorsus audacia, ut, quibus in solo urbis suæ par non erat, eorum urbi bellum inferret; et qui sua tueri non poterat, impugnaret aliena; victusque victoribus insultaret. Hujus consilii non minus admirabile silentium, quam commentum fuit. Populo hoc solum professus, "invenisse se victoriæ viam: animos illi tantum in brevem obsidionis patientiam firmarent; vel si cui status præsentis fortunæ displiceret, dare se ei discedendi liberam potestatem;" cum mille sexcenti discessissent, cæteros ad obsidionis necessitatem frumento et stipendio instruit:

quinquaginta tantum secum talenta ad præsentem usum aufert, cætera ex hoste melius quam ex sociis paraturus. Omnes deinde servos militaris ætatis, libertate donatos, sacramento adegit, eosque et majorem partem ferme militum navibus imponit; ratus exæquatâ utriusque ordinis conditione, mutuam inter eos virtutis æmulationem futuram: cæteros omnes ad tutelam patriæ reliquit.

V. Septimo igitur imperii anno, comitibus duobus adultis filiis, Archagatho et Heraclidâ, nullo militum sciente quo veheretur, cursum in Africam dirigit. Cum omnes aut in Italiam prædatum se, aut in Sardiniam, ituros crederent, tum primum, exposito in Africæ litore exercitu, consilium suum omnibus aperit. Quo in loco Syracusæ positæ sint, ostendit: " quibus aliud nullum auxilium superesset, quam ut hostibus faciant, quæ ipsi patiantur. Quippe aliter domi, aliter foris, bella tractari. Domi ea sola auxilia esse, quæ patriæ vires subministrent: foris hostem etiam suis viribus vinci, deficientibus sociis, et odio diuturni imperii extera auxilia circumspicientibus. Huc accedere, quod urbes castellaque Africæ non muris cinctæ, non in montibus positæ sint, sed in planis campis, sine ullis munimentis, jaceant: quas omnes metu exscidii facile ad belli societatem pellici posse. Majus igitur Carthaginiensibus ab ipsâ Africâ, quam ex Siciliâ, exarsurum bellum; coituraque auxilia omnium adversus unam urbem, nomine quam opibus ampliorem, et quas non attulerit vires, inde sumturum. Nec in repentino Pœnorum metu modicum momentum victoriæ fore, qui, tantâ audaciâ hostium perculsi, trepidaturi sint. Accessura et villarum incendia, castellorum urbiumque contumacium direptionem, tum ipsius Carthaginis obsidionem. Quibus omnibus, non sibi tantum in alios, sed et aliis in se, sentient patere bella. His non solum Pœnos vinci, sed et Siciliam liberari, posse: nec enim moraturos in ejus obsidione hostes, cum sua urgeantur.

Nusquam igitur alibi facilius bellum, sed nec prædam ubeñorem inveniri posse: nam, captâ Carthagine, omnem Africam Siciliamque præmium victorum fore. Gloriam certe tam honestæ militiæ tantam in omne ævum futuram, ut terminari nullo tempore oblivione possit: ut dicatur eos solos mortalium esse, qui bella, quæ domi ferre non poterant, ad hostes transtulerint, victique victores insecuti sint, et obsessores urbis suæ obsederint. Omnibus igitur forti ac læto animo bellum ineundum, quo nullum aliud possit aut præmium victoribus uberius, aut victis monimentum illustrius, dare."

VI. His quidem adhortationibus animi militum erigebantur: sed terrebat eos portenti religio, quod navigantibus sol defecerat. Cujus rei rationem non minore curâ rex, quam belli, reddebat, affirmans, "si prius quam proficiscerentur, factum esset, crediturum adversum profecturis prodigium esse; nunc quia egressis acciderit, illis, ad quos eatur, portendere. Porro defectus naturalium siderum semper præsentem rerum statum mutare: certumque esse florentibus Carthaginiensium opibus, et laboribus adversisque rebus suis, commutationem significari." Sic consolatis militibus, universas naves, consentiente exercitu, incendi jubet, ut omnes scirent, auxilio fugæ ademto, aut vincendum aut moriendum esse. Deinde, cum omnia, quâcumque ingrederentur, prosternerent, villas castellaque incenderent, obvius eis fuit cum triginta millibus Pœnorum Hanno: sed prœlio commisso, duo de Siculis, tria millia de Pœnis cum ipso duce cecidêre. Hac victoriâ et Siculorum animi eriguntur, et Pœnorum franguntur. Agathocles, victis hostibus, urbes castellaque expugnat; prædas ingentes agit; hostium multa millia trucidat. Castra deinde in quinto lapide a Carthagine statuit, ut damna carissimarum rerum, vastitatemque agrorum, et incendia villarum, de muris ipsius urbis specularentur. Interea ingens totâ Africâ deleti Pœnorum exercitûs

fama, occupatarumque urbium, divulgatur. Stupor itaque omnes et admiratio incessit, unde tanto imperio tam subitum bellum, præsertim ab hoste jam victo: admiratio deinde paulatim in contemtum Pœnorum vertitur. Nec multo post, non Afri tantum, verum etiam urbes tributariæ nobilissimæ, novitatem secutæ, ad Agathoclen defecêre; frumentoque et stipendio victorem instruxêre.

VII. His Pœnorum malis etiam deletus in Siciliâ cum imperatore exercitus, velut quidam ærumnarum cumulus, accessit. Nam post profectionem a Siciliâ Agathoclis, in obsidione Syracusarum Pœni segniores redditi, ab Antandro, fratre regis Agathoclis, occidione cæsi nuntiabantur. Itaque cum domi forisque eadem fortuna Carthaginiensium esset, jam non tributariæ tantum ab his urbes, verum etiam socii reges, deficiebant, amicitiarum jura, non fide, sed successu ponderantes. Erat inter cæteros rex Cyrenarum Ophellas, qui spe improbâ regnum totius Africæ amplexus, societatem cum Agathocle per legatos junxerat; pactusque cum eo fuerat, ut Siciliæ illi, sibi Africæ imperium, victis Carthaginiensibus, cederet. Itaque cum ad belli societatem cum ingenti exercitu ipse venisset, Agathocles blando alloquio et humili adulatione, cum sæpius simul cœnâssent, adoptatusque filius ejus ab Ophellâ esset, incautum interficit; occupatoque exercitu ejus, iterato Carthaginienses, omnibus viribus bellum cientes, magno utriusque exercitûs sanguine, gravi prœlio superat. Hoc certaminis discrimine tanta desperatio illata Pœnis est, ut, nisi in exercitu Agathoclis orta seditio fuisset, transiturus ad eum Bomilcar, rex Pœnorum, cum exercitu fuerit. Ob quam noxam, in medio foro a Pœnis patibulo suffixus est; ut idem locus monimentum suppliciorum ejus esset, qui ante fuerat ornamentum honorum. Sed Bomilcar magno animo crudelitatem civium tulit; adeo ut de summâ cruce, veluti de tribunali, in Pœnorum scelera concionare-

tur; objectans illis, nunc Hannonem falsâ affectati regni invidiâ circumventum; nunc Gisconis innocentis exsilium: nunc in Hamilcarem patruum suum tacita suffragia, quod Agathoclen socium illis facere, quam hostem, maluerit. Hæc cum in maximâ populi concione vociferatus esset, exspiravit.

VIII. Interea Agathocles, profligatis in Africâ rebus, tradito Archagatho filio exercitu, in Siciliam recurrit; nihil actum in Africâ existimans, si amplius Syracusæ obsiderentur: nam, post occisum Hamilcarem, Gisconis filium, novus eo a Pœnis missus exercitus fuerat. Statim igitur primo adventu ejus omnes Siciliæ urbes, auditis rebus quas in Africâ gesserat, certatim se ei tradunt: atque ita, pulsis e Siciliâ Pœnis, totius insulæ imperium occupavit. In Africam deinde reversus, seditione militum excipitur: nam stipendiorum solutio in adventum patris dilata a filio fuerat. Igitur ad concionem vocatos blandis verbis permulsit: stipendia illis non a se flagitanda esse, sed ab hoste quærenda: communem victoriam, communem prædam futuram. Paulum modo adniterentur, dum belli reliquiæ peraguntur; cum sciant, Carthaginem captam spes omnium expleturam. Sed dato militari tumultu, interjectis diebus, ad castra hostium exercitum ducit: ibi inconsultius prœlium committendo, majorem partem exercitûs perdidit. Cum itaque in castra fugisset, versamque in se invidiam temere commissi belli videret, pristinamque offensam non depensi stipendii metueret; concubiâ nocte solus a castris cum Archagatho filio profugit. Quod ubi milites cognovêre, haud secus quam si ab hoste capti essent, trepidavêre, bis se a rege suo in mediis hostibus relictos esse proclamantes; salutemque suam desertam ab eo esse, quorum ne sepultura quidem relinquenda fuerit. Cum persequi regem vellent, a Numidis excepti, in castra revertuntur; comprehenso tamen reductoque Archagatho, qui a patre noctis errore discesserat. Agathocles autem

navibus, quibus reversus a Siciliâ fuerat, cum custodibus earumdem Syracusas defertur. Exemplum flagitii singulare, rex exercitûs sui desertor, filiorumque pater proditor. Interim in Africâ post fugam regis, milites, pactione cum hostibus factâ, interfectis Agathoclis liberis, Carthaginiensibus se tradidêre. Archagathus cum occideretur ab Arcesilao, amico antea patris, rogavit eum, quidnam liberis ejus facturum Agathoclen putet, per quem ipse liberis careat? Tunc respondit, satis habere se, quod superstites eos esse Agathoclis liberis sciat. Post hæc Pœni, ad persequendum belli reliquias, duces in Siciliam miserunt, cum quibus Agathocles pacem æquis conditionibus fecit.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER VICESIMUS TERTIUS.

I. Agathocles, rex Siciliæ, pacificatus cum Carthaginiensibus, partem civitatium a se fiduciâ virium dissidentium armis subegit. Dein, quasi angustis insulæ terminis clauderetur, cujus imperii partem primis incrementis ne speraverat quidem, in Italiam transcendit; exemplum Dionysii secutus, qui multas civitates Italiæ subegerat. Primi igitur hostes illi Bruttii fuêre, qui et fortissimi tum et opulentissimi videbantur, simul et ad injurias vicinorum promti: nam multas civitates Græci nominis Italiâ expulerant: auctores quoque suos, Lucanos, bello vicerant, et pacem cum his æquis legibus fecerant. Tanta feritas animorum erat, ut nec origini suæ parcerent: namque Lucani iisdem legibus liberos suos, quibus et Spartani, instituere soliti erant. Quippe ab initio pubertatis in silvis inter pastores habebantur, sine ministerio servili, sine veste, quam induerent, vel cui incubarent; ut a primis annis duritiæ parcimoniæque, sine ullo usu urbis, assuescerent. Cibus his præda venatica; potus aut lactis aut fontium liquor erat. Sic ad labores bellicos indurabantur. Horum igitur ex numero quinquaginta primo ex agris finitimorum prædari soliti; confluente deinde multitudine, sollicitati prædâ, cum plures facti essent, infestas regiones reddebant. Itaque fatigatus querelis sociorum Diony-

sius, Siciliæ tyrannus, sexcentos Afros ad compescendos eos miserat: quorum castellum, proditum sibi per Bruttiam mulierem, expugnaverunt; ibique civitatem, concurrentibus ad opinionem novæ urbis pastoribus, statuerunt; Bruttiosque se ex nomine mulieris vocaverunt. Primum illis cum Lucanis, originis suæ auctoribus, bellum fuit: cujus victoriâ erecti, cum pacem æquo jure fecissent, cæteros finitimos armis subegerunt; tantasque opes brevi consecuti sunt, ut perniciosi etiam regibus haberentur. Denique Alexander, rex Epiri, cum in auxilium Græcarum civitatium cum magno exercitu in Italiam venisset, cum omnibus copiis ab his deletus est. Quare feritas eorum, successu felicitatis incensa, diu terribilis finitimis fuit. Ad postremum imploratus Agathocles, spe ampliandi regni, a Siciliâ in Italiam trajecit.

II. Principio, adventûs ejus opinione concussi, legatos ad eum, societatem amicitiamque petentes, miserunt. Quos Agathocles ad cœnam invitatos, ne exercitum trajici viderent, in posterum statutâ his die, conscensâ nave frustratus est. Sed fraudis haud lætus eventus fuit; siquidem reverti eum in Siciliam, interjectis paucis diebus, vis morbi coëgit; quo toto corpore comprehensus, per omnes nervos articulosque humore pestifero grassante, velut intestino singulorum membrorum bello impugnabatur. Ex quâ desperatione bellum inter filium nepotemque ejus, regnum jam quasi mortui vindicantes, oritur; occisoque filio, regnum nepos occupavit. Igitur Agathocles, cum morbi cura et ægritudo graviores essent, et inter se alterum alterius malo cresceret, desperatis rebus, uxorem suam Texenam, genitosque ex eâ duos parvulos, cum omni pecuniâ, et familiâ, regalique instrumento, quo præter illum nemo regum ditior fuit, navibus impositos, Ægyptum, unde uxorem acceperat, remittit; timens, ne prædonem regni sui hostem paterentur. Quamquam uxor diu, ne ab ægro di-

velleretur, deprecata est; ne discessus suus adjungi nepotis parricidio posset; et tam cruente hæc deseruisse virum, quam ille impugnâsse avum videretur; "Nubendo se non prosperæ tantum, sed omnis fortunæ inîsse societatem: nec invitam periculo spiritûs sui emturam, ut extremos viri spiritus exciperet; et exsequiarum officium, in quod, profectâ se, nemo sit successurus, obsequio debitæ pietatis impleret." Discedentes parvuli flebili ululatu amplexi patrem tenebant. Ex alterâ parte uxor maritum, non amplius visura, osculis fatigabat. Nec minus senis lacrymæ miserabiles erant. Flebant hi morientem patrem; ille exsules liberos: hi discessu suo solitudinem patris, ægri senis; ille in spem regni susceptos relinqui in egestate lugebat. Inter hæc regia omnis, assistentium fletibus tam crudelis discidii impleta, resonabat. Tandem finem lacrymis necessitas profectionis imposuit, et mors regis proficiscentes filios insecuta est. Dum hæc aguntur, Carthaginienses, cognitis quæ in Siciliâ agebantur, occasionem totius insulæ occupandæ datam sibi existimantes, magnis viribus eo trajiciunt; multasque civitates subigunt.

III. Eo tempore et Pyrrhus adversus Romanos bellum gerebat; qui, imploratus a Siculis in auxilium (sicuti dictum est) cum Syracusas venisset, multasque civitates subegisset, rex Siciliæ, sicut Epiri appellatur. Quarum rerum felicitate lætus, Heleno filio Siciliæ, velut avitum, (nam susceptus ex filiâ Agathoclis regis erat) Alexandro autem Italiæ regnum destinat. Post hæc multa secunda prœlia cum Carthaginiensibus facit. Interjecto deinde tempore, legati ab Italicis sociis venêre, nuntiantes, Romanis resisti non posse, deditionemque futuram, nisi subveniat. Anxius tam ambiguo periculo, incertusque quid ageret, vel quibus primum subveniret, in utrumque pronus, consultabat: quippe, instantibus hinc Carthaginiensibus, inde Romanis, periculosum videbatur exercitum in Italiam non trajicere; periculo-

sius a Siciliâ deducere; ne aut illi non latâ ope, aut hi deserti, amitterentur. In hoc æstu periculorum tutissimus portus consiliorum visus est, omnibus viribus decernere in Siciliâ; et, profligatis Carthaginiensibus, victorem exercitum transponere in Italiam. Itaque conserto prœlio, cum superior fuisset, quoniam tamen a Siciliâ abiret, pro victo fugere visus est: ac propterea socii ab eo defecerunt; et imperium Siciliæ tam cito amisit, quam facile quæsierat. Sed nec in Italiâ meliore felicitate usus, in Epirum revertitur. Admirabilis utriusque rei casus in exemplum fuit. Nam, sicut ante secunda fortuna, rebus supra vota fluentibus, Italiæ Siciliæque imperium, et tot de Romanis victorias adstruxerat; ita nunc adversa, (velut in ostentationem fragilitatis humanæ) destruens quæ cumulaverat, Siciliensi ruinæ naufragium maris, et fœdam adversus Romanos pugnam, turpemque ab Italiâ discessum adjecit.

IV. Post profectionem a Siciliâ Pyrrhi, magistratus Hiero creatur; cujus tanta moderatio fuit, ut, consentiente omnium civitatium favore, dux adversus Carthaginienses primum, mox rex, crearetur. Hujus futuræ majestatis ipsa infantis educatio quasi prænuntia fuit: quippe genitus erat patre Hierocle, nobili viro, cujus origo a Gelone, antiquo Siciliæ tyranno, manabat: sed maternum illi genus sordidum, atque adeo pudendum fuit: nam ex ancillâ natus, ac propterea a patre, velut dehonestamentum generis, expositus fuerat. Sed parvulum, et humanæ opis egentem, apes, congesto circa jacentem melle, multis diebus aluêre. Ob quam rem responso haruspicum admonitus pater, qui regnum infanti portendi canebant, parvulum recolligit, omnique studio ad spem majestatis, quæ promittebatur, instituit. Eidem in ludo inter coæquales discenti lupus tabulam, in turbâ puerorum repente conspectus, eripuit. Adolescenti quoque prima bella ineunti aquila in clypeo, noctua in hastâ consedit: quod ostentum et consilio cautum,

et manu promtum, regemque futurum significabat. Denique adversus provocatores sæpe pugnavit, semperque victoriam reportavit: a Pyrrho rege multis militaribus donis donatus est. Pulchritudo ei corporis insignis, vires quoque in homine admirabiles fuêre. In alloquio blandus, in negotio justus, in imperio moderatus; prorsus ut nihil ei regium deesse, præter regnum, videretur.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER VICESIMUS QUARTUS.

I. Dum hæc in Siciliâ geruntur, interim in Græciâ, dissidentibus inter se bello Ptolemæo Ceranno, et Antiocho, et Antigono regibus, omnes ferme Græciæ civitates, ducibus Spartanis, velut occasione datâ, ad spem libertatis erectæ, missis invicem legatis, per quos in societatis fœdera alligarentur, in bellum prorumpunt; et, ne cum Antigono, sub cujus regno erant, bellum cepisse viderentur, socios ejus Ætolos aggrediuntur, causas belli prætendentes, quod, consensu Græciæ sacratum Apollini, Cirrhæum campum per vim occupâssent. Huic bello ducem deligunt Arean, qui, adunato exercitu, urbem, sataque in his campis posita depopulatur; quæ auferri non poterant, incendit. Quod cum e montibus conspicati Ætolorum pastores essent, congregati admodum quingenti sparsos hostes, ignorantesque quanta manus esset (quoniam conspectum illis metus et incendiorum fumus abstulerat) consectantur; trucidatisque admodum novem millibus, prædones in fugam verterunt. Reparantibus deinde Spartanis bellum auxilium multæ civitates negaverunt, existimantes, dominationem eos, non libertatem Græciæ, quærere. Interea inter reges bellum finitur: nam Ptolemæus, pulso Antigono, cum regnum totius Macedoniæ occupâsset, pacem

cum Antiocho facit; affinitatemque cum Pyrrho, datâ ei in matrimonium filiâ suâ, jungit.

II. Exinde, externo metu deposito, impium et facinorosum animum ad domestica scelera convertit; insidiasque Arsinoæ sorori suæ instruit, quibus et filios ejus vitâ, et ipsam Cassandreæ urbis possessione, privaret. Primus ei dolus fuit, simulato amore, sororis matrimonium petere: aliter enim ad sororis filios, quorum regnum occupaverat, quam concordiæ fraude, pervenire non poterat. Sed nota scelerata Ptolemæi voluntas sorori erat. Itaque non credenti mandat, "velle se cum filiis ejus regni consortium jungere; cum quibus non ideo se armis contendisse, quoniam eripere his regnum, sed quod id facere sui muneris vellet. In hoc mitteret arbitrum jurisjurandi; quo præsente, apud Deos patrios, quibus vellet obsecrationibus, se obligaret." Incerta Arsinoë quid ageret: si mitteret, decipi perjurio; si non mitteret, provocare rabiem fraternæ crudelitatis, timebat. Itaque, plus liberis quam sibi timens, quos matrimonio suo protecturam se arbitrabatur, mittit ex amicis suis Chodionem; quo perducto in sanctissimum Jovis templum, veterrimæ Macedonum religionis, Ptolemæus, sumtis in manus altaribus, contingens ipsa simulacra et pulvinaria Deorum, inauditis ultimisque exsecrationibus adjurat, se sincerâ fide matrimonium sororis petere; nuncupaturumque se eam reginam; neque, in contumeliam ejus, se aliam uxorem, aliosve, quam filios ejus, liberos habiturum. Arsinoë postquam et spe impleta est, et metu soluta, ipsa cum fratre colloquitur; cujus vultus et blandientes oculi cum fidem non minorem quam jusjurandum promitterent, reclamante Ptolemæo filio fraudem subesse, in matrimonium fratris concedit.

III. Nuptiæ magno apparatu, lætitiâque omnium celebrantur. Ad concionem quoque vocato exercitu, capiti sororis diadema imponit, reginamque eam

appellat. Quo nomine in lætitiam effusa Arsinoë, quia, quod morte Lysimachi prioris mariti amiserat, recepisset, ultro virum in urbem suam Cassandream invitat; cujus urbis cupiditate fraus struebatur. Prægressa igitur virum, diem festum urbi in adventum ejus indicit: domos, templa, cæteraque omnia, exornari jubet: aras ubique hostiasque disponi; filios quoque suos, Lysimachum sexdecim annos natum, Philippum triennio minorem, utrumque formâ insignem, coronatos occurrere jubet. Quos Ptolemæus, ad celandam fraudem, cupide et ultra modum veræ affectionis amplexus, osculis diu fatigat. Ubi ad portam ventum est, occupari arcem jubet; pueros interfici. Qui cum ad matrem confugissent, in gremio ejus inter ipsa oscula trucidantur, proclamante Arsinoë, "quod tantum nefas aut nubendo, aut post nuptias contraxisset?" Pro filiis sæpe se percussoribus obtulit: frequenter corpore suo puerorum corpora amplexata protexit; vulneraque excipere, quæ liberis intendebantur, voluit. Ad postremum, etiam spoliata funeribus filiorum, scissâ veste, et crinibus sparsis, cum duobus servulis ex urbe protracta, Samothraciam in exsilium abiit; eo miserior, quod mori cum filiis ei non licuit. Sed nec Ptolemæo inulta scelera fuerunt. Quippe, Diis immortalibus tot perjuria et tam cruenta parricidia vindicantibus, brevi post a Gallis spoliatus regno, captusque, vitam ferro, ut meruerat, amisit.

IV. Namque Galli, abundante multitudine, cum eos non caperent terræ quæ genuerant, trecenta millia hominum ad sedes novas quærendas, velut vér sacrum, miserunt. Ex his portio in Italiâ consedit, quæ et urbem Romanam captam incendit; et portio Illyricos sinus, ducibus avibus, (nam augurandi studio Galli præter cæteros callent) per strages barbarorum penetravit, et in Pannoniâ consedit: gens aspera, audax, bellicosa, quæ prima post Herculem, (cui ea res virtutis admirationem et immortalitatis

fidem dedit) Alpium invicta juga, et frigore intractabilia loca transcendit: ibi domitis Pannoniis, per multos annos cum finitimis varia bella gesserunt. Hortante deinde successu, divisis agminibus, alii Græciam, alii Macedoniam, omnia ferro proterentes, petivêre. Tantusque terror Gallici nominis erat, ut etiam reges non lacessiti ultro pacem ingenti pecuniâ mercarentur. Solus rex Macedoniæ Ptolemæus adventum Gallorum intrepidus audivit; hisque cum paucis et incompositis, quasi bella non difficilius quam scelera patrarentur, parricidiorum furiis agitatus, occurrit. Dardanorum quoque legationem viginti millia armatorum in auxilium offerentem sprevit; additâ insuper contumeliâ, "actum de Macedoniâ" dicens, "si, cum totum Orientem soli domuerint, nunc in vindictam finium Dardanis egeant: milites se habere filios eorum, qui sub Alexandro rege stipendia, toto orbe terrarum victores, fecerint." Quæ ubi Dardano regi nuntiata sunt, inclytum illud Macedoniæ regnum brevi, immaturi juvenis temeritate, casurum dixit.

V. Igitur Galli, duce Belgio, ad tentandos Macedonum animos, legatos ad Ptolemæum mittunt, offerentes pacem, si emere velit: sed Ptolemæus inter suos, belli metu pacem Gallos petere, gloriatus est. Nec minus ferociter se legatis, quam inter amicos, jactavit, aliter se pacem daturum negando, nisi principes suos obsides dederint, et arma tradiderint: non enim fidem se nisi inermibus habiturum. Renuntiatâ legatione, risêre Galli, undique acclamantes, brevi sensurum, sibi an illi consulentes, pacem obtulerint. Interjectis diebus, prœlium conseritur, victique Macedones cæduntur. Ptolemæus, multis vulneribus saucius, capitur: caput ejus amputatum, et lanceâ fixum, totâ acie ad terrorem hostium circumfertur. Paucos ex Macedonibus fuga servavit: cæteri aut capti aut occisi. Hæc cum nuntiata per omnem Macedoniam essent, por-

tæ urbium clauduntur, luctu omnia replentur; nunc orbitatem amissorum filiorum dolebant: nunc excidia urbium metuebant: nunc Alexandri Philippique regum suorum nomina, sicuti numina, in auxilium vocabant: "sub illis se non solum tutos, verum etiam victores orbis terrarum exstitisse: ut tuerentur patriam suam, quam gloriâ rerum gestarum cœlo proximam reddidissent; ut opem afflictis ferrent, quos furor et temeritas Ptolemæi regis perdidisset," orabant. Desperantibus omnibus, non votis agendum Sosthenes, unus de Macedonum principibus, ratus, contractâ juventute, et Gallos victoriâ exsultantes compescuit, et Macedoniam ab hostili populatione defendit. Ob quæ virtutis beneficia, multis nobilibus regnum Macedoniæ affectantibus ignobilis ipse præponitur: et cum rex ab exercitu appellatus esset, ipse non in regis, sed in ducis, nomen jurare milites compulit.

VI. Interea Brennus, quo duce portio Gallorum in Græciam se effuderat, auditâ victoriâ suorum, qui Belgio duce Macedonas vicerant, indignatus, partâ victoriâ, opimam prædam, et Orientis spoliis onustam, tam facile relictam esse, ipse adunatis centum quinquaginta millibus peditum, et quindecim millibus equitum, in Macedoniam irrumpit. Cum agros villasque popularetur, occurrit ei cum instructo exercitu Macedonum Sosthenes: sed pauci a pluribus, trepidi a valentibus, facile vincuntur. Itaque cum victi se Macedones intra muros urbium condidissent, victor Brennus, nemine prohibente, totius Macedoniæ agros deprædatur. Inde, quasi terrena jam spolia sorderent, animum ad Deorum immortalium templa convertit; scurriliter jocatus, "locupletes Deos largiri hominibus oportere." Statim igitur Delphos iter vertit, prædam religioni, aurum offensæ Deorum immortalium, præferens; quos nullis opibus egere, ut qui eas largiri hominibus soleant, affirmabat. Templum autem Apollinis Delphis po-

situm est in monte Parnasso, in rupe undique impendente: ibi civitatem frequentia hominum fecit, qui, ad affirmationem majestatis undique concurrentes, in eo saxo consedêre. Atque ita templum et civitatem non muri, sed præcipitia, nec manu facta, sed naturalia præsidia, defendunt; prorsus ut incertum sit, utrum munimentum loci, an majestas Dei, plus hic admirationis habeat. Media saxi rupes in formam theatri recessit. Quamobrem et hominum clamor, et si quando accedit tubarum sonus, personantibus et respondentibus inter se rupibus, multiplex audiri, ampliorque quam editur, resonare solet. Quæ res majorem majestatis terrorem ignaris rei, et admiratione stupentibus, plerumque affert. In hoc rupis anfractu, mediâ ferme montis altitudine, planities exigua est, atque in eâ profundum terræ foramen, quod in oracula patet: ex quo frigidus spiritus, vi quâdam velut vento in sublime expulsus, mentes vatum in vecordiam vertit; impletasque Deo, responsa consulentibus dare cogit. Multa igitur ibi et opulenta regum populorumque visuntur munera; quæque, magnificentiâ sui, reddentium vota gratam voluntatem, et Deorum responsa manifestant.

VII. Igitur Brennus cum in conspectu haberet templum, diu deliberavit, an confestim rem aggrederetur; an vero fessis viâ militibus noctis spatium ad resumendas vires daret. Emanus et Thessalorus duces, qui se ad prædæ societatem junxerant, amputari moras jubent, dum imparati hostes, et recens adventus sui terror esset: interjectâ nocte et animos hostibus, forsitan et auxilia accessura; et vias, quæ tunc pateant, obstructum iri. Sed Gallorum vulgus ex longâ inopiâ, ubi primum vino cæterisque commeatibus referta rura invenit, non minus abundantiâ quam victoriâ lætum, per agros se sparserat; desertisque signis, ad occupanda omnia, pro victoribus, vagabantur. Quæ res dilationem Delphis dedit. Primâ namque opinione adventûs Gallorum prohibiti

agrestes oraculis feruntur messes vinaque villis efferre. Cujus rei salutare præceptum non prius intellectum est, quam vini cæterarumque copiarum abundantiâ, velut morâ Gallis objectâ, auxilia finitimorum convenêre. Prius itaque urbem suam Delphi, aucti viribus sociorum, permunivêre, quam Galli, vino, velut prædæ, incubantes, ad signa revocarentur. Habebat Brennus lecta ex omni exercitu peditum sexaginta quinque millia: Delphorum sociorumque non nisi quatuor millia militum erant; quorum contemtu Brennus, ad acuendos suorum animos, prædæ ubertatem omnibus ostendebat, statuasque cum quadrigis, quarum ingens copia procul visebatur, solido auro fusas esse; plusque in pondere, quam in specie, habere prædæ affirmabat.

VIII. Hac asseveratione incitati Galli, simul et hesterno mero saucii, sine respectu periculorum in bellum ruebant. Contra Delphi, plus in Deo quam in viribus reponentes, cum contemtu hostium resistebant; scandentesque Gallos e summo montis vertice partim saxo, partim armis obruebant. In hoc partium certamine, repente universorum templorum antistites, simul et ipsi vates, sparsis crinibus, cum insignibus atque infulis, pavidi vecordesque in primam pugnantium aciem procurrunt: "advenisse Deum" clamant, "eumque se vidisse desilientem in templum per culminis aperta fastigia. Dum omnes opem Dei suppliciter implorant, juvenem supra humanum modum insignis pulchritudinis, comitesque ei duas armatas virgines ex propinquis duabus Dianæ Minervæque ædibus, occurrisse: nec oculis tantum hæc se perspexisse; audîsse etiam stridorem arcûs, ac strepitum armorum: proinde ne cunctarentur, Diis antesignanis, hostem cædere, et victoriæ Deorum socios se adjungere," summis obsecrationibus monebant. Quibus vocibus incensi, omnes certatim in prœlium prosiliunt. Præsentiam Dei et ipsi statim sensêre: nam et terræ motu portio montis ab-

rupta Gallorum stravit exercitum, et confertissimi cunei non sine vulneribus hostium dissipati ruebant. Insecuta deinde tempestas est, quæ grandine et frigore saucios ex vulneribus absumsit. Dux ipse Brennus, cum dolorem vulnerum ferre non posset, pugione vitam finivit. Alter ex ducibus, punitis belli auctoribus, cum decem millibus sauciorum, citato agmine Græcià excedit. Sed nec fugientibus fortuna commodior fuit: siquidem pavidis nulla sub tectis acta nox; nullus sine labore et periculo dies; assidui imbres, et gelu nix concreta, et fames, et lassitudo, et super hæc maximum pervigilii malum, miseras infelicis belli reliquias obterebant. Gentes quoque nationesque, per quas iter habebant, palantes, velut prædam, sectabantur. Quo pacto evenit, ut nemo ex tanto exercitu, qui paulò ante, fiduciâ virium, etiam adversus Deos contendebat, vel ad memoriam tantæ cladis superesset.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER VICESIMUS QUINTUS.

I. INTER duos reges, Antigonum et Antiochum, statutâ pace, cum in Macedoniam Antigonus reverteretur, novus eidem repente hostis exortus est. Quippe Galli, qui a Brenno duce, cum in Græciam proficisceretur, ad terminos gentis tuendos relicti fuerant, ne soli desides viderentur, peditum quindecim millia, equitum tria millia armaverunt; fugatisque Getarum Triballorumque copiis, Macedoniæ imminentes, legatos ad regem miserunt, qui pacem ei venalem offerrent, simul et regis castra specularentur. Quos Antigonus, pro regali munificentiâ, ingenti apparatu epularum ad cœnam invitavit. Sed Galli, expositum grande auri argentique pondus admirantes, atque prædæ ubertate sollicitati, infestiores quam venerant, revertuntur. Quibus et elephantos ad terrorem, velut inusitatas barbaris formas, rex ostendi jusserat, et naves onustas copiis demonstrari; ignarus, quod, quibus ostentatione virium metum se injicere existimabat, eorum animos, ut ad opimam prædam, sollicitabat. Itaque legati ad suos reversi, omnia in majus extollentes, opes pariter et negligentiam regis ostendunt: referta auro et argento castra; sed neque vallo, fossâve munita: et quasi satis munimenti in divitiis haberent, ita eos omnia officia

militaria intermisisse; prorsus quasi ferri auxilio non indigerent, quoniam abundarent auro.

II. Hac relatione avidæ gentis animi satis ad prædam incitabantur. Accedebat tamen et exemplum Belgii, qui, non magno ante tempore, Macedonum exercitum cum rege trucidaverat. Itaque, consentientibus omnibus, nocte castra regis aggrediuntur; qui, præsentiens tantam tempestatem, signum pridie dederat, ut, omnibus rebus ablatis, in proximâ silvâ taciti se occultarent. Neque aliter servata castra, quam quod deserta sunt: siquidem Galli, ubi omnia vacantia, nec sine defensoribus modo, verum etiam sine custodibus, vident, non fugam hostium, sed dolum arbitrantes, diu intrare portas timuerunt. Ad postremum, integris et intactis munimentis, scrutantes potius quam diripientes, castra occupaverunt. Tunc, ablatis quæ invenerant, ad litus convertuntur. Ibi dum naves incautius diripiunt, a remigibus, et ab exercitûs parte, quæ eo cum conjugibus et liberis confugerant, nihil tale metuentes trucidantur: tantaque cædes Gallorum fuit, ut Antigono pacem opinio hujus victoriæ, non a Gallis tantum, verum etiam a finitimorum feritate, præstiterit. Quamquam Gallorum eâ tempestate tantæ fecunditatis juventus fuit, ut Asiam omnem velut examine aliquo implerent. Denique neque reges Orientis, sine mercenario Gallorum exercitu, ulla bella gesserunt; neque, pulsi regno, ad alios, quam ad Gallos, confugerunt. Tantus terror Gallici nominis, et armorum invicta felicitas erat, ut aliter neque majestatem suam tutari, neque amissam recuperare se posse, nisi Gallicâ virtute, arbitrarentur. Itaque in auxilium a Bithyniæ rege invocati, regnum cum eo partâ victoriâ diviserunt; eamque regionem Gallogræciam cognominaverunt.

III. Dum hæc in Asiâ geruntur, interim in Siciliâ Pyrrhus a Pœnis navali prœlio victus, ab Anti-

gono, Macedoniæ rege, supplementum militum per legatos petit; denuntians, ni mittat, redire se in regnum necesse habere, incrementa rerum, quæ de Romanis voluerit, de ipso quæsiturum. Quod ubi negatum legati retulerunt, dissimulatis causis, repentinam fingit profectionem. Socios interim parare bellum jubet: arcis Tarentinæ custodiam Heleno filio et amico Miloni tradit. Reversus in Epirum, statim fines Macedoniæ invadit: cui Antigonus cum exercitu occurrit; victusque prœlio in fugam vertitur. Atque ita Pyrrhus Macedoniam in deditionem accipit; et veluti damna amissæ Siciliæ Italiæque acquisito Macedoniæ regno pensâsset, relictum Tarenti filium et amicum arcessit. Antigonus autem, cum paucis equitibus, fugæ comitibus, repente fortunæ ornamentis destitutus, amissi regni speculaturus eventus, Thessalonicam se recepit; ut inde cum conductâ Gallorum mercenariâ manu bellum repararet. Rursus a Ptolemæo Pyrrhi filio funditus victus, cum septem comitibus fugiens, non jam recuperandi regni spem, sed salutis latebras, ac fugæ solitudines, captat.

IV. Igitur Pyrrhus, in tanto fastigio regni collocatus, jam nec eo, ad quod votis perveniendum fuerat, contentus, Græciæ Asiæque regna meditatur. Neque illi major ex imperio, quam ex bello voluptas erat: nec quisquam Pyrrhum, quâ tulisset impetum, sustinere valuit. Sed ut ad devincenda regna invictus habebatur; ita devictis acquisitisque celeriter carebat. Tanto melius studebat acquirere imperia, quam retinere. Itaque cum copias Chersoneso transposuisset, legationibus Atheniensium, et Achæorum, Messeniorumque excipitur. Sed et Græcia omnis, admiratione nominis ejus, simul et rerum adversus Romanos Pœnosque gestarum gloriâ attonita, adventum ejus exspectabat. Primum illi bellum adversus Spartanos fuit: ubi majore mulierum quam virorum virtute exceptus, Ptolemæum filium et ex-

ercitûs partem robustissimam amisit: quippe oppugnanti urbem, ad tutelam patriæ tanta multitudo feminarum concurrit, ut non fortius victus, quam verecundius, recederet. Porro Ptolemæum filium ejus adeo strenuum et manu fortem fuisse tradunt, ut urbem Corcyram cum sexagesimo ceperit: idem prœlio navali quinqueremem ex scaphâ cum septimo insiluerit, captamque tenuerit: in oppugnatione quoque Spartanorum usque in mediam urbem equo procurrerit; ibique concursu multitudinis interfectus sit. Cujus corpus ut relatum patri est, dixisse Pyrrhum ferunt, aliquanto tardius eum, quam timuerit ipse, vel temeritas ejus meruerit, occisum esse.

V. Repulsus a Spartanis Pyrrhus, Argos petit: ibi, dum Antigonum in urbe clausum expugnare conatur, inter confertissimos violentissime dimicans, saxo de muris ictus occiditur. Caput ejus Antigono refertur; qui, victoriâ mitius usus, filium ejus Helenum, cum Epirotis sibi deditum, in regnum remisit, eique insepulti patris ossa in patriam referenda tradidit. Satis constans inter omnes auctores fama est, nullum nec ejus nec superioris ætatis regem comparandum Pyrrho fuisse; raroque, non inter reges tantum, verum etiam inter illustres viros, aut vitæ sanctioris, aut justitiæ probatioris, visum fuisse: scientiam certe rei militaris in illo viro tantam fuisse, ut cum Lysimacho, Demetrio, Antigono, tantis regibus, bella gerens, invictus semper fuerit: Illyriorum quoque, Siculorum, Romanorumque, et Carthaginiensium bellis, nunquam inferior, plerumque etiam victor exstiterit: qui patriam certe suam, angustam ignobilemque, famâ rerum gestarum, et claritate nominis sui, toto orbe illustrem reddiderit.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER VICESIMUS SEXTUS.

I. Post mortem Pyrrhi, non in Macedoniâ tantum, verum etiam in Asiâ Græciâque magni bellorum motus fuêre. Nam et Peloponnesii per proditionem Antigono traditi: et, variante hominum partim dolore, partim gaudio, prout singulæ civitates aut auxilium de Pyrrho speraverant, aut metus sustinuerant, ita aut cum Antigono societatem jungebant, aut mutuis inter se odiis in bellum ruebant. Inter hunc turbatarum provinciarum motum, [Epirorum] quoque urbs ab Aristotimo principe per tyrannidem occupatur: a quo cum multi ex primoribus occisi, plures in exsilium acti essent, Ætolis per legatos postulantibus, conjuges liberosque exsulum redderet, primo negavit: postea, quasi pœniteret, proficiscendi ad suos omnibus matronis potestatem dedit; diemque profectionis statuit. Illæ, quasi in perpetuum cum viris exsulaturæ, pretiosissima quæque auferentes, cum ad portam quasi uno agmine profecturæ convenissent, omnibus rebus exspoliatæ, in carcerem recluduntur; occisis prius in gremio matrum parvulis liberis, virginibusque ad stuprum direptis. Ad tam sævam dominationem stupentibus omnibus, princeps eorum Hellanicus, senex et liberis orbus, ut qui nec ætatis nec pignoris respectu timeret, contractos domum fidissimos amicorum in vindictam patriæ horta-

tur. Cunctantibus privato periculo publicum finire, et deliberandi spatium postulantibus, arcessitis servis jubet obserari fores, tyrannoque nuntiari, mitteret qui conjuratos apud se comprehenderet; objectans singulis, se, quia liberandæ patriæ auctor esse non possit, desertæ ultorem futurum. Tunc illi, ancipiti periculo circumventi, honestiorem viam eligentes, conjurant in tyranni necem; atque ita Aristotimus, quinto postquam tyrannidem occupaverat mense, opprimitur.

II. Interea Antigonus cum multiplici bello et Ptolemæi regis, et Spartanorum, premeretur; novusque illi hostis Gallogræciæ exercitus affluxisset, in speciem castrorum parvâ manu adversus cæteros relictâ, adversus Gallos totis viribus proficiscitur. Quibus cognitis, Galli, cum et ipsi se prœlio pararent, in auspicia pugnæ hostias cædunt; quarum extis cum magna cædes, interitusque omnium prædiceretur, non in timorem, sed in furorem versi, sperantesque Deorum minas expiari cæde suorum posse, conjuges et liberos suos trucidant, auspicia belli a parricidio incipientes. Tanta rabies feros animos invaserat, ut non parcerent ætati, cui etiam hostes pepercissent; bellumque internecivum cum liberis liberorumque matribus gererent, pro quibus bella suscipi solent. Itaque, quasi scelere vitam victoriamque redemissent, sicut erant, cruenti ex recenti suorum cæde, in prœlium non meliore eventu quam omine proficiscuntur: siquidem pugnantes, prius parricidiorum furiæ, quam hostes circumvenêre; obversantibusque ante oculos Manibus interemtorum, omnes occidione cæsi. Tanta strages fuit, ut pariter cum hominibus Dii consensisse in exitium parricidarum viderentur. Post hujus pugnæ eventum, Ptolemæus et Spartani, victorem hostium exercitum declinantes, in tutiora se recipiunt. Antigonus quoque, ubi eorum discessum videt, recenti adhuc ex priori victoriâ militum ardore, bellum Atheniensibus

infert. In quo cum occupatus esset, interim Alexander, rex Epiri, ulcisci mortem patris Pyrrhi cupiens, fines Macedoniæ depopulatur. Adversus quem cum reversus a Græciâ Antigonus esset, transitione militum destitutus, regnum Macedoniæ cum exercitu amittit. Hujus filius Demetrius, puer admodum, absente patre, reparato exercitu, non solum amissam Macedoniam recipit, verum etiam Epiri regno Alexandrum spoliat. Tanta vel mobilitas militum, vel fortunæ varietas erat, ut vicissim reges, nunc exsules, nunc reges viderentur.

III. Igitur Alexander, cum exsul ad Acarnanas confugisset, non minore Epirotarum desiderio, quam sociorum auxilio, in regnum restituitur. Per idem tempus rex Cyrenarum Magas decedit: qui, ante infirmitatem, Beronicen unicam filiam, ad finienda cum Ptolemæo fratre certamina, filio ejus desponderat. Sed, post mortem regis, mater virginis Arsinoë, ut, invitâ se contractum, matrimonium solveretur, misit qui ad nuptias virginis, regnumque Cyrenarum, Demetrium fratrem regis Antigoni a Macedoniâ arcesserent; qui et ipse ex filiâ Ptolemæi procreatus erat. Sed nec Demetrius moram fecit. Itaque cum secundante vento celeriter Cyrenas advolâsset, fiduciâ pulchritudinis, quâ nimis placere socrui cœperat, statim a principio superbus, regiæ familiæ, militibusque impotens erat; studiumque placendi a virgine in matrem contulerat. Quæ res suspecta primo virgini, dein popularibus militibusque invisa fuit. Itaque, versis omnium animis in Ptolemæi filium, insidiæ Demetrio comparantur; cui, cum in lectum socrûs concessisset, percussores immittuntur. Sed Arsinoë, auditâ voce filiæ ad fores stantis, et præcipientis, ut matri parceretur, adulterum paulisper corpore suo protexit. Quo interfecto, Beronice et stupra matris, salvâ pietate, ulta est; et in matrimonio sortiendo judicium patris secuta.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER VICESIMUS SEPTIMUS.

I. Mortuo Syriæ rege Antiocho, cum in locum ejus filius Seleucus successisset, hortante matre Laodice, quæ prohibere debuerat, auspicia regni a parricidio cœpit: quippe Beronicen novercam suam, sororem Ptolemæi regis Ægypti, cum parvulo fratre ex eâ suscepto, interficit. Quo facinore perpetrato, et infamiæ maculam subiit, et Ptolemæi bello se implicuit. Porro Beronice, cum ad se interficiendam missos didicisset, Daphnæ se claudit. Ubi cum obsideri eam cum parvulo filio nuntiatum Asiæ civitatibus esset, recordatione paternæ majorumque ejus dignitatis, casum tam indignæ fortunæ miserantes, auxilia ei omnes misêre. Frater quoque Ptolemæus, periculo sororis exterritus, relicto regno, cum omnibus viribus advolat. Sed Beronice, ante adventum auxiliorum, cum vi expugnari non posset, dolo circumventa, trucidatur. Indigna res omnibus visa. Itaque cum universæ civitates, quæ defecerant, ingentem classem comparâssent, repente exemplo crudelitatis exterritæ, simul et in ultionem ejus quam defensuri erant, Ptolemæo se tradunt; qui, nisi in Ægyptum domesticâ seditione revocatus esset, totum regnum Seleuci occupâsset. Tantum vel illi odium parricidale scelus, vel huic favorem indigne peremtæ mors sororis, attulerat.

II. Post discessum Ptolemæi, Seleucus cum adversus civitates, quæ defecerant, ingentem classem comparâsset, repente (veluti Diis ipsis parricidium vindicantibus) ortâ tempestate, classem naufragio amittit: nec quidquam illi ex tanto apparatu, præter nudum corpus, et spiritum, et paucos naufragii comites residuos, fortuna fecit. Misera quidem res, sed optanda Seleuco fuit: siquidem civitates, quæ odio ejus ad Ptolemæum transierant, velut Diis arbitris satisfactum sibi esset, repentinâ animorum mutatione in naufragii misericordiam versæ, imperio se ejus restituunt. Lætus igitur malis suis, et damnis ditior redditus, veluti par viribus, bellum Ptolemæo infert: sed quasi ad ludibrium tantum fortunæ natus esset, nec propter aliud opes regni recepisset, quam ut amitteret, victus prœlio, non multo quam post naufragium comitatior, trepidus Antiochiam confugit. Inde ad Antiochum fratrem literas facit, quibus auxilium ejus implorat, oblatâ ei Asiâ inter fines Tauri montis, in præmium latæ opis. Antiochus autem, cum esset annos quatuordecim natus, supra ætatem regni avidus, occasionem, non tam pio animo quam offerebatur, arripuit; sed latronis more totum fratri eripere cupiens, puer sceleratam virilemque sumit audaciam: unde *Hierax* est cognominatus; quia non hominis, sed accipitris ritu, in alienis eripiendis vitam sectaretur. Interea Ptolemæus Euergetes cum Antiochum in auxilium Seleuco venire cognovisset, ne cum duobus uno tempore dimicaret, in annos decem cum Seleuco pacem facit: sed pax, ab hoste data, interpellatur a fratre; qui, conducto Gallorum mercenario exercitu, pro auxilio bellum, pro fratre hostem, imploratus exhibuit. In eo prœlio virtute Gallorum victor quidem Antiochus fuit: sed Galli arbitrantes Seleucum in prœlio cecidisse, in ipsum Antiochum arma vertêre; liberius depopulaturi Asiam, si omnem stirpem regiam exstinxissent. Quod ubi

sensit Antiochus, velut a prædonibus, auro se redimit, societatemque cum mercenariis suis jungit.

III. Interea rex Bithyniæ Eumenes, sparsis consumtisque fratribus bello intestinæ discordiæ, quasi vacantem Asiæ possessionem invasurus, victorem Antiochum, Gallosque aggreditur. Nec difficile saucios adhuc ex superiore congressione, integer ipse viribus, superat. Eâ namque tempestate omnia bella in exitium Asiæ gerebantur: uti quisque fortior fuisset, Asiam, velut prædam, occupabat. Seleücus et Antiochus fratres bellum propter Asiam gerebant: Ptolemæus, rex Ægypti, sub specie sororiæ ultionis, Asiæ inhiabat. Hinc Bithynus Eumenes, inde Galli, humiliorum semper mercenaria manus, Asiam depopulabantur: cum interea nemo defensor Asiæ inter tot prædones inveniebatur. Victo Antiocho, cum Eumenes majorem partem Asiæ occupâsset, ne tunc quidem fratres, perdito præmio, propter quod bellum gerebant, concordare potuerunt; sed, omisso externo hoste, in mutuum exitium bellum reparant. In eo Antiochus denuo victus, multorum dierum fugâ fatigatus, tandem ad socerum suum Ariamenen, regem Cappadociæ, provehitur. A quo cum primum benigne exceptus esset, interjectis diebus, cognito quod insidiæ sibi pararentur, salutem fugâ quæsivit. Igitur cum profugo nusquam tutus locus esset, ad Ptolemæum hostem, cujus fidem tutiorem quam fratris existimabat, decurrit; memor, vel quæ facturus fratri esset, vel quæ meruisset a fratre. Sed Ptolemæus, non amicior dedito quam hosti factus, servari eum arctissimâ custodiâ jubet. Hinc quoque Antiochus, operâ cujusdam meretricis adjutus, quam familiarius noverat, deceptis custodibus, elabitur; fugiensque a latronibus interficitur. Seleucus quoque iisdem ferme diebus, amisso regno, equo præcipitatus, finitur. Sic fratres, quasi et germanis casibus, exsules ambo post regna, scelerum suorum pœnas luerunt.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER VICESIMUS OCTAVUS.

I. Olympias, Pyrrhi, Epirotæ regis, filia, amisso marito, eodemque germano fratre Alexandro, cum tutelam filiorum ex eo susceptorum, Pyrrhi et Ptolemæi, regnique administrationem, in se recepisset, Ætolis partem Acarnaniæ, quam in portionem belli pater pupillorum acceperat, eripere volentibus, ad regem Macedoniæ Demetrium decurrit; eique, habenti uxorem Antiochi regis Syriæ sororem, filiam suam Phthiam in matrimonium tradit; ut auxilium, quod misericordiâ non poterat, jure cognationis obtineret. Fiunt igitur nuptiæ, quibus et novi matrimonii gratia acquiritur, et veteris offensa contrahitur. Nam prior uxor, velut matrimonio pulsa, sponte suâ ad fratrem Antiochum discedit, eumque in mariti bellum impellit. Acarnanes quoque, diffisi Epirotis, adversus Ætolos auxilium Romanorum implorantes, obtinuerunt a Romano senatu, ut legati mitterentur, qui denuntiarent Ætolis, "præsidia ab urbibus Acarnaniæ deducerent; paterenturque esse liberos, qui soli quondam adversus Trojanos, auctores originis suæ, auxilia Græcis non miserint."

II. Sed Ætoli legationem Romanorum superbe audivêre; Pœnos illis et Gallos, a quibus tot bellis occidione cæsi sint, exprobrantes; dicentesque, "prius illis portas [adversus Carthaginienses] aperiendas, quas

quas clauserit metus Punici belli, quam in Græciam arma transferenda. Meminisse" deinde jubent, "qui quibus minentur. Adversus Gallos urbem eos suam tueri non potuisse; captamque non ferro defendisse, sed auro redemisse: quam gentem se, aliquanto majore manu Græciam ingressam, non solum nullis externis viribus, sed ne domesticis quidem totis adjutos, universam delêsse; sedemque sepulcris eorum præbuisse, quam illi urbibus, imperioque suo proposuerant. Contra, Italiam, trepidis ex recenti urbis suæ incendio Romanis, universam ferme a Gallis occupatam. Prius igitur illis Gallos Italiâ pellendos, quam minentur Ætolis: priusque sua defendenda, quam aliena appetenda. Quos autem homines Romanos esse? nempe pastores, qui latrocinio justis dominis ademtum solum teneant; qui uxores, cum propter originis dehonestamenta non invenirent, vi publicâ rapuerint; qui denique urbem ipsam parricidio condiderint, murorumque fundamenta fraterno sangüine adsperserint. Ætolos autem principes Græciæ semper fuisse; et, sicut dignitate, ita et virtute, cæteris præstitisse: solos denique esse, qui Macedonas, imperio terrarum florentes, semper contemserint; qui Philippum regem non timuerint; qui Alexandri Magni, post Persas Indosque devictos, cum omnes nomen ejus horrerent, edicta spreverint. Monere igitur se Romanos, contenti sint fortunâ præsenti, nec provocent arma, quibus et Gallos cæsos, et Macedonas contemtos videant." Sic dimissâ legatione Romanorum, ne fortius locuti, quam fecisse viderentur, fines Epiri regni et Acarnaniæ depopulantur.

III. Jam Olympias filiis regna tradiderat; et in locum Pyrrhi fratris defuncti Ptolemæus successerat; qui cum hostibus instructo exercitu obvius processisset, infirmitate correptus in itinere decedit. Olympias quoque, non magno post tempore, gemino funerum vulnere afflicta, ægrum spiritum trahens, non diu filiis supervixit. Cum ex gente regiâ sola Ne-

reïs virgo cum Laodamiâ sorore superesset, Nereïs nubit Geloni, Siciliæ regis filio: Laodamia autem cum in aram Dianæ confugisset, concursu populi interficitur. Quod facinus Dii immortales assiduis cladibus gentis, et prope interitu populi, vindicaverunt: nam, sterilitatem famemque passi, et intestinâ discordiâ vexati, externis ad postremum bellis pæne consumti sunt: Miloque Laodamiæ percussor, in furorem versus, nunc ferro, nunc saxo, in summâ dentibus laceratis visceribus, duodecimâ die interiit. His in Epiro gestis, interim in Macedoniâ Demetrius rex, relicto filio Philippo parvulo admodum, decedit; cui Antigonus tutor datus, acceptâ in matrimonium matre pupilli, regem se constitui laborabat. Interjecto deinde tempore, cum, seditione minaci Macedonum, clausus in regiâ teneretur, in publicum sine satellitibus procedit; projectoque in vulgus diademate ac purpurâ, dare hæc eos alteri jubet, qui aut imperare illis nesciat, aut cui parere ipsi sciant: se adhuc invidiosum illud regnum, non voluptatibus, sed laboribus ac periculis, sentire. Commemorat deinde beneficia sua: ut defectionem sociorum vindicaverit: ut Dardanos, Thessalosque, exsultantes morte Demetrii regis, compescuerit: ut denique dignitatem Macedonum non solum defenderit, verum etiam auxerit. Quorum si illos pœniteat, deponere se imperium, et reddere illis munus suum: ipsi regem quærant, cui imperent. Cum populus, pudore motus, recipere eum regnum juberet, tam diu recusavit, quoad seditionis auctores supplicio traderentur.

IV. Post hæc bellum Spartanis infert, qui soli, Philippi Alexandrique bellis, et imperium Macedonum, et omnibus metuenda arma, contemserant. Inter duas nobilissimas gentes bellum summis utrimque viribus fuit; cum hi pro vetere Macedonum gloriâ, illi non solum pro illibatâ libertate, sed etiam pro salute, certarent. Victi Lacedæmonii, non ipsi tantum, verum etiam conjuges liberique, magno animo for-

tunam tulêre. Nemo quippe in acie saluti pepercit: nulla amissum conjugem flevit: filiorum mortem senes laudabant; patribus in acie cæsis filii gratulabantur: suam vicem omnes dolebant, quod non et ipsi pro patriæ libertate cecidissent. Patentibus omnes domibus saucios excipiebant, vulnera curabant; lassos reficiebant. Inter hæc nullus in urbe strepitus, nulla trepidatio: magis omnes publicam quam privatam fortunam lugebant. Inter hæc Cleomenes rex, post multas hostium cædes, toto corpore, suo pariter et hostium cruore madens, supervenit; ingressusque urbem, non humi consedit, non cibum aut potum poposcit, non denique armorum onus deposuit; sed acclinis parieti, cum quatuor millia sola ex pugnâ superfuisse conspexisset, hortatur, ut se ad meliora reipublicæ tempora reservarent. Tum, cum conjuge et liberis, Ægyptum ad Ptolemæum proficiscitur; a quo honorifice susceptus, diu in summâ dignatione regis vixit. Postremo, post Ptolemæi mortem, a filio ejus cum omni familiâ interficitur. Antigonus autem, cæsis occidione Spartanis, fortunam tantæ urbis miseratus, a direptione milites prohibuit; veniamque his, qui superfuerant, dedit, præfatus, bellum se cum Cleomene, non cum Spartanis, habuisse, cujus fugâ omnis ira ejus finita sit: nec minori sibi gloriæ fore, si ab eo servata Lacedæmon, a quo solo capta sit, proderetur. Parcere igitur se solo urbis ac tectis, quoniam homines, quibus parceret, non superfuissent. Nec multo post ipse decedit; regnumque Philippo pupillo, annos quatuordecim nato, tradidit.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER UNDETRIGESIMUS.

I. Iisdem ferme temporibus, prope universi orbis imperia novâ regum successione mutata sunt. Nam et in Macedoniâ Philippus, mortuo Antigono, tutore eodemque vitrico, annorum quatuordecim regnum suscepit: et in Asiâ, interfecto Seleuco, impubes adhuc rex Antiochus constitutus est: Cappadociæ quoque regnum Ariarathi puero admodum pater ipse tradiderat: Ægyptum, patre ac matre interfectis, occupaverat Ptolemæus, cui, ex facinoris crimine, cognomentum Philopator fuit. Sed et Spartani in locum Cleomenis suffecerunt Lycurgum. Et, ne qua temporibus mutatio deesset, apud Carthaginienses quoque ætate immaturâ dux Hannibal constituitur, non penuriâ seniorum, sed odio Romanorum, quo imbutum eum a pueritiâ sciebant; fatale non tam Romanis, quam ipsi Africæ malum. His regibus pueris etsi nulli seniores ætatis rectores erant, tamen in suorum quibusque majorum vestigia nitentibus magna indoles virtutis enituit. Solus Ptolemæus, sicut scelestus in occupando regno, ita et segnis in administrando fuit. Philippum Dardani, cæterique omnes finitimi populi, quibus velut immortale odium cum Macedonum regibus erat, contemtu ætatis assidue lacessebant. Contra ille, submotis

hostibus, non contentus sua defendisse, ultro etiam Ætolis bellum inferre gestiebat.

II. Quæ agitantem illum Demetrius rex Illyriorum, nuper a Paulo Romano consule victus, supplicibus precibus aggreditur, injuriam Romanorum querens; qui, non contenti Italiæ terminis, imperium spe improbâ totius orbis amplexi, bellum cum omnibus regibus gerant. Sic illos Siciliæ, sic Sardiniæ Hispaniæque, sic denique totius Africæ imperium affectantes, bellum cum Pœnis et Hannibale suscepisse: sibi quoque non aliam ob causam, quam quod Italiæ finitimus videbatur, bellum illatum: quasi nefas esset, aliquem regem juxta imperii eorum terminos esse. Sed et ipsi cavendum esse exemplum, cujus quanto propius nobiliusque sit regnum, tanto sit Romanos acriores hostes habiturus. Super hæc, cedere se illi regno, quod Romani occupaverint, profitetur, gratius habiturus, si in possessione imperii sui socium potius quam hostes videret. Hujuscemodi oratione impulit Philippum, ut, omissis Ætolis, bellum Romanis inferret, minus negotii existimantem, quod jam victos ab Hannibale apud Trasimenum lacum audierat. Itaque, ne eodem tempore multis bellis distineretur, pacem cum Ætolis facit; non quasi alio bellum translaturus, sed ut Græciæ quieti consulturus, quam nunquam in majori periculo fuisse affirmabat: siquidem consurgentibus ab Occidente novis Pœnorum et Romanorum imperiis, quibus una hæc a Græciâ atque Asiâ sit mora, dum inter se bello discrimen imperii faciunt: cæterum statim victoribus transitum in Orientem fore.

III. "Videre se itaque" ait "consurgentem in Italiâ nubem illam trucis et cruenti belli: videre tonantem ac fulminantem ab Occasu procellam, quam in quascumque terrarum partes victoriæ tempestas detulerit, magno cruoris imbre omnia fœdaturam. Frequenter

Græciam ingentes motus passam, nunc Persarum, nunc Gallorum, nunc Macedonum bellis: sed omnia illa ludum fuisse existimaturos, si ea, quæ nunc in Italiâ concurrat manus, extra terram illam se effuderit. Cernere se, quam cruenta et sanguinaria inter se bella utrique populi et viribus copiarum, et ducum artibus, gerant: quæ rabies finiri solo partis alterius interitu sine ruinâ finitimorum non possit. Feros igitur animos victorum minus quidem Macedoniæ, quam Græciæ timendos, quia et remotior, et in vindictam sui robustior sit: scire tamen se, eos, qui tantis viribus concurrant, non contentos hoc fine victoriæ fore; metuendumque sibi quoque certamen eorum, qui superiores exstiterint." Hoc prætextu finito cum Ætolis bello, nihil aliud quam Pœnorum Romanorumque bella respiciens, singulorum vires perpendebat. Sed nec Romani, tametsi Pœni et Hannibal in cervicibus erant, soluti metu Macedonico videbantur: quippe terrebat eos et vetus Macedonum virtus, et devicti Orientis gloria, et Philippus studio Alexandri æmulationis incensus, quem promtum in bella, industriumque cognoverant.

IV. Igitur Philippus, cum iterato prœlio victos a Pœnis Romanos didicisset, aperte hostem se his professus, naves, quibus in Italiam exercitum trajiceret, fabricare cœpit. Legatum deinde ad Hannibalem, jungendæ societatis gratiâ, cum epistolis mittit; qui comprehensus, et ad senatum perductus, incolumis dimissus est non in honorem regis, sed ne dubius adhuc, indubitatus hostis redderetur. Postea vero, cum Romanis nuntiatum esset, in Italiam Philippum copias trajecturum, Lævinum prætorem cum instructis navibus ad prohibendum transitum mittunt. Qui cum in Græciam trajecisset, multis promissis impellit Ætolos bellum adversus Philippum suscipere. Philippus quoque Achæos in Romanorum bella sollicitat. Interea et Dardani Macedoniæ fines vastare cœperunt, abductisque viginti millibus

captivorum, Philippum a Romano bello ad tuendum regnum revocaverunt. Dum hæc aguntur, Lævinus prætor, junctâ cum Attalo rege societate, Græciam populatur. Quibus cladibus perculsæ civitates, auxilium petentes, Philippum legationibus fatigant: nec non et Illyriorum rex, lateri ejus hærens, assiduis precibus promissa exigebat. Super hæc vastati Macedones ultionem flagitabant. Quibus tot tantisque rebus obsessus, cui rei primum occurreret, ambigebat: omnibus tamen propediem auxilia se missurum pollicetur; non quia facere posset quæ promittebat, sed ut spe impletos in societatis jure retineret. Prima tamen illi expeditio adversus Dardanos fuit; qui, absentiam ejus aucupantes, majore belli mole Macedoniæ imminebant. Cùm Romanis quoque pacem facit, contentus interim bellum Macedonicum distulisse: Philopœmeni, Achæorum duci, quem ad Romanos sociorum animos sollicitare didicerat, insidias prætendit: quibus ille cognitis vitatisque, discedere ab eo Achæos auctoritate suâ coëgit.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER TRICESIMUS.

I. Philippo in Macedoniâ magnis rebus intento, in Ægypto Ptolemæi diversi mores erant: quippe regno parricidio parto, et ad necem utriusque parentis cæde etiam fratris adstructâ, velut rebus feliciter gestis, luxuriæ se tradiderat; regisque mores omnis secuta regia erat. Itaque non amici tantum præfectique, verum etiam omnis exercitus, depositis militiæ studiis, otio ac desidiâ corrupti marcebant. Quibus rebus cognitis, Antiochus, rex Syriæ, veteri inter se regnorum odio stimulante, repentino bello multas urbes ejus oppressit, ipsamque Ægyptum aggreditur. Trepidare igitur Ptolemæus; legationibus missis, quoad vires pararet, morari Antiochum. Magno deinde in Græciâ exercitu conducto, secundum prœlium facit; spoliâssetque regno Antiochum, si fortunam virtute juvisset. Sed contentus recuperatione urbium quas amiserat, factâ pace, avide materiam quietis arripuit; revolutusque in luxuriam, occisâ Eurydice uxore, eâdemque sorore suâ, Agathocliæ meretricis illecebris capitur; atque ita omnem magnitudinem nominis ac majestatis oblitus, noctes in stupris, dies in conviviis consumit. Adduntur instrumenta luxuriæ, tympana et crepundia; nec jam spectator rex, sed magister nequitiæ, nervorum ob-

lectamenta modulatur. Hæc primo laborantis regiæ tacitæ pestes, et occulta mala fuêre.

II. Deinde crescente licentiâ, jam nec parietibus regiæ domûs contineri meretricis audacia potest; quam proterviorem sociata cum Agathocle fratre, ambitiosæ pulchritudinis scorto, quotidiana regis stupra faciebant. Accedebat et mater Œnanthe, quæ geminæ sobolis illecebris devinctum regem tenebat. Itaque, non contentæ rege, jam etiam regnum possident; jam in publico visuntur; jam salutantur, jam comitantur. Agathocles, regis lateri junctus, civitatem regebat: tribunatus, præfecturas, et ducatus, mulieres ordinabant; nec quisquam in regno suo minus quam ipse rex poterat: cum interim, relicto quinquenni ex Eurydice sorore filio, moritur: sed mors ejus, dum pecuniam regiam mulieres rapiunt, et imperium, initâ cum perditissimis societate, occupare conantur, diu occultata fuit. Re tamen cognitâ, concursu multitudinis et Agathocles occiditur, et mulieres, in ultionem Eurydices, patibulis suffiguntur. Morte regis, supplicio meretricum velut expiatâ regni infamiâ, legatos Alexandrini ad Romanos misêre, orantes, ut tutelam pupilli susciperent; tuerenturque regnum Ægypti, quod jam Philippum et Antiochum, factâ inter se pactione, divisisse dicebant.

III. Grata legatio Romanis fuit, causas belli adversus Philippum quærentibus, qui insidiatus temporibus Punici belli fuerat. Huc accedebat, quod, Pœnis et Hannibale superato, nullius magis arma metuebant, reputantibus, quantum motum Pyrrhus parvâ manu Macedonum in Italiâ fecisset, quantasque res Macedones in Oriente gessissent. Mittuntur itaque legati, qui Antiocho et Philippo denuntient, regno Ægypti abstineant. Mittitur et M. Lepidus in Ægyptum, qui tutorio nomine regnum pupilli administret. Dum hæc aguntur, interim le-

gationes Attali regis et Rhodiorum, injurias Philippi querentes, Romam venerunt. Quæ res omnem cunctationem Macedonici belli senatui exemit. Statim igitur, titulo ferendi sociis auxilii, bellum adversus Philippum decernitur, legionesque cum consule in Macedoniam mittuntur. Nec multo post tempore, tota Græcia, fiduciâ Romanorum, adversus Philippum spe pristinæ libertatis erecta, bellum ei intulit: atque ita cum rex undique urgeretur, pacem petere compellitur. Deinde, cum expositæ conditiones pacis a Romanis essent, repetere sua et Attalus, et Rhodii, et Achæi, et Ætoli cœpêre. Contra Philippus, "adduci se posse, ut Romanis pareat," concedebat; "cæterum indignum esse, Græcos, a Philippo et Alexandro majoribus suis victos, et sub jugum Macedonici imperii subactos, veluti victores, leges pacis sibi dicere, quibus prius sit servitutis ratio reddenda, quam libertas vindicanda." Ad postremum tamen, petente eo, induciæ duorum mensium datæ, ut pax, quæ in Macedoniâ non conveniebat, Romæ a senatu peteretur.

IV. Eodem anno inter insulas Theram et Therasiam, medio utriusque ripæ et maris spatio, terræ motus fuit: in quo, cum admiratione navigantium, repente ex profundo cum calidis aquis insula emersit. In Asiâ quoque eâdem die idem motus terræ Rhodum, multasque alias civitates, gravi ruinarum labe concussit; quasdam solidas absorbuit. Quo prodigio territis omnibus, vates cecinêre, oriens Romanorum imperium vetus Græcorum ac Macedonum voraturum. Interim a senatu repudiatâ pace, Philippus in societatem belli Nabin tyrannum sollicitat. Atque ita, cum in aciem exercitum instructis e diverso hostibus produxisset, hortari suos cœpit, referendo, Persas, Bactros, Indosque, et omnem Asiam Orientis fine, a Macedonibus perdomitam; tantoque fortius hoc bellum quam illa sustinendum, quanto sit libertas imperio carior. Sed et Flamininus, Roma-

nus consul, relatione rerum recentissime gestarum, suos stimulabat in prœlium, ostendendo, hinc Carthaginem cum Siciliâ, inde Italiam et Hispaniam Romanâ virtute perdomitas: nec Hannibalem quidem Alexandro Magno postponendum, quo Italiâ pulso, Africam ipsam, tertiam partem mundi, superaverint. Sed nec Macedonas veteri famâ, sed præsentibus viribus, æstimandos; quia non cum Alexandro Magno, quem invictum audiant, nec cum exercitu ejus, qui totum Orientem devicerit, bellum gerant; sed cum Philippo, puero immaturæ ætatis, qui regni terminos adversus finitimos ægre defendat; et cum his Macedonibus, qui non ita pridem prædæ Dardanis fuerint. Illos majorum decora, se suorum militum commemorare. Non enim alio exercitu Hannibalem et Pœnos, et totum ferme Occidentem, sed his ipsis, quos in acie habeat, militibus, subactos. His adhortationibus utrimque concitati milites, prœlio concurrunt, alteri Orientis, alteri Occidentis imperio gloriantes; ferentesque in bellum, alii majorum suorum antiquam et obsoletam gloriam, alii virentem recentibus experimentis virtutis florem. Sed Macedonas Romana fortuna vicit. Fractus itaque bello Philippus, pace a Flaminino consule petitâ, nomen quidem regium retinuit: sed omnibus Græciæ urbibus, velut regni membris extra terminos antiquæ possessionis, amissis, solam Macedoniam retinuit. Offensi tamen Ætoli, quod non, ex arbitrio eorum, Macedonia quoque ademta regi, et data sibi in præmium belli esset, legatos ad Antiochum mittunt, qui eum adulatione magnitudinis in Romana bella, spe societatis universæ Græciæ, impellerent.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER TRICESIMUS PRIMUS.

I. Mortuo Ptolemæo Philopatore, rege Ægypti, contemtâque parvuli filii ejus ætate, qui, in spem regni relictus, prædæ etiam domesticis erat, Antiochus rex Syriæ occupare Ægyptum statuit. Itaque Phœnicen, cæterasque Syriæ quidem, sed juris Ægyptii, civitates cum invasisset, legatos ad eum senatus mittit, qui denuntiarent ei, abstineret regno pupilli, postremis patris precibus fidei suæ traditi. Quibus spretis, interjecto tempore alia legatio supervenit, quæ, omissâ pupilli personâ, civitates, jure belli factas populi Romani, in integrum restitui jubebat. Abnuenti bellum denuntiatum; quod ille facile susceptum infeliciter gessit. Eodem tempore et Nabis tyrannus multas Græciæ civitates occupaverat. Igitur senatus, ne uno tempore duplici bello Romanæ vires distinerentur, scripsit Flaminino, si ei videatur, sicuti Macedoniam a Philippo, ita Græciam a Nabide liberet. Ob quam causam imperium ei prorogatum est. Terribile quippe Antiochi bellum Hannibalis nomen faciebat, quem æmuli ejus occultis mandatis cum Antiocho iniisse societatem apud Romanos criminabantur; negantes eum æquo animo sub legibus vivere, assuetum imperio et immoderatâ licentiâ militari; semperque, tædio quietis urbanæ, novas belli causas circumspi-

cere. Quæ etsi falsa nuntiata fuissent, apud timentes tamen pro veris habebantur.

II. Denique senatus, metu perculsus, ad speculandos actus Hannibalis, legatum in Africam Cnæum Servilium mittit; eique tacitis mandatis præcipit, si posset, eum per æmulos ejus interficeret, metuque invisi nominis tandem populum Romanum liberaret. Sed res Hannibalem non diu latuit, virum ad prospicienda cavendaque pericula paratum, nec minus in secundis adversa, quam in adversis secunda cogitantem. Igitur cum totâ die in oculis principum, legatique Romani, in foro Carthaginiensium obversatus in supremum fuisset, appropinquante vespere, equum conscendit; et rus suburbanum, quod propter litus maris habebat, ignaris servis, jussisque ad portam revertentem opperiri, contendit. Habebat ibi naves cum remigibus, occulto sinu litoris absconditas: erat et grandis pecunia in eo agro præparata, ut, cum res exegisset, nec facultas fugam, nec inopia moraretur. Lectâ igitur servorum juventute, quorum copiam Italicorum captivorum numerus augebat, navem conscendit, cursumque ad Antiochum dirigit. Posterâ die civitas principem suum, ac tum temporis consulem, in foro exspectabat. Quem ut profectum nuntiatum est, non aliter, quam si urbs capta esset, omnes trepidavêre, exitiosamque sibi fugam ejus ominati sunt. Legatus vero Romanus, quasi bellum jam illatum Italiæ ab Hannibale esset, tacitus Romam regreditur, trepidumque nuntium refert.

III. Interim in Græciâ Flamininus, junctâ cum quibusdam civitatibus societate, Nabidem tyrannum duobus continuis prœliis subegit; et graviter fractum, velut exsanguem, in regno reliquit. Sed libertate Græciæ restitutâ, deductisque ab urbibus præsidiis, cum Romanus exercitus in Italiam reportatus esset, velut vacuâ rursus possessione sollicitatus, multas civitates repentino bello invasit. Qui-

bus rebus exterriti Achæi, ne vicinum malum etiam ad se serperet, bellum adversus Nabidem decernunt, ducemque prætorem suum Philopœmenem, insignis industriæ virum, constituunt: cujus in eo bello tanta virtus enituit, ut opinione omnium Flaminino Romano imperatori compararetur. Eodem tempore Hannibal cum ad Antiochum pervenisset, velut Deorum munus excipitur: tantusque ejus adventu ardor animis regis accessit, ut non tam de bello, quam de præmiis victoriæ, cogitaret. Sed Hannibal, cui nota Romana virtus erat, negabat opprimi Romanos, nisi in Italiâ, posse. Ad hoc sibi centum naves, et decem millia peditum, et mille equites poscebat, promittens hac manu non minus bellum, quam gesserit, Italiæ instauraturum; et in Asiam regi sedenti aut victoriam de Romanis, aut æquas pacis conditiones, relaturum: quippe et Hispaniis bello flagrantibus ducem tantum deesse; et Italiam notiorem sibi nunc, quam pridem fuisset; sed nec Carthaginem quieturam, sociamque se ei sine morâ præbituram.

IV. Cum regi consilia placuissent, mittitur Carthaginem unus ex comitibus Hannibalis, qui in bellum cupidos hortetur, Hannibalemque cum copiis affuturum nuntiet; nihil, dicat, partibus, nisi animos Carthaginiensium, deesse: Asiam et vires belli et sumtum præbituram. Hæc cum perlata Carthaginem essent, nuntius ipse ab inimicis Hannibalis comprehenditur; et, perductus in senatum, cum interrogaretur, ad quem missus esset? Punico ingenio respondit, se ad universum senatum missum; nec enim hoc opus singulorum, sed universorum, esse. Dum multis diebus deliberant, an eum Romam ad purgandam publicam conscientiam mittant, tacitus conscensâ nave ad Hannibalem revertitur: quo cognito, Carthaginienses ultro rem Romam per legatum deferunt. Romani quoque ad Antiochum legatos misêre, qui, sub specie legationis,

et regis apparatum specularentur, et Hannibalem aut Romanis mitigarent, aut assiduo colloquio suspectum invisumque regi redderent. Itaque legati cum Ephesi convenissent [ad] Antiochum, mandata ei senatûs tradunt. Dum responsum exspectant, omnibus diebus assidui circa Hannibalem fuêre, dicentes, "timide eum a patriâ recessisse, cum pacem Romani, non tam cum republicâ ejus, quam cum eo factam, summâ fide custodiant: nec bella eum Romanorum magis odio, quam patriæ amore, gessisse, cui ab optimo quoque etiam spiritus ipse debeatur. Has enim publicas inter populos, non privatas inter duces, bellandi causas esse." Inde res gestas ejus laudare. Quorum sermone lætus, sæpius cupidiusque cum legatis colloquebatur, ignarus, quod familiaritate Romanâ odium sibi apud regem crearet. Quippe Antiochus, tam assiduo colloquio reconciliatam ejus cum Romanis gratiam existimans, nihil ad eum, sicuti solebat, referre; expertemque totius consilii, veluti hostem proditoremque suum, odisse cœpit. Quæ res tantum apparatum belli, cessante imperatoriâ arte, corrupit. Senatûs mandata fuerant, ut contentus terminis Asiæ esset, ne ipsis ingrediendi Asiam necessitatem imponeret. Quibus spretis, non accipiendum bellum statuit, sed inferendum.

V. Dicitur, cum frequenter de bello consilium habuisset, remoto Hannibale, tandem eum vocari jussisse, non ut ex sententiâ ejus aliquid ageret, sed ne per omnia eum sprevisse videretur; omnibusque perrogatis, postremum interrogâsse. Quo ille animadverso, intelligere se professus est, non quia egeat consilio, sed ad supplendum numerum sententiarum se vocatum: tamen et odio Romanorum, et amore regis, apud quem solum tutum sibi exsilium relictum sit, se viam gerendi belli edisserturum. Veniam deinde libertati præfatus, "nihil se aut consiliorum, aut cœptorum præsentium, probare," ait: "neque sedem belli Græciam sibi placere, cum Italia uberior

materia sit: quippe Romanos vinci non nisi armis suis posse; nec Italiam aliter, quam Italicis viribus, subigi: siquidem diversum cæteris mortalibus esse illud et hominum et belli genus. Aliis bellis plurimum momenti habere, priorem aliquam cepisse occasionem loci temporisque, agros diripuisse, urbes aliquas expugnâsse: cum Romano, seu occupaveris prior aliqua, seu viceris, tamen etiam cum victo et jacente luctandum esse. Quamobrem si quis eos in Italiâ lacessat, suis eos opibus, suis viribus, suis armis, posse vincere, sicut ipse fecerit. Sin vero quis illis Italiâ, velut fonte virium, cesserit, perinde falli, ac si quis amnes non ab ipsis fontium primordiis derivare, sed concretis jam aquarum molibus avertere vel exsiccare velit. Hæc et secreto se censuisse, ultroque ministerium consilii sui obtulisse; et nunc præsentibus amicis ideo repetîsse, ut scirent omnes rationem gerendi cum Romanis belli; eosque foris invictos, domi fragiles esse. Nam prius illos urbe quam imperio, prius Italiâ quam provinciis, exui posse: quippe et a Gallis captos, et a se prope deletos esse; neque se unquam victum prius, quam terris eorum cesserit: reverso Carthaginem, statim cum loco fortunam belli mutatam."

VI. Huic sententiæ obtrectatores amici regis erant; non utilitatem rei cogitantes, sed verentes, ne, probato consilio ejus, primum apud regem locum gratiæ occuparet. Et Antiocho non tam consilium quam auctor displicebat, ne gloria victoriæ Hannibalis, non sua, esset. Omnia igitur variis assentationum adulationibus corrumpebantur: nihil consilio vel ratione agebatur. Rex ipse, per hiemem in luxuriam lapsus, novis quotidie nuptiis deditus erat. Contra Acilius, Romanus consul, qui ad hoc bellum missus erat, copias, arma, cæteraque bello necessaria, summâ industriâ parabat; civitates socias confirmabat; dubias illiciebat: nec alius exitus belli, quam apparatus utriusque partis fuit. Itaque primâ belli

congressione cum cedentes suos rex cerneret, non laborantibus auxilium tulit; sed fugientibus se ducem præbuit, castraque ditia victoribus reliquit. Deinde cum in Asiam, prædâ Romanis occupatis, fugiendo pervenisset, pœnitere neglecti consilii cœpit; revocatoque in amicitiam Hannibale, omnia ex sententiâ ejus agere. Interim nuntiatur, Æmilium, Romanum ducem, cum octoginta rostratis navibus in bellum navale a senatu missum, adventare: quæ res illi spem restituendæ fortunæ dedit. Itaque, priusquam sociæ civitates ad hostes deficerent, decernere navali prœlio statuit, sperans cladem, in Græciâ acceptam, novâ posse victoriâ aboleri. Traditâ igitur Hannibali classe, prœlium committitur. Sed nec Asiani milites Romanis, neque naves eorum pares rostratis navibus fuêre; minor tamen clades ducis sollertiâ fuit. Romam nondum opinio victoriæ venerat, et idcirco in consulibus creandis suspensa civitas erat.

VII. Sed, adversus Hannibalem ducem, quis melior quam Africani frater crearetur, cum vincere Pœnos opus Scipionum esset? Creatur igitur consul Lucius Scipio: eique datur legatus frater Africanus; ut intelligeret Antiochus, non majorem fiduciam se in Hannibale victo, quam Romanos in victore Scipione habere. Trajicientibus in Asiam Scipionibus exercitum, jam utrobique profligatum bellum nuntiatum est; victumque Antiochum terrestri, Hannibalem navali bello invenerunt. Primo igitur adventu eorum, legatos pacem petentes ad eos Antiochus mittit, peculiare donum Africano ferentes ipsius filium, quem rex parvo navigio trajicientem ceperat. Sed Africanus, " privata beneficia a rebus publicis secreta esse," dixit; " aliaque esse patris officia, alia patriæ jura, quæ non liberis tantum, verum etiam vitæ ipsi, præponantur. Proinde gratum se munus accipere, privatoque impendio munificentiæ regis responsurum. Quod ad bellum pacemque pertineat, nihil neque gratiæ dari, neque de jure pa-

triæ decidi posse," respondit. Nam neque de redimendo filio unquam tractavit, nec senatum de eo agere permisit; sed, ut dignum majestate ejus erat, armis se recepturum filium dixerat. Post hæc leges pacis dicuntur: Ut Asiâ Romanis cederet; contentus Syriæ regno esset; naves universas, captivos, et transfugas, traderet; sumtumque omnem belli Romanis restitueret. Quæ cum nuntiata Antiocho essent, nondum ita victum se esse respondit, ut spoliari se regno pateretur; bellique ea irritamenta, non pacis blandimenta esse.

VIII. Igitur cum ab utrisque bellum pararetur, ingressique Asiam Romani Ilion venissent, mutua gratulatio Iliensium ac Romanorum fuit, Iliensibus Æneam, cæterosque cum eo duces a se profectos; Romanis se ab his procreatos referentibus. Tantaque lætitia omnium fuit, quanta esse post longum tempus inter parentes et liberos solet. Juvabat Ilienses, nepotes suos, Occidente et Africâ domitâ, Asiam, ut avitum regnum, vindicare; optabilem Trojæ ruinam fuisse dicentes, ut tam feliciter renasceretur. Contra Romanos, avitos lares, et incunabula majorum, templaque ac Deorum simulacra, inexplebile desiderium videndi tenebat. Profectis ab Ilio Romanis Eumenes rex cum auxiliis occurrit: nec multo post prœlium cum Antiocho commissum. Cum in dexteriore cornu pulsa legio Romana, majore dedecore quam periculo, ad castra fugeret, M. Æmilius, tribunus militum, ad tutelam castrorum relictus, armare se milites suos, et extra vallum progredi jubet, strictisque gladiis fugientibus minari, morituros dicens, nisi in prœlium revertantur, infestioraque sua, quam hostium, castra inventuros. Attonita tam ambiguo periculo legio, comitantibus commilitonibus, qui fugere eos prohibuerant, in prœlium revertitur, magnâque cæde editâ, initium victoriæ fuit. Cæsa hostium quinquaginta millia, capta undecim. Antiocho pacem petenti, nihil ad supe-

riores conditiones additum; Africano prædicante, neque Romanis, si vincantur, animos minui; neque, si vincant, secundis rebus insolescere. Captas civitates inter socios divisêre Romani, aptiorem gloriam, quam possessiones voluptarias, judicantes: quippe victoriæ gloriam Romano nomini vindicandam: opum luxuriam sociis relinquendam.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER TRICESIMUS SECUNDUS.

I. ÆTOLI, qui Antiochum in bella Romana impulerant, victo eodem, soli adversus Romanos, et viribus impares, et omni auxilio destituti, remanserunt: nec multo post victi, libertatem, quam illibatam, adversus dominationem Atheniensium et Spartanorum, inter tot Græciæ civitates, soli retinuerant, amiserunt. Quæ conditio tanto amarior illis, quanto serior fuit, reputantibus tempora illa, quibus tantis Persarum opibus, domesticis viribus, restiterint; quibus Gallorum violentiam, Asiæ Italiæque terribilem, Delphico bello fregerint. Quæ gloriosa recordatio magis desiderium libertatis augebat. Dum hæc aguntur, medio tempore inter Messenios et Achæos de principatu primo dissensio, mox bellum ortum est. In eo nobilis Achæorum imperator, Philopœmen, capitur; non quia pugnando vitæ pepercerit, sed dum suos in prœlium revocat, in transitu fossæ equo præcipitatus, a multitudine hostium oppressus est. Quem jacentem Messenii, seu metu virtutis, seu verecundiâ dignitatis, interficere ausi non fuerunt. Itaque velut in illo omne bellum confecissent, captivum per universam civitatem, in modum triumphi, circumduxerunt, effuso obviam populo, ac si suus, non hostium, imperator adventaret. Nec victorem Achæi avidius vidissent, quam victum hostes

viderunt. Igitur eumdem in theatrum duci jusserunt, ut omnes contuerentur, quem potuisse capi incredibile singulis videbatur. Inde in carcerem ducto, verecundiâ magnitudinis ejus, venenum dederunt; quod ille lætus, ac si vicisset, accepit, quæsito prius, an Lycortas, præfectus Achæorum, quem secundum a se esse scientiâ rei militaris sciebat, incolumis effugisset? Quem ut accepit evasisse, non in totum dicens consultum male Achæis, exspiravit. Nec multo post, reparato bello, Messenii vincuntur; pœnasque interfecti Philopœmenis pependerunt.

II. Interea in Syriâ rex Antiochus, cum gravi tributo pacis, a Romanis victus, oneratus esset, seu inopiâ pecuniæ compulsus, seu avaritiâ sollicitatus, quia sperabat se, sub specie tributariæ necessitatis, excusatius sacrilegia commissurum, adhibito exercitu, nocte templum Elymæi Jovis aggreditur. Quâ re proditâ, concursu insularium, cum omni militiâ interficitur. Romæ, cum multæ Græciæ civitates questum de injuriis Philippi regis Macedonum venissent, et disceptatio in senatu inter Demetrium, Philippi filium (quem pater ad satisfaciendum senatui miserat), et legatos civitatium esset; turbâ querelarum confusus adolescens, repente obticuit. Tunc senatus, verecundiâ ejus motus, quæ probata etiam antea, cum obses Romæ esset, omnibus fuerat, causam illi donavit: atque ita modestiâ suâ Demetrius veniam patri, non jure defensionis, sed patrocinio pudoris, obtinuit: quod ipsum decreto senatûs significatum est, ut appareret, non tam absolutum regem, quam donatum filio patrem. Quæ res Demetrio non gratiam legationis, sed odium obtrectationis, comparavit. Nam et apud fratrem Perseum æmulatio illi invidiam contraxit; et apud patrem nota absolutionis causa offensæ fuit, indignante Philippo, plus momenti apud senatum personam filii, quam auctoritatem patris, ac dignitatem regiæ majestatis, habuisse. Igitur Perseus, perspectâ patris ægritu-

dine, quotidie absentem Demetrium apud eum criminari; et primo invisum, post etiam suspectum, reddere: nunc amicitiam Romanorum, nunc proditionem ei patris, objectare. Ad postremum insidias sibi ab eo paratas confingit: ad cujus rei probationem immittit indices, testes subornat, et facinus, quod objicit, admittit. Quibus rebus compulso ad parricidium patre, funestam omnem regiam facit.

III. Occiso Demetrio, sublatoque æmulo, non negligentior tantum Perseus in patrem, verum etiam contumacior erat; nec hæredem regni, sed regem, gerebat. His rebus offensus, Philippus impatientius in dies mortem Demetrii dolebat: tunc et insidiis se circumventum suspicari; testes indicesque torquere. Atque ita cognitâ fraude, non minus scelere Persei, quam innoxii Demetrii morte, cruciabatur; peregissetque ultionem, nisi morte præventus fuisset: nam, brevi post tempore, morbo ex ægritudine animi contracto, decessit, relicto magno belli apparatu adversus Romanos, quo postea Perseus usus est: nam et Gallos Scordiscos ad belli societatem perpulerat: fecissetque Romanis grave bellum, nisi decessisset: namque Galli, bello adversus Delphos infeliciter gesto, in quo majorem vim numinis quam hostium senserant, amisso Brenno duce, pars in Asiam, pars in Thraciam, extorres fugerant. Inde, per eadem vestigia, quâ venerant, antiquam patriam repetivêre. Ex his manus quædam in confluente Danubii et Savi consedit, Scordiscosque se appellari voluit. Tectosagi autem, cum in antiquam patriam Tolosam venissent, comprehensique pestiferâ lue essent, non prius sanitatem recuperavêre, quam, haruspicum responsis moniti, aurum argentumque, bellis sacrilegiisque quæsitum, in Tolosensem lacum mergerent: quod omne magno post tempore Cæpio Romanus consul abstulit. Fuêre autem argenti pondo centum decem millia, auri pondo quinquies decies centum millia. Quod sacrilegium causa excidii Cæpioni

exercituique ejus postea fuit. Romanos quoque Cimbrici belli tumultus, velut ultor sacræ pecuniæ, insecutus est. Ex gente Tectosagorum non mediocris populus, prædæ dulcedine, Illyricum repetivit, spoliatisque Istris, in Pannoniâ consedit. Istrorum gentem fama est originem a Colchis ducere, missis ab Æetâ rege ad Argonautas raptoresque filiæ persequendos; qui ut a Ponto intraverunt Istrum, alveo Savi fluminis penitus invecti, vestigia Argonautarum insequentes, naves suas humeris per juga montium usque ad litus Adriatici maris transtulerunt; cognito quod Argonautæ idem, propter magnitudinem navis, priores fecissent: quos ut avectos Colchi non reperiunt, sive metu regis, sive tædio longæ navigationis, juxta Aquileiam consedêre, Istrique ex vocabulo amnis, quo a mari concesserant, appellati. Daci quoque soboles Getarum sunt; qui cum, Orole rege, adversus Bastarnas male pugnâssent, ad ultionem segnitiæ, capturi somnum, capita loco pedum ponere jussu regis cogebantur; ministeriaque uxoribus, quæ ipsis antea fieri solebant, facere. Neque hæc ante mutata sunt, quam ignominiam bello acceptam virtute delerent.

IV. Igitur Perseus, cum imperio Philippi patris successisset, omnes has gentes adversus Romanos in societatem belli sollicitabat. Interim inter Prusiam regem (ad quem Hannibal, post pacem Antiocho a Romanis datam, profugerat) et Eumenen bellum ortum est; quod Prusias, Hannibalis fiduciâ rupto fœdere, prior intulit. Namque Hannibal, cum ab Antiocho Romani, inter cæteras conditiones pacis, deditionem ejus deposcerent, admonitus a rege, in fugam versus, Cretam defertur. Ibi cum diu quietam vitam egisset, invidiosumque se propter nimias opes videret, amphoras plumbo repletas in templo Dianæ, quasi fortunæ suæ præsidia, deponit; atque ideo nihil de illo sollicitâ civitate, quoniam, velut pignus, opes ejus tenebat, ad Prusiam contendit;

auro suo statuis, quas secum portabat, infuso, ne conspectæ opes vitæ nocerent. Dein, cum Prusias terrestri bello ab Eumene victus esset, et prœlium in mare transtulisset, Hannibal novo commento auctor victoriæ fuit: quippe omne serpentium genus in fictiles lagenas conjici jussit, medioque prœlio in naves hostium mitti. Id primum Ponticis ridiculum visum, fictilibus dimicare, qui ferro nequeant. Sed ubi serpentibus repleri naves cœpêre, ancipiti periculo circumventi, hosti victoriam cessêre. Quæ ubi Romam nuntiata sunt, missi a senatu legati sunt, qui utrumque regem in pacem cogerent, Hannibalemque deposcerent. Sed Hannibal, re cognitâ, sumto veneno, legationem morte prævenit. Insignis hic annus trium toto orbe maximorum imperatorum mortibus fuit, Hannibalis, et Philopœmenis, et Scipionis Africani. Ex quibus, constat, Hannibalem, nec tum cum Romano tonantem bello Italia contremuit, nec cum, reversus Carthaginem, summum imperium tenuit, aut cubantem cœnâsse, aut plus quam sextario vini indulsisse; pudicitiamque eum tantam inter tot captivas habuisse, ut in Africâ natum quivis negaret. Moderationis certe ejus fuit, ut, cum diversarum gentium exercitus rexerit, neque insidiis suorum militum sit petitus unquam, neque fraude proditus, cum utrumque hostes sæpe tentâssent.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER TRICESIMUS TERTIUS.

I. Minore quidem rerum motu Romani Macedonicum quam Punicum bellum gesserunt; sed tanto clarius, quanto nobilitate Macedones Pœnos antecesserunt: quippe cum gloriâ Orientis domiti, tum et auxiliis omnium regum juvabantur. Itaque Romani et legiones plures numero conscripserunt; et auxilia a Masinissâ, rege Numidarum, cæterisque sociis omnibus, acciverunt; et Eumeni, regi Bithyniæ, denuntiatum, ut bellum summis viribus juvaret. Perseo, præter Macedonicum invictæ opinionis exercitum, decennis belli sumtus, a patre paratus, in thesauris et horreis erat. Quibus rebus inflatus, oblitus fortunæ paternæ, veterem Alexandri gloriam considerare suos jubebat. Prima equitum congressio fuit, quâ victor Perseus suspensam omnium exspectationem in favorem sui traxit: misit tamen legatos ad consulem, qui pacem peterent, quam patri suo Romani etiam victo dedissent, impensas belli lege victi suscepturus. Sed consul Sulpicius non minus graves quam victo leges dixit. Dum hæc aguntur, metu tam periculosi belli Romani Æmilium Paulum consulem creant, eique extra ordinem Macedonicum bellum decernunt; qui cum ad exercitum venisset, non magnam moram pugnæ fecit. Pridie quam prœlium consereretur, luna nocte defecit; triste

id ostentum Perseo omnibus præsagientibus, finemque Macedonici regni portendi vaticinantibus.

II. In eâ pugnâ M. Cato, Catonis oratoris filius, dum inter confertissimos hostes insigniter dimicat, equo delapsus, pedestre prœlium aggreditur. Nam cadentem manipulus hostium cum horrido clamore, veluti jacentem obtruncaturus, circumsteterat: at ille, citius corpore collecto, magnas strages edidit. Cum ad unum opprimendum undique hostes convolarent, dum procerum quemdam petit, gladius ei e manu elapsus, in mediam cohortem hostium decidit: ad quem recuperandum umbone se protegens, inspectante utroque exercitu, inter mucrones se hostium immersit; recollectoque gladio, multis vulneribus exceptis, ad suos cum clamore hostium revertitur. Hujus audaciam cæteri imitati, victoriam pepérêre. Perseus rex fugâ cum decem millibus talentûm Samothraciam defertur: quem Cnæus Octavius, ad persequendum missus a consule, cum duobus filiis, Alexandro et Philippo, cepit; captumque ad consulem duxit. Macedonia a Carano, qui primus in eâ regnavit, usque Perseum, triginta reges habuit. Quorum sub regno fuit quidem annis nongentis et viginti tribus; sed rerum non nisi centum nonaginta duobus annis potita. Ita cum in ditionem Romanorum cessisset, magistratibus per singulas civitates constitutis, libera facta est; legesque, quibus adhuc utitur, a Paulo accepit. Ætolorum universarum urbium senatus, cum conjugibus et liberis, qui dubiâ fide fuerant, Romam missus, ibique, ne in patriâ aliquid novaret, diu detentus, ægreque, per multos annos legationibus civitatium senatu fatigato, in patriam quisque suam remissus est.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER TRICESIMUS QUARTUS.

I. Pœnis ac Macedonibus subactis, Ætolorumque viribus principum captivitate debilitatis, soli adhuc ex Græciâ universâ Achæi nimis potentes tunc temporis Romanis videbantur, non propter singularum civitatium nimias opes, sed propter conspirationem universarum: namque Achæi, licet per civitates, veluti per membra, divisi sint, unum tamen corpus et unum imperium habent; singularumque urbium pericula mutuis viribus propulsant. Quærentibus igitur Romanis causas belli, tempestive fortuna querelas Spartanorum obtulit, quorum agros Achæi propter mutuum odium populabantur. Spartanis a senatu responsum est, legatos se ad inspiciendas res sociorum, et ad injuriam demendam, in Græciam missuros: sed legatis occulta mandata data sunt, ut corpus Achæorum dissolverent, singulasque urbes proprii juris facerent, quo facilius ad obsequia cogerentur; et, si quæ urbes contumaces essent, frangerentur. Igitur legati, omnium civitatium principibus Corinthum evocatis, decretum senatûs recitant: quid consilii habeant, aperiunt: expedire omnibus dicunt, ut singulæ civitates sua jura et suas leges habeant. Quod ubi omnibus innotuit, velut in furorem versi, universum peregrinum populum trucidant: legatos

quoque ipsos Romanorum violâssent, nisi, audito tumultu, trepidi fugissent.

II. Hæc ubi Romæ nuntiata sunt, statim senatus Mummio consuli bellum Achaïcum decernit; qui, extemplo exercitu deportato, et omnibus strenue provisis, pugnandi copiam hostibus fecit. Sed Achæi, velut nihil negotii Romano bello suscepissent, ita apud eos neglecta omnia et soluta fuêre. Itaque prædam, non prœlium cogitantes, et vehicula ad spolia hostium reportanda duxerunt; et conjuges liberosque suos, ad spectaculum certaminis, in montibus posuerunt. Sed, prœlio commisso, ante oculos suorum cæsi, lugubre his spectaculum, et gravem luctûs memoriam reliquerunt. Conjuges quoque liberique eorum, de spectatoribus captivi facti, præda hostium fuêre. Urbs ipsa Corinthus diruitur: populus omnis sub coronâ venditur; ut hoc exemplo cæteris civitatibus metus novarum rerum imponeretur. Dum hæc aguntur, rex Syriæ, Antiochus, Ptolemæo, majoris sororis suæ filio, regi Ægypti, bellum infert, segni admodum, et quotidianâ luxuriâ ita marcenti, ut non solum regiæ majestatis officia intermitteret, verum etiam sensu hominis, nimiâ saginâ, careret. Pulsus igitur regno, ad fratrem minorem Ptolemæum Alexandriam confugit: participatoque cum eo regno, legatos Romam ad senatum mittunt; auxilia petunt; fidem societatis implorant. Movêre senatum preces fratrum.

III. Mittitur itaque legatus Popilius ad Antiochum; qui abstinere illum Ægypto, aut, si jam incessisset, excedere, juberet. Cum in Ægypto eum invenisset, osculumque ei rex obtulisset (nam coluerat inter cæteros Popilium Antiochus, cum Romæ obses esset), tunc Popilius facessere interim privatam amicitiam jubet, cum mandata patriæ intercedant; prolatoque senatûs decreto, et tradito, cum cunctari eum videret, consultationemque ad amicos referre; ibi Popilius virgâ, quam in manu gerebat, amplo cir-

culo inclusum, ut et amicos caperet, consulere jubet; nec prius inde exire, quam responsum senatui daret, aut pacem aut bellum cum Romanis habiturum. Adeoque hæc asperitas animum regis fregit, ut pariturum se senatui responderet. Reversus in regnum Antiochus decedit, relicto parvulo admodum filio; cui cum tutores dati a populo essent, patruus ejus Demetrius, qui obses Romæ erat, cognitâ morte Antiochi fratris, senatum adiit: obsidem se vivo fratre venisse, quo mortuo, cujus obses sit, se ignorare. Dimitti igitur se ad regnum petendum æquum esse, quod, sicuti jure gentium majori fratri cesserit, ita nunc sibi, qui pupillum ætate antecedat, deberi. Cum se non dimitti animadverteret a senatu, tacito judicio, tutius apud pupillum, quam apud eum, regnum futurum arbitrante; specie venandi ab Urbe profectus, Ostiæ tacitus cum fugæ comitibus navem conscendit. Delatus in Syriam, secundo favore omnium excipitur; regnumque ei, occiso pupillo, a tutoribus traditur.

IV. Eodem fere tempore Prusias, rex Bithyniæ, consilium cepit interficiendi Nicomedis filii, dum consulere studet minoribus filiis, quos ex novercâ ejus susceperat, et Romæ habebat. Sed res adolescenti ab his, qui facinus susceperant, proditur: hortatique sunt, ut, crudelitate patris provocatus, occupet insidias, et in auctorem retorqueat scelus. Nec difficilis persuasio fuit. Igitur, cum accitus in patris regnum venisset, statim rex appellatur. Prusias, regno spoliatus a filio, privatusque redditus, etiam a servis deseritur. Cum in latebris ageret, non minori scelere quam filium occidi jusserat, a filio interficitur.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER TRICESIMUS QUINTUS.

I. Demetrius, occupato Syriæ regno, novitati suæ otium periculosum ratus, ampliare fines regni, et opes augere finitimorum bellis, statuit. Itaque Ariarathi, regi Cappadociæ, propter fastiditas sororis nuptias infestus, fratrem ejus Orophernen, per injuriam regno pulsum, supplicem recepit; datumque sibi honestum belli titulum gratulatus, restituere eum in regnum statuit. Sed Orophernes, ingrato animo, initâ cum Antiochensibus pactione, offensis tunc Demetrio, pellere ipsum regno, a quo restituebatur, consilium cepit. Quo cognito, Demetrius vitæ quidem ejus, ne Ariarathes metu fraterni belli liberaretur, pepercit: ipsum autem, comprehensum, vinctum Seleuciæ custodiri jubet. Nec Antiochenses indicio territi a defectione destiterunt. Itaque, adjuvantibus et Ptolemæo rege Ægypti, et Attalo rege Asiæ, et Ariarathe Cappadociæ, bello a Demetrio lacessiti, subornant Balam quemdam, sortis extremæ juvenem, qui Syriæ regnum, velut paternum, armis repeteret: et, ne quid contumeliæ deesset, nomen ei Alexandri inditur, genitusque ab Antiocho rege dicitur. Tantum odium Demetrii apud omnes erat, ut æmulo ejus non vires regiæ tantum, verum etiam generis nobilitas consensu omnium tribueretur. Igitur Alexander, admirabili rerum varietate pristinarum sordium

oblitus, totius ferme Orientis viribus succinctus, bellum Demetrio infert; victumque vitâ pariter ac regno spoliat: quamquam nec Demetrio animus in propulsando bello defuit: nam et primo prœlio hostem fugavit, et, regibus bellum restituentibus, multa millia in acie cecidit. Ad postremum tamen invicto animo inter confertissimos fortissime dimicans cecidit.

II. Initio belli Demetrius duos filios apud Gnidium hospitem suum cum magno auri pondere commendaverat, ut belli periculis eximerentur, et, si ita fors tulisset, paternæ ultioni servarentur. Ex his major Demetrius, annos pubertatis egressus, auditâ Alexandri luxuriâ, quem insperatæ opes, et alienæ felicitatis ornamenta, velut captum, inter scortorum greges desidem in regiâ tenebant, auxiliantibus Cretensibus, securum ac nihil hostile metuentem aggreditur. Antiochenses quoque, veterem patris offensam novis meritis correcturi, se ei tradunt: sed et milites paterni, favore juvenis accensi, prioris sacramenti religionem novi regis superbiæ præferentes, signa ad Demetrium transferunt: atque ita Alexander, non minori impetu fortunæ destructus, quam elatus, primo prœlio victus interficitur: deditque pœnas et Demetrio, quem occiderat, et Antiocho, cujus mentitus originem fuerat.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER TRICESIMUS SEXTUS.

I. Recuperato paterno regno, Demetrius, et ipse rerum successu corruptus, vitiis adolescentiæ in segnitiam labitur; tantumque contemtum apud omnes inertiæ, quantum odium ex superbiâ pater habuerat, contraxit. Itaque cum ab imperio ejus passim civitates deficerent, ad abolendam segnitiæ maculam, bellum Parthis inferre statuit: cujus adventum non inviti Orientis populi vidêre, et propter Arsacidæ regis Parthorum crudelitatem, et quod veteri Macedonum imperio assueti, novi populi superbiam indigne ferebant. Itaque cum et Persarum, et Elymæorum, Bactrianorumque auxiliis juvaretur, multis prœliis Parthos fudit. Ad postremum tamen, pacis simulatione deceptus, capitur; traductusque per ora civitatium, populis, qui desciverant, in ludibrium favoris ostenditur. Missus deinde in Hyrcaniam, benigne et juxta cultum pristinæ fortunæ habetur. Dum hæc aguntur, interim in Syriâ Trypho, qui se tutorem Antiocho, Demetrii privigno, substitui a populo laboraverat, occiso pupillo, regnum Syriæ invadit. Quo diu potitus, tandem exolescente favore recentis imperii, ab Antiocho puero admodum, Demetrii fratre, qui in Asiâ educabatur, bello vincitur; rursusque regnum Syriæ ad sobolem Demetrii revertitur. Igitur Antiochus, memor quod et pater

propter superbiam invisus, et frater propter segnitiam contemtus fuisset, ne in eadem vitia incideret, receptâ in matrimonium Cleopatrâ, uxore fratris, civitates, quæ vitio fraterni imperii defecerant, summâ industriâ persequitur, domitasque rursus regni terminis adjicit. Judæos quoque, qui, in Macedonico imperio, sub Demetrio patre, armis se in libertatem vindicaverant, subigit. Quorum vires tantæ fuêre, ut post hunc nullum Macedonum regem tulerint, domesticisque imperiis usi, Syriam magnis bellis infestaverint.

II. Namque Judæis origo Damascena, Syriæ nobilissima civitas; unde et Assyriis regibus genus, et reginæ Semiramidi fuit. Nomen urbi a Damasco rege inditum; in cujus honorem Syrii sepulcrum Arathis uxoris ejus pro templo coluêre, Deamque exinde sanctissimæ religionis habent. Post Damascum, Azelus, mox Adores, et Abraham, et Israhel reges fuêre. Sed Israhelem felix decem filiorum proventus majoribus suis clariorem fecit. Itaque populum in decem regna divisum filiis tradidit, omnesque ex nomine Judæ, qui post divisionem decesserat, Judæos appellavit; colique ejus memoriam ab omnibus jussit, cujus portio omnibus accesserat. Minimus ætate inter fratres Joseph fuit; cujus excellens ingenium veriti fratres, clam interceptum peregrinis mercatoribus vendiderunt. A quibus deportatus in Ægyptum, cum magicas ibi artes sollerti ingenio percepisset, brevi ipsi regi percarus fuit: nam et prodigiorum sagacissimus erat, et somniorum primus intelligentiam condidit, nihilque divini juris humanique ei incognitum videbatur; adeo, ut etiam sterilitatem agrorum ante multos annos providerit: perîssetque omnis Ægyptus fame, nisi, monitu ejus, rex edicto servari per multos annos fruges jussisset: tantaque experimenta ejus fuerunt, ut non ab homine, sed a Deo, responsa dari viderentur. Filius ejus Moses fuit, quem, præter paternæ scientiæ hæreditatem,

etiam formæ pulchritudo commendabat. Sed Ægyptii, cum scabiem et vitiliginem paterentur, responso moniti, eum cum ægris, ne pestis ad plures serperet, terminis Ægypti pellunt. Dux igitur exsulum factus, sacra Ægyptiorum furto abstulit; quæ repetentes armis Ægyptii, domum redire tempestatibus compulsi sunt. Itaque Moses, Damascenâ antiquâ patriâ repetitâ, montem Synæ occupat: quo, septem dierum jejunio per deserta Arabiæ cum populo suo fatigatus, cum tandem venisset, septimum diem (more gentis *Sabbata* appellatum) in omne ævum jejunio sacravit, quoniam illa dies famem illis erroremque finierat. Et quoniam metu contagionis pulsos se ab Ægypto meminerant, ne eâdem causâ invisi apud incolas forent, caverunt, ne cum peregrinis communicarent: quod, ex causâ factum, paulatim in disciplinam religionemque convertit. Post Mosen, etiam filius ejus Aruas, sacerdos sacris Ægyptiis, mox rex creatur; semperque exinde hic mos apud Judæos fuit, ut eosdem reges et sacerdotes haberent; quorum justitiâ religione permixtâ, incredibile quantum coaluêre.

III. Opes genti ex vectigalibus opobalsami crevêre, quod in his tantum regionibus gignitur. Est namque vallis, quæ continuis montibus, velut muro quodam, ad instar castrorum, clauditur. Spatium loci ducenta jugera; nomine Hierichus dicitur. In eâ valle silva est, et ubertate et amœnitate insignis; siquidem palmeto et opobalsameto distinguitur. Arbores opobalsami formam similem piceis arboribus habent, nisi quod sunt humiles magis, et in vinearum morem excoluntur. Hæ certo anni tempore balsamum sudant. Sed non minor loci ejus apricitatis quam ubertatis admiratio est: quippe cum toto orbe regionis ejus ardentissimus sol sit, ibi tepidi aëris naturalis quædam ac perpetua apricitas inest. In eâ regione lacus est Asphaltites, qui, propter magnitudinem et aquæ immobilitatem, Mortuum mare dicitur:

nam neque ventis movetur, resistente turbinibus bitumine, quo aqua omnis stagnatur; neque navigationis patiens est, quoniam omnia vitâ carentia in profundum merguntur; nec materiam ullam sustinet, nisi quæ alumine illinatur. Primum Xerxes, rex Persarum, Judæos domuit: postea, cum ipsis Persis, in ditionem Alexandri Magni venêre, diuque, in potestate Macedonici imperii, subjecti Syriæ regno fuêre. A Demetrio cum descivissent, amicitiâ Romanorum petitâ, primi omnium ex Orientalibus libertatem receperunt, facile tunc Romanis de alieno largientibus.

IV. Per eadem tempora, quibus in Syriâ regni mutatio inter novos reges alternabatur, in Asiâ rex Attalus florentissimum ab Eumene patruo acceptum regnum cædibus amicorum, et cognatorum suppliciis fœdabat; nunc matrem anum, nunc Beronicen sponsam, maleficiis eorum necatas confingens. Post hanc scelestam violentiæ rabiem, squalidam vestem sumit; barbam capillumque in modum reorum submittit: non in publicum prodire, non populo se ostendere, non domi lætiora convivia inire, aut aliquod signum sani hominis habere, prorsus ut pœnas pendere Manibus interfectorum videretur. Omissâ deinde regni administratione, hortos fodiebat, gramina seminabat, et noxia innoxiis permiscebat; eaque omnia, veneni succo infecta, velut peculiare munus, amicis mittebat. Ab hoc studio, ærariæ artis fabricæ se tradit; cerisque fingendis, et ære fundendo procudendoque oblectabatur. Matri deinde sepulcrum facere instituit: cui operi intentus, morbum ex solis fervore contraxit, et septimâ die decessit. Hujus testamento hæres populus Romanus tunc instituitur. Sed erat ex Eumene Aristonicus, non justo matrimonio, sed ex pellice Ephesiâ, citharistæ cujusdam filiâ, genitus, qui, post mortem Attali, velut paternum regnum, Asiam invasit. Cum multa secunda prœlia adversus civitates, quæ metu Romanorum tradere se

ei nolebant, fecisset; justusque rex jam videretur, Asia Licinio Crasso consuli decernitur: qui intentior Attalicæ prædæ, quam bello, cum extremo anni tempore inordinatâ acie prœlium conseruisset, victus pœnas inconsultæ avaritiæ sanguine dedit. In hujus locum missus, Perperna consul primâ congressione Aristonicum superatum in potestatem suam redegit; Attalicasque gazas, hæreditarias populi Romani, navibus impositas, Romam deportavit. Quod ægre ferens successor ejus Manius Aquilius consul, ad eripiendum Aristonicum Perpernæ, veluti sui potius triumphi munus esse deberet, festinatâ velocitate contendit. Sed contentionem consulum mors Perpernæ diremit. Sic Asia Romanorum facta, cum opibus suis, vitia quoque Romam transmisit.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER TRICESIMUS SEPTIMUS.

I. Capto Aristonico, Massilienses pro Phocæensibus, conditoribus suis, quorum urbem senatus, et omne nomen, (quod et tunc, et antea Antiochi bello, infesta contra populum Romanum arma tulerant) deleri jusserat, legatos Romam deprecatum misêre, veniamque his a senatu obtinuêre. Post hæc regibus, qui adversus Aristonicum auxilia tulerant, præmia persoluta: Mithridati Pontico Phrygia major; filiis Ariarathis, regis Cappadociæ, qui eodem bello occiderat, Lycaonia et Cilicia datæ; fideliorque populus Romanus in socii filios, quam mater in liberos fuit: quippe hinc parvulis auctum regnum, inde vita ademta. Namque Laodice, ex numero sex filiorum quos virilis sexûs ex Ariarathe rege susceperat, timens ne non diutinâ regni administratione adultis quibusdam potiretur, quinque parricidali veneno necavit: unum parvulum sceleri matris cognatorum custodia eripuit, qui, post necem Laodices, (nam, propter crudelitatem, eam populus exstinxerat) solus regno potitus est. Mithridates quoque, repentinâ morte interceptus, filium, qui et ipse Mithridates dictus est, reliquit: cujus ea postea magnitudo fuit, ut non sui tantum temporis, verum etiam superioris

ætatis, omnes reges majestate superaverit, bellaque cum Romanis per quadraginta sex annos variâ victoriâ gesserit; cum eum summi imperatores, Sylla, Lucullus, cæterique, in summâ Cnæus Pompeius, ita vicerint, ut major clariorque instaurando bello resurgeret, damnisque suis terribilior redderetur. Denique, ad postremum, non vi hostili, sed voluntariâ morte, in avito regno, senex, hærede filio, decessit.

II. Hujus futuram magnitudinem etiam cœlestia ostenta prædixerant. Nam et eo quo genitus est anno, et eo quo regnare primum cœpit, stella cometes per utrumque tempus septuaginta diebus ita luxit, ut cœlum omne flagrare videretur. Nam et magnitudine sui quartam partem cœli occupaverat; et, fulgore sui, solis nitorem vicerat; et, cum oriretur occumberetque, quatuor spatium horarum consumebat. Puer tutorum insidias passus est, qui eum, fero equo impositum, equitare jaculari que cogebant: qui conatus cum eos fefellissent, supra ætatem regente equum Mithridate, veneno eum appetivêre. Quod metuens, antidota sæpius bibit, et ita se adversus insidias exquisitioribus remediis stagnavit, ut, ne volens quidem, senex, veneno mori potuerit. Timens deinde, ne inimici, quod veneno non potuerant, ferro peragerent, venandi studium finxit, quo per septem annos neque urbis neque ruris tecto usus est: sed per silvas vagatus, diversis montium regionibus pernoctabat, ignaris omnibus, quibus esset locis; assuetus feras cursu aut fugere aut persequi, cum quibusdam etiam viribus congredi. Quibus rebus et insidias vitavit, et corpus ad omnem virtutis patientiam duravit.

III. Ad regni deinde administrationem cum accessisset, statim, non de regendo, sed de augendo, rêgno cogitavit. Itaque Scythas, invictos antea, qui Zopyriona, Alexandri Magni ducem, cum triginta

millibus armatorum deleverant; qui Cyrum, Persarum regem, cum ducentis millibus trucidaverant; qui Philippum, Macedonum regem, fugaverant, ingenti felicitate perdomuit. Auctus igitur viribus, Pontum quoque, ac deinceps Cappadociam, occupavit. Cum de Asiâ tractaret, tacitus cum quibusdam amicis regno profectus, universam (nemine sciente) pervagatus est, omniumque urbium situm ac regiones cognovit. Inde in Bithyniam transcendit, et, quasi dominus Asiæ, opportuna quæque victoriæ suæ metatus est. Post hæc in regnum, cum jam perîsse crederetur, reversus est, invento parvulo filio, quem, per absentiam ejus, Laodice soror uxorque enixa fuerat. Sed inter gratulationem adventûs sui, et filii geniti, veneno periclitatus est: siquidem Laodice soror, cum perîsse eum crederet, in concubitus amicorum projecta, quasi admissum facinus majore scelere tegere posset, venenum advenienti paravit: quod cum ex ancillâ Mithridates cognovisset, facinus in auctores vindicavit.

IV. Hieme deinde appetente, non in convivio, sed in campo; non in vacationibus, sed in exercitationibus; nec inter sodales, sed inter æquales, aut equo, aut cursu, aut viribus contendebat. Exercitum quoque suum ad parem laboris patientiam quotidianâ exercitatione durabat; atque ita invictus ipse inexpugnabilem exercitum fecerat. Initâ deinde cum Nicomede societate, Paphlagoniam invadit, victamque cum socio dividit. Quam cum teneri a regibus senatui nuntiatum esset, legatos ad utrumque misit, qui gentem restitui in pristinum statum juberent. Mithridates, cum se jam parem magnitudini Romanorum crederet, superbo responso, hæreditarium patri suo regnum obvenisse, respondit; mirarique se, quod quæ ei relata controversia non fuerit, sibi referatur. Nec territus minis, Galatiam quoque occupat. Nicomedes, quoniam se tueri jure non

potuerat, justo regi redditurum respondit. Atque ita filium suum, mutato nomine, Pylæmenen, Paphlagonum regum nomine, appellat, et, quasi stirpi regiæ reddidisset regnum, falso nomine tenet. Sic ludibrio habiti, legati Romam revertuntur.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER TRICESIMUS OCTAVUS.

I. Mithridates, parricidia a nece uxoris auspicatus, sororis alterius Laodices filios, cujus virum Ariarathen, regem Cappadociæ, per Gordium insidiis occiderat, tollendos statuit; nihil actum morte patris existimans, si adolescentes paternum regnum, cujus ille cupiditate flagrabat, occupâssent. Igitur, dum in his cogitationibus versatur, interim Nicomedes, rex Bithyniæ, vacuam morte regis Cappadociam invadit. Quod cum nuntiatum Mithridati fuisset, per simulationem pietatis auxilia sorori ad expellendum Cappadociâ Nicomeden mittit. Sed jam Laodice per pactionem se Nicomedi in matrimonium tradiderat. Quod ægre ferens, Mithridates præsidia Nicomedis Cappadociâ expellit; regnumque sororis filio restituit: egregium prorsus factum, ni subsecuta fraus esset. Siquidem, interjectis mensibus, simulat, se Gordium, quo ministro usus in Ariarathe interficiendo fuerat, restituere in patriam velle, sperans, si obsisteret adolescens, causas belli futuras; aut, si permitteret, per eumdem filium tolli posse, per quem interfecerat patrem. Quod ubi Ariarathes junior moliri cognovit, graviter ferens interfectorem patris per avunculum potissimum ab exsilio revocari, ingentem exercitum contrahit. Igitur cum in aciem eduxisset Mithridates peditum octoginta

millia, equitum decem millia, currus falcatos sexcentos; nec Ariarathi, auxiliantibus finitimis regibus, minores copiæ essent, incertum belli timens, consilia ad insidias transfert; sollicitatoque juvene ad colloquium, cum ferrum occultatum inter fascias gereret, scrutatori ab Ariarathe regio more misso, curiosius imum ventrem pertractanti, ait, caveret, ne aliud telum inveniret, quam quæreret. Atque ita risu protectis insidiis, sevocatum ab amicis velut ad secretum sermonem, inspectante utroque exercitu, interficit: regnum Cappadociæ octo annorum filio, imposito Ariarathis nomine, additoque ei rectore Gordio, tradidit.

II. Sed Cappadoces, crudelitate ac libidine præfectorum vexati, a Mithridate deficiunt; fratremque regis, et ipsum Ariarathen nomine, ab Asiâ, ubi educabatur, revocant: cum quo Mithridates prœlium renovat, victumque Cappadociæ regno expellit. Nec multo post adolescens, ex ægritudine collectâ infirmitate, decedit. Post hujus mortem, Nicomedes, timens ne Mithridates accessione Cappadociæ etiam Bithyniam finitimam invaderet, subornat puerum eximiæ pulchritudinis, (quasi Ariarathes tres, non duos, filios genuisset) qui a senatu Romano paternum regnum peteret. Uxorem quoque Laodicen Romam mittit, ad testimonium trium ex Ariarathe susceptòrum filiorum. Quod ubi Mithridates cognovit, et ipse pari impudentiâ Gordium Romam mittit, qui senatui asseveret, puerum, cui Cappadociæ regnum tradiderat, ex eo Ariarathe genitum, qui bello Aristonici auxilia Romanis ferens cecidisset. Sed senatus, studio regum intellecto aliena regna falsis nominibus furantium, et Mithridati Cappadociam, et Nicomedi, ad solatia ejus, Paphlagoniam ademit. Ac, ne contumelia regum foret ademtum illis, quod daretur aliis, uterque populus libertate donatus est. Sed Cappadoces, munus libertatis abnuentes, negant vivere gentem sine rege posse. Atque ita rex illis a senatu Ariobarzanes constituitur.

III. Erat eo tempore Tigranes rex Armeniæ, obses Parthis ante multum temporis datus, sed olim ab iisdem in regnum paternum remissus. Hunc Mithridates mire ad societatem Romani belli, quod olim meditabatur, pellicere cupiebat. Nihil igitur de offensâ Romanorum sentientem per Gordium impellit, ut Ariobarzani, segni admodum, bellum inferat; et, ne quis dolus subesse videretur, filiam suam ei Cleopatram in matrimonium tradit. Primo igitur adventu Tigranis, Ariobarzanes, sublatis rebus suis, Romam contendit. Atque ita per Tigranen rursus Cappadocia juris esse Mithridatis cœpit. Eodem tempore, mortuo Nicomede, etiam filius ejus, et ipse Nicomedes, regno a Mithridate pellitur; qui cum supplex Romam venisset, decernitur in senatu, ut uterque in regnum restituantur; in quod tum missi Aquilius et Manlius Maltinus legati. His cognitis, Mithridates societatem cum Tigrane, bellum adversus Romanos gesturus, jungit: pactique inter se sunt, ut urbes agrique Mithridati, homines vero et quæcumque auferri possent, Tigrani cederent. Post hæc Mithridates, intellecto, quantum bellum suscitaret, legatos ad Cimbros, alios ad Gallogræcos, et Sarmatas Bastarnasque, auxilium petitum, mittit: nam omnes has gentes, Romanum meditabundus bellum, variis beneficiorum muneribus jam ante illexerat. Ab Scythiâ quoque exercitum venire jubet; omnemque Orientem adversus Romanos armat. Non magno igitur labore Aquilium et Maltinum Asiano exercitu instructos vincit; quibus simul cum Nicomede pulsis, ingenti favore civitatium excipitur: multum ibi auri argentique, studio veterum regum, magnumque belli apparatum, invenit: quibus instructus, debita civitatibus publica privataque remittit, et vacationem quinquennii concedit. Tunc ad concionem milites vocat, eosque variis exhortationibus ad Romana bella sive Asiana incitat. Quam orationem dignam duxi, cujus exemplum brevitati hujus operis insererem; quam

obliquam Pompeius Trogus exposuit; quoniam in Livio et in Sallustio reprehendit, quod conciones directas pro suâ oratione operi suo inserendo, historiæ modum excesserint.

IV. "Optandum sibi fuisse" ait, "ut de eo liceret consulere, bellumne sit cum Romanis, an pax habenda: quin vero sit resistendum impugnantibus, ne eos quidem dubitare, qui spe victoriæ careant. Quippe adversus latronem, si nequeant pro salute, pro ultione tamen suâ, omnes ferrum stringere. Cæterum, quia non id agatur, an liceat quiescere, non tantum animo hostiliter, sed etiam prœlio congressis, consulendum, quâ ratione ac spe cœpta bella sustineant. Esse autem sibi victoriæ fiduciam, si sit illis animus: Romanosque vinci posse, cognitum non sibi magis, quam ipsis militibus, qui et in Bithyniâ Aquilium, et Maltinum in Cappadociâ fuderint. At si quem aliena magis exempla quam sua experimenta moveant, audire se, a Pyrrho, rege Epiri, non amplius quam quinque millibus Macedonum instructo, fusos tribus prœliis Romanos. Audire Hannibalem sexdecim annis Italiæ victorem immoratum: et quin ipsam caperet Urbem, non Romanorum illi vires obstitisse, sed domesticæ æmulationis atque invidiæ studium. Audire populos Transalpinæ Galliæ Italiam ingressos, maximis eam plurimisque urbibus possidere; et latius aliquanto solum finium, quam in Asiâ, quæ dicatur imbellis, eosdem Gallos occupâsse: nec victam solum dici sibi Romam a Gallis, sed etiam captam, ita ut unius illis montis tantum cacumen relinqueretur; nec bello hostem, sed pretio, remotum. Gallorum autem nomen, quod semper Romanos terruit, in partem virium suarum ipse numeret: nam hos, qui Asiam incolunt, Gallos ab illis, qui Italiam occupaverant, sedibus tantum distare; originem quidem ac virtutem, genusque pugnæ idem, habere: tantoque his sagaciora esse quam illis ingenia, quanto longiori ac difficiliori spatio

per Illyricum Thraciamque prodierint, pæne operosius transitis eorum finibus, quam, ubi consedêre, possessis. Jam ipsam Italiam audire se nunquam, ut Roma condita sit, satis illi pacatam, sed assidue per omnes annos pro libertate alios, quosdam etiam pro jure imperii, bellis continuis perseverâsse; et a multis civitatibus Italiæ deletos Romanorum exercitus ferro, a quibusdam novo contumeliæ more sub jugum missos. Ac ne veteribus immoretur exemplis, hoc ipso tempore universam Italiam bello Marsico consurrexisse, non jam libertatem, sed consortium imperii civitatisque, poscentem. Nec gravius vicino Italiæ bello quam domesticis principum factionibus Urbem premi, multoque periculosius accessisse Italico civile bellum. Simul et a Germaniâ Cimbros, immensa millia ferorum atque immitium populorum, more procellæ, inundâsse Italiam: quorum tametsi singula bella sustinere Romani possent, universis tamen obruantur, ut ne vacaturos quidem bello suo putet.

V. "Utendum igitur occasione, et rapienda incrementa virium; ne, si illis occupatis quieverint, mox adversus vacuos et quietos majus negotium habeant. Non enim quæri, an capienda sint arma, sed utrum suâ potius occasione, an illorum. Nam bellum equidem jam tunc secum ab illis geri cœptum, cum sibi pupillo majorem Phrygiam ademerint, quam patri suo præmium dati adversus Aristonicum auxilii concesserant, gentem quam et proavo suo Mithridati Seleucus Callinicus in dotem dedisset. Quid, cum Paphlagoniâ se decedere jusserint, non alterum illud genus belli fuisse? quæ non vi, non armis, sed adoptione testamenti, et regum domesticorum interitu, hæreditaria patri suo obvenisset: cum, inter hanc decretorum amaritudinem, parendo, non tamen eos mitigârit, quin acerbius se in dies gerant, [non obtinuisse]. Quod enim a se non præbitum illis obsequium? non Phrygiam, Paphlagoniamque di-

missas? non Cappadociâ filium eductum, quam jure gentium victor occupaverat? Raptum tamen sibi esse victoriæ jus ab illis, quorum nihil est, nisi bello quæsitum. Non regem Bithyniæ Chreston, in quem senatus arma decreverat, a se in gratiam illorum occisum? tamen nihilominus imputari sibi, si qua Gordius aut Tigranes faciat: libertatem etiam, in contumeliam sui, a senatu ultro delatam Cappadociæ, quam reliquis gentibus abstulerunt: deinde populos Cappadocum, pro libertate oblatâ Gordium regem orantes, ideo tantum, quoniam amicus suus esset, non obtinuisse. Nicomeden præcepto illorum bellum sibi intulisse: quia ultum ierit se, ab ipsis ventum obviam, et nunc eam secum bellandi illis causam fore, quod non impune se Nicomedi lacerandum, saltatricis filio, præbuerit.

VI. "Quippe non delicta regum illos, sed vires ac majestatem insequi; neque in se uno, sed in aliis quoque omnibus hac semper arte grassatos. Sic et avum suum Pharnacen, per cognationum arbitria, succedaneum regi Pergameno Eumeni datum: sic rursus Eumenen, cujus classibus primum in Asiam fuêre transvecti; cujus exercitu magis, quam suo, et Magnum Antiochum, et Gallos in Asiâ, et mox in Macedoniâ regem Persen domuerant; et ipsum pro hoste habitum, eique interdictum Italiâ: et quod cum ipso deforme sibi putaverant, cum filio ejus Aristonico bellum gessisse. Nullius apud eos majora, quam Masinissæ, regis Numidarum, haberi merita. Huic imputari victum Hannibalem, huic captum Syphacem, huic Carthaginem deletam; hunc inter duos illos Africanos tertium servatorem Urbis referri: tamen cum hujus nepote bellum modo in Africâ gestum adeo inexpiabile, ut ne victum quidem memoriæ avi donarent, quin carcerem ac triumphi spectaculum experiretur. Hanc illos regibus omnibus legem odiorum dixisse; scilicet quia ipsi tales reges habuerint, quorum etiam nominibus erubescant, aut pas-

tores Aboriginum, aut haruspices Sabinorum, aut exsules Corinthiorum, aut servos vernasque Tuscorum, aut, quod honoratissimum nomen fuit inter hæc, Superbos: atque, ut ipsi ferunt, conditores suos lupæ uberibus altos; sic omnem illum populum luporum animos, inexplebiles sanguinis atque imperii, divitiarumque avidos ac jejunos habere.

VII. "Se autem, seu nobilitate illis comparetur, clariorem illâ colluvie convenarum esse, qui paternos majores suos a Cyro Darioque conditoribus Persici regni, maternos a Magno Alexandro ac Nicatore Seleuco, conditoribus imperii Macedonici, referat: seu populus illorum conferatur suo, earum se gentium esse, quæ non modo Romano imperio sint pares, sed Macedonico quoque obstiterint. Nullam subjectarum sibi gentium expertam peregrina imperia; nullis unquam nisi domesticis regibus paruisse: Cappadociam velint, an Paphlagoniam recensere; rursus Pontum an Bithyniam; itemque Armeniam majorem minoremque: quarum gentium nullam neque Alexander ille, qui totam pacavit Asiam, nec quispiam successorum ejus, aut posterorum, attigisset. Scythiam duos unquam ante se reges, non pacare, sed tantum intrare ausos, Darium et Philippum, ægre inde fugam sibi expedîsse, unde ipse magnam partem adversus Romanos virium haberet. Multoque se timidius ac diffidentius bella Pontica ingressum, cum ipse rudis ac tiro esset. Scythas, præter arma, virtutemque animi, locorum quoque solitudinibus vel frigoribus instructos, per quæ denuntiaretur ingens militiæ labor ac periculum. Inter quas difficultates ne spes quidem præmii foret ex hoste vago, nec tantum pecuniæ, sed etiam sedis inope. Nunc se diversam belli conditionem ingredi. Nam neque cœlo Asiæ esse temperatius aliud, nec solo fertilius, nec urbium multitudine amœnius; magnamque temporis partem, non ut militiam, sed ut festum diem acturos, bello dubium facili magis an uberi: si modo

aut proximas regni Attalici opes, aut veteres Lydiæ Ioniæque audierint, quas non expugnatum eant, sed possessum: tantumque se avida exspectet Asia, ut etiam vocibus vocet: adeo illis odium Romanorum incussit rapacitas proconsulum, sectio publicanorum, calumniæ litium. Sequantur se modo fortiter; et colligant, quid se duce possit efficere tantus exercitus, quem, sine cujusquam militum auxilio, suâmet unius operâ, viderint Cappadociam, cæso rege, cepisse: qui solus mortalium Pontum omnem Scythiamque pacaverit, quam nemo ante transire tuto atque adire potuerit. Nam justitiæ atque liberalitatis suæ nec ipsos milites, qui experiantur, testes refugere; et illa indicia habere, quod solus regum omnium non paterna solum, verum etiam externa regna hæreditatibus propter munificentiam acquisita possideat, Colchos, Paphlagoniam, Bosporum."

VIII. Sic excitatis militibus, post annos tres et viginti sumti regni, in Romana bella descendit. At in Ægypto mortuo rege Ptolemæo, ei, qui Cyrenis regnabat, Ptolemæo, per legatos regnum et uxor Cleopatra regina, soror ipsius, defertur. Lætus igitur hoc solo Ptolemæus, quod sine certamine fraternum regnum recepisset, in quod subornari et a matre Cleopatrâ, et favore principum, fratris filium cognoverat; cæterum infestus omnibus, statim ubi Alexandriam ingressus est, fautores pueri trucidari jussit. Ipsum quoque die nuptiarum, quibus matrem ejus in matrimonium recipiebat, inter apparatus epularum et sollennia religionum, in complexu matris interficit; atque ita torum sororis, cæde filii ejus cruentus, adscendit. Post quod non mitior in populares, qui eum in regnum vocaverant, fuit: siquidem, peregrinis militibus licentiâ cædis datâ, omnia sanguine quotidie manabant: ipsam quoque sororem, filiâ ejus virgine per vim stupratâ, et in matrimonium adscitâ, repudiat. Quibus rebus territus populus, in diversa labitur; patriamque metu mortis exsul relinquit.

Solus igitur in tantâ urbe cum suis relictus Ptolemæus, cum regem se non hominum, sed vacuarum ædium videret, edicto peregrinos sollicitat. Quibus confluentibus, obvius legatis Romanorum, Scipioni Africano, et Spurio Mummio, et L. Metello, qui ad inspicienda sociorum regna veniebant, procedit. Sed quam cruentus civibus, tam ridiculus Romanis fuit. Erat enim et vultu deformis, et staturâ brevis, et saginâ ventris non homini, sed belluæ, similis. Quam fœditatem nimia subtilitas pellucidæ vestis augebat; prorsus quasi astu inspicienda præberentur, quæ omni studio occultanda pudibundo viro erant. Post discessum deinde legatorum (quorum Africanus, dum inspicit urbem, spectaculo Alexandrinis fuit) jam etiam populo peregrino invisus, cum filio, quem ex sorore susceperat, et cum uxore, matris pellice, metu insidiarum tacitus in exsilium proficiscitur; contractoque mercenario exercitu bellum sorori pariter ac patriæ infert. Arcessitum maximum deinde a Cyrenis filium, ne eum Alexandrini contra se regem crearent, interficit. Tunc populus statuas et imagines ejus detrahit. Quod factum studio sororis existimans, filium, quem ex eâ susceperat, interficit, corpusque in membra divisum, et in cistâ compositum, matri die natalis ejus inter epulas offerri curat. Quæ res non reginæ tantum, verum etiam universæ civitati, acerba et luctuosa fuit; tantumque mœrorem festivissimo convivio intulit, ut regia omnis repentino luctu incenderetur. Verso igitur studio principum ab epulis in exsequias, membra lacera populo ostendunt; et quid sperare de rege suo debeant, filii cæde demonstrant.

IX. Finito luctu orbitatis, Cleopatra cum urgeri se fraterno bello videret, auxilium a Demetrio, rege Syriæ, per legatos petit; cujus ipsius varii et memorabiles casus fuêre. Namque Demetrius, ut supra dictum est, cum bellum Parthis intulisset, et multis congressionibus victor fuisset, repente insidiis cir-

circumventus, amisso exercitu capitur. Cui Arsaces, Parthorum rex, magno et regio animo, misso in Hyrcaniam non cultum tantum regium præstitit; sed et filiam in matrimonium dedit, regnumque Syriæ, quod per absentiam ejus Trypho occupaverat, restituturum promittit. Post hujus mortem desperato reditu, non ferens captivitatem Demetrius, privatam, etsi opulentam, vitam pertæsus, tacitus in regnum fugam meditatur. Hortator illi et comes Callimander amicus erat; qui post captivitatem ejus a Syriâ per Arabiæ deserta, ducibus pecuniâ comparatis, Parthico habitu Babylonem pervenerat. Sed fugientem Phrahates, qui Arsaci successerat, equitum celeritate, per compendiosos tramites occupatum retrahit. Ut est deductus ad regem, Callimandro quidem non tantum venia, verum etiam præmium fidei datum: Demetrium autem et graviter castigatum ad conjugem in Hyrcaniam remittit, arctioribusque custodiis observari jubet. Interjecto deinde tempore, cum fidem illi etiam suscepti liberi facerent, eodem amico comite, repetita fuga est: sed pari infelicitate prope fines regni sui reprehenditur; ac denuo perductus ad regem, ut invisus, a conspectu submovetur. Tunc quoque uxori et liberis donatus, in Hyrcaniam, pœnalem sibi civitatem, remittitur, talisque aureis ad exprobrationem puerilis levitatis donatur. Sed hanc Parthorum tam mitem in Demetrium clementiam non misericordia gentis faciebat, nec respectus cognationis; sed quod Syriæ regnum affectabant, usuri Demetrio adversus Antiochum fratrem, prout res, vel tempus, vel fortuna belli exegisset.

X. His auditis, Antiochus occupandum bellum ratus, exercitum, quem multis finitimorum bellis induraverat, adversus Parthos ducit. Sed luxuriæ non minor apparatus, quam militiæ fuit: quippe octoginta millia armatorum secuta sunt trecenta millia lixarum, ex quibus coquorum, pistorum, scenicorum-

que, major numerus fuit. Argenti certe aurique tantum, ut etiam gregarii milites caligas auro figerent, proculcarentque materiam, cujus amore populi ferro dimicant. Culinarum quoque argentea instrumenta fuêre, prorsus quasi ad epulas, non ad bella, pergerent. Advenienti Antiocho multi Orientales reges occurrêre, tradentes se, regnaque sua, cum exsecratione superbiæ Parthicæ. Nec mora congressioni fuit. Antiochus tribus prœliis victor, cum Babyloniam occupâsset, magnus haberi cœpit. Itaque omnibus ad eum populis deficientibus, nihil Parthis reliqui præter patrios fines fuit. Tunc Phrahates Demetrium in Syriam ad occupandum regnum cum Parthico præsidio mittit, ut eo pacto Antiochus ad sua tuenda a Parthiâ revocaretur. Interim, quoniam viribus non poterat, insidiis Antiochum ubique tentabat. Propter multitudinem hominum, exercitum suum Antiochus per civitates in hiberna diviserat: quæ res exitii causa fuit. Nam cum gravari se copiarum præbitione et injuriis militum civitates viderent, ad Parthos deficiunt; et die statutâ omnes apud se divisum exercitum per insidias, ne invicem ferre auxilia possent, aggrediuntur. Quæ cum nuntiata Antiocho essent, auxilium proximis laturus, cum eâ manu, quæ secum hiemabat, progreditur. In itinere obvium regem Parthorum habuit, adversus quem fortius, quam exercitus ejus, dimicavit. Ad postremum tamen, cum virtute hostes vinceret, metu suorum desertus, occiditur: cui Phrahates exsequias regio more fecit, filiamque Demetrii, quam secum Antiochus adduxerat, captus amore virginis, uxorem duxit. Pœnitere deinde dimissi Demetrii cœpit; ad quem retrahendum cum turmas equitum festinato misisset, Demetrium hoc ipsum metuentem jam in regno missi invenerunt; frustraque omnia conati, ad regem suum reversi sunt.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER UNDEQUADRAGESIMUS.

I. ANTIOCHO in Parthiâ cum exercitu deleto, frater ejus Demetrius obsidione Parthorum liberatus, ac restitutus in regnum, cum omnis Syria in luctu propter amissum exercitum esset; quasi Parthica ipsius ac fratris bella, quibus alter captus, alter occisus erat, prospere cessissent, ita Ægypto bellum inferre statuit; regnum Ægypti Cleopatrâ socru pretium auxilii adversus fratrem suum pollicente. Sed dum aliena affectat, (ut assolet fieri) propria per defectionem Syriæ amisit: siquidem Antiochenses primi, duce Tryphone, exsecrantes superbiam regis, quæ conversatione Parthicæ crudelitatis intolerabilis facta erat, mox Apameni, cæteræque civitates exemplum secutæ, per absentiam ejus a Demetrio defecêre. Ptolemæus quoque rex Ægypti, bello ab eodem petitus, cum cognovisset, Cleopatram sororem suam, opibus Ægypti navibus impositis, ad filiam et Demetrium generum in Syriam profugisse, immittit juvenem quemdam Ægyptium, Protarchi negotiatoris filium, qui regnum Syriæ armis peteret; compositâ fabulâ, quasi per adoptionem Antiochi regis receptus in familiam regiam esset, nec Syriis quemlibet regem adspernantibus, ne Demetrii paterentur superbiam: nomen juveni Alexandro imponitur, auxiliaque ab Ægypto ingentia mittuntur. Interea corpus

Antiochi interfecti, a rege Parthorum in loculo argenteo ad sepulturam in Syriam remissum, supervenit; quod cum ingenti studio civitatium et regis Alexandri ad firmandam fabulæ fidem excipitur. Quæ res illi magnum favorem popularium conciliavit; omnibus non fictas in eo, sed veras, lacrymas existimantibus. Demetrius autem, victus ab Alexandro, cum undique circumstantibus malis premeretur, ad postremum etiam ab uxore filiisque deseritur. Relictus igitur, cum paucis servulis cum Tyrum, religione templi se defensurus, petîsset, navi egrediens, præfecti jussu interficitur. Alter ex filiis, Seleucus, quoniam sine matris auctoritate diadema sumsisset, ab eâdem interficitur; alter, cui propter nasi magnitudinem cognomen Grypus fuit, rex a matre hactenus constituitur, ut nomen regis penes filium, vis autem omnis imperii penes matrem esset.

II. Sed Alexander, occupato Syriæ regno, tumens successu rerum, spernere jam etiam ipsum Ptolemæum, a quo fuerat subornatus in regnum, superbâ insolentiâ cœpit. Itaque Ptolemæus, reconciliatâ sororis gratiâ, destruere Alexandri regnum, quod odio Demetrii, viribus suis acquisierat, summis opibus instituit. Mittit igitur ingentia Grypo auxilia, et filiam Tryphænam Grypo nupturam, ut populos in auxilium nepotis, non societate tantum belli, verum et affinitate suâ sollicitaret. Nec res frustra fuit: nam, cum omnes Grypum instructum Ægypti viribus viderent, paulatim ab Alexandro deficere cœpêre. Fit denique inter reges prœlium, quo victus Alexander, Antiochiam profugit. Ibi inops pecuniæ, cum stipendia militibus deessent, templo Jovis solidum ex auro Victoriæ signum tolli jubet, facetis jocis sacrilegium circumscribens: nam Victoriam commodatam sibi ab Jove esse dicebat. Interjectis deinde diebus, cum ipsius Jovis aureum simulacrum infiniti ponderis tacite evelli jussisset, deprehensusque in sacrilegio, concursu multitudinis esset in fugam ver-

sus; magnâ vi tempestatis oppressus, ac desertus a suis, a latronibus capitur; perductusque ad Grypum, interficitur. Grypus porro, recuperato patrio regno, externisque periculis liberatus, insidiis matris appetitur. Quæ cum, cupiditate dominationis, prodito marito Demetrio, et altero filio interfecto, hujus quoque victoriâ inferiorem dignitatem suam factam doleret, venienti ab exercitatione poculum veneni obtulit. Sed Grypus, prædictis jam ante insidiis, veluti pietate cum matre certaret, bibere ipsam jubet; abnuenti instat: postremum prolato indice eam arguit, solam defensionem sceleris superesse affirmans, si bibat, quod filio obtulit. Sic victa regina, scelere in se verso, veneno, quod alii paraverat, exstinguitur. Partâ igitur regni securitate, Grypus octo annis quietem et ipse habuit, et regno præstitit. Natus deinde illi est æmulus regni, frater ipsius Cyzicenus, eâdem matre genitus, sed ex Antiocho patruo susceptus, quem cum veneno tollere voluisset, ut maturius armis cum eo de regno contenderet, excitavit.

III. Inter has regni Syriæ parricidales discordias, moritur rex Ægypti Ptolemæus, regno Ægypti uxori et alteri ex filiis, quem illa legisset, relicto, videlicet quasi quietior Ægypti status, quam Syriæ regnum esset, cum mater, altero ex filiis electo, alterum hostem esset habitura. Igitur cum pronior in minorem filium esset, a populo compellitur majorem eligere: cui prius quam regnum daret, uxorem ademit; compulsumque repudiare carissimam sibi sororem Cleopatram, minorem sororem Selenen ducere jubet, non materno inter filias judicio, cum alteri maritum eriperet, alteri daret. Sed Cleopatra, non tam a viro repudiata, quam a matre divortio viri dimissa, Cyziceno in Syriâ nubit; eique ne nudum uxoris nomen afferret, exercitum Grypi sollicitatum, velut dotalem, ad maritum deducit. Par igitur viribus fratris Cyzicenus prœlium committit,

ac victus in fugam vertitur, Antiochiamque venit. Tunc Antiochiam Grypus, in quâ erat Cyziceni uxor Cleopatra, obsidere cœpit: quâ captâ, Tryphæna uxor Grypi nihil antiquius, quam sororem Cleopatram requiri, duxit; non ut captivæ opem ferret, sed ne effugere captivitatis mala posset, quæ sui æmulatione in hoc potissimum regnum invaserit, hostique sororis nubendo hostem se ejus effecerit. Tum peregrinos exercitus in certamina fratrum adductos, tum repudiatam a fratre, contra matris voluntatem, extra Ægyptum nuptam accusat. Contra Grypus orare, "ne tam fœdum facinus facere cogatur: a nullo unquam majorum suorum, inter tot domestica, tot externa bella, post victoriam in feminas sævitum, quas sexus ipse et periculis bellorum et sævitiæ victorum eximat: in hac vero, præter commune bellantium fas, accedere necessitudinem sanguinis: quippe ipsius, quæ tam cruente sæviat, sororem equidem germanam esse, suam vero consobrinam; liberorum deinde communium materteram." His tot necessitudinibus sanguinis adjicit superstitionem templi, quo abdita profugerit, tantoque religiosius colendos sibi Deos, quo magis his propitiis ac faventibus vicisset: tum neque, occisâ illâ, se virium quidquam Cyziceno demturum, nec servaturum redditâ. Sed quanto Grypus abnuit, tanto soror muliebri pertinaciâ accenditur, rata non misericordiæ hæc verba, sed amoris esse. Itaque vocatis ipsa militibus, mittit qui sororem confoderent. Qui ut in templum intraverunt, cum avellere eam non possent, manus amplexantis Deæ simulacrum præciderunt. Tunc Cleopatra, exsecratione parricidarum, mandatâ violatis numinibus ultione sui, decedit. Nec multo post repetitâ prœlii congressione, victor Cyzicenus uxorem Grypi Tryphænam, quæ paulo ante sororem interfecerat, capit; ejusque supplicio uxoris Manibus parentavit.

IV. At in Ægypto Cleopatra cum gravaretur

socio regni, filio Ptolemæo, populum in eum incitat; abductâque ei Selene uxore, eo indignius, quod ex Selene jam duos filios habebat, exsulare cogit, arcessito minore filio Alexandro, et rege in locum fratris constituto: nec filium regno expulisse contenta, bello Cypri exsulantem persequitur. Unde pulso, interficit ducem exercitûs sui, quod vivum eum e manibus dimisisset; quamquam Ptolemæus, verecundiâ materni belli, non viribus minor, ab insulâ recessisset. Igitur Alexander, territus hac matris crudelitate, et ipse eam reliquit, periculoso regno securam ac tutam vitam anteponens. Cleopatra vero, timens, ne major filius Ptolemæus ab Cyziceno ad recuperandam Ægyptum auxiliis juvaretur, ingentia Grypo auxilia, et Selenen uxorem, nupturam hosti prioris mariti, mittit; Alexandrumque filium per legatos in regnum revocat: cui cum occultis insidiis exitium machinaretur, occupata ab eodem interficitur; spiritumque non fato, sed parricidio, dedit: digna prorsus hac mortis infamiâ, quæ etiam matrem toro expulit; et duas filias viduas alterno fratrum matrimonio fecit; et filio alteri in exsilium acto bellum intulit, alteri erepto regno exitium per insidias machinata est.

V. Sed nec Alexandro cædes tam nefanda inulta fuit. Nam, ubi primum compertum est, scelere filii matrem interfectam, concursu populi in exsilium agitur, revocatoque Ptolemæo regnum redditur; qui neque cum matre bellum gerere voluisset, nec a fratre armis repetere, quod prior possedisset. Dum hæc aguntur, frater ejus, ex pellice susceptus, cui pater Cyrenarum regnum testamento reliquerat, hærede populo Romano instituto, decedit. Jam enim fortuna Romana porrigere se ad Orientalia regna, non contenta Italiæ terminis, cœperat. Itaque et ea pars Libyæ provincia facta est: postea Creta Ciliciaque, piratico bello perdomitæ, in formam provinciæ rediguntur. Quo facto et Syriæ et Æ-

gypti regna, Romanâ vicinitate arctata, quæ incrementa de finitimis bello quærere solebant, ademto vagandi arbitrio, vires suas in perniciem mutuam converterunt; adeo ut assiduis prœliis consumti, in contemtum finitimorum venerint, prædæque Arabum genti, imbelli antea, fuerint: quorum rex Erotimus fiduciâ septingentorum filiorum, quos ex pellicibus susceperat, divisis exercitibus, nunc Ægyptum, nunc Syriam infestabat; magnumque nomen Arabum, viribus finitimorum exsanguibus, fecerat.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER QUADRAGESIMUS.

I. Mutuis fratrum odiis, et mox filiis inimicitiis parentum succedentibus, cum inexpiabili bello et reges, et regnum Syriæ consumtum esset, ad externa populus auxilia concurrit, peregrinosque sibi reges circumspicere cœpit. Itaque cum pars Mithridaten Ponticum, pars Ptolemæum ab Ægypto arcessendum censeret; occurreretque quod Mithridates implicitus bello Romano esset, Ptolemæus quoque semper hostis fuisset Syriæ; omnes in Tigranen regem Armeniæ consensêre, instructum, præter domesticas vires, et Parthicâ societate, et Mithridatis affinitate. Igitur accitus in regnum Syriæ, per octodecim annos tranquillissimo regno potitus est; neque bello alium lacessere, neque lacessitus inferre alii bellum, necesse habuit.

II. Sed sicut ab hostibus tuta Syria fuit, ita terræ motu vastata est: quo centum septuaginta millia hominum, et multæ urbes perierunt: quod prodigium mutationem rerum portendere aruspices responderunt. Igitur Tigrane a Lucullo victo, rex Syriæ Antiochus, Cyziceni filius, ab eodem Lucullo appellatur. Sed, quod Lucullus dederat, postea ademit Pompeius; qui poscenti regnum respondit, ne volenti quidem Syriæ, nedum recusanti, daturum se regem, qui octodecim annos, quibus Tigranes Syriam

tenuit, in angulo Ciliciæ latuerit: victo autem eodem Tigrane a Romanis, alieni operis præmia postulet. Igitur, ut habenti regnum non ademerit; ita, quo cesserit Tigrani, non daturum, quod tueri nesciat, ne rursus Syriam Judæorum et Arabum latrociniis infestam reddat. Atque ita Syriam in provinciæ formam redegit: paulatimque Oriens Romanorum, discordiâ consanguineorum regum, factus est.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER QUADRAGESIMUS PRIMUS.

I. PARTHI, penes quos, velut divisione orbis cum Romanis factâ, nunc Orientis imperium est, Scytharum exsules fuêre. Hoc etiam ipsorum vocabulo manifestatur; nam Scythico sermone Parthi exsules dicuntur. Hi, et Assyriorum et Medorum temporibus, inter Orientis populos obscurissimi fuêre. Postea quoque, cum imperium Orientis a Medis ad Persas translatum est, veluti vulgus sine nomine, præda victorum fuêre. Postremo Macedonibus, triumphato Oriente, servierunt; ut cuivis mirum videatur, ad tantam eos felicitatem virtute provectos, ut imperent gentibus, sub quarum imperio, veluti servile vulgus, fuêre. A Romanis quoque, trinis bellis, per maximos duces, florentissimis temporibus lacessiti, soli ex omnibus gentibus non pares solum, verum etiam victores, fuêre: quamquam plus gloriæ sit, inter Assyria et Medica Persicaque, memorata olim regna, et opulentissimum mille urbium Bactrianum imperium, emergere potuisse, quam longinqua bella vicisse. Præterea, cum gravibus Scythicis et vicinalibus bellis assidue vexati, variis periculorum certaminibus urgerentur; hi domesticis seditionibus Scythiâ pulsi, solitudines inter Hyrcaniam, et Dahas, et Areos, et [Spartanos,] et Margianos, furtim occupavêre. Fines deinde,

que, major numerus fuit. Argenti certe aurique tantum, ut etiam gregarii milites caligas auro figerent, proculcarentque materiam, cujus amore populi ferro dimicant. Culinarum quoque argentea instrumenta fuêre, prorsus quasi ad epulas, non ad bella, pergerent. Advenienti Antiocho multi Orientales reges occurrêre, tradentes se, regnaque sua, cum exsecratione superbiæ Parthicæ. Nec mora congressioni fuit. Antiochus tribus prœliis victor, cum Babyloniam occupâsset, magnus haberi cœpit. Itaque omnibus ad eum populis deficientibus, nihil Parthis reliqui præter patrios fines fuit. Tunc Phrahates Demetrium in Syriam ad occupandum regnum cum Parthico præsidio mittit, ut eo pacto Antiochus ad sua tuenda a Parthiâ revocaretur. Interim, quoniam viribus non poterat, insidiis Antiochum ubique tentabat. Propter multitudinem hominum, exercitum suum Antiochus per civitates in hiberna diviserat: quæ res exitii causa fuit. Nam cum gravari se copiarum præbitione et injuriis militum civitates viderent, ad Parthos deficiunt; et die statutâ omnes apud se divisum exercitum per insidias, ne invicem ferre auxilia possent, aggrediuntur. Quæ cum nuntiata Antiocho essent, auxilium proximis laturus, cum eâ manu, quæ secum hiemabat, progreditur. In itinere obvium regem Parthorum habuit, adversus quem fortius, quam exercitus ejus, dimicavit. Ad postremum tamen, cum virtute hostes vinceret, metu suorum desertus, occiditur: cui Phrahates exsequias regio more fecit, filiamque Demetrii, quam secum Antiochus adduxerat, captus amore virginis, uxorem duxit. Pœnitere deinde dimissi Demetrii cœpit; ad quem retrahendum cum turmas equitum festinato misisset, Demetrium hoc ipsum metuentem jam in regno missi invenerunt; frustraque omnia conati, ad regem suum reversi sunt.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER UNDEQUADRAGESIMUS.

I. Antiocho in Parthiâ cum exercitu deleto, frater ejus Demetrius obsidione Parthorum liberatus, ac restitutus in regnum, cum omnis Syria in luctu propter amissum exercitum esset; quasi Parthica ipsius ac fratris bella, quibus alter captus, alter occisus erat, prospere cessissent, ita Ægypto bellum inferre statuit; regnum Ægypti Cleopatrâ socru pretium auxilii adversus fratrem suum pollicente. Sed dum aliena affectat, (ut assolet fieri) propria per defectionem Syriæ amisit: siquidem Antiochenses primi, duce Tryphone, exsecrantes superbiam regis, quæ conversatione Parthicæ crudelitatis intolerabilis facta erat, mox Apameni, cæteræque civitates exemplum secutæ, per absentiam ejus a Demetrio defecêre. Ptolemæus quoque rex Ægypti, bello ab eodem petitus, cum cognovisset, Cleopatram sororem suam, opibus Ægypti navibus impositis, ad filiam et Demetrium generum in Syriam profugisse, immittit juvenem quemdam Ægyptium, Protarchi negotiatoris filium, qui regnum Syriæ armis peteret; compositâ fabulâ, quasi per adoptionem Antiochi regis receptus in familiam regiam esset, nec Syriis quemlibet regem adspernantibus, ne Demetrii paterentur superbiam: nomen juveni Alexandro imponitur, auxiliaque ab Ægypto ingentia mittuntur. Interea corpus

Antiochi interfecti, a rege Parthorum in loculo argenteo ad sepulturam in Syriam remissum, supervenit; quod cum ingenti studio civitatium et regis Alexandri ad firmandam fabulæ fidem excipitur. Quæ res illi magnum favorem popularium conciliavit; omnibus non fictas in eo, sed veras, lacrymas existimantibus. Demetrius autem, victus ab Alexandro, cum undique circumstantibus malis premeretur, ad postremum etiam ab uxore filiisque deseritur. Relictus igitur, cum paucis servulis cum Tyrum, religione templi se defensurus, petîsset, navi egrediens, præfecti jussu interficitur. Alter ex filiis, Seleucus, quoniam sine matris auctoritate diadema sumsisset, ab eâdem interficitur; alter, cui propter nasi magnitudinem cognomen Grypus fuit, rex a matre hactenus constituitur, ut nomen regis penes filium, vis autem omnis imperii penes matrem esset.

II. Sed Alexander, occupato Syriæ regno, tumens successu rerum, spernere jam etiam ipsum Ptolemæum, a quo fuerat subornatus in regnum, superbâ insolentiâ cœpit. Itaque Ptolemæus, reconciliatâ sororis gratiâ, destruere Alexandri regnum, quod odio Demetrii, viribus suis acquisierat, summis opibus instituit. Mittit igitur ingentia Grypo auxilia, et filiam Tryphænam Grypo nupturam, ut populos in auxilium nepotis, non societate tantum belli, verum et affinitate suâ sollicitaret. Nec res frustra fuit: nam, cum omnes Grypum instructum Ægypti viribus viderent, paulatim ab Alexandro deficere cœpêre. Fit denique inter reges prœlium, quo victus Alexander, Antiochiam profugit. Ibi inops pecuniæ, cum stipendia militibus deessent, templo Jovis solidum ex auro Victoriæ signum tolli jubet, facetis jocis sacrilegium circumscribens: nam Victoriam commodatam sibi ab Jove esse dicebat. Interjectis deinde diebus, cum ipsius Jovis aureum simulacrum infiniti ponderis tacite evelli jussisset, deprehensusque in sacrilegio, concursu multitudinis esset in fugam ver-

sus; magnâ vi tempestatis oppressus, ac desertus a suis, a latronibus capitur; perductusque ad Grypum, interficitur. Grypus porro, recuperato patrio regno, externisque periculis liberatus, insidiis matris appetitur. Quæ cum, cupiditate dominationis, prodito marito Demetrio, et altero filio interfecto, hujus quoque victoriâ inferiorem dignitatem suam factam doleret, venienti ab exercitatione poculum veneni obtulit. Sed Grypus, prædictis jam ante insidiis, veluti pietate cum matre certaret, bibere ipsam jubet; abnuenti instat: postremum prolato indice eam arguit, solam defensionem sceleris superesse affirmans, si bibat, quod filio obtulit. Sic victa regina, scelere in se verso, veneno, quod alii paraverat, exstinguitur. Partâ igitur regni securitate, Grypus octo annis quietem et ipse habuit, et regno præstitit. Natus deinde illi est æmulus regni, frater ipsius Cyzicenus, eâdem matre genitus, sed ex Antiocho patruo susceptus, quem cum veneno tollere voluisset, ut maturius armis cum eo de regno contenderet, excitavit.

III. Inter has regni Syriæ parricidales discordias, moritur rex Ægypti Ptolemæus, regno Ægypti uxori et alteri ex filiis, quem illa legisset, relicto, videlicet quasi quietior Ægypti status, quam Syriæ regnum esset, cum mater, altero ex filiis electo, alterum hostem esset habitura. Igitur cum pronior in minorem filium esset, a populo compellitur majorem eligere: cui prius quam regnum daret, uxorem ademit; compulsumque repudiare carissimam sibi sororem Cleopatram, minorem sororem Selenen ducere jubet, non materno inter filias judicio, cum alteri maritum eriperet, alteri daret. Sed Cleopatra, non tam a viro repudiata, quam a matre divortio viri dimissa, Cyziceno in Syriâ nubit; eique ne nudum uxoris nomen afferret, exercitum Grypi sollicitatum, velut dotalem, ad maritum deducit. Par igitur viribus fratris Cyzicenus prœlium committit,

ac victus in fugam vertitur, Antiochiamque venit. Tunc Antiochiam Grypus, in quâ erat Cyziceni uxor Cleopatra, obsidere cœpit: quâ captâ, Tryphæna uxor Grypi nihil antiquius, quam sororem Cleopatram requiri, duxit; non ut captivæ opem ferret, sed ne effugere captivitatis mala posset, quæ sui æmulatione in hoc potissimum regnum invaserit, hostique sororis nubendo hostem se ejus effecerit. Tum peregrinos exercitus in certamina fratrum adductos, tum repudiatam a fratre, contra matris voluntatem, extra Ægyptum nuptam accusat. Contra Grypus orare, "ne tam fœdum facinus facere cogatur: a nullo unquam majorum suorum, inter tot domestica, tot externa bella, post victoriam in feminas sævitum, quas sexus ipse et periculis bellorum et sævitiæ victorum eximat: in hac vero, præter commune bellantium fas, accedere necessitudinem sanguinis: quippe ipsius, quæ tam cruente sæviat, sororem equidem germanam esse, suam vero consobrinam; liberorum deinde communium materteram." His tot necessitudinibus sanguinis adjicit superstitionem templi, quo abdita profugerit, tantoque religiosius colendos sibi Deos, quo magis his propitiis ac faventibus vicisset: tum neque, occisâ illâ, se virium quidquam Cyziceno demturum, nec servaturum redditâ. Sed quanto Grypus abnuit, tanto soror muliebri pertinaciâ accenditur, rata non misericordiæ hæc verba, sed amoris esse. Itaque vocatis ipsa militibus, mittit qui sororem confoderent. Qui ut in templum intraverunt, cum avellere eam non possent, manus amplexantis Deæ simulacrum præciderunt. Tunc Cleopatra, exsecratione parricidarum, mandatâ violatis numinibus ultione sui, decedit. Nec multo post repetitâ prœlii congressione, victor Cyzicenus uxorem Grypi Tryphænam, quæ paulo ante sororem interfecerat, capit; ejusque supplicio uxoris Manibus parentavit.

IV. At in Ægypto Cleopatra cum gravaretur

socio regni, filio Ptolemæo, populum in eum incitat; abductâque ei Selene uxore, eo indignius, quod ex Selene jam duos filios habebat, exsulare cogit, arcessito minore filio Alexandro, et rege in locum fratris constituto: nec filium regno expulisse contenta, bello Cypri exsulantem persequitur. Unde pulso, interficit ducem exercitûs sui, quod vivum eum e manibus dimisisset; quamquam Ptolemæus, verecundiâ materni belli, non viribus minor, ab insulâ recessisset. Igitur Alexander, territus hac matris crudelitate, et ipse eam reliquit, periculoso regno securam ac tutam vitam anteponens. Cleopatra vero, timens, ne major filius Ptolemæus ab Cyziceno ad recuperandam Ægyptum auxiliis juvaretur, ingentia Grypo auxilia, et Selenen uxorem, nupturam hosti prioris mariti, mittit; Alexandrumque filium per legatos in regnum revocat: cui cum occultis insidiis exitium machinaretur, occupata ab eodem interficitur; spiritumque non fato, sed parricidio, dedit: digna prorsus hac mortis infamiâ, quæ etiam matrem toro expulit; et duas filias viduas alterno fratrum matrimonio fecit; et filio alteri in exsilium acto bellum intulit, alteri erepto regno exitium per insidias machinata est.

V. Sed nec Alexandro cædes tam nefanda inulta fuit. Nam, ubi primum compertum est, scelere filii matrem interfectam, concursu populi in exsilium agitur, revocatoque Ptolemæo regnum redditur; qui neque cum matre bellum gerere voluisset, nec a fratre armis repetere, quod prior possedisset. Dum hæc aguntur, frater ejus, ex pellice susceptus, cui pater Cyrenarum regnum testamento reliquerat, hærede populo Romano instituto, decedit. Jam enim fortuna Romana porrigere se ad Orientalia regna, non contenta Italiæ terminis, cœperat. Itaque et ea pars Libyæ provincia facta est: postea Creta Ciliciaque, piratico bello perdomitæ, in formam provinciæ rediguntur. Quo facto et Syriæ et Æ-

gypti regna, Romanâ vicinitate arctata, quæ incrementa de finitimis bello quærere solebant, ademto vagandi arbitrio, vires suas in perniciem mutuam converterunt; adeo ut assiduis prœliis consumti, in contemtum finitimorum venerint, prædæque Arabum genti, imbelli antea, fuerint: quorum rex Erotimus fiduciâ septingentorum filiorum, quos ex pellicibus susceperat, divisis exercitibus, nunc Ægyptum, nunc Syriam infestabat; magnumque nomen Arabum, viribus finitimorum exsanguibus, fecerat.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER QUADRAGESIMUS.

I. Mutuis fratrum odiis, et mox filiis inimicitiis parentum succedentibus, cum inexpiabili bello et reges, et regnum Syriæ consumtum esset, ad externa populus auxilia concurrit, peregrinosque sibi reges circumspicere cœpit. Itaque cum pars Mithridaten Ponticum, pars Ptolemæum ab Ægypto arcessendum censeret; occurreretque quod Mithridates implicitus bello Romano esset, Ptolemæus quoque semper hostis fuisset Syriæ; omnes in Tigranen regem Armeniæ consensêre, instructum, præter domesticas vires, et Parthicâ societate, et Mithridatis affinitate. Igitur accitus in regnum Syriæ, per octodecim annos tranquillissimo regno potitus est; neque bello alium lacessere, neque lacessitus inferre alii bellum, necesse habuit.

II. Sed sicut ab hostibus tuta Syria fuit, ita terræ motu vastata est: quo centum septuaginta millia hominum, et multæ urbes perierunt: quod prodigium mutationem rerum portendere aruspices responderunt. Igitur Tigrane a Lucullo victo, rex Syriæ Antiochus, Cyziceni filius, ab eodem Lucullo appellatur. Sed, quod Lucullus dederat, postea ademit Pompeius; qui poscenti regnum respondit, ne volenti quidem Syriæ, nedum recusanti, daturum se regem, qui octodecim annos, quibus Tigranes Syriam

tenuit, in angulo Ciliciæ latuerit: victo autem eodem Tigrane a Romanis, alieni operis præmia postulet. Igitur, ut habenti regnum non ademerit; ita, quo cesserit Tigrani, non daturum, quod tueri nesciat, ne rursus Syriam Judæorum et Arabum latrociniis infestam reddat. Atque ita Syriam in provinciæ formam redegit: paulatimque Oriens Romanorum, discordiâ consanguineorum regum, factus est.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER QUADRAGESIMUS PRIMUS.

I. Parthi, penes quos, velut divisione orbis cum Romanis factâ, nunc Orientis imperium est, Scytharum exsules fuêre. Hoc etiam ipsorum vocabulo manifestatur; nam Scythico sermone Parthi exsules dicuntur. Hi, et Assyriorum et Medorum temporibus, inter Orientis populos obscurissimi fuêre. Postea quoque, cum imperium Orientis a Medis ad Persas translatum est, veluti vulgus sine nomine, præda victorum fuêre. Postremo Macedonibus, triumphato Oriente, servierunt; ut cuivis mirum videatur, ad tantam eos felicitatem virtute provectos, ut imperent gentibus, sub quarum imperio, veluti servile vulgus, fuêre. A Romanis quoque, trinis bellis, per maximos duces, florentissimis temporibus lacessiti, soli ex omnibus gentibus non pares solum, verum etiam victores, fuêre: quamquam plus gloriæ sit, inter Assyria et Medica Persicaque, memorata olim regna, et opulentissimum mille urbium Bactrianum imperium, emergere potuisse, quam longinqua bella vicisse. Præterea, cum gravibus Scythicis et vicinalibus bellis assidue vexati, variis periculorum certaminibus urgerentur; hi domesticis seditionibus Scythiâ pulsi, solitudines inter Hyrcaniam, et Dahas, et Areos, et [Spartanos,] et Margianos, furtim occupavêre. Fines deinde,

non intercedentibus primo finitimis, postea etiam prohibentibus, in tantum protulêre, ut non immensa tantum jam ac profunda camporum, verum etiam prærupta collium, montiumque ardua occupaverint: ex quo fit, ut Parthiæ pleraque finium aut æstûs aut frigoris magnitudo possideat; quippe cum montes nix, et campos æstus infestet.

II. Administratio gentis post defectionem Macedonici imperii sub regibus fuit. Proximus majestati regum [populorum] ordo est: ex hoc duces in bello, ex hoc rectores in pace habent. Sermo his inter Scythicum Medicumque medius, et ex utrisque mixtus. Vestis olim sui moris; posteaquam accessêre opes, ut Medis, pellucida ac fluida. Armorum patrius ac Scythicus mos. Exercitum non, ut aliæ gentes, liberorum, sed majorem partem servitiorum, habent; quorum vulgus, nulli manumittendi potestate permissâ, ac per hoc omnibus servis nascentibus, in dies crescit. Hos pari ac liberos suos curâ habent, et equitare et sagittare magnâ industriâ docent. Locupletissimus ut quisque est, ita plures in bella equites regi suo præbet. Denique Antonio bellum Parthis inferenti cum quinquaginta millia equitum occurrerent, soli quadringenti liberi fuêre. Comminus in acie prœliari, aut obsessas expugnare urbes, nesciunt. Pugnant aut procurrentibus equis, aut terga dantibus: sæpe etiam fugam simulant, ut incautiores adversum vulnera insequentes habeant. Signum his in prœlio non tubâ, sed tympano, datur. Nec pugnare diu possunt: cæterum intolerandi forent, si, quantus his impetus est, vis tanta et perseverantia esset. Plerumque in ipso ardore certaminis prœlia deserunt, ac paulo post pugnam ex fugâ repetunt; ut, cum maxime vicisse te putes, tunc tibi discrimen subeundum sit. Munimentum ipsis equisque loricæ plumatæ sunt, quæ utrumque toto corpore tegunt. Auri argentique nullus, nisi in armis, usus.

III. Uxores, dulcedine variæ libidinis, singuli plures habent: nec ulla delicta adulterio gravius vindicant. Quamobrem feminis non convivia tantum virorum, verum etiam conspectum, interdicunt. Carne non nisi venatibus quæsitâ vescuntur. Equis omni tempore vectantur: illis bella, illis convivia, illis publica ac privata officia obeunt; super illos ire, consistere, mercari, colloqui. Hoc denique discrimen inter servos liberosque est, quod servi pedibus, liberi non nisi equis incedunt. Sepultura vulgo aut avium aut canum laniatus est: nuda demum ossa terrâ obruunt. In superstitionibus atque curâ Deorum, præcipua amnibus veneratio est. Ingenia genti tumida, seditiosa, fraudulenta, procacia: quippe violentiam viris, mansuetudinem mulieribus, assignant. Semper aut in externos aut in domesticos motus inquieti; naturâ taciti; ad faciendum, quam ad dicendum, promtiores: proinde secunda adversaque silentio tegunt. Principibus metu, non pudore, parent. In libidinem projecti, in cibum parci. Fides dictis promissisque nulla, nisi quâtenus expedit.

IV. Post mortem Alexandri Magni, cum inter successores ejus Orientis regna dividerentur, nullo Macedonum dignante Parthorum imperium, Stasanori, externo socio, traditur. Hi postea, diductis Macedonibus in bellum civile, cum cæteris superioris Asiæ populis, Eumenen secuti sunt; quo victo, ad Antigonum transiêre. Post hunc a Nicatore Seleuco, ac mox ab Antiocho et successoribus ejus, possessi: a cujus nepote Seleuco primum defecêre, primo Punico bello, L. Manlio Vulsone, M. Atilio Regulo consulibus. Hujus defectionis impunitatem illis duorum fratrum regum, Seleuci et Antiochi, discordia dedit; qui dum sibi invicem eripere regnum volunt, persequi defectores omiserunt. Eodem tempore etiam Theodotus, mille urbium Bactrianarum præfectus, defecit, regemque se ap-

pellari jussit: quod exemplum secuti totius Orientis populi, a Macedonibus defecêre. Erat eo tempore Arsaces, vir, sicut incertæ originis, ita virtutis expertæ. Hic, solitus latrociniis et rapto vivere, acceptâ opinione Seleucum a Gallis in Asiâ victum, solutus regis metu, cum prædonum manu Parthos ingressus, præfectum eorum Andragoram oppressit; sublatoque eo, imperium gentis invasit. Non magno deinde post tempore, Hyrcanorum quoque regnum occupavit; atque ita duarum civitatium imperio præditus, grandem exercitum parat, metu Seleuci, et Theodoti Bactrianorum regis. Sed cito, morte Theodoti metu liberatus, cum filio ejus (et ipso Theodoto) fœdus ac pacem fecit; nec multo post, cum Seleuco rege, ad defectores persequendos veniente, congressus, victor fuit: quem diem Parthi exinde sollennem, velut initium libertatis, observant.

V. Revocato deinde Seleuco novis motibus in Asiam, dato laxamento, regnum Parthicum format; militem legit; castella munit; civitates firmat; urbem quoque, nomine Daram, in monte Zapaortenon condit: cujus loci ea conditio est, ut neque munitius quidquam esse, neque amœnius, possit. Ita enim et præruptis rupibus undique cingitur, ut tutela loci nullis defensoribus egeat; et soli circumjacentis tanta ubertas est, ut propriis opibus expleatur. Jam fontium ac silvarum ea copia est, ut et aquarum abundantiâ irrigetur, et venationum voluptatibus exornetur. Sic Arsaces, quæsito simul constitutoque regno, non minus memorabilis Parthis, quam Persis Cyrus, Macedonibus Alexander, Romanis Romulus, maturâ senectute decedit: cujus memoriæ hunc honorem Parthi tribuerunt, ut omnes exinde reges suos Arsacis nomine nuncupent. Hujus filius et successor regni, Arsaces et ipse nomine, adversus Antiochum, Seleuci filium, centum millibus peditum et viginti millibus equitum instructum,

mirâ virtute pugnavit; ad postremum in societatem ejus assumtus est. Tertius Parthis rex Priapatius fuit, sed et ipse Arsaces dictus: nam, sicut supra dictum est, omnes reges suos hoc nomine, sicuti Romani Cæsares, Augustosque, cognominavêre. Hic, actis in regno quindecim annis, decessit, relictis duobus filiis, Mithridate et Phrahate; quorum major Phrahates, more gentis, hæres regni, Mardos, validam gentem, bello domuit; nec multo post decessit, pluribus filiis relictis: quibus præteritis, fratri potissimum Mithridati, insignis virtutis viro, reliquit imperium; plus regio quam patrio deberi nomini ratus, potiusque patriæ quam liberis consulendum.

VI. Eodem ferme tempore, sicuti in Parthis Mithridates, ita in Bactris Eucratides, magni uterque viri, regna ineunt. Sed Parthorum fortuna felicior ad summum hoc duce imperii fastigium eos perduxit. Bactriani autem, per varia bella jactati, non regnum tantum, verum etiam libertatem, amiserunt: siquidem Sogdianorum, et Arachotorum, et Drangianorum, Indorumque bellis fatigati, ad postremum ab invalidioribus Parthis, velut exsangues, oppressi sunt. Multa tamen Eucratides bella magnâ virtute gessit, quibus attritus, cum obsidionem Demetrii regis Indorum pateretur, cum trecentis militibus sexaginta millia hostium assiduis eruptionibus vicit. Quinto itaque mense liberatus, Indiam in potestatem redegit. Unde cum se reciperet, a filio, quem socium regni fecerat, in itinere interficitur; qui, non dissimulato parricidio, velut hostem, non patrem, interfecisset, et per sanguinem ejus currum egit, et corpus abjici insepultum jussit. Dum hæc apud Bactros geruntur, interim inter Parthos et Medos bellum oritur. Cum varius utriusque populi casus fuisset, ad postremum victoria penes Parthos fuit. His viribus auctus, Mithridates Mediæ Bacasin præponit: ipse in Hyrcaniam proficiscitur. Unde reversus, bellum cum Elymæorum rege gessit;

quo victo, hanc quoque gentem regno adjecit, imperiumque Parthorum a monte Caucaso, multis populis in ditionem redactis, usque flumen Euphraten protulit; atque ita, adversâ valetudine correptus, non minor Arsace proavo, gloriosâ senectute decessit.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER QUADRAGESIMUS SECUNDUS.

I. Post necem Mithridatis, Parthorum regis, Phrahates, filius ejus, rex constituitur; qui cum inferre bellum, in ultionem tentati ab Antiocho Parthici regni, Syriæ statuisset, Scytharum motibus ad sua defendenda revocatur. Namque Scythæ, in auxilium Parthorum adversus Antiochum Syriæ regem mercede sollicitati, cum confecto jam bello supervenissent, et, calumniâ tardius lati auxilii, mercede fraudarentur; dolentes tantum itineris frustra emensum, cum vel stipendium pro vexatione, vel alium hostem dari sibi poscerent, superbo responso offensi, fines Parthorum vastare cœperunt. Igitur Phrahates, cum adversus eos proficisceretur, ad tutelam regni reliquit Himerum quemdam, pueritiæ sibi flore conciliatum; qui, tyrannicâ crudelitate, oblitus et vitæ præteritæ, et vicarii officii, Babylonios, multasque alias civitates, importune vexavit. Ipse autem Phrahates exercitum Græcorum, quem bello Antiochi captum superbe crudeliterque tractaverat, in bellum secum ducit, immemor prorsus, quod hostiles eorum animos nec captivitas minuerat, et insuper injuriarum indignitas exacerbaverat. Itaque, cum inclinatam Parthorum aciem vidissent, arma ad hostes transtulêre; et diu cupitam captivitatis ultionem, exer-

citûs Parthici et ipsius Phrahatis regis cruentâ cæde, exsecuti sunt.

II. In hujus locum Artabanus, patruus ejus, rex substituitur. Scythæ autem, contenti victoriâ, depopulatâ Parthiâ, in patriam revertuntur. Sed Artabanus, bello Thogariis illato, in brachio vulneratus, statim decedit. Huic Mithridates filius succedit; cui res gestæ Magni cognomen dedêre: quippe claritatem parentum, æmulatione virtutis accensus, animi magnitudine supergreditur. Multa igitur bella cum finitimis magnâ virtute gessit, multosque populos Parthico regno addidit. Sed et cum Scythis prospere aliquoties dimicavit, ultorque injuriæ parentum fuit. Ad postremum Ortoadisti, Armeniorum regi, bellum intulit. Sed, quoniam in Armeniam transitum facimus, origo ejus paulo altius repetenda est. Neque enim silentio præteriri tantum regnum fas est, cum fines ejus, post Parthiam, omnium regnorum magnitudinem superent: siquidem Armenia a Cappadociâ usque mare Caspium undecies centum millia patet, sed in latitudinem millia passuum septingenta porrigitur. Condita est autem ab Armenio, Iasonis Thessali comite: quem cum perditum, propter insignem periculosamque regno suo virtutem, Pelias rex cuperet, denuntiatâ militiâ, in Colchos eum abire jubet, pellemque arietis memorabilem gentibus reportare; sperans interitum viri aut ex periculis tam longæ navigationis, aut ex bello tam profundæ barbariæ. Igitur Iason, divulgatâ opinione tam gloriosæ expeditionis, cum ad eum certatim principes juventutis totius ferme orbis concurrerent, exercitum fortissimorum virorum, qui Argonautæ cognominati sunt, comparavit: quem cum magnis rebus gestis incolumem reduxisset, rursus a Peliæ filiis Thessaliâ magnâ vi pulsus, cum ingenti multitudine, quæ ad famam virtutis ejus ex omnibus gentibus quotidie confluebat, comite Medeâ uxore, quam repudiatam miseratione exsilii rursum

receperat, et Medio privigno, ab Ægeo, rege Atheniensium, genito, Colchos repetivit, socerumque Æetam regno pulsum restituit.

III. Magna deinde bella cum finitimis gessit; captasque civitates partim regno soceri, ad abolendam superioris militiæ injuriam, quâ et filiam ejus Medeam abduxerat, et filium [Ægealium] interfecerat, adjunxit; partim populis, quos secum adduxerat, assignavit: primusque humanorum post Herculem et Liberum, qui reges Orientis fuisse traduntur, eam cœli plagam domuisse dicitur. Populis quibusdam Recam et Amphistratum, aurigas Castoris et Pollucis, duces assignavit. Cum Albanis fœdus percussit; qui Herculem ex Italiâ ab Albano monte, cum, Geryone exstincto, armenta ejus per Italiam duceret, secuti dicuntur; quique, memores Italicæ originis, exercitum Cn. Pompeii bello Mithridatico fratres salutavêre. Itaque Iasoni totus ferme Oriens, ut conditori, divinos honores templaque constituit; quæ Parmenio, dux Alexandri Magni, post multos annos dirui jussit, ne cujusquam nomen in Oriente venerabilius quam Alexandri esset. Post mortem Iasonis, Medius, æmulus virtutis ejus, in honorem matris, Medeam urbem condidit; regnumque ex nomine suo Medorum constituit, sub cujus majestate Orientis postea imperium fuit. Albanis vicinæ Amazones sunt: quarum reginam Thalestrim concubitum Alexandri petîsse, multi auctores prodidêre. Armenius quoque (et ipse Thessalus), unus de numero ducum Iasonis, recollectâ multitudine, quæ, amisso Iasone rege, passim vagabatur, Armeniam condidit: a cujus montibus Tigris fluvius modicis primo incrementis nascitur: interjecto deinde aliquanto spatio, sub terras mergitur; atque ita, post quinque et viginti millia passuum, grande jam flumen in regione Sophene emergit; ac sic in paludes Euphratis recipitur.

IV. Igitur Mithridates rex Parthorum, post bel-

lum Armeniæ, propter crudelitatem a senatu Parthico regno pellitur. Frater ejus Orodes, cum regnum vacans occupâsset, Babyloniam, quo Mithridates confugerat, diu obsidet; et fame coactos in deditionem oppidanos compellit. Mithridates autem, fiduciâ cognationis, ultro se in potestatem Orodis tradit. Sed Orodes, plus hostem quam fratrem cogitans, in conspectu suo trucidari eum jussit; et post hæc bellum cum Romanis gessit, Crassumque imperatorem cum filio et omni exercitu Romano delevit. Hujus filius Pacorus, missus ad persequendas Romani belli reliquias, magnis rebus in Syriâ gestis, in Parthiam patri suspectus revocatur; quo absente, exercitus Parthorum relictus in Syriâ, a Cassio, quæstore Crassi, cum omnibus ducibus trucidatur. His ita gestis, non magno post tempore Romanis inter Cæsarem Pompeiumque civile bellum oritur; in quo Parthi Pompeianarum partium fuêre, et propter amicitiam cum Pompeio bello Mithridatico junctam, et propter Crassi necem, cujus filium in partibus Cæsaris esse audierant; quem ultorem patris, victore Cæsare, futurum non dubitabant. Itaque victis partibus Pompeianis, et Cassio et Bruto auxilia adversus Augustum et Antonium misêre; et post belli finem, rursum Pacoro duce, initâ cum Labieno societate, Syriam et Asiam vastavêre; castraque Ventidii, qui post Cassium, absente Pacoro, exercitum Parthicum fuderat, magnâ mole aggrediuntur. Sed ille, simulato timore, diu continuit se, et insultare Parthos aliquantisper passus est. Ad postremum in securos lætosque partem legionum emisit; quarum impetu fusi, Parthi in diversa abiêre. Pacorus cum fugientes suos abduxisse secum legiones Romanas putaret, castra Ventidii, veluti sine defensoribus, aggreditur. Tum Ventidius, reliquâ parte legionum emissâ, universam Parthorum manum cum rege ipso Pacoro interfecit: nec ullo bello Parthi unquam majus vulnus acceperunt. Hæc cum

in Parthiâ nuntiata essent, Orodes, pater Pacori, qui paulo ante vastatam Syriam, occupatam Asiam a Parthis audierat, victoremque Pacorum Romanorum gloriabatur, repente filii morte, et exercitûs clade auditâ, ex dolore in furorem vertitur. Multis diebus non alloqui quemquam, non cibum sumere, non vocem mittere, ita ut etiam mutus factus videretur. Post multos deinde dies, ubi dolor vocem laxaverat, nihil aliud quam Pacorum vocabat: Pacorus illi videri, Pacorus audiri videbatur; cum illo loqui, cum illo consistere: interdum quasi amissum flebiliter dolebat. Post longum deinde luctum, alia sollicitudo miserandum senem invadit, quem ex numero triginta filiorum in locum Pacori regem destinet. Multæ pellices, ex quibus generata tanta juventus erat, pro suis quæque sollicitæ, animum senis obsidebant. Sed fatum Parthiæ fuit, in quâ jam quasi sollenne est reges parricidas haberi, ut sceleratissimus omnium (et ipse Phrahates nomine) rex statueretur.

V. Itaque statim, quasi nollet mori, patrem interfecit; fratres quoque omnes triginta trucidat. Sed nec in filiis cessant parricidia. Nam cum infestos sibi optimates propter assidua scelera videret, ne esset qui nominari rex posset, adultum filium interfici jubet. Huic Antonius, propter auxilium adversus se et Cæsarem latum, bellum cum sedecim validissimis legionibus intulit: sed graviter multis prœliis vexatus, a Parthiâ refugit. Quâ victoriâ insolentior Phrahates redditus, cum multa crudeliter consuleret, in exsilium a populo suo pellitur. Itaque cum magno tempore finitimas civitates, ad postremum Scythas, precibus fatigâsset, Scytharum maxime auxilio in regnum restituitur. Hoc absente, regem Parthi Tiridaten quemdam constituerant; qui, audito adventu Scytharum, cum magnâ amicorum manu ad Cæsarem in Hispaniam bellum tunc temporis gerentem profugit, obsidem Cæsari minimum filium Phrahatis ferens, quem negligentius custodi-

tum rapuerat. Quo cognito, Phrahates legatos statim ad Cæsarem mittit; servum suum Tiridaten, et filium, remitti sibi postulat. Cæsar, et legatione Phrahatis auditâ, et Tiridatis postulatis cognitis, (nam et ipse restitui in regnum desiderabat, juris Romanorum futuram Parthiam affirmans, si ejus regnum muneris eorum fuisset) neque Tiridaten dediturum se Parthis dixit, neque adversus Parthos Tiridati auxilia daturum. Ne tamen per omnia nihil a Cæsare obtentum videretur, Phrahati filium sine pretio remisit; et Tiridati, quoad manere apud Romanos vellet, opulentum sumtum præberi jussit. Post hæc, finito Hispaniensi bello, cum in Syriam ad componendum Orientis statum venisset, metum Phrahati incussit, ne bellum Parthiæ vellet inferre. Itaque totâ Parthiâ captivi ex Crassiano sive Antonii exercitu recollecti, signaque cum his militaria Augusto remissa. Sed et filii nepotesque Phrahatis obsides Augusto dati: plusque Cæsar magnitudine nominis sui fecit, quam armis alius imperator facere potuisset.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER QUADRAGESIMUS TERTIUS.

I. Parthicis, Orientalibusque, ac totius propemodum orbis rebus expeditis, ad initia Romanæ urbis Trogus, velut post longam peregrinationem, domum revertitur; ingrati civis officium existimans, si, cum omnium gentium res gestas illustraverit, de solâ tantum patriâ taceat. Breviter igitur initia Romani imperii perstringit; ut nec modum propositi operis excedat, nec utique originem urbis, quæ est caput totius orbis, silentio prætermittat. Italiæ cultores primi Aborigines fuêre, quorum rex Saturnus tantæ justitiæ fuisse traditur, ut neque servierit sub illo quisquam, neque quidquam privatæ rei habuerit; sed omnia communia et indivisa omnibus fuerint, veluti unum cunctis patrimonium esset. Ob cujus exempli memoriam cautum est, ut Saturnalibus, exæquato omnium jure, passim in conviviis servi cum dominis recumbant. Itaque Italia regis nomine Saturnia appellata est; et mons, in quo habitabat, Saturnius: in quo nunc, veluti a Jove pulso sedibus suis Saturno, Capitolium est. Post hunc tertio loco regnâsse Faunum ferunt, sub quo Euander, ab Arcadiæ urbe Pallanteo, in Italiam cum mediocri turbâ popularium venit: cui Faunus et agros, et montem, quem ille postea Palatium appellavit, benigne assignavit. In hujus radicibus templum Lycæo, quem

Græci Pana, Romani Lupercum appellant, constituit: ipsum Dei simulacrum nudum, caprinâ pelle amictum est; quo habitu nunc Romæ Lupercalibus decurritur. Fauno fuit uxor nomine Fatua, quæ assidue divino spiritu impleta, velut per furorem, futura præmonebat. Unde adhuc, qui inspirari solent, *fatuari* dicuntur. Ex filiâ Fauni et Hercule, qui eodem tempore, exstincto Geryone, armenta, victoriæ præmia, per Italiam ducebat, stupro conceptus Latinus procreatur. Quo tenente regnum, Æneas ab Ilio, Trojâ a Græcis expugnatâ, in Italiam venit; statimque bello exceptus, cum in aciem exercitum eduxisset, ad colloquium vocatus, tantam admirationem sui Latino præbuit, ut et in societatem regni reciperetur, et, Laviniâ in matrimonium ei datâ, gener adscisceretur. Post hæc commune utriusque bellum adversus Turnum, Rutulorum regem, propter fraudatas Laviniæ nuptias, fuit; in quo et Turnus et Latinus interierunt. Igitur cum Æneas jure victoriæ utroque populo potiretur, urbem ex nomine uxoris Lavinium condidit. Bellum deinde adversus Mezentium, regem Etruscorum, gessit: in quo cum ipse occidisset, in locum ejus Ascanius filius successit; qui, Lavinio relicto, Longam Albam condidit, quæ trecentis annis caput regni fuit.

II. Post multos deinde urbis hujus reges, ad postremum Numitor et Amulius regno potiti sunt. Sed Amulius cum ætate priorem Numitorem oppressisset, filiam ejus Rheam in perpetuam virginitatem, ne quis vindex regni sexûs virilis ex gente Numitoris oriretur, demersit; additâ injuriæ specie honoris, ut non damnata, sed sacerdos electa videretur. Igitur clausa in luco Marti sacro, duos pueros, incertum stupro an ex Marte conceptos, enixa est: quo cognito, Amulius, multiplicato metu proventu duorum, pueros exponi jubet; et puellam vinculis onerat, ex quorum injuriâ decessit. Sed

Fortuna, origini Romanæ prospiciens, pueros lupæ alendos obtulit; quæ, amissis catulis, distenta ubera exinanire cupiens, nutricem se infantibus præbuit. Cum sæpius ad parvulos, veluti ad catulos, reverteretur, rem Faustulus pastor animadvertit, subtractosque feræ inter greges pecorum agresti vitâ nutrivit. Martios pueros fuisse, sive quod in luco Martis enixi sunt, sive quod a lupâ, quæ in tutelâ Martis est, nutriti, velut manifestis argumentis creditum. Nomina pueris, alteri Remo, alteri Romulo fuêre. Adultis inter pastores, de virtute quotidiana certamina et vires et pernicitatem auxêre. Igitur cum latrones a rapinâ pecorum industrie frequenterque submoverent, Remus ab iisdem latronibus captus, veluti ipse esset, quod in aliis prohibebat, regi offertur: crimini datur, quasi greges Numitoris infestare solitus esset. Tunc a rege Numitori in ultionem traditur. Sed Numitor, adolescentiâ juvenis permotus, et in suspicionem expositi nepotis adductus, cum eum nunc lineamentorum filiæ similitudo, nunc ætas expositionis temporibus congruens, anxium tenerent, repente Faustulus cum Romulo supervenit; a quo cognitâ origine puerorum, factâ conspiratione, et adolescentes in ultionem maternæ necis, et Numitor in vindictam erepti regni, armantur.

III. Occiso Amulio, regnum Numitori restituitur, et urbs Romana ab adolescentibus conditur. Tunc et senatus centum seniorum, qui Patres dicti sunt, constituitur: tunc et vicinis connubia pastorum dedignantibus, virgines Sabinæ rapiuntur; finitimisque populis armis subjectis, primum Italiæ, et mox orbis imperium quæsitum. Per ea adhuc tempora, reges hastas pro diademate habebant, quas Græci *sceptra* dixêre. Nam et ab origine rerum, pro Diis immortalibus, veteres hastas coluêre: ob cujus religionis memoriam adhuc Deorum simulacris hastæ adduntur. Temporibus Tarquinii regis, ex

Asiâ Phocæensium juventus, ostio Tiberis invecta, amicitiam cum Romanis junxit: inde in ultimos Galliæ sinus navibus profecta, Massiliam inter Ligures et feras gentes Gallorum condidit; magnasque res, sive dum armis se adversus Gallicam feritatem tuentur, sive dum ultro lacessunt, a quibus fuerant ante lacessiti, gesserunt. Namque Phocæenses, exiguitate ac macie terræ coacti, studiosius mare quam terras exercuêre: piscando, mercando, plerumque etiam latrocinio maris, quod illis temporibus gloriæ habebatur, vitam tolerabant. Itaque in ultimam Oceani oram procedere ausi, in sinum Gallicum ostio Rhodani amnis devenêre: cujus loci amœnitate capti, reversi domum, referentes quæ viderant, plures sollicitavêre. Duces classis Simos et Protis fuêre. Itaque regem Segobrigiorum, Nannum nomine, in cujus finibus urbem condere gestiebant, amicitiam petentes conveniunt. Forte eo die rex occupatus in apparatu nuptiarum Gyptis filiæ erat; quam, more gentis, electo inter epulas genero nuptum tradere illic parabat. Itaque cum ad nuptias invitati omnes proci essent, rogantur etiam Græci hospites ad convivium. Introducta deinde virgo, cum juberetur a patre aquam porrigere ei, quem virum eligeret, tunc, omissis omnibus, ad Græcos conversa, aquam Proti porrigit; qui, factus ex hospite gener, locum condendæ urbis a socero accepit. Condita igitur Massilia est prope ostia Rhodani amnis, in remoto sinu, veluti in angulo maris. Sed Ligures, incrementis urbis invidentes, Græcos assiduis bellis fatigabant; qui, pericula propulsando, in tantum enituerunt, ut, victis hostibus, in captivis agris multas colonias constituerent.

IV. Ab his igitur Galli et usum vitæ cultioris, depositâ et mansuefactâ barbariâ, et agrorum cultus, et urbes mœnibus cingere, didicerunt. Tunc et legibus, non armis, vivere; tunc et vitem putare, tunc olivam serere consueverunt: adeoque magnus

et hominibus et rebus impositus est nitor, ut non Græcia in Galliam emigrâsse, sed Gallia in Græciam translata videretur. Mortuo rege Nanno Segobrigiorum, a quo locus acceptus condendæ urbis fuerat, cum regno filius ejus Comanus successisset, affirmat Ligur quidam, quandoque Massiliam exitio finitimis populis futuram, opprimendamque in ipso ortu, ne mox validior ipsum obrueret. Subnectit et illam fabulam: "Canem aliquando, partu gravidam, locum a pastore precario petîsse, in quo pareret: quo obtento, iterato petîsse, ut sibi educare eodem in loco catulos liceret: ad postremum, adultis catulis, fultam domestico præsidio, proprietatem loci sibi vindicâsse. Non aliter Massilienses, qui nunc inquilini videantur, quandoque dominos regionum futuros." His incitatus, rex insidias Massiliensibus instruit. Itaque sollenni Floraliorum die multos fortes ac strenuos viros hospitii jure in urbem misit; plures sirpeis latentes, frondibusque supertectos, induci vehiculis jubet; et ipse cum exercitu in proximis montibus delitescit; ut, cum nocte a prædictis apertæ portæ forent, tempestive ad insidias adesset, urbemque somno ac vino sepultam armatis invaderet. Sed has insidias mulier quædam, regis cognata, prodidit, quæ, adulterare cum Græco adolescente solita, in amplexu juvenis, miserita formæ ejus, insidias aperuit, periculumque declinare jubet. Ille rem statim ad magistratus defert: atque ita patefactis insidiis, cuncti Ligures comprehenduntur, latentesque de sirpeis protrahuntur. Quibus omnibus interfectis, insidianti regi insidiæ tenduntur. Cæsa sunt cum ipso rege hostium septem millia. Exinde Massilienses festis diebus portas claudere, vigilias agere, stationem in muris observare, peregrinos recognoscere, curas habere, ac, veluti bellum habeant, sic urbem pacis temporibus custodire. Adeo illic bene instituta, non temporum necessitate, sed recte faciendi consuetudine, servantur.

V. Post hæc magna illis cum Liguribus, magna cum Gallis, fuêre bella: quæ res et urbis gloriam auxit, et virtutem Græcorum, multiplicatâ victoriâ, celebrem inter finitimos reddidit. Carthaginiensium quoque exercitus, cum bellum captis piscatorum navibus ortum esset, sæpe fuderunt, pacemque victis dederunt; cum Hispanis amicitiam junxerunt; cum Romanis prope ab initio conditæ Urbis fœdus summâ fide custodierunt, auxiliisque in omnibus bellis industrie socios juverunt. Quæ res illis et virium fiduciam auxit, et pacem ab hostibus præstitit. Cum igitur Massilia famâ rerum gestarum, et abundantiâ opum, et virium gloriâ virente floreret, repente finitimi populi ad nomen Massiliensium delendum, veluti ad commune exstinguendum incendium, concurrunt. Dux consensu omnium Catumandus regulus eligitur: qui, cum magno exercitu lectissimorum virorum urbem hostium obsideret, per quietem specie torvæ mulieris, quæ se Deam dicebat, exterritus, ultro pacem cum Massiliensibus fecit; petitoque ut intrare illi urbem, et Deos eorum adorare liceret, cum in arcem Minervæ venisset, conspecto in porticibus simulacro Deæ, quam per quietem viderat, repente exclamat, illam esse, quæ se nocte exterruisset; illam, quæ recedere ab obsidione jussisset. Gratulatusque Massiliensibus, quod animadverteret, eos ad curam Deorum immortalium pertinere, torque aureo donatâ Deâ, in perpetuum amicitiam cum Massiliensibus junxit. Partâ pace, et securitate fundatâ, revertentes a Delphis Massiliensium legati, quo missi munera Apollini tulerant, audierunt urbem Romanam a Gallis captam, incensamque. Quam rem domi nuntiatam publico funere Massilienses prosecuti sunt; aurumque et argentum publicum privatumque contulerunt, ad explendum pondus Gallis, a quibus redemtam pacem cognoverant. Ob quod meritum et immunitas illis decreta, et locus spectaculorum in senatu datus, et fœdus

æquo jure percussum. In postremo libro Trogus majores suos a Vocontiis originem ducere; avum Trogum Pompeium, Sertoriano bello, civitatem a Cn. Pompeio percepisse dicit; patruum, Mithridatico bello, turmas equitum sub eodem Pompeio duxisse: patrem quoque sub Caio Cæsare militâsse, epistolarumque et legationum, simul et annuli, curam habuisse.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER QUADRAGESIMUS QUARTUS.

I. Hispania, sicuti Europæ terminos claudit, ita et hujus operis finis futura est. Hanc veteres ab Ibero amne primum Iberiam, postea ab Hispano Hispaniam, cognominaverunt. Hæc, inter Africam et Galliam posita, Oceani freto et Pyrenæis montibus clauditur. Sicut minor utrâque terrâ, ita utrâque fertilior: nam neque, ut Africa, violento sole torretur, neque, ut Gallia, assiduis ventis fatigatur; sed, media inter utramque, hinc temperato calore, inde felicibus et tempestivis imbribus, in omnia frugum genera fecunda est: adeo ut non ipsis tantum incolis, verum etiam Italiæ, urbique Romanæ, cunctarum rerum abundantiam sufficiat. Hinc enim non frumenti tantum magna copia est, verum et vini, mellis, oleique; nec ferri solum materia præcipua est, sed et equorum pernices greges: nec summæ tantum terræ laudanda bona, verum et abstrusorum metallorum felices divitiæ. Jam lini, spartique vis ingens: minii certe nulla feracior terra. In hac cursus amnium non torrentes rapidique, ut noceant, sed lenes, et vineis campisque irrigui, æstuariisque Oceani affatim piscosi, plerique etiam divites auro, quod in balucibus vehunt. Uno tantum Pyrenæi montis dorso adhæret Galliæ; reliquis partibus undique in orbem mari cingitur. Forma terræ prope quadrata, nisi quod arctantibus freti litoribus in Py-

renæum coit. Porro Pyrenæi montis spatium sexcenta millia passuum efficit. Salubritas cœli per omnem Hispaniam æqualis, quia aëris spiritus nullâ paludium gravi nebulâ inficitur. Huc accedunt et marinæ auræ undique versus assidui flatus, quibus omnem provinciam penetrantibus, eventilato terrestri spiritu, præcipua hominibus sanitas redditur.

II. Corpora hominum ad inediam laboremque, animi ad mortem, parati. Dura omnibus et adstricta parcimonia. Bellum quam otium malunt: si extraneus deest, domi hostem quærunt. Sæpe tormentis pro silentio rerum creditarum immortui: adeo illis potior taciturnitatis cura, quam vitæ. Celebratur etiam bello Punico servi illius patientia, qui, ultus dominum, inter tormenta risu exsultavit, serenâque lætitiâ crudelitatem torquentium vicit. Velocitas genti pernix, inquies animus: plurimis militares equi, et arma, sanguine ipsorum cariora. Nullus in festos dies epularum apparatus. Aquâ calidâ lavari, post secundum bellum Punicum, a Romanis didicêre. In tantâ sæculorum serie, nullus illis dux magnus præter Viriatum fuit; qui annis decem Romanos variâ victoriâ fatigavit: adeo feris propiora, quam hominibus, ingenia gerunt. Quem ipsum, non judicio populi electum, sed ut cavendi scientem, declinandorumque periculorum peritum, secuti sunt. Cujus ea virtus continentiaque fuit, ut, cum consulares exercitus frequenter vicerit, tantis rebus gestis, non armorum, non vestis cultum, non denique victum mutaverit; sed in eo habitu, quo primum bellare cœpit, perseveraverit; ut quivis gregarius miles ipso imperatore opulentior videretur.

III. In Lusitanis juxta fluvium Tagum, vento equas fetus concipere multi auctores prodidêre. Quæ fabulæ ex equarum fecunditate, et gregum multitudine natæ sunt; qui tanti in Gallæciâ et Lusitaniâ, ac tam pernices visuntur, ut non immerito vento ipso concepti videantur. Gallæci autem Græcam sibi originem asserunt: siquidem,

post finem Trojani belli, Teucrum morte Ajacis fratris invisum patri Telamoni, cum non reciperetur in regnum, Cyprum concessisse, atque ibi urbem nomine antiquæ patriæ Salamina condidisse; inde, acceptâ opinione paternæ mortis, patriam repetisse. Sed cum ab Eurysace, Ajacis filio, accessu prohiberetur, Hispaniæ litoribus appulsum, loca, ubi nunc est Carthago Nova, occupâsse; inde Gallæciam transîsse, et positis sedibus genti nomen dedisse. Gallæciæ autem portio Amphilochi dicuntur. Regio cum æris ac plumbi uberrima, tum et minii, quod etiam vicino flumini nomen dedit. Auro quoque ditissima, adeo ut etiam aratro frequenter glebas aureas exscindant. In hujus gentis finibus sacer mons est, quem ferro violari nefas habetur: sed si quando fulgure terra proscissa est, quæ in his locis assidua res est, detectum aurum, velut Dei munus, colligere permittitur. Feminæ res domesticas, agrorumque culturas, administrant: ipsi armis et rapinis serviunt. Præcipua his quidem ferri materia, sed aqua ipso ferro violentior: quippe temperamento ejus ferrum acrius redditur; nec ullum apud eos telum probatur, quod non aut Bilbili fluvio, aut Chalybe tingatur. Unde etiam Chalybes fluvii hujus finitimi appellati, ferroque cæteris præstare dicuntur.

IV. Saltus vero Tartesiorum, in quibus Titanas bellum adversus Deos gessisse proditur, incoluêre Cunetes; quorum rex vetustissimus Gargoris mellis colligendi usum primus invenit. Huic cum ex filiæ stupro nepos provenisset, pudore flagitii, variis generibus exstingui parvulum voluit: sed per omnes casus fortunâ quâdam servatus, ad postremum ad regnum tot periculorum miseratione pervenit. Primum omnium cum eum exponi jussisset, et post dies ad corpus expositi requirendum misisset, inventus est vario ferarum lacte nutritus. Deinde relatum domum, tramite angusto, per quem armenta commeare consueverant, projici jubet; crudelis prorsus, qui proculcari nepotem, quam simplici morte interfici

maluit. Ibi quoque cum inviolatus esset, nec alimentis egeret, canibus primo jejunis, et multorum dierum abstinentiâ cruciatis, mox etiam suibus objecit. Itaque cum non solum non noceretur, verum etiam quarumdam uberibus aleretur, ad ultimum in Oceanum abjici jussit. Tum, plane manifesto quodam numine, inter furentes æstus ac reciprocantes undas, velut nave, non fluctu veheretur, leni salo in litore exponitur: nec multo post cerva affuit, quæ ubera parvulo offerret. Inde denique conversatione nutricis eximia puero pernicitas fuit; interque cervorum greges diu montes saltusque haud inferior velocitate peragravit. Ad postremum laqueo captus, regi dono datus est. Tunc et lineamentorum similitudine, et notis corporis, quæ inustæ parvulo fuerant, nepos agnitus. Admiratione deinde tot casuum periculorumque, ab eodem successor regni destinatur. Nomen illi impositum Habidis; qui, ut regnum accepit, tantæ magnitudinis fuit, ut non frustra Deorum majestate tot periculis ereptus videretur: quippe barbarum populum legibus junxit; et boves primus aratro domari, frumentaque sulco quærere docuit; et ex agresti cibo mitiora vesci, odio eorum quæ ipse passus fuerat, homines coëgit. Hujus casus fabulosi viderentur, nisi et Romanorum conditores lupâ nutriti, et Cyrus rex Persarum cane alitus proderetur. Ab hoc et ministeria servilia populo interdicta, et plebs in septem urbes divisa. Mortuo Habide, regnum per multa sæcula a successoribus ejus retentum est. In aliâ parte Hispaniæ, et quæ ex insulis constat, regnum penes Geryonen fuit. In hac tanta pabuli lætitia est, ut, nisi abstinentiâ interpellata sagina fuerit, pecora rumpantur. Inde denique armenta Geryonis (quæ illis temporibus solæ opes habebantur) tantæ famæ fuêre, ut Herculem ex Asiâ prædæ magnitudine illexerint. Porro Geryonen ipsum non triplicis naturæ, ut fabulis proditur, fuisse ferunt, sed tres fratres tantæ concor-

Asiâ Phocæensium juventus, ostio Tiberis invecta, amicitiam cum Romanis junxit: inde in ultimos Galliæ sinus navibus profecta, Massiliam inter Ligures et feras gentes Gallorum condidit; magnasque res, sive dum armis se adversus Gallicam feritatem tuentur, sive dum ultro lacessunt, a quibus fuerant ante lacessiti, gesserunt. Namque Phocæenses, exiguitate ac macie terræ coacti, studiosius mare quam terras exercuêre: piscando, mercando, plerumque etiam latrocinio maris, quod illis temporibus gloriæ habebatur, vitam tolerabant. Itaque in ultimam Oceani oram procedere ausi, in sinum Gallicum ostio Rhodani amnis devenêre: cujus loci amœnitate capti, reversi domum, referentes quæ viderant, plures sollicitavêre. Duces classis Simos et Protis fuêre. Itaque regem Segobrigiorum, Nannum nomine, in cujus finibus urbem condere gestiebant, amicitiam petentes conveniunt. Forte eo die rex occupatus in apparatu nuptiarum Gyptis filiæ erat; quam, more gentis, electo inter epulas genero nuptum tradere illic parabat. Itaque cum ad nuptias invitati omnes proci essent, rogantur etiam Græci hospites ad convivium. Introducta deinde virgo, cum juberetur a patre aquam porrigere ei, quem virum eligeret, tunc, omissis omnibus, ad Græcos conversa, aquam Proti porrigit; qui, factus ex hospite gener, locum condendæ urbis a socero accepit. Condita igitur Massilia est prope ostia Rhodani amnis, in remoto sinu, veluti in angulo maris. Sed Ligures, incrementis urbis invidentes, Græcos assiduis bellis fatigabant; qui, pericula propulsando, in tantum enituerunt, ut, victis hostibus, in captivis agris multas colonias constituerent.

IV. Ab his igitur Galli et usum vitæ cultioris, depositâ et mansuefactâ barbariâ, et agrorum cultus, et urbes mœnibus cingere, didicerunt. Tunc et legibus, non armis, vivere; tunc et vitem putare, tunc olivam serere consueverunt: adeoque magnus

et hominibus et rebus impositus est nitor, ut non Græcia in Galliam emigrâsse, sed Gallia in Græciam translata videretur. Mortuo rege Nanno Segobrigiorum, a quo locus acceptus condendæ urbis fuerat, cum regno filius ejus Comanus successisset, affirmat Ligur quidam, quandoque Massiliam exitio finitimis populis futuram, opprimendamque in ipso ortu, ne mox validior ipsum obrueret. Subnectit et illam fabulam: "Canem aliquando, partu gravidam, locum a pastore precario petîsse, in quo pareret: quo obtento, iterato petîsse, ut sibi educare eodem in loco catulos liceret: ad postremum, adultis catulis, fultam domestico præsidio, proprietatem loci sibi vindicâsse. Non aliter Massilienses, qui nunc inquilini videantur, quandoque dominos regionum futuros." His incitatus, rex insidias Massiliensibus instruit. Itaque sollenni Floraliorum die multos fortes ac strenuos viros hospitii jure in urbem misit; plures sirpeis latentes, frondibusque supertectos, induci vehiculis jubet; et ipse cum exercitu in proximis montibus delitescit; ut, cum nocte a prædictis apertæ portæ forent, tempestive ad insidias adesset, urbemque somno ac vino sepultam armatis invaderet. Sed has insidias mulier quædam, regis cognata, prodidit, quæ, adulterare cum Græco adolescente solita, in amplexu juvenis, miserita formæ ejus, insidias aperuit, periculumque declinare jubet. Ille rem statim ad magistratus defert: atque ita patefactis insidiis, cuncti Ligures comprehenduntur, latentesque de sirpeis protrahuntur. Quibus omnibus interfectis, insidianti regi insidiæ tenduntur. Cæsa sunt cum ipso rege hostium septem millia. Exinde Massilienses festis diebus portas claudere, vigilias agere, stationem in muris observare, peregrinos recognoscere, curas habere, ac, veluti bellum habeant, sic urbem pacis temporibus custodire. Adeo illic bene instituta, non temporum necessitate, sed recte faciendi consuetudine, servantur.

V. Post hæc magna illis cum Liguribus, magna cum Gallis, fuêre bella: quæ res et urbis gloriam auxit, et virtutem Græcorum, multiplicatâ victoriâ, celebrem inter finitimos reddidit. Carthaginiensium quoque exercitus, cum bellum captis piscatorum navibus ortum esset, sæpe fuderunt, pacemque victis dederunt; cum Hispanis amicitiam junxerunt; cum Romanis prope ab initio conditæ Urbis fœdus summâ fide custodierunt, auxiliisque in omnibus bellis industrie socios juverunt. Quæ res illis et virium fiduciam auxit, et pacem ab hostibus præstitit. Cum igitur Massilia famâ rerum gestarum, et abundantiâ opum, et virium gloriâ virente floreret, repente finitimi populi ad nomen Massiliensium delendum, veluti ad commune exstinguendum incendium, concurrunt. Dux consensu omnium Catumandus regulus eligitur: qui, cum magno exercitu lectissimorum virorum urbem hostium obsideret, per quietem specie torvæ mulieris, quæ se Deam dicebat, exterritus, ultro pacem cum Massiliensibus fecit; petitoque ut intrare illi urbem, et Deos eorum adorare liceret, cum in arcem Minervæ venisset, conspecto in porticibus simulacro Deæ, quam per quietem viderat, repente exclamat, illam esse, quæ se nocte exterruisset; illam, quæ recedere ab obsidione jussisset. Gratulatusque Massiliensibus, quod animadverteret, eos ad curam Deorum immortalium pertinere, torque aureo donatâ Deâ, in perpetuum amicitiam cum Massiliensibus junxit. Partâ pace, et securitate fundatâ, revertentes a Delphis Massiliensium legati, quo missi munera Apollini tulerant, audierunt urbem Romanam a Gallis captam, incensamque. Quam rem domi nuntiatam publico funere Massilienses prosecuti sunt; aurumque et argentum publicum privatumque contulerunt, ad explendum pondus Gallis, a quibus redemtam pacem cognoverant. Ob quod meritum et immunitas illis decreta, et locus spectaculorum in senatu datus, et fœdus

æquo jure percussum. In postremo libro Trogus majores suos a Vocontiis originem ducere; avum Trogum Pompeium, Sertoriano bello, civitatem a Cn. Pompeio percepisse dicit; patruum, Mithridatico bello, turmas equitum sub eodem Pompeio duxisse: patrem quoque sub Caio Cæsare militâsse, epistolarumque et legationum, simul et annuli, curam habuisse.

JUSTINI

HISTORIARUM PHILIPPICARUM

LIBER QUADRAGESIMUS QUARTUS.

I. Hispania, sicuti Europæ terminos claudit, ita et hujus operis finis futura est. Hanc veteres ab Ibero amne primum Iberiam, postea ab Hispano Hispaniam, cognominaverunt. Hæc, inter Africam et Galliam posita, Oceani freto et Pyrenæis montibus clauditur. Sicut minor utrâque terrâ, ita utrâque fertilior: nam neque, ut Africa, violento sole torretur, neque, ut Gallia, assiduis ventis fatigatur; sed, media inter utramque, hinc temperato calore, inde felicibus et tempestivis imbribus, in omnia frugum genera fecunda est: adeo ut non ipsis tantum incolis, verum etiam Italiæ, urbique Romanæ, cunctarum rerum abundantiam sufficiat. Hinc enim non frumenti tantum magna copia est, verum et vini, mellis, oleique; nec ferri solum materia præcipua est, sed et equorum pernices greges: nec summæ tantum terræ laudanda bona, verum et abstrusorum metallorum felices divitiæ. Jam lini, spartique vis ingens: minii certe nulla feracior terra. In hac cursus amnium non torrentes rapidique, ut noceant, sed lenes, et vineis campisque irrigui, æstuariisque Oceani affatim piscosi, plerique etiam divites auro, quod in balucibus vehunt. Uno tantum Pyrenæi montis dorso adhæret Galliæ; reliquis partibus undique in orbem mari cingitur. Forma terræ prope quadrata, nisi quod arctantibus freti litoribus in Py-

renæum coit. Porro Pyrenæi montis spatium sexcenta millia passuum efficit. Salubritas cœli per omnem Hispaniam æqualis, quia aëris spiritus nullâ paludium gravi nebulâ inficitur. Huc accedunt et marinæ auræ undique versus assidui flatus, quibus omnem provinciam penetrantibus, eventilato terrestri spiritu, præcipua hominibus sanitas redditur.

II. Corpora hominum ad inediam laboremque, animi ad mortem, parati. Dura omnibus et adstricta parcimonia. Bellum quam otium malunt: si extraneus deest, domi hostem quærunt. Sæpe tormentis pro silentio rerum creditarum immortui: adeo illis potior taciturnitatis cura, quam vitæ. Celebratur etiam bello Punico servi illius patientia, qui, ultus dominum, inter tormenta risu exsultavit, serenâque lætitiâ crudelitatem torquentium vicit. Velocitas genti pernix, inquies animus: plurimis militares equi, et arma, sanguine ipsorum cariora. Nullus in festos dies epularum apparatus. Aquâ calidâ lavari, post secundum bellum Punicum, a Romanis didicêre. In tantâ sæculorum serie, nullus illis dux magnus præter Viriatum fuit; qui annis decem Romanos variâ victoriâ fatigavit: adeo feris propiora, quam hominibus, ingenia gerunt. Quem ipsum, non judicio populi electum, sed ut cavendi scientem, declinandorumque periculorum peritum, secuti sunt. Cujus ea virtus continentiaque fuit, ut, cum consulares exercitus frequenter vicerit, tantis rebus gestis, non armorum, non vestis cultum, non denique victum mutaverit; sed in eo habitu, quo primum bellare cœpit, perseveraverit; ut quivis gregarius miles ipso imperatore opulentior videretur.

III. In Lusitanis juxta fluvium Tagum, vento equas fetus concipere multi auctores prodidêre. Quæ fabulæ ex equarum fecunditate, et gregum multitudine natæ sunt; qui tanti in Gallæciâ et Lusitaniâ, ac tam pernices visuntur, ut non immerito vento ipso concepti videantur. Gallæci autem Græcam sibi originem asserunt: siquidem,

post finem Trojani belli, Teucrum morte Ajacis fratris invisum patri Telamoni, cum non reciperetur in regnum, Cyprum concessisse, atque ibi urbem nomine antiquæ patriæ Salamina condidisse; inde, acceptâ opinione paternæ mortis, patriam repetîsse. Sed cum ab Eurysace, Ajacis filio, accessu prohiberetur, Hispaniæ litoribus appulsum, loca, ubi nunc est Carthago Nova, occupâsse; inde Gallæciam transîsse, et positis sedibus genti nomen dedisse. Gallæciæ autem portio Amphilochi dicuntur. Regio cum æris ac plumbi uberrima, tum et minii, quod etiam vicino flumini nomen dedit. Auro quoque ditissima, adeo ut etiam aratro frequenter glebas aureas exscindant. In hujus gentis finibus sacer mons est, quem ferro violari nefas habetur: sed si quando fulgure terra proscissa est, quæ in his locis assidua res est, detectum aurum, velut Dei munus, colligere permittitur. Feminæ res domesticas, agrorumque culturas, administrant: ipsi armis et rapinis serviunt. Præcipua his quidem ferri materia, sed aqua ipso ferro violentior: quippe temperamento ejus ferrum acrius redditur; nec ullum apud eos telum probatur, quod non aut Bilbili fluvio, aut Chalybe tingatur. Unde etiam Chalybes fluvii hujus finitimi appellati, ferroque cæteris præstare dicuntur.

IV. Saltus vero Tartesiorum, in quibus Titanas bellum adversus Deos gessisse proditur, incoluêre Cunetes; quorum rex vetustissimus Gargoris mellis colligendi usum primus invenit. Huic cum ex filiæ stupro nepos provenisset, pudore flagitii, variis generibus exstingui parvulum voluit: sed per omnes casus fortunâ quâdam servatus, ad postremum ad regnum tot periculorum miseratione pervenit. Primum omnium cum eum exponi jussisset, et post dies ad corpus expositi requirendum misisset, inventus est vario ferarum lacte nutritus. Deinde relatum domum, tramite angusto, per quem armenta commeare consueverant, projici jubet; crudelis prorsus, qui proculcari nepotem, quam simplici morte interfici

maluit. Ibi quoque cum inviolatus esset, nec alimentis egeret, canibus primo jejunis, et multorum dierum abstinentiâ cruciatis, mox etiam suibus objecit. Itaque cum non solum non noceretur, verum etiam quarumdam uberibus aleretur, ad ultimum in Oceanum abjici jussit. Tum, plane manifesto quodam numine, inter furentes æstus ac reciprocantes undas, velut nave, non fluctu veheretur, leni salo in litore exponitur: nec multo post cerva affuit, quæ ubera parvulo offerret. Inde denique conversatione nutricis eximia puero pernicitas fuit; interque cervorum greges diu montes saltusque haud inferior velocitate peragravit. Ad postremum laqueo captus, regi dono datus est. Tunc et lineamentorum similitudine, et notis corporis, quæ inustæ parvulo fuerant, nepos agnitus. Admiratione deinde tot casuum periculorumque, ab eodem successor regni destinatur. Nomen illi impositum Habidis; qui, ut regnum accepit, tantæ magnitudinis fuit, ut non frustra Deorum majestate tot periculis ereptus videretur: quippe barbarum populum legibus junxit; et boves primus aratro domari, frumentaque sulco quærere docuit; et ex agresti cibo mitiora vesci, odio eorum quæ ipse passus fuerat, homines coëgit. Hujus casus fabulosi viderentur, nisi et Romanorum conditores lupâ nutriti, et Cyrus rex Persarum cane alitus proderetur. Ab hoc et ministeria servilia populo interdicta, et plebs in septem urbes divisa. Mortuo Habide, regnum per multa sæcula a successoribus ejus retentum est. In aliâ parte Hispaniæ, et quæ ex insulis constat, regnum penes Geryonen fuit. In hac tanta pabuli lætitia est, ut, nisi abstinentiâ interpellata sagina fuerit, pecora rumpantur. Inde denique armenta Geryonis (quæ illis temporibus solæ opes habebantur) tantæ famæ fuêre, ut Herculem ex Asiâ prædæ magnitudine illexerint. Porro Geryonen ipsum non triplicis naturæ, ut fabulis proditur, fuisse ferunt, sed tres fratres tantæ concor-

diæ exstitisse, ut uno animo omnes regi viderentur: nec bellum Herculi suâ sponte intulisse; sed, cum armenta sua rapi vidissent, amissa bello repetîsse.

V. Post regna deinde Hispaniæ, primi Carthaginienses imperium provinciæ occupavêre. Nam cum Gaditani a Tyro, unde et Carthaginiensibus origo est, sacra Herculis, per quietem jussi, in Hispaniam transtulissent, urbemque ibi condidissent; invidentibus incrementis novæ urbis finitimis Hispaniæ populis, ac propterea Gaditanos bello lacessentibus, auxilium consanguineis Carthaginienses misêre. Ibi felici expeditione et Gaditanos ab injuriâ vindicaverunt, et majorem partem provinciæ imperio suo adjecerunt. Postea quoque, hortantibus primæ expeditionis auspiciis, Hamilcarem imperatorem cum magnâ manu ad occupandam provinciam misêre: qui, magnis rebus gestis, dum fortunam inconsultius sequitur, in insidias deductus, occiditur. In hujus locum gener ipsius Hasdrubal mittitur; qui et ipse a servo Hispani cujusdam, ulciscente domini injustam necem, interfectus est. Major utroque Hannibal imperator, Hamilcaris filius, succedit: siquidem utriusque res gestas supergressus, universam Hispaniam domuit: inde Romanis illato bello, Italiam per annos sexdecim variis cladibus fatigavit: cum interea Romani, missis in Hispaniam Scipionibus, primo Pœnos provinciâ expulerunt; postea cum ipsis Hispanis gravia bella gesserunt. Nec prius, perdomitâ provinciâ, jugum Hispani accipere potuerunt, quam Cæsar Augustus, perdomito orbe, victricia ad eos arma transtulit, populumque barbarum ac ferum, legibus ad cultiorem vitæ usum traductum, in formam provinciæ redegit.

FINIS.

Excudit S. Hamilton, Weybridge, Surrey.

